

ANNIKA FORSANDER

LUOTTAMUKSEN EHDOT

MAAHANMUUTTAJAT 1990-LUVUN
SUOMALAISILLA TYÖMARKKINOILLA

Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002
Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto

Väestöliitto
Väestöntutkimuslaitos

Iso Roobertinkatu 20–22 A, PL 849, 00101 Helsinki
Puh. (09) 228 050, Fax. (09) 612 1211
Sähköposti: pop.inst@vaestoliitto.fi
<http://www.vaestoliitto.fi>

ISBN 952-9605-82-X
ISSN 0357-4725
Helsinki 2002

Esipuhe

Tämän kirjan kannessa lukee vain yksi nimi, mutta se ei tarkoita sitä, että olisin saanut kirjan aikaan täysin omin voimin. Itse asiassa ryhmässä kirjoittaminen olisi varmasti ollut hauskeempaa, mutta koska yhteiskuntatieteellisten väitöskirjojen tyyppiset akateemisuuden osoitukset on tapana ponnistella kokoon yksin, oli tyytyminen tähän. Haluan kuitenkin muistaa ja muistuttaa, että minulla on ollut ympärilläni ihmisiä, jotka ovat paikanneet puutteitani ja tukeneet tarvittaessa.

On oikeastaan Elina Ekholmin syytä, että tulin juuttuneeksi maahanmuuttaja-asioihin. Olemme tehneet ja kirjoittaneet yhdessä paljon, mutta ennen kaikkea puhuneet ja suunnitelleet kaikkea mitä alan tutkimukseen voi ikinä liittyä. Ihmettelenkin, miten tutkimusta voi syntyä ilman Elinann veroista sparraajaa.

Aloitellessani tutkijana vuosia sitten minusta tuntui, ettei kukaan yliopistomaailmassa tai rahoittajien piirissä uskonut aiheeseeni saati minuun tutkijana – en oikein täyttänyt luottamuksen ehtoja. Tämä ei ole mikään ihme, koska tuolloin maahanmuuttajiin liittyvää tutkimusta tehtiin Suomessa vähän ja tutkijat olivat hajallaan kuka missäkin. Perustutkintoni kulttuuriantropologiasta ei asiaa ainakaan auttanut. Ismo Söderlingiä kiitänkin siitä, että hän uskoi minuun tuolloin ja aika usein jälkeenpäinkin. Ismo järjesti minulle työskentelyolosuhteet, jotka mahdollistivat kokopäiväiseksi tutkijaksi heittäytymisen keväällä 1998. Tätä oli edeltänyt pääaineen, tiedekunnan ja yliopiston vaihdos, joka jälkiviisaasti ajatellen on tehnyt hyvää paitsi itselleni myös työni jäljelle.

Kuuluin Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksen henkilökuntaan neljän vuoden ajan. Ne olivat opettavaisia vuosia. Auttavaisten työkaverien panos oli korvaamaton, jotta tutkimukseni sai muodon. Anneli Miettinen uhrasi inhimillisesti katsoen aivan liikaa aikaa siihen, että olisi saanut minut ymmärtämään paremmin tilastollisia tutkimusmenetelmiä. Ulla-Maija Mattilan uutteruus sai minut uskomaan, että tutkimusta on mahdotonta tehdä ilman ammattitaitoista informaattikkoa. Mika Takoja ja Stina Fågel ovat auttaneet mitä kummallisemmissa pulmissa, ja Mikaa on kiittäminen tämän kirjan taitosta. Erityisesti haluan kiittää myötäelämisestä entistä kollegeaani ja ystävääni Anne Alitolppa-Niitamaa, jonka kanssa (työ)suhde muodostui niin symbioottiseksi, että lähdettyäni kärsin vierotusoireista.

Maahanmuuttotutkimus on hajallaan siellä sun täällä, jonka takia alamme tutkijat ovat nähneet erityisesti vaivaa, jotta ideat saisivat tarvitsemansa kasvualustan. Tilaisuuk-

sia keskusteluun on tarjoutunut säännöllisin väliajoin erityisesti Petri Hautaniemen, Tuula Helneen, Tuula Jorosen, Eve Kyntäjän, Outi Lepolan, Seppo Paanasen, Marja-Liisa Truxin, Östen Wahlbeckin ja Kathleen Valtosen kanssa. He ovat olleet innoittajiani paitsi tekstiensä mutta myös keskusteluidemme välityksellä – asiasta ja asian vierestä. Toivon, että keskustelumme jatkuvat.

Minulla on mielessäni lukuisa joukko ihmisiä, jotka luen ystävikseni mutta joiden ammatilliseen tukeen voin aina luottaa. Kiitokset Leena Koistinen, Tarja Rantala ja Eila Rintala työhallinnon asiantuntemuksestanne, mutta myös muista inspiroivista hetkistä.

Siitä viisaiden naisten joukosta, jota ilman eläminen ja työnteko olisi aika paljon värittömämpää, haluan erikseen mainita Heidi Ekholmin, Pia Meron, Raya Salehin ja Leena-Kaisa Åbergin. He onnistuvat aina tuomaan järkea – ja tarvittaessa järjettömyyttä – päähäni. Ilman Hepun tinkimättömyyttä tämäkin kirja olisi (taas) tyylillisesti yhtä painajaista. Pia on mestari selventämään ajatuksiani, ja Raya kykenee ne taas sotkemaan kyseenalaistamalla itsestäänselvyydet. Leena-Kaisa on jo aikojen alusta onnistunut karkoittamaan monenlaiset murheeni, oli kyse ammatillisesta tai yksityisemmästä puolesta elämää – vai voiko niitä enää erottaa?

Tärkeän foorumin inspiraation ja palautteen saamiselle ovat tarjonneet Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen seminaarit. Kiitos viisaista kommentteista erityisesti ohjaajalleni Olli Kankaalle! Tämän tutkimuksen muotoon vaikuttivat keskeisesti myös esitarkastajiltani Wuokko Knockelta ja Simo Mannilalta saamani kommentit. Loppuvaiheen henkistä saattohoitoa väitöskirjaprojektissani on tarjonnut nykyisen työpaikkani CERENin henkilökunta. Jag tackar er alla!

Rahoittajiani ja muita materiaalsen tuen tarjoajia haluan kiittää luottamuksestanne – toivon pystyneeni olemaan sen arvoinen. Keijo Virtasen johtamalle Turun yliopistoon sijoittuvalle kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation tutkijakoululle olen kiitollinen materiaalisesta ja henkisestä tuesta ja Ismo Söderlingin johtamalle Väestöliiton Väestöntutkimuslaitokselle työpaikasta. Edellä mainittujen lisäksi Kordelinin säätiö, Työsuojelurahasto ja työministeriön maahanmuuttotiimi ovat tukeneet tämän työn valmistumista.

Viimeiseksi haluan kiittää kaikkein lähimpiäni, ystäviäni, vanhempiani ja perhettäni. Ihana mieheni Matti Pulkkinen ja vilkkaat vintiömme Ilari ja Viola ovat pitäneet huolen siitä, että elämän realiteetit eivät pääse liukenemaan koskaan liian kauaksi. Kiitos, että pidätte minut maan pinnalla!

Omistan väitöskirjani kiitollisuudella mummolleni Saimi Tsokkiselle, joka ensimmäisenä opetti minulle millaista on joutua kauaksi kotoa.

Helsingissä Tyynen päivänä 18. syyskuuta 2002

Annika Forsander

Sisällys

Esipuhe

1 Johdanto	9
2 Eurooppalaisen maahanmuuton vaiheet ja tapaus Suomi	15
2.1 Eurooppa ja maahanmuutto sotien jälkeen	16
2.2 Suomalaisen työelämän muutokset ja kansainvälinen muuttoliike	17
2.3 Valtiollinen ulkomaalaispolitiikka itsenäisyyden ajalla	23
3 Työmarkkinoiden murros ja maahanmuuttajien paikka	31
3.1 Työmarkkinoiden murros - normaalityösuhteen kriisi	31
3.2 Maahanmuuttajat työmarkkinoiden disintegraatiossa	34
3.3 Etnisyys työmarkkinoilla	37
3.4 Työmarkkinoiden lohkoutuminen	38
4 Resurssit ja pääomat työmarkkina-aseman muokkaajina	51
4.1 Taloudellinen pääoma	51
4.2 Inhimillinen pääoma	52
4.3 Kulttuurinen pääoma	56
4.4 Sosiaalinen pääoma	57
5 Maahanmuuttajat, syrjintä ja hyvinvointi – kenen ongelmia?	63
5.1 Maahanmuuttajien syrjintä työelämässä: Asennetutkimukset .	64
5.2 Miksi maahanmuuttajien epätasa-arvo on ongelma – näkökulma hyvinvointiin ja kulttuuriin	69
5.3 Hyvinvointivaltion ideologia ja maahanmuuttajien haaste ...	73
5.4 Käsitteiden taipumisesta tutkimukseksi	84

6	Tutkimuksen asetelma ja aineistot	89
6.1	Rekisteriaineistot TIKE ja URA	89
6.2	Haastatteluaineisto	92
6.3	Valmiiden aineistojen käyttö tutkimuksessa	93
6.4	Rekisteriaineistot tutkimuksessa	95
6.5	Kvalitatiivisesta metodiikasta	99
6.6	Triangulaatio - erityyppisten aineistojen yhdistämisestä	101
6.7	Eettiset kysymykset	104
7	Maahanmuuttajien asema työmarkkinoilla	
	rekisteriaineistoilla kuvattuna	105
7.1	Keitä he ovat? Demografiaa vuosina 1989-93 maahanmuuttaneista	103
7.2	Maahanmuuttajat eri puolilla Suomea	113
7.3	Maahanmuuttajien koulutustausta	121
8	Mitä he tekevät? Maahanmuuttajat työmarkkinoilla	
	ja työmarkkinoiden ulkopuolella	127
8.1	Maahanmuuttajat eri työmarkkina-asemissa	127
8.2	Keitä eri työmarkkina-asemissa on?	129
8.3	Milloin tulleet ja miksi?	131
8.4	Työvoimaosuus	136
8.5	Pätkäuralla	140
8.6	Työllisyysaste	144
8.7	Työllisyys ja koulutus – kenelle koulutus kannattaa?	147
8.8	Etninen segmentaatio ja ammattiala	151
8.9	Sukupuolijako työmarkkinoilla	158
8.10	Kansalaisuusryhmät eri ammattialoilla	162
8.11	Yrittäjyys	164
8.12	Työuran laadun mukainen lohkoutuminen	174
8.13	Kielitaito	185
9	Kuinka he tulevat toimeen? Maahanmuuttajien	
	tulonjako	193
9.1	Palkansaajien tulonjako	195
9.2	Yrittäjien tulonjako	197
9.3	Sosiaaliset tulonsiirrot	198

10 Sosiaalinen pääoma ja maahanmuuttajien	
työmarkkina-asema	203
10.1 Sosiaaliset verkostot	204
10.2 Luottamuspääoma osana sosiaalista pääomaa	216
10.3 Suomalaisuuden määrä luottamuksen mittarina	224
11 Yhteenveto ja johtopäätökset	229
11.1 Yhteenveto	227
11.2 Johtopäätökset	235
Lähteet	242
Liitteet	267
Tiivistelmä: luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla	275
Sammandrag: Förtroendets villkor. Invandrarna på 1990-talets finländska arbetsmarknad	278
Abstract: conditions of trust. Immigrants in the 1990 ´s Finnish labour market.....	281
Tiivistelmä venäjäksi	284
Tiivistelmä arabiaksi	287

1 Johdanto

Onko maahanmuuttajilla työtä? on kysymys, joka nousee maahanmuuttajia käsittelevässä keskustelussa jatkuvasti esiin. Suomalaisessa yhteiskunnassa yksilö asemoidaan hänen työmarkkina-asemansa kautta, ja työn varjoon yksilön paikan määrittelijänä jäävät esimerkiksi suku tai luokka-asema. Työllistyminen ja sen vaikeus on noussut myös maahanmuuttajia koskevan keskustelun keskiöön. Työllistymistä pidetään julkisessa ja myös viranomaiskeskustelussa maahanmuuttajien yhteiskunnallisen aseman keskeisimpänä indikaattorina, jonka kautta muiden yhteiskuntaan kiinnittävien tekijöiden, kuten kielitaidon ja sosiaalisten suhteiden, katsotaan jakaantuvan kuin itsestään. Tässä tutkimuksessa en aio kiistää työn keskeistä merkitystä maahanmuuttajien yhteiskunnallisen aseman muovautumisen kannalta, vaan keskityn tarkastelemaan sitä, mitkä tekijät maahanmuuttajien työllistymiseen ja työllistymättä jäämiseen Suomessa vaikuttavat. Pohdin kuitenkin syitä sille, miksi maahanmuuttajien työllistyminen tuntuu olevan suomalaisen ja laajemmin pohjoismaiseen yhteiskuntaan kiinnittymisen kannalta niin olennainen asia.

Tutkimukseni tehtävänä on selvittää erilaisin kriteerein jakaantuneiden maahanmuuttajaryhmien sijoittumista työmarkkinoille useamman vuoden maassa-asumisajan jälkeen. Keskeisenä kiinnostukseni kohteena on maahanmuuttajien asema eri tavoin lohkoutuneilla työmarkkinoilla. Onko Suomen työmarkkinoilla etnistä hierarkiaa siten, että jotkut maahanmuuttajaryhmät ovat yleisemmin vakaammassa työmarkkina-asemissa kuin toiset? Mitkä tekijät vaikuttavat eri maahanmuuttajaryhmien sijoittumiseen eri työmarkkinalohkoille?

Maahanmuuttajien työmarkkina-aseman tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat voi karkeasti ottaen jakaa kahteen leiriin. Syrjintämekanismeihin keskittyvä tutkimussuuntaus lähtee siitä oletuksesta, että maahanmuuttajien valtaväestöä heikompi työmarkkina-asema johtuu syrjivistä rakenteista tai syrjivistä toimijoista. Ongelmallista tässä tutkimussuuntauksessa on se, että keskittyessään vastaanottavan yhteiskunnan rakenteisiin syrjivine mekanismeineen ja toimijoineen suuntaus tulee samalla essentialisoineeksi maahanmuuttajat olosuhteiden uhreiksi. Toisaalla on yksilöiden ja ryhmien ominaisuuksiin keskittyvä tutkimus, joka ohittaa yhteiskunnan rakenteiden vaikutuksen maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan keskittymällä tutkimaan, mitkä piirteet yksilöissä tai ryhmissä voivat selittää työmarkkina-asemaa. Tämä tutkimusote hyödyntää pääosin tilastollista mallintamista, ja tavoitteena on operationalisoida maahanmuuttajien ominaisuudet kuvaamaan työmarkkina-asemaa, kuten esimerkiksi palkkakehitystä. Lähestymistavassa on ongelmana se, että yhteiskunnan rakenteet sekä vaikeasti operationalisoitavat kulttuuriset ja sosiaaliset kysymykset usein ohitetaan

analyysissä. Maahanmuuttajien työmarkkina-asema nähdään heidän ominaisuuksiensa summana.

Molempien leirien tieteellisissä valinnoissa on ongelmallista se, että yhteen näkökulmaan pitäytyvät ratkaisut päätyvät usein yksinkertaistavaan lopputulokseen, joka vahvistaa jo olemassa olevia kliseitä. George Borjasin (1994, 1685) tavoin en usko, että on olemassa yksiselitteistä, yksittäistä tekijää, joka selittäisi maahanmuuttajan työmarkkina-aseman, vaan tutkimuksessa täytyy turvautua monien selitysmallien yhdistelmään. Omassa tutkimuksessani pyrin välttämään yksinkertaistavia asetelmia yhdistämällä eri metodeja, tieteenaloja ja näkökulmia.

Käsitteellä *maahanmuuttaja* tarkoitetaan tässä tutkimuksessa henkilöä, joka on muuttanut Suomeen pysyvässä tarkoituksessa ja joka ei ole maahanmuuttaessaan Suomen kansalainen eikä ole ollut sitä aiemminkaan¹. *Pysyvällä tarkoituksella* tarkoitetaan vähintään vuoden oleskelua, joka on edellytyksenä väestörekisterijärjestelmään rekisteröitymiselle. Sanaa *ulkomaalainen* käytetään juridisessa kielenkäytössä kuvaamaan henkilöä, joka ei ole Suomen kansalainen. Erotuksena maahanmuuttaja-käsitteelle, ulkomaalainen tarkoittaa kaikkia, jotka eivät ole Suomen kansalaisia, mutta oleskelevat Suomessa. Lainsäädännössä ulkomaalaisuus lakkaa hänen saatuaan Suomen kansalaisuuden². Tässä tutkimuksessa käytetään maahanmuuttaja-käsitettä kattamaan myös sellaiset henkilöt, jotka ovat jo voineet saada Suomen kansalaisuuden. Maahanmuuttajuus viittaa sekä hallinnollisessa että arkisessa kielenkäytössä (vrt. ruotsin kielen *invandrare*) kulttuuriseen ja sosiaaliseen toiseuteen, joka ei ole lakkautettavissa hallinnollisella päätöksellä samoin kuin juridinen ulkomaalaisuus. (vrt. Knocke 1999, 110-111; Wrench 1996, 6-10.)

Tutkimukseni toisessa luvussa sijoitan suomalaisen maahanmuuttohistorian ja maahanmuuttopolitiikan omalle paikalleen Eurooppaan suuntautuneiden muuttoliikkeiden lähihistoriassa. Julkinen keskustelu maahanmuuttajista on viime kädessä peiliin katsomista, yhteisön itsereflektiota, kuten Lepola (2000), Paananen (1999) ja Ylänkö (2002) ovat väitöskirjoissaan osoittaneet. Pyrin historiakatsauksellani osoittamaan, että valtiollinen suhtautuminen ulkomaalaistaustaiseen väestöön ja maahanmuuttajien paikan määrittely heijastavat valtion omakuvaa. Suomi oli pitkään maastamuuttomaa, ja maahanmuuttomaana se kuuluu samaan ryhmään muiden Euroopan reunoilla sijaitsevien maiden kanssa. Suomen lisäksi näihin maihin kuuluvat Irlanti sekä Etelä-Euroopan maat Portugali, Espanja, Italia ja Kreikka. Nämä maat muuttuivat työvoii-

¹ Tällä rajauksella suljen siis kansalaisuudeltaan ja kansallisuudeltaan suomalaiset paluumuuttajat tutkimuksen ulkopuolelle.

² Ulkomaan kansalainen voi hakea Suomen kansalaisuutta kolmen tai viiden vuoden pysyvän maassa-asumisajan jälkeen.

maa luovuttavista maista maahanmuuttomaiksi vasta 1980-luvun loppupuolella Eurooppaan toisen maailmansodan jälkeen suuntautuneiden muuttoliikkeiden toisessa aallossa. Suomessa toisin kuin suurimmassa osassa muuta Eurooppaa työvoimapolitiikkaa on ohjannut työvoiman omavaraisuuden periaate, johon ajatus ulkomailta rekrytoitavasta työvoimasta ei ole istunut. Suomalaista virallista suhtautumista maahanmuuttajiin on ohjannut ajatus ulkomaalaisista turvallisuusuhkana pikemminkin kuin taloudellisena resurssina. Työvoimapolitiittiset näkökulmat eivät ole koskaan *ensimmäisessä* ohjanneet suomalaista maahanmuuttopolitiikkaa. Tämän pitäisi olla lähtökohdiana arvioitaessa maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumista Suomessa: miten maahanmuuttajat ovat sijoittuneet työmarkkinoille *siitä huolimatta*, että ylivoimaisesti suurin osa maahanmuuttajista ei ole muuttanut maahan työvoimansa tarpeen vuoksi, vaan perhesyistä, avioliiton tai pakolaisuuden vuoksi tai paluumuuttajina Ruotsista tai entisen Neuvostoliiton alueelta.

Kolmannessa luvussa käsittelen tutkimukseni kontekstia, työmarkkinoita ja niitä käsitteellistäviä lähestymistapoja. Tutkiessani maahanmuuttajien ja suomalaisen yhteiskunnan kohtaamista olen valinnut kohtaamisen näyttämöksi työmarkkinat useastakin syystä. Työmarkkinat ovat tulojen ensijaon näyttämö: palkkatyöyhteiskunnassa hyvinvointia jaetaan työmarkkinoilla (vrt. Kortteinen & Tuomikoski 1998). Maahanmuuttajien jakaantuessa työmarkkinoille jakaantuu samalla paitsi elintasoja myös sosiaalista statusta ja mahdollisuuksia täysivaltaiseen osallistumiseen ja kansalaisuuteen.

Taloustieteellisessä ajattelussa *työmarkkinat* on ymmärretty taloudellisen vaihdon osaluueena, jonka sisältö ja rajat muotoutuvat työvoiman kysyntää ja tarjontaa säätelevien instituutioiden ja toimijoiden rationaliteetin mukaan (Suikkanen & Linnakangas 1998, 3; Suikkanen ym. 1998, 13-15). Hedelmällisempi lähtökohta omalle tutkimukselleni on kuitenkin työmarkkinoiden ymmärtäminen kiinteänä osana kaikkea muuta yhteiskuntaa. Työmarkkinat eivät ainoastaan *heijasta* yhteiskunnan sosiaalista järjestystä vaan myös *luovat* sitä (Suikkanen & Linnakangas 1998, 3). Työmarkkinoiden ymmärtäminen sosiaalisen järjestyksen katalysaattorina auttaa ottamaan huomioon niitä moninaisia tekijöitä, jotka vaikuttavat työvoiman kysyntään ja tarjontaan, kuten kulttuuriset arvot, asenteet ja odotukset. Tarkastelen työmarkkinoiden murros – keskustelua maahanmuutto- ja etnisyytutkimuksen näkökulmasta pyrkien ymmärtämään sitä, kuinka maahanmuuttajien integraatiota disintegroituvaan työmarkkinajärjestelmään tulisi käsitteellistää.

Luvussa 4 esittelen erityyppisiin *pääomiin* liittyvää käsitteistöä soveltaakseni sitä maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumiseen vaikuttavien tekijöiden analyysissä. Perinteisesti keskeisimpänä tuotannontekijänä on pidetty *taloudellista*

pääomaa, mutta 1960-luvulta lähtien taloustieteisiin tuli selittävänä tuotannontekijänä mukaan myös *inhimillinen pääoma* osatekijöinä koulutus, ammattitaito ja kielitaito. Inhimillisen pääoman osatekijät on nähty hyödykkeinä, joilla on mitattava vaihtoarvo. Inhimillisen pääoman kysyntään ja tarjontaan liittyvät tekijät, jotka heijastuvat maahanmuuttajien tuottavuudessa ja palkkatasossa, ovatkin olleet se tutkimusalue, johon erityisesti maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa koskeva taloustieteellinen tutkimus on keskittynyt.

Maahanmuuttajatutkimuksessa etnisyyden käsite maahanmuuttajien ja ympäröivän yhteiskunnan vuorovaikutuksen kuvaajana teki voimakkaan esiinmarssin 1980-luvulta alkaen. Luokkaressurssien tutkimus, jolle Bourdieun lanseeraama *kulttuurisen pääoman* käsite (esim. 1990) on antanut paljon, onkin jäänyt etnisellä taustalla selittämisen varjoon.

1980-90-lukujen taitteessa alettiin puhua lisääntyvässä määrin *sosiaalisesta pääomasta*, verkostoista, normien ja arvojen läpinäkyvyydestä ja luottamuksesta keskeisenä taloudellista tuottavuutta selittävänä tekijänä. Inflaation kärsineet etnisyyden ja integraation käsitteet saivat sosiaalisen pääoman viitekehyksen kautta ymmärrettyinä uutta sisältöä (Faist 2000). Etnisyys alettiin ymmärtää lojaliteettisidoksena, joka mahdollistaa luottamuksen, yhteisöllisyyden ja kommunikaatioverkostojen, eli sosiaalisen pääoman kartuttamisen. Sosiaalinen pääoma omaksuttiin hyvin nopeasti osaksi maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen sosioekonomisen aseman tutkimusta.

Maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavia tekijöitä ei pitäisi rajata ainoastaan maahanmuuttajiin yksilöinä tai yhteisöinä, kuten erityisesti inhimillisen pääoman tutkimuksessa ja osin sosiaalisen pääoman tutkimuksessakin on tehty, vaan huomioon olisi otettava myös valtaväestösuhteet. Luvun 5 alussa käsitelen maahanmuuttajien ja valtaväestön välisiä suhteita käsittelevää tutkimusta. Suomessa maahanmuuttajatutkimusta on hallinnut valtaväestöasenteiden tutkimus, jossa on pyritty kuvaamaan sitä, millaisiin ihmisiin tiivistyvät syrjivät tai suvaitsevaiset asenteet maahanmuuttajia ja etnisiä vähemmistöjä kohtaan. Syrjintä- ja rasismitutkimusta on hallinnut uhri-näkökulma: maahanmuuttajien yhteiskunnallisen aseman nähdään olevan voimakkaasti riippuvainen valtaväestön asenteista eli valtaväestön kyvystä suvaita maahanmuuttajia ja etnisiä vähemmistöjä.

Olen kaivannut suomalaisen maahanmuuttajatutkimukseen rakenteellisempaa näkökulmaa, eli kiinnostusta siihen, kuinka vastaanottavan yhteiskunnan keskeiset instituutiot muovaavat maahanmuuttajien ja myös etnisten vähemmistöjen asemaa yhteiskunnassa. Tarkastelen luvussa 5 myös sitä, mikä on aiemman tutkimuksen valossa maahanmuuttajien paikka perinteisesti yhtenäiskulttuurisissa pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa. Kuinka hyvinvointivaltiolliset sääntelyjärjestelmät ovat muo-

kanneet maahanmuuttajien asemaa työmarkkinoilla ja niiden ulkopuolella? Tämän luvun lopussa, ennen empiiriseen aineiston analyysiä, tarkennan tutkimusongelmani siltä pohjalta, mitä aiemman tutkimuksen perusteella maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavista tekijöistä tiedetään.

Luvussa 6 esittelen ja perustelen tutkimukseni aineistot ja metodit. Keskeisimmän osan aineistoista muodostavat maahanmuuttajien sosioekonomista asemaa kuvaavat Tilastokeskuksen ja työhallinnon rekisteriaineistot. Suomessa rekisteriaineistoja on toistaiseksi käytetty varsin vähän maahanmuuttajien tutkimuksessa. Maahanmuuttajat osoittautuivatkin haasteeksi rekisteritiedon hyödyntämisen kannalta. Tavanomaisesta poikkeavat asiat tyypillisesti haastavat hallintokäytännöt ja osoittavat normaaleiden toimenpiteiden riittävyden rajat. Maahanmuuttajat ovat monella tapaa tavanomaisesta poikkeava asia suomalaisessa hallintokulttuurissa – myös rekisterinpitäjien kannalta. Tästä syystä olen katsonut tarpeelliseksi pohtia luokitusten periaatteita ja rekisterien laatua paitsi oman aiheeni kannalta myös yleisemmin. Rekistereitä ei ole tehty tutkijoita vaan hallintoa varten, mutta se, että rekisterit muodostuvat yhä paremmaksi materiaaliksi myös tutkijoille, ei välttämättä heikennä niiden hallinnollista käyttöä.

Koska olen tilannekuvauksen (maahanmuuttajien asema työmarkkinoilla) lisäksi halunnut saada myös tutkimusobjektien äänen kuuluviin (miksi jotkut maahanmuuttajaryhmät ovat erilaisessa asemassa kuin toiset?), olen sisällyttänyt tutkimukseeni laadullista aineistoa, kuten haastatteluja ja hallinnollisia lähteitä.

Moniaineistaisuus tuottaa haasteita aineiston käsittelylle. Luvussa 6 olen esitellyt myös eri tyyppisten tutkimusotteiden yhdistämisen eli triangulaation periaatteita. Triangulaatio voi tarkoittaa eri tutkimusotteiden yhdistämistä joko aineistoja koottaessa tai metodeja valittaessa. Tässä tutkimuksessa on triangulaatiota hyödynnetty molemmissa vaiheissa.

Luvussa 7 vastaan siihen, keitä ja millaisia kohderyhmään kuuluvat maahanmuuttajat ovat rekisteriaineistojen valossa. Luvussa kuvataan maahanmuuttajien demografisia ominaisuuksia ja inhimillistä pääomaa, sekä näihin vaikuttavia tekijöitä verraten tietoja koko väestöstä saatuihin tietoihin. Maahanmuuttajat ovat selkeästi nuorempia kuin koko väestö, eli parhaassa työ- ja hedelmällisyyksiässä. Suomessa kuten muuallakin maailmassa maahanmuuttajat ovat keskittyneet suurimpiin kaupunkikeskuksiin. Maahanmuuttajien joukossa on kouluttamattomia tai vähän koulutettuja huomattavasti enemmän kuin koko väestössä, ja toisaalta hieman enemmän korkeasti koulutettuja. Naisten ja miesten välisessä koulutuksessa ei ole juurikaan eroja paitsi pakolaisien kohdalla, joiden joukossa naisten koulutus on huomattavasti heikompi kuin miesten.

Luvussa 8 kuvataan maahanmuuttajien jakaantumista työmarkkinoille mm. sukupuolen, tulovuoden, koulutuksen ja kansalaisuusmaan mukaan. Keskeinen lähestymistapa tutkimukseni empiirisen aineiston kannalta on maahanmuuttajien jakaminen työuran perusteella neljään työvoimalohkoon. Suikkasta ym. (1996; 1998) mukaillen jaan maahanmuuttajat vakaalla työuralla oleviin, epävakaalla työuralla oleviin, työmarkkinoiden marginaalissa oleviin ja työvoiman ulkopuolella oleviin. Erityistä huomiota kiinnittää epävakaassa työmarkkina-asemassa olevien maahanmuuttajien suuri osuus kaikista. Pätkätyöt ovat tavanomaisia samalle ikäryhmälle koko väestössäkin, mutta väitän, että monet yhteiskunnallista asemaa heikentävistä tekijöistä kertautuvat maahanmuuttajien kohdalla. Maahanmuuttajia voi siis pitää yhteiskunnallisten muutosten seismografeina.

Luku 9 keskittyy maahanmuuttajien tulonjakoon. Luvussa raportoidaan kohderyhmään kuuluvien maahanmuuttajien kokonaistuloista, palkkatuloista, yrittäjätuloista sekä tulonjaosta. Keskeiseksi johtopäätökseksi nousee maahanmuuttajien huono-osaisuus paitsi palkkatulojen myös tulonsiirtojen jakaantumisessa.

Luvussa 10 analyysin pääpaino siirtyy kvalitatiivisiin aineistoihin. Otan avuksi sosiaalisen pääoman sekä erityisesti luottamuksen ja verkostojen käsitteet avaamaan maahanmuuttajien työmarkkina-aseman määräytymiseen liittyviä tekijöitä. Tämä luku avaa toivoakseni kirjan pääotsikon, *Luottamuksen ehdot*, merkityksen. Väitän, että luottamus ja erityisesti suomalaisten työmarkkinoiden portinvartijoiden maahanmuuttajiin ja heidän osaamiseensa kohdistama luottamus on keskeisin edellytys, jonka varassa maahanmuuttajien työmarkkina-asema muovautuu.

Kirjan viimeinen luku 11 jakaantuu teknisempään yhteenvedoon ja tuloksista tehtyihin johtopäätöksiin.

2 Eurooppalaisen maahanmuuton vaiheet ja tapaus Suomi

Maahanmuuttajien asemaa ja tilannetta vastaanottavassa valtiossa on tarkasteltava vastaanottavan valtion historian, kulttuurin, talouden sekä sosiaalisen ja poliittisen tilanteen luomissa kehyksissä. Tulen tässä luvussa osoittamaan, että suhtautuminen maahanmuuttoon ja maahanmuuttajiin ei ole itsenäinen ilmiö, vaan sidoksissa maan muuhun kehitykseen osana kansainvälistä yhteisöä. Suhteessaan maassa asuviin ulkomaalaisiin valtio luo ja uusintaa etuoikeuksien ja suosimisen sekä toisaalta syrjinnän ja ulossulkemisen järjestelmää, josta ulkomaalaisten asemaa määrittelevä lainsäädäntö ja hallintomenettely lupajärjestelmien on yksi ilmentymä. Valtiolla on siis ulkomaalaisia kohtaan *juridisoituja asenteita*, joiden laatu vaihtelee riippuen kyseessä olevan maahanmuuttajan kansallisuudesta tai maahantulon oletetuista syistä. (Silverman 1991.)

Maan solmimat kansainväliset sitoumukset edellyttävät yhtenäisyyttä valtiollisissa ulkomaalaisasenteissa ja sitä kautta ulkomaalaispolitiikassa. Suhtautuminen ulkomaan kansalaisiin saa muotonsa ulkomaalaispolitiikan eri muodoissa, kuten turvapaikka- ja pakolaispolitiikassa, maahanmuuttopolitiikassa ja kotouttamispolitiikassa. Kansainväliset sitoumukset merkitsevät sitä, että ulkomaalaispolitiikka ei ole enää täysin valtion itsenäisesti ohjattavissa, vaan ulkomaalaispoliittista päätöksentekoa sitovat ja siihen vaikuttavat kansainväliset sopimukset ja muu yhteistyö (esim. Laari 1998, 29).

Valtiolliset asenteet ulkomaalaisia kohtaan heijastelevat kansallisvaltion omakuvaa, sen nationalismin laatua, kuten tässä luvussa käsiteltävä Suomen ulkomaalaispolitiikan ja -lainsäädännön historia osoittaa. Suomalaisuus muokkautuu rajanvedossa meidänmaalaisuuden ja muunmaalaisuuden välillä; sen määrittelyssä, kenet laskeetaan suomalaisuuden piiriin ja ketkä suljetaan sen ulkopuolelle. Ulkopuolelle suljetut on usein nähty uhkana suomalaisuuden piirin olemassaololle eli kansalliselle koheesiolle. (Lepola 2000; Paananen 1999.)

Uhkana kansalliselle koheesiolle on läntisen Euroopan piirissä nähty erityisesti muut kuin eurooppalaiset, erityisesti islaminuskoiset maahanmuuttajat sekä islamilaisina pidetyt tavat, kuten naisten hunnuttautuminen ja ympärileikkaus, sekä sopimusavioliitot ja eläinten shektaus (Lepola 2000, 214-246; Parekh 2000, 264-294; Silverman 1991). Näiden monin tavoin äärimmäisten esimerkkien kiinnittämisellä tiettyyn uskontoon ja maahanmuuttajaryhmään rakennetaan uhkakuvia, jotka perustelevat maahanmuuttajien ulossulkemista valtayhteiskunnasta. Muiden kuin eurooppalaisten maahanmuut-

tajien ulossulkemista perustellaan toiseuden diskurssilla: koska maahanmuuttajilla on *vieras kulttuuri*, joka aiheuttaa vastaanottavassa yhteiskunnassa arvoristiriitoja, maahanmuuttajat ovat perustavanlaatuisesti ja muuttumattomasti erilaisia ja näin ollen kansallisen kuulumisen piirin ulkopuolella (Knocke 1991, 472-473; 1999, 111-112; Silverman 1991, 336; Ålund & Schierup 1991).

2.1 Eurooppa ja maahanmuutto sotien jälkeen

Keski- ja Pohjois-Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen alkanut jälleenrakennus ja teollistuminen vaativat paljon työvoimaa, jota ei löytynyt maiden rajojen sisältä. Länsi-Euroopassa alkoi toisen maailmansodan jälkeisen siirtolaisuuden ns. *ensimmäinen aalto* (esim. Stalker 2000, 11-14). Valtiot ottivat käyttöön *vierastyöläisstrategioita*, siirtolaisten värväysjärjestelmiä, joihin sisältyi ajatus tyydyttää tilapäiseksi oletettu työvoimantarve ja palata tämän jälkeen takaisin työvoiman omavaraisuuteen. Toisin kuitenkin kävi. Työmarkkinoiden hierarkkinen rakenne alkoi muodostua sellaiseksi, että kantaväestöä oli yhä vaikeampi houkuttaa lattiataason epämukaviin työtehtäviin (esim. Sassen 1999; Piore 1979, 17-19). Vuoteen 1975 mennessä, jolloin useimmat maat olivat lopettaneet värväysohjelmansa, Ranskan työvoimasta 11 prosenttia ja Länsi-Saksan työvoimasta 9 prosenttia oli siirtolaisia (Piore 1979, 1; Sassen 1999, 99-100). Länsi-Euroopan maat olivat tulleet riippuvaisiksi ulkomaalaisesta työvoimasta ja ulkomaalainen työvoima kiinnittyi yhä tiiviimmin asuinmaihinsa. Alussa vierastyöläiset olivat yksinäisiä miehiä, jotka elättivät tuloillaan kotiseudulle jäänyttä perhettään, mutta vähitellen perheet muuttivat perässä ja toinen sukupolvi syntyi uuteen maahan. Vasta perheiden yhdistymisestä ja maahanmuuttajayhteisöjen muodostumisesta katsotaan maahanmuuttajien kotiutumisprosessin uuteen maahan alkaneen. (Piore 1979, 61-65; Salt ym. 2000, 3-5.)

Länsi-Euroopan maiden työvoimavarannot löytyivät entisistä siirtomaista, joihin oli luotu jo kolonialismin aikana kielelliset ja kulttuuriset siteet. Kolonialismin aikainen raaka-aineiden tuonti vaihtui työvoiman tuonniksi. Siirtomaiden itsenäistyminen toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä toi entisiin emämaihin runsaasti sekä paluumuuttajia että muita maahanmuuttajia: Ranskaan tuli maahanmuuttajia aluksi Algeriasta ja myöhemmin muista Pohjois-Afrikan ranskankielisistä maista, Hollantiin muutti indonesialaisia ja surinamilaisia. Myös eteläeurooppalaisia siirtyi 1950-60-luvuilla joukoittain Keski- ja Pohjois-Eurooppaan. 1950-luvun Italia oli pohjoisen Euroopan työvoima-aitta, 1960-luvulla maastamuuttomaiden joukkoon liittyivät Espanja, Portugali, Kreikka ja Jugoslavia. 1960-luvulta lähtien työvoimaa rekrytoitiin myös Pakistanista, Karibialta ja Intiasta erityisesti entiseen emämaahan Iso-Britanniaan. (Sassen 1999, 99-100; Massey ym. 1993, 431; Salt ym. 2000, 3-4)

Suomalaiset lähtivät 1900-luvun alusta alkaen joukoittain ns. *kaukosiirtolaisiksi* Pohjois-Amerikkaan ja Australiaan, mutta toisen maailmansodan jälkeen Ruotsista tuli muuttovirtojen pääasiallinen kohdema. Suomessa syntyneitä ja heidän jälkeläisiään asuu ulkomailla yli miljoona. Vaikka muuttoliikettä on suuntautunut paljon muuallekin, on Ruotsi ollut - ja on edelleen - suosituin kohdema. Vuonna 1954 solmittu yhteispohjoismainen työmarkkinasopimus ja eri sopimuksella taattu liikkumisvapaus merkitsivät sitä, että Suomen ja Ruotsin välisen siirtolaisuuden muodolliset esteet poistuivat. (Korkiasaari 2000, 146.) Suuren muuton vuosina 1960-70-lukujen taitteessa jopa kymmenesosa suurista ikäluokista muutti maasta. Maastamuuttajien määrä oli niin suuri, että se aiheutti väestön vähenemistä 1960-luvun loppupuolella. Onkin laskettu, että ilman sotien jälkeistä maastamuuttoa Suomen väestö olisi lähes 400 000 henkeä suurempi kuin mitä se on nykyisin (Loikkanen ja Parkkinen 1999). Ruotsiin muuttajien joukossa ruotsinkieliset olivat yliedustettuina, mikä on vähentänyt ruotsinkielisten osuutta Suomen väestöstä (Korkiasaari 2000, 137; Liebkind & Broo & Finnäs 1997, 62).

2.2 Suomalaisen työelämän muutokset ja kansainvälinen muuttoliike

Suomen elinkeinoelämän rakennemuutos tapahtui 1960-70-luvuilla nopeammin ja rajummin kuin muualla Euroopassa. Nopean teollistumisen aiheuttama maaltapako purkautui kaupungistumisena, mutta maan sisäisen muuttoliikkeen lisäksi myös maastamuuttoa Ruotsiin (esim. Korkiasaari 2000, 140). ”Pelot pakettiin ja Volvolle töihin” kulki tyypillisen maastamuuttajan urapolku. Sitten 1970-luvun alun taloudellisen nousun myötä maastamuuttajia pyrittiin houkuttelemaan takaisin, mutta paluumuuttovirta tyrehtyi nopeasti lamaan, kuten on käynyt myöhempinäkin vuosikymmeninä. Ulkomailla olevat suomalaissiirtolaiset ja heidän jälkeläisensä on nähty Suomessa potentiaalisena työvoimavarantona, jonka houkutteleminen paluumuuttajiksi nousee esiin taloudellisesti hyvinä aikoina, viimeksi 2000-luvun alkupuolella.

Siirtotyöläisiä vastaanottaneissa maissa työvoiman värväys vaihtui taloudellisten olosuhteiden muututtua tiukkenevaksi maahanmuuton kontrolliksi 1980-lukuun mennessä. Vaikka väylät työperustaiselle maahanmuutolle tukkeutuivat, maahanmuuttajien määrä nousi edelleen nopeasti. 1970-luvun öljykriisistä alkanut toisen maailmansodan jälkeisen siirtolaisuuden *toinen aalto* toi Eurooppaan runsaasti turvapaikanhakijoita ja pakolaisia. Esimerkiksi vuonna 1981 läntisessä Euroopassa rekisteröitiin 120 000 turvapaikkahakemusta, ja vuoteen 1985 mennessä luku oli noussut 167 000 hakemukseen (Salt ym. 2000, 5).

Myös perheiden yhdistäminen lisäsi uusien tulijoiden määrää nopeasti 1970-luvulta lähtien. Aiemmin tulleet maahanmuuttajat toivat perheenjäsenensä lähelleen ja toisen polven maahanmuuttajatkin hakevat aviopuolisonsa usein lähtömaista (Salt ym. 2000, 5; Schierup & Ålund 1986). Laillisten maahanmuuttoväylien niukkuus lisäsi muutto-liikkeisiin liittyviä harmaan talouden ilmiöitä, kuten ihmissalakuljetusta ja väärennettyjen asiapaperien kauppaa. Euroopan unionin maat ovat vastanneet turvapaikanhakijoiden voimakkaasti nousseeseen määrään ja harmaan talouden ilmiöihin tiukentamalla jatkuvasti maahanmuuton kontrollia EU:ssa esimerkiksi kuljetussanktion ja ulkorajojen lisääntyvällä valvonnalla. (Sassen 1999, 101-109; Stalker 2000, 124-125.)

Euroopan reuna-alueiden maat, kuten Espanja, Italia, Portugali ja Suomi, jotka aiempina vuosikymmeninä olivat olleet työvoimaa luovuttavia maita, ryhtyivät 1980-lukuun mennessä vastaanottamaan maahanmuuttajia (Carmon 1996, 16; Massey ym. 1993, 431). Aiemmin siirtolaisia värvänneille maille kirkastui samoihin aikoihin se, että maahanmuuttajat olivat asettuneet pysyviksi vähemmistöiksi sen sijaan, että olisivat palanneet kotiseuduilleen, kuten aiemmin ajateltiin käyvän sen jälkeen, kun teollisuuden välittömän työvoimantarve oli saatu tyydytettyä (Cross & Waldinger 1999, 29; Joly 2000, 31; Salt ym. 2000, 5; Sassen 1999, 142-143). Ulkomaalaisten asemaan liittyvään juridiikkaan ja poliittisiin oikeuksiin alettiin kiinnittää lisääntyvässä määrin huomiota: syntyi keskustelu pysyvästi maassaoleskelevien ulkomaalaisten oikeuksista, kansalaistamisesta ja mahdollisuudesta kaksoiskansalaisuuteen (Faist 2000, 272-279; Hammar 1990; Lepola 2000).

Vasta 1980-luvulla alettiin siis kiinnittää huomiota tarpeeseen integroida maahanmuuttajat ympäröivään yhteiskuntaan esimerkiksi poliittisten oikeuksien lisäämisen sekä kielen ja yhteiskunnallisten taitojen opettamisen keinoin. Tarve kiinnittää maahanmuuttajat tiiviimmin ympäröivän yhteiskunnan toimintoihin nousi maahanmuuttajien syrjäytymisuhasta, johon alettiin samanaikaisesti 1980-luvulla kiinnittää huomiota siirtolaisia vastaanottaneissa maissa (Bäck & Soininen 1998, 11-23). Maahanmuuttajien toinen sukupolvi kiinnittyi siirtolaislähiöihin, joissa elämä tuntui etäännyvän yhä kauemmaksi valtaväestön elämäntyylistä (esim. Back 1996, 101-122; Joly 2000, 30; Similä 1987). Maahanmuuttajia oli alun alkaen houkuteltu teollisuuden tehtäviin, ja niiden merkitys maahanmuuttajien työllistäjänä kutistui 1980-luvulta lähtien tuotannon siirtyessä halvempien tuotantokustannusten maihin. Jäljelle jääneen teollisuuden automatisointi ja tuotantorakenteen muutos vähensi vähän koulutetun työvoiman tarvetta. Maahanmuuttajien työvoimaa ei enää tarvittu eikä kelpuutettu teollisuuteen samassa määrin kuin aiempina vuosikymmeninä, ja monet pitkään maassa olleet jäivät työttömiksi vailla kielitaitoa tai sellaista koulutusta, joka olisi edesauttanut uudelleen työllistymistä. (Holzer 1996; Knocke 1999; 2000; Sassen 1996; Schierup & Paulson 1993.) Uudet tulijat olivat pääosin pakolaisia tai aiemmin tulneiden maahan-

muuttajien perheenjäseniä, ja heidän työllistymisensä ilman yhteiskunnan toimenpiteitä oli vaikeampaa kuin aiempien työn vuoksi muuttaneiden.

Maahanmuuttajien kiinnittäminen heidät vastaanottaneisiin yhteiskuntiin vaati palveluita tuekseen, koska työpaikoista ei enää muodostunut uusille tulijoille automaattisesti kiinnikettä yhteiskuntaan. Kehittyneet pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ottivat käyttöön koko laajan toimenpidearsenaalinsa maahanmuuttajien integraation edistämiseksi (Necef 2000; Knocke 1993b). Kriitikoiden mukaan yhteiskunnan asennoituminen maahanmuuttajin muuttui talouspainotteisesta sosiaalityöpainotteiseksi. Mehmet Ümit Necef (2000) kutsuu tätä prosessia maahanmuuttajien *asiakkaistamiseksi*:

”Tätä diskurssinmuutosta voi kutsua maahanmuuttajien ja pakolaisten ei-työvoimaistamiseksi ja asiakkaistamiseksi. Vierastyöläisistä tuli vierastyöläisiä tai paremminkin sekä vieraita että työttömiä työläisiä.” (Necef 2000, 134)

Maahanmuuttoa ja maahanmuuttajia koskeva keskustelu ja tutkimus oli *ensimmäisessä aallossa* ollut talouskeskeistä (Necef 2000). Vierastyöläisten rekrytointia puolustettiin taloudellisilla argumenteilla ja kansantaloudellisia laskelmia tehtiin rekrytointipolitiikan tueksi³ (vrt. Korkiasaari 2000, 146-147). *Toisen aallon* myötä maahanmuuttokeskusteluun ja -tutkimukseen tuli uusi paradigma, ja avainsanoiksi muodostuivat *etnisyys* ja *kulttuuri*. Paitsi asiakkaistaminen, maahanmuuttajien osaksi tuli myös kulttuuristaminen. Kulttuurin korostaminen oli siinä mielessä uutta, että aiempi talouskeskeinen paradigma ei tunnistanut kulttuurieroja tai nostanut erilaiseen kulttuuristaan liittyvää problematiikkaa ongelmaksi, joka olisi vaatinut erityistä käsittelyä, opettelua tai ymmärtämistä, kuten tapahtui 1980-luvulta alkaen (Necef 2000, 133-134). Esimerkiksi siivous- ja hoivatöissä työpukeutumista tai maan kielen hallintaa ei määritelty vielä 1970-luvulla *kulttuuriongelmiiksi*, jollaisiksi ne muotoutuivat 1980-luvulta alkaneessa keskustelussa (Lutz 1993, 135). Maahanmuuttajista koitua taloudellinen hyöty riitti ensimmäisessä aallossa maahanmuuttajien vastaanottoa puoltavaksi argumentiksi ilman, että valtaväestön kykyyn suvaita tai kunnioittaa uusien tulijoiden kulttuuria olisi ollut tarvetta kiinnittää huomiota.

Pohjoismaisen maahanmuuttajadiskurssin muutos taloudellisen tuotannon ongelmista kulttuurien kohtaamisen ongelmiin oli mittava: uudessa diskurssissa valtaväestön asenteet täytyi muokata vieraille kulttuureille myötämielisiksi, maahanmuuttajat täy-

³ Suomessa tämä ”vaihe” tuotti oikeastaan vain yhden tutkimuksen: Kari Hietalan ”Maahanmuuton vaikutukset”, joka ilmestyi vasta vuonna 1992. Tutkimus tuotti laskentamallin maahanmuuton työvoimavaikutuksista (Hietala 1992).

tyi saada kunnioittamaan omaa kulttuuriaan ja yhteiskunnasta piti tehdä monikulttuurinen (vrt. Paananen 1999, 15-21; Ålund & Schierup 1991). Suvaitsemattomuus alettiin nähdä merkkinä kyvyttömyydestä ymmärtää vieraita kulttuureita ja syrjintä tunnustettiin merkittäväksi ongelmaksi. Ensimmäisen maahanmuuttoaallon aikana syrjintää ei joko tunnustettu tai tunnustettu, koska taloudellisen logiikan mukaan sitä pidettiin kannattamattomana.

Suomi liittyi maahanmuuttajia vastaanottavien maiden joukkoon vasta toisessa aallossa kiintiöpakolaisten ja turvapaikanhakijoiden maahantulon alettua 1980-luvulla (Korkiasaari & Söderling 1998, 14-24). Aiempaa kokemusta työvoimasiirtolaisten maahantulosta ja sijoittumisesta yhteiskuntaan ei tuolloin ollut. Muun syyn kuin työvoimansa tarpeen vuoksi maahanmuuttaneille oltiin Suomessa siis käynnistämässä yhteiskuntaan integroivia toimia samoihin aikoihin kuin muuallakin Euroopassa. Eri-tyistä Suomen tilanteesta verrattuna ensimmäisen muuttoaallon kokeneisiin maihin oli se, että Suomessa ei ollut aiemmin tulleita suuria maahanmuuttajayhteisöjä, jotka olisivat jääneet ilman pakolaisiin ja aiemmin tulleiden perheenjäseniin kohdistettuja integroivia palveluita.

Mistä Suomen myöhäinen herääminen maahanmuuttajien vastaanottoon johtui? Miksi Suomi, toisin kuin muut Pohjoismaat, ei halunnut omaa osaansa halvasta työvoimasta? Suomi ensinnäkin teollistui hitaammin kuin muu Eurooppa, ja ennen toista maailmansotaa alkanutta teollistumiskehitystä hidasti osallistuminen sotaan. Vasta toisen maailmansodan jälkeen alkanut teollistumiskehitys ei pystynyt imemään kaikkea maataloudesta vapautuvaa työvoimaa, vaan osasta maaseudulla elinmahdollisuutensa menettäneestä väestöstä tuli työvoimareserviä ruotsalaiseen teollisuuteen. (Esim. Korkiasaari 2000, 139-141; Rahikainen 2001, 32.)

Kun maan talous alkoi hiljalleen kohentua ja työllisyys parantua 1970-luvun alkupuolelta, heräsi keskustelu työvoiman saatavuudesta. Työnantajapuoli otti esille myös ulkomaalaisen työvoiman rekrytoimisen mahdollisuudet. ”Omien” eli ulkomailla olevien suomalaissiirtolaisten houkuttelemisen takaisin oli kuitenkin muiden yhteiskunnallisten toimijoiden mielestä toivottavampi vaihtoehto. Huoli työvoiman saatavuudesta katkesi kuitenkin lamaan jo 1970-luvun puolivälissä. (Korkiasaari 2000, 142.) Ulkomaalaisen työvoiman rekrytointi työvoiman saatavuuden takaajana on noussut esille Suomessa säännöllisin väliajoin taloudellisina nousukausina ja yhtä usein on noussut esille myös ajatus ulkosuomalaisten houkuttelemisesta paluumuuttoon ”täysin ulkomaalaisen” työvoiman rekrytoinnin vaihtoehtona.

Työvoiman houkuttelua ulkomailta ehdotettiin edellisen kerran työvoimapulan ratkaisuksi 1980- ja 90-lukujen vaihteessa, ja tuolloin maassa olikin jonkin verran virolaisia kausityöntekijöitä (Paananen 1993, 11-13). Työvoimavarannoiksi etsittiin kui-

tenkin mieluummin ulkosuomalaisia, ja inkerinsuomalaisten ja heidän jälkeläistensä maahanmuutto entisen Neuvostoliiton alueelta alkoi vuonna 1990 presidentti Koiviston julkituomasta aloitteesta. Myöhemmin Koivisto on kiistänyt työvoimapolitiittiset vaikuttimet ja sanonut motiiviansa olleen moraalisisissa ja humanitaarisissa syissä⁴. Myös 1990-luvun alun keskustelu ulkomaalaisen työvoiman tarpeesta katkesi lamaan jo ennen kuin inkerinsuomalaisten muutto oli ehtinyt kunnolla vauhtiin. 1990-luvun laman jälkeisen nousukauden myötä on keskustelu ulkomaalaisen työvoiman rekrytoinnista jälleen lähtenyt liikkeelle. Tällä kertaa keskustelua käydään koko Euroopan unionin alueella ja Suomi on aiempaan verrattuna siinä tilanteessa, että yhteisön jäsenmaana EU:n yhteiset politiikkalinjaukset koskevat myös Suomea (Forsander 2000a; Niessen 2001).

Ulkomaalaisen työvoiman rekrytointitarpeita on taloudellisten vaihteluiden lisäksi vähentänyt myös naisten vankka asema työelämässä. Naisten korkea työvoimaosuus ja naisten rooli työelämän hierarkiassa on korvannut tarvetta turvautua ulkomaalaiseen työvoimaan (esim. Paananen 1993, 11). Hyvinvointiyhteiskunnan palveluiden, kuten sosiaalipalveluiden ja päivähoidon, kehittyminen 1960-luvulta lähtien on mahdollistanut naisten työvoiman irrottamisen kodeista muihin tehtäviin. Kehittyneen perhepolitiikan tuotteet, kuten päivähoitopalvelut, ovat Pohjoismaissa olleet osaltaan estämässä keski- ja eteläeurooppalaista kehitystä, jossa eurooppalaisten naisten vapautuminen työelämään on tapahtunut kehitysmaiden naisten työpanoksen turvin. Naisille perinteisesti kuulunut työvoiman uusintaminen on ulkoistettu laillisesti tai laittomasti maahanmuuttaneille naisille, jotka vastaavasti elättävät työllään omaa perhettään kehitysmaissa. (Knocke 1991, 474-477; Lutz 1993, 137-141; Sassen 1998, 115-116; etnisyyden, sukupuolen ja luokan suhteesta kotitalouksissa tehtävässä työssä myös Rio 2000; Hondagneu-Sotelo 2001).

Toisen maailmansodan jälkeistä Länsi-Eurooppaa rakentamaan rekrytoidut siirtolaiset sijoittuivat enimmäkseen perinteiseen teollisuuteen. Erityisesti autoteollisuudessa maahanmuuttajatyövoiman osuus oli suuri: ruotsalainen autoteollisuus pyöri 1980-luvulle asti pääosin suomalaisen ja jugoslavialaisen työvoiman turvin (Schierup & Paulson 1994, 10-12). Fordilaista tuotantotapaa alettiin uudistaa: tiimityö ja muut työn organisoinnin uudet muodot tulivat teollisuuteen 1970-luvulta lähtien. Teollisuuden työpaikkoja katosi kokonaan tai muutti halvemman työvoiman maihin. Suomessa perinteisen teollisuuden väheneminen sai vauhtia 1990-luvun alun lamasta: 1980-luvun alusta vuoteen 1994 teollisuudesta katosi noin 250 000 työpaikkaa (Suik-

⁴ Helsingin Sanomien kuukausiliitteen haastattelussa helmikuussa 1999 Koivisto kertoi perustaneensa aloitteensa paluumuutto-oikeuden laajentamisesta inkerinsuomalaisten kärsimykseen ja kunnianvelkaan, joka suomalaisilla on heille maksettavana. Käsitystä yhteisestä etnisyydestä velvoitteena on käsitellyt mm. Laari (1997).

kanen ym. 1998, 19-20). Maahanmuuttajille, joiden osaamiselle ei ollut muualla uuden maan työmarkkinoilla käyttöä, perinteinen teollisuus tarjosi työpaikkoja, joissa kielitaito- ja osaamisvaatimukset olivat alhaiset (Sassen 1996). Kehityksmaista tulille maahanmuuttajille teollisuuden työpaikat edustivat houkuttelevaa moderniutta. Teollisuustuotannon uudelleenorganisointi vähensi radikaalisti teollisuuden työpaikkoja ja samalla nosti kvalifikaatiovaatimuksia ja sulki näin vastatulleilta maahanmuuttajilta mahdollisuudet työllistyä teollisuuteen (Holzer 1996; Sassen 1996; kvalifikaatiovaatimusten tiukkenemisen seurauksista Knocke 1993a; 1993b).

Suomessa maahanmuuttajien määrä nousi vasta teollisuuden uudelleenorganisoinnin ja laman myötä, joten maahanmuuttajat eivät koskaan olleet samanlainen työvoimavaranto teollisuudelle kuin muissa länsimaissa. Maahanmuuttajien osuus teollisuuden työntekijöistä ei muodostunut Suomessa merkittäväksi. Vuodesta 1979 alkaen vastaanotettujen vietnamilaisten pakolaisten työura toistaa pienessä mittakaavassa sitä kehityskulkua, joka on tapahtunut muissa länsimaissa. Vuonna 1988 työllisistä Vietnamin pakolaisista 73 prosenttia oli teollisuustyössä (Pylvänäinen 1989, 51) ja vuonna 1990 teollisuustyössä työskenteli noin 52 prosenttia vietnamilaisista pakolaisista (Ekholm 1994, 52). 1990-luvulla vietnamilaisten työttömyys lisääntyi nopeasti paitsi uusien tulijoiden työllistymisvaikeuksien vuoksi, myös aiemmin tulneiden ja teollisuuteen työllistyneiden jouduttua saneeratuksi ulos työpaikoiltaan (vrt. Tilastokeskus 2001, 23-24).

Perinteisen teollisuuden merkityksen vähennyttyä maahanmuuttajia vastaanottavissa maissa on vastatulleiden maahanmuuttajien merkittäväksi työllistäjäksi muodostunut palvelusektori (Sassen 1996). Teollisuuden sijaan palvelusektorista on tullut maahanmuuttajille merkittävin työmarkkinoiden *sisääntulotyöpaikkojen tarjoaja* - siis suoritustasoisten matalapalkkatöiden, joissa vaaditaan vain vähäistä kielitaitoa tai muuta kulttuurisidonnaista kompetenssia. Koska Suomi ei vastaanottanut siirto-työvoimaa ensimmäisessä aallossa, vaan vasta, kun palvelualan merkitys vastatulleiden maahanmuuttajien työllistäjänä oli muodostunut merkittäväksi Euroopassa, palvelualan merkitys Suomen maahanmuuttajaväestön työmarkkinaintegraation väylänä on erityisen korostunut. Palvelualoilla tarvitaan erityyppistä osaamista kuin teollisuuden suoritustasoisissa töissä, kuten parempia kommunikaatio- ja yhteistyötaitoja. Kuten Saskia Sassen (1996) on huomauttanut, sisääntuloammattien muuttunut laatu merkitsee sitä, että nykyisissä ”siirtolaisammateissa” tarvitaan aiempaa enemmän kulttuurispesifisiä taitoja, kuten kielitaitoa.

2.3 Valtiollinen ulkomaalaispolitiikka itsenäisyyden ajalla

Suomea on suojattu tehokkaasti maahanmuutolta sekä lainsäädännöllä että viranomaiskäytännöillä. Suomeen muutto on edellyttänyt lähes biologista sidettä Suomeen, kuten suomalaista vanhempaa, aiempaa maan kansalaisuutta, tai avioliittoa Suomen kansalaisen kanssa (Laakkonen 1996, 124-125). Samaa vaatimusta verisiteestä Suomeen noudatti myös 1990 alkanut inkerinsuomalaisten maahanmuutto (Laari 1997). Ulkomaalaiset ja erityisesti pakolaiset on mielletty sotien jälkeisen Suomen historiasa turvallisuusriskiksi, ja maahanmuutolta ja pakolaisten tulolta suojautuminen nähtiin osana turvallisuuspolitiikkaa: pakolaisten tunnustaminen ja vastaanotto on myös poliittinen kannanotto, johon ei arkaluontoisten idänsuhteiden aikana katsottu olevan varaa (Aallas 1997, 113-116; Lepola 2000, 43-45). Sotien jälkeisestä ajasta Neuvostoliiton hajoamiseen asti vuoteen 1992 harjoitettua ulkomaalaispolitiikkaa voikin kutsua Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden yhdeksi ilmentymäksi (Paananen 1999, 42).

Itsenäistyneessä Suomessa ulkomaalaisten asema määriteltiin ensimmäisen kerran vuoden 1919 ulkomaalaisasetuksessa, joka perustui pääpiirteissään vuonna 1888 annettuun passiasetukseen. Keskeytyksettä jatkuneena peruseriaatteena asetuksessa oli se, että valtiolla on oikeus säädellä ulkomaalaisten maahantuloa ja maassaoloa esimerkiksi vaatimalla passia, viisumia ja oleskelulupaa. Aikaisempaan vuoden 1888 passiasetukseen erona oli se, että ulkomaalaiset olivat yhdenvertaisia, eikä aiempia juutalaisia ja romaneita syrjiviä säännöksiä enää ollut. Vuoden 1919 ulkomaalaisasetus paransi ulkomaalaisten asemaa myös periaatteellisen valitusoikeuden käyttöönotolla. (Kuosma 1992, 77-82; Lepola 2000, 39-40.)

Ensimmäisen ulkomaalaisasetuksen aikaan Suomessa oli Venäjän vallankumouksen jäljiltä suuri määrä pakolaisia. Pakolaisten maahantulo oli alkanut jo vuonna 1917, mutta suurimmillaan määrä oli vuonna 1922, jolloin ulkomaan kansalaisten määrä oli noussut sisäministeriön arvion mukaan 33 500 henkeen. Suurin osa pakolaisista oli kansallisuudeltaan venäläisiä, mutta joukossa oli myös itäkarjalaisia sekä inkeriläisiä. Tulijat olivat yhteiskunnalliselta taustaltaan ja varallisuudeltaan hyvin heterogeeninen ryhmä. Venäjältä ja Neuvostoliitosta muutti vuosien 1917-44 välisenä aikana Suomeen yhteensä 100 000 henkeä, joista suurin osa muutti Suomesta edelleen muualle Eurooppaan. Nekin, jotka Suomeen jäivät, elivät yhteiskunnallisen ilmapiirin vuoksi hiljaista elämää. Karjalaisiin ja inkeriläisiin kohdistui suomalaisten taholta enemmän sympatioita kuin venäläisiin, ja edellisiä kutsuttiinkin heimopakolaisiksi. (Lepola 2000, 39; Kuosma 1992, 83-84; Nygård 1998, 117-126.)

1920- ja 1930-luvut merkitsivät ulkomaalaislainsäädännön vähittäistä muuttumista aiempaa yksityiskohtaisemmaksi ja tiukemmaksi kontrollin kiristyessä lisääntyvien

säädösten myötä. Vuosina 1923, 1926, 1930 ja 1933 annettiin uudet ulkomaalaisasetukset, joista kukin vuorollaan kumosi edellisen. Eurooppalaisen pakolaiskriisin syntyä ennakoi vuoden 1930 ulkomaalaisasetus, jossa ensimmäistä kertaa esiintyi turvapaikkaoikeuden käsite. Käsitettä ei kuitenkaan sen tarkemmin määritelty. (Kuosma 1992, 89; Lepola 2000, 40.)

1930-luvun kuluessa Keski-Euroopan pakolaisia alkoi tulla Suomeen, aluksi yksittäisiä henkilöitä, enimmäkseen muutamia satoja. Pakolaiskysymys oli Suomen hallitukselle arka paikka, koska suhteita Saksaan ei haluttu huonontaa ottamalla vastaan natsseja pakenevia pakolaisia, ja toisaalta katsottiin, että Suomen velvollisuudeksi riitti Venäjän vallankumouksen vuoksi pakolaisiksi joutuneista huolehtiminen (Lepola 2000, 41).

Poliittisesti vaikea tilanne heijastui vuoden 1938 ulkomaalaisasetuksessa, jossa linja suhteessa ulkomaalaisiin tiukentui olennaisesti. Passintarkastus ja ulkomaalaisvalvonta siirrettiin 1939 perustetulle valtiolliselle poliisille, jonka tarvetta perusteltiin hallituksen esityksessä tarpeella ”pitää silmällä ja ehkäistä valtakunnan itsenäisyyttä, sen hallitusmuotoa ja laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan tähdättyjä hankkeita ja tekoja”. Kommunismin ja Neuvostoliiton uhkaan viittasi peruste, jonka mukaan itsenäistyminen oli tapahtunut hetkellä, ”jolloin pyrkimykset maailmanvallankumoukseen saivat entistä kiinteämmän muodon, ja niitä ryhdyttiin yhtenäisen johdon alaisena määrätietoisesti ajamaan.” Hallituksen esityksessä katsottiin lisäksi, että Suomessakin toimi liikkeitä, jotka tekivät työtä ”maanpetoksellisten hankkeiden hyväksi”. (Kuosma 1992, 93-94.) Ulkomaalaisvalvonta oli siis menettänyt neutraaliutensa, ja kuului 1938 asetuksesta alkaen valtiollisesta turvallisuudesta vastaavan erityisviranomaisen vastuualueeseen. Tämä merkitsi sitä, että ulkomaalaisia pidettiin turvallisuusriskinä, joka oli uhkana valtiolle (Kuosma 1992, 94-95; Lepola 2000, 41).

Vuoden 1938 ulkomaalaisasetus on siinäkin mielessä merkittävä, että se loi perustan ulkomaalaisvalvonnalle, jonka keinot ja menetelmät ovat edelleen käytössä vuodelta 1991 peräisin olevassa ulkomaalaislaissa. Näitä ovat esimerkiksi ulkomaalaiselle säädetty passipakko, oleskelu- ja työluvan hankkimisvelvollisuus sekä velvollisuus kutsusta saapua poliisiviranomaisen luo oleskelua koskevien tietojen antamiseksi (Kuosma 1992, 97).

Uusi ulkomaalaisasetus tuli voimaan vuonna 1942 ja se oli voimassa aina vuoteen 1958, jolloin voimaan tulleessa ulkomaalaisasetuksessa määriteltiin ensimmäisen kerran turvapaikanhakijoiden kohtelua tarkemmin. Turvapaikanhakijoita ei kuitenkaan juuri pyrkinyt maahan eikä pakolaispolitiikkaa pyritty aktiivisesti kehittämään, koska pakolaispolitiikkaa pidettiin sodan jälkeisinä vuosina osana itä- ja länsiblokkien välistä valtapieliä ja siten arkaluontoisena Suomen vaikean ulkopoliittisen aseman vuoksi (Kuosma 1992, 112-114; Lepola 2000, 44). Suomessa oli sodan jälkeen hyvin vä-

hän ulkomaan kansalaisia. Vuonna 1955 ulkomaan kansalaisia oli 7500 henkeä, kunnes määrä lähti hitaaseen nousuun 1960-luvun puolivälistä lähtien (Tilastokeskus 2001). Muualla Euroopassa sodan jälkeen alkanut siirtolaistyövoiman väräys ja siitä seurannut maahanmuuttajien määrän nopea kasvu ei vaikuttanut Suomen ulkomaalaisväestön määrään. Suomi oli sodan jälkeisinä vuosina siirtolaisia luovuttava maa: suomalaisten hakeutumista Ruotsiin töihin edesauttoi pohjoismaisen passivapaussopimuksen voimaantulo vuonna 1954 (Korkiasaari 2000, 139-141).

Suomen historian ensimmäinen ulkomaalaislaki tuli voimaan vuonna 1983. Tapio Kuosma (1992, 115) tiivistää tämän ulkomaalaislain keskeiset tavoitteet ulkoasianvaliokunnan mietinnön (21.1.1983 n:o 27) pohjalta kahteen pääkohtaan: 1) Suomen ulkopoliittisten ja turvallisuuspoliittisten etujen noudattaminen ja 2) Suomea sitovien kansainvälisten sopimusten noudattaminen. Ulkomaalaiset nähtiin siis kansainvälisten sitoumusten kohteina, mutta edelleen myös turvallisuusriskinä. Ulkomaalaisiin liittyvää turvallisuusriskiajattelua heijastaa sekin, että maahanmuuttajiin liittyvät asiat olivat vuoden 1983 ulkomaalaislakiin asti poliisille kuuluvia järjestysasioita. Lisäksi tähän asti ulkomaalaisten oikeudellista asemaa oli käsitelty vain asetustasoisesti, ja ulkomaalaisten oikeusturva oli olematon, esimerkiksi valitusoikeutta viranomaispäätöksiin ei ollut. Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ratifioinnin myötä lainsäädännön puutteiden ja kansainvälisten velvoitteiden ristiriita muodostui ongelmaksi, ja lainsäädäntöelimet tavallaan pakotettiin ensimmäisen ulkomaalaislain syntyyn johtaneisiin muutoksiin. (Kuosma 1999, 228- 229.)

Myöhemminkin Neuvostoliiton hajottua pakolaiset on nähty riskinä valtiolliselle turvallisuudelle terroriuhan vuoksi (Salmio 2000, 40). Erityisesti kiintiöpakolaisten valinnassa on pyritty välttämään ”riskiyksilöitä”, eli sellaisia pakolaisia, jotka ovat olleet liian läheisesti tekemisissä poliittisen, erityisesti sotilaallisen toiminnan kanssa⁵. Ongelmallista tässä riskienvälttämistästrategiassa on se, että omassa maassaan yhteiskunnallisesti aktiiviset yksilöt ovat yleensä hyvin koulutettuja ja kykenevät usein uudessa maassa kanavoimaan toimeliaisuutensa nopeana kiinnittymisenä yhteiskuntaan.

Itäblokin murtuminen, maailman poliittisen voimatasapainon uudelleenmuotoutuminen sekä lisääntyvät kansainväliset sitoumukset muodostivat sen kontekstin, jossa suomalaisen yhteiskunnan avautuminen 1990-luvun vaihteessa tapahtui. Sisäisistä tekijöistä keskeisimpiä olivat maan elintason nopea nousu, hyvinvointivaltion kehitys ja työvoimapula suurimmissa kaupungeissa, joka johti keskusteluun ulkomaisen työvoiman tarpeesta. 1980-luvun kuluessa suomalainen oikeuskulttuuri ja ihmisoikeusajattelu muuttuivat ja avautuivat kansallisia etuja laajempiin näkökulmiin. Aiempaa vilkkaampi

⁵ Vrt. Suomen noudattamat kiintiöpakolaisten valintakriteerit, UNHCR Resettlement handbook (1998, FIN/2) ja Kiintiöpakolaisten vastaanotto (2001,6).

keskustelu ihmisoikeuksista ja turvallisuuskäsitteitä korostavan ulkomaalaiskohtelun kritiikki johtivat kansalaisjärjestöjen taholta ja hallinnon sisältä tuleviin vaatimuksiin ulkomaalaislain uudistamisesta. (Kuosma 1992, 130-137; Lepola 2000, 45-48; Scheinin 1997, 34-35.)

Seuraava ulkomaalaislaki tuli voimaan vuonna 1991, mutta kuten ulkomaalaislainsäädännössä aiemminkin, myös tämä laki vanhentui nopeasti ja paineita sen uusimiselle syntyi lähes välittömästi sen tultua voimaan. Voimaantulonsa jälkeen vuoteen 2002 mennessä lakia on muutettu 17 kertaa (Ulkomaalaisvirasto 2002). Lopputulos on vaikeuttanut maahanmuuttopolitiikan soveltamista, koska lain katsotaan olevan nyky muodossaan ristiriidassa muun lainsäädännön ja kansainvälisten sopimusten kanssa esimerkiksi pakolaisten perheen yhdistämisoikeutta koskevin osin (Järjestöjen kannanotto ulkomaalaislain kokonaisuudistuksesta 2001). Ulkomaalaislain kokonaisuudistus alkoi vuonna 2000, mutta uudistamista työstäneen työryhmän kokoonpano sekä sen ehdotus uudeksi ulkomaalaislaiksi ovat saaneet paljon kritiikkiä kansalais- ja ihmisoikeusjärjestöiltä (Järjestöjen kannanotto ulkomaalaislain kokonaisuudistuksesta 2001), työmarkkinajärjestöiltä sekä hallinnon sisältä (Ulkomaalaislakityöryhmän mietintö 2001, liitteet). Ulkomaalaislain kokonaisuudistusten tavoitteiksi mainitaan selkeys ja yksiselitteisyys, jotka pirstaleisesta laista monien muutosten jälkeen puuttuvat. Sisällöllisinä tavoitteina mainitaan uuden ulkomaalaislain sopusointu vuoden 2000 perustuslakiuudistuksen kanssa sekä yhteisen EU-politiikan mahdollisesti mukanaan tuomat uudistukset turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten oikeusasemassa ja muussa maahanmuuttopolitiikassa⁶. Käynnissä olevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ikärakenteen muutoksen aiheuttamasta huoltosuhterästä ja työvoiman tarpeesta ei ulkomaalaislain kokonaisuudistuksen perusteissa sen sijaan oteta suoranaisesti kantaa. (Ulkomaalaislakityöryhmän mietintö 2001, 2-4.)

2000-luvulle tultaessa on sekä kansallisessa sekä kansainvälisessä keskustelussa nousut yhä useammin esiin aiempaa aktiivisemmän maahanmuuttopolitiikan tarve ikärakenteen vanhentuessa ja työvoiman määrän vähentyessä kaikkialla teollisuusmaissa. *Komission tiedonannossa yhteisön maahanmuuttopolitiikasta* (2000) todetaan, että läntisessä Euroopassa viimeiset 30 vuotta toteutettu nollamaahanmuuttopolitiikka on tullut tiensä päähän ja uudenlaista yhteisötasoisista maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikkaa tarvitaan: työvoimaa tarvitaan lisää ja toisaalta turvapaikkajärjestelmä on ajautunut kriisiin⁷. Työvoiman rekrytoinnin ulkomailta ja nykyistä aktiivisemmän maahanmuuttopolitiikan katsotaan edellyttävän lainsäädännöllisiä muutoksia, jotka

⁶ Vrt. Komission tiedonanto neuvostolle ja Euroopan parlamentille (2000).

⁷ Vrt. Komission tiedonanto neuvostolle ja Euroopan parlamentille (2000).

ulottuvat myös lainsäädännön soveltamiseen hallintokäytännöissä. Kyseisiä muutoksia onkin jo tehty ja on tekeillä suurimmassa osassa EU-maita, joten tosiasiallisesti EU-maat kilpailevat paitsi Pohjois-Amerikan maiden myös toistensa kanssa osaavasta työvoimasta yhteisen maahanmuuttopolitiikan kehittämisen kustannuksella. Aiemmin maahanmuuttopolitiikka on kuulunut yhteisömaiden kansallisen päätöksenteon piiriin, mutta Amsterdamin sopimus aloitti prosessin EU:n yhteisen maahanmuuttopolitiikan luomiseksi. Euroopan yhteisön mailla on ollut ja on edelleen hyvin eri tyyppisiä traditioita ja intressejä maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikassaan, joten EU-tasoisesta maahanmuuttopolitiikan vähimmäistasosta sopiminen tulee olemaan vaativa ja pitkä prosessi.⁸

⁸ Tiedonanto neuvostolle ja Euroopan parlamentille (2000), Niessen (2001).

Taulukko 1. Yhteenveto Suomeen suuntautuneiden muuttoliikkeiden historiasta.

AJANJAKSO	MAAHANMUUTTOON LIITTYVIÄ PIIRTEITÄ
Autonomian aika 1800-luku – 1917	<p>1888 kaikilla maahantulijoilla oltava voimassaoleva passi</p> <p>Ulkomaalaisia yrittäjiä ja käsityöläisiä voi muuttaa maahan, ulkomaalaisten kontrolli, oleskelu ja elinkeinonharjoitus luvun säädeltyä myös venäläisille.</p> <p>Sääty-yhteiskunnan luokkajako ulottuu myös ulkomaalaisiin: ulkomaalaisten kohtelu epäyhtenäistä ja epätasa-arvoista, romaneita ja juutalaisia kontrolloitiin erityisesti</p> <p>Muiden maiden kansalaiset valtiollinen turvallisuusriski</p>
Itsenäisyyden ensi vuosikymmenet 1918-1950	<p>1918 tataareille ja juutalaisille kansalaisuus ja elinkeinonvapaus</p> <p>Venäjän vallankumouksen seurauksena Suomeen 33 000 venäläistä ja karjalaista pakolaista, osalle määräaikaiset oleskeluluvat, venäläiset jatkoivat epävakaiden olojen vuoksi suurimmaksi osaksi muualle, karjalaista suurin osa palasi Neuvosto-Venäjälle. "Heimopakolaisiin" suhtauduttiin myönteisemmin kuin venäläisiin</p> <p>Vuoden 1938 ulkomaalaisasetus luo pohjan nykyisen ulkomaalaislainsäädännön ulkomaalaiskontrollille, maahantulon estämisen ja maastapoistamissäädöksille. Motiivi: "kumouksellisten liikkeiden toiminnan estäminen" valvomalla kansainvälistä liikennettä -> ulkomaalaisvalvonta valtiollisella poliisilla, ulkomaalaiset turvallisuusriski</p> <p>Maahanmuutto vähäistä, ulkomaalaisten määrä vähenee 1950-lukuun mennessä</p>
1960-luku ja 1970-luvun alkupuoli	<p>Ulkomaalaisten oikeusturva olematon</p> <p>Keskeisten kansainvälisten ihmisoikeussopimusten voimaansaattaminen aiheuttaa paineita ulkomaalaislainsäädännön uusimiselle -> tapahtuu vasta 1983</p> <p>Maahanmuutto vähäistä ja kontrolloitua</p>
1970-luvun loppupuoli ja 1980-luku	<p>1984 voimaan Suomen historian ensimmäinen ulkomaalaislaki, jossa maahantuloon ja maassaoloon liittyvät lupasäädökset, ulkomaalaisille oikeusturva kansainvälisten sopimusten velvoitteiden mukaiseksi</p> <p>Maahanmuutto lähinnä avioliiton vuoksi, ruotsinsuomalaisten paluumuuttoa</p> <p>Pakolaisten vastaanotto toiminta alkaa: chileläiset 1973 alkaen, vietnamilaiset 1979 alkaen. Valtioneuvosto vahvistaa vuosittaisen pakolaiskiintiön vuodesta 1985 alkaen</p>
1990-luku	<p>Uusi ulkomaalaislaki 1991, turvapaikka- ym. oikeusturvauudistukset</p> <p>Jatkuvat paineet ulkomaalaislainsäädännön muokkaamiseen</p> <p>Elinkeinonharjoittamisen luvanvaraisuus poistuu</p> <p>Etninen paluumuutto entisestä Neuvostoliitosta alkaa 1990</p> <p>Turvapaikanhakijoiden määrä nousee nopeasti, vastaanottojärjestelmä rakennetaan</p> <p>Ulkomaan kansalaisten määrä nousee nopeasti</p> <p>Kotouttamislaki 1999 maahanmuuttajien integroimiseksi</p> <p>EU:iin liittyminen ja työvoiman liikkumisen helpottaminen EU-alueella</p> <p>Amsterdamin sopimus: Yhteisöpäätöksiin siirtyminen alkaa maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikassa.</p>
2000-luku	<p>Schengenin sopimukseen liittyminen, EU-tasolla pyrkimys helpottaa ja edistää EU-kansalaisten entistä vapaampaa liikkumista yhteisön alueella.</p> <p>Keskustelu EU:n yhteisen maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikan sisällöstä alkaa</p> <p>Paineet rekrytoida työntekijöitä ulkomailta ja myös EU:n ulkopuolelta kasvavat työvoiman ikääntyessä ja vähentyessä</p>

Lähteet: Kuosma 1992 ja 1999; Lepola 2000; Salmio 2000; Niessen 2001.

Kuten oheisesta taulukosta 1 käy ilmi, suomalainen maahanmuuttopolitiikka on kehittynyt pitkälti ulkopuolisten paineiden, kuten kansainvälisten sitoumusten velvoittamana, eikä niinkään sisäisten paineiden, kuten esimerkiksi työvoiman tarpeen synnyttämänä. Myös talouden kansainvälistyminen on noudattanut samantyyppistä kehitystä. Taloudellinen nationalismi, eli kielteiset asenteet ulkomaisten yritysten suomalaisille markkinoille tuloa kohti, vallitsi talouspolitiikassa aina ulkomaisten pääomasijoitusten vapauttamiseen asti vuonna 1993 (Joronen ym. 2000). Epäluuloinen suhtautuminen ulkomailta tulevaan ei siis ole rajoittunut vain maahanmuuttajiin, vaan myös kansainvälisen talouden ilmiöihin, kuten tuontiin ja sijoituksiin.

3 Työmarkkinoiden murros ja maahanmuuttajien paikka

Tässä luvussa luon katsauksen työmarkkinoiden muutos -keskusteluun, joka on hallinnut 1990-luvun työmarkkinatutkimusta. *Kriisiytyminen, murros, disintegraatio, normalityösuhteen haurastuminen ja palkkatyön loppu* ovat tämän keskustelun käsitteellisiä tunnusmerkkejä. Tässä osassa kuten koko tekstissäni sovitan maahanmuuttajia ja tämän ryhmän työmarkkina-asemaa kuvaavaa kirjallisuutta laajempaan työmarkkinatutkimuksen viitekehykseen.

Angloamerikkalaisessa tutkimusperinteessä maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen työmarkkina-aseman tutkimus on ollut vahvassa asemassa aina Chicagon koulukunnasta⁹ alkaen. Työmarkkinoiden etnistä lohkoutumista ja etnisten enklavitalouksien (erillistalouksen) muotoutumista ja toimintaa on tutkittu paljon. Etnisillä enklaveilla tarkoitetaan sitä, että etnisyys on työmarkkinoiden *alakohtaisessa* lohkoutumisessa keskeisin peruste. Tällöin tietty etninen ryhmä on yliedustettuna jollain alalla tai hallitsee monopolistisesti jotain sektoria elinkeinoelämässä. Euroopan tilannetta etnisten erillistalouksien käsite ei kuitenkaan kuvaa erityisen hyvin. Tiedyt etniset ryhmät saattavat olla yliedustettuina joillain aloilla, mutta harvoin niin vahvasti, että ne saavuttavat monopoliasemaa. Suomessa - ja myös muissa Pohjoismaissa - tilanne on vielä kauempana tästä kuin muualla Euroopassa.

3.1 Työmarkkinoiden murros - normalityösuhteen kriisi

Työ on yhteiskunnassa sosiaalisesti tärkeä yhteiskunnallisten toimijoiden identiteetin määrittelijänä eikä ainoastaan instrumentaalinen tulon lähde (esim. Glorieux 1999, 69; Vähätalo 1998, 111-114). Tutkimukset työttömyydestä paljastavat sen, mitä ihminen oikeastaan menettää palkkatyönsä menettäessään. Menetyksiin kuuluu paitsi palkkatulo myös yksilön ammatillinen identiteetti ja työn kautta syntyneet yhteisölliset suhteet sellaisina kuin ne olivat ennen työttömyyttä (vrt. terveysvaikutuksista Huuhka ym. 1996, 62-63, 66; mielenterveysvaikutuksista Ezzy 1993; sosiaalisista suhteista Kortteinen ja Tuomikoski 1998; Vähätalo 1998).

⁹ Thomasin ja Znanieckin klassikko *Polish Peasants in Europe and America* (1994 [1918]) kuvaa esimerkiksi puolalaisten talonpoikien muuttamista urbaaneiksi tehdastyöläisiksi ja tämän muutoksen vaikutusta etnisen yhteisön rakentumiseen.

Työttömyyden ja sen vaikutuksien tutkimuksen klassikko on Jahodan, Lazarsfeldin ja Zeiselin tutkimus *Marienthalista*, itävaltalaisesta kaupungista, jonka työllisyyden 1930-luvun lama romahdutti (Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel 1971 [1933]). Palkkatyö ei osoittautu ainoastaan toimeentulolle välttämättömäksi, vaan se määrittelee myös henkistä ja sosiaalista hyvinvointia. Jahoda, Lazarsfeld ja Zeisel osoittavat myös, kuinka yksilöllistä selviäminen työttömyyden kokemuksen kanssa on. Toiset se vaivuttaa vähitellen apatiaan tuhoamalla tulevaisuuden odotukset ja ajantajun, toiset - mikäli onnistuivat tulemaan taloudellisesti jotenkuten toimeen - kykenivät sopeutumaan tilanteeseen ja suuntaamaan voimavarojaan seuraavan sukupolven mahdollisuuksien turvaamiseen.

Suomalaisessa yhteiskunnassa palkkatyötä pidetään yhteiskuntaa keskeisimmin määrittävänä rakennetekijänä. Asko Suikkanen ym. (1996, 18) pitävät suomalaisen yhteiskuntajärjestyksen ja koheesion keskeisenä ylläpitävänä tekijänä ns. *sosiaalista sopimusta*, joka sitoo yhteiskunnan eri toimijat ja yksilöt yhteiskunnan periaatteellisiin ratkaisuihin. Keskeisen osan sosiaalisesta sopimuksesta on viime vuosikymmenet muodostanut ns. *normaalityösuhdemalli*, jolloin normaalityösuhteella tarkoitetaan kokoaikaista, vakaata palkkatyösuhdetta.

Tutkijat ovat olleet varsin yksimielisiä sitä, että työmarkkinajärjestelmä on murroksessa (ks. esim. Jolkkonen ym. 1991; Julkunen & Nätti 1994; Kasvio 1994; van Kooten 1999; Suikkanen ym. 1996; Suikkanen ym. 1998a ja 1998b; Suikkanen ym. 2001; Rifkin 1995; Vobruba 1999). Viime vuosikymmenenä normaalityösuhte ja sen varaan rakenteistunut palkkatyöyhteiskunta on julistettu kriisiytyneiksi ja paluu täystyöllisyyteen utopiaksi. Murroksen syistä, syvyydestä ja vaikutuksesta yhteiskuntaan vallitsee kuitenkin tutkijoiden keskuudessa erimielisyys.

Ulrich Beck (1999, 257) kutsuu täystyöllisyyttä *zombiekategoriaksi*. Beckin käsitteistössä zombiekategoriat ovat kuolleita kategorioita, jotka elävät kykenemättä häviämään. Zombiekategoriat jäsentävät yhteiskunnallista keskustelua ja päätöksentekoa, vaikka aika on ajanut niiden kuvaaman todellisuuden ohi. Yhteiskuntia ja niiden toimintatapoja rakennetaan edelleen täystyöllisyyden ja normaalityösuhteen varaan, vaikka työn epävarmuus on lisääntynyt nopeasti. Hyvinvointiyhteiskunnan rakenteet perustuvat täystyöllisyyden ja normaalityösuhteen ideaalille, normaalityösuhdesopimukselle.

Vaikka vakaisiin työsuhteisiin ja täystyöllisyyteen perustuvan palkkatyöyhteiskunnan aika olisikin ohi, ei Georg Vobruban mukaan (1999, 24-25) löydy empiiristä näyttöä maksetun työn lopulle. Päinvastoin, 2000-luvulle tultaessa lukuisissa teollisuusmaissa (esim. muut Pohjoismaat, USA, Japani, Irlanti, Hollanti) on lähes täystyöllisyys ja

useilla aloilla on vaikeuksia rekrytoida työvoimaa. 1990-luvulla keskustelu työllisyydestä ja yhteiskunnasta onkin keskittynyt etsimään vaihtoehtoja palkkatyön ja normaalityösuhteen inklusiivisuuden monopolille. Keskusteluilla kommunitarismista ja kolmannesta tiestä (Giddens 1998), kolmannesta sektorista (esim. Helander 1998) ja työn jakamisesta työaikajärjestelyin (Julkunen & Nätti 1994 ja 1995; Julkunen 2001b) on pyritty etsimään ratkaisuja palkkatyöyhteiskunnan kriisiytymiseen. Kuten Raija Julkunen (2001a, 116) huomauttaa, nämä mallit perustuvat kuitenkin ajatukseen siitä, että sosiaalinen järjestelmä nojaa työhön, ja että ihmisten integraatio yhteiskuntaan toteutuu ennen kaikkea palkkatyön kautta. Palkkatyön etiikan ylläpitäminen nähdään siis ehtona yhteiskunnan normatiivisen rakenteen säilyttämiselle tilanteessa, jossa täystyöllisyys ja ns. normaalityösuhdemalli on haurastumassa.

Täystyöllisyydestä luopumisen ja normaalityösuhteen kriisin voi nähdä paluuna aiempien vuosisatojen seka-, tai kauniimmin, yhdistelmätalouteen. Vobruba (1999, 34-36) jakaa työn ja toimeentulon välisen suhteen kehityksen kolmeen historialliseen jaksoon. Toiseen maailmansotaan asti eläminen yhdistelmätaloudessa oli yleisin toimeentulon muoto suurimmassa osassa Eurooppaa. Yhdistelmätaloudessa perheen tulot muodostuivat useasta eri lähteestä, kuten perheen jäsenten - myös lasten ja vanhusien - satunnaisista palkkatuloista sekä luontais- ja vaihtotaloudesta. Yksikään tulolähde ei ollut riittävän säännöllinen ja tuottoisa riittääkseen perheen elantoon sinänsä, joten eri tulolajien yhdistely oli välttämättömyys. Seuraava historiallinen jakso jäi työn ja toimeentulon kehityksessä edellistä lyhyemmäksi. Laajalle levinnyt rahatalous ja säännöllinen työssäkäynti takasivat toimeentulon, ja ns. normaalin palkkatyösuhteen käsite tunkeutui hallitsemaan työmarkkinoita ja myös laajenevaa hyvinvointivaltiota.

Kolmas historiallinen jakso merkitsee Vobruban (1999, 35-36) mukaan paluuta yhdistelmätalouteen. Tällä kertaa luontais- ja vaihtotalouden on kuitenkin korvannut rahatalous. Ns. normaalien työsuhteiden työmarkkinat ovat haurastuneet eivätkä tarjoa enää läheskään kaikille tarvitsijoille vakaata toimeentuloa. Uudessa yhdistelmätaloudessa toimeentulo muodostuu useista peräkkäisistä ja usein päällekkäisistäkin työsuhteista ja toimeksiannoista tulevasta epäsäännöllisestä työtulosta sekä erilaisista sosiaalietuuksista.

Saamelaiset ja romanit ovat eläneet yhdistelmätaloudessa vuosisatoja. Saamelaisten perinteiset luontaiselinkeinot, erityisesti porotalous, metsästys ja kalastus, elävät nykyisin rinnakkain palveluelinkeinojen, erityisesti matkailun, kanssa (Ruotsala 1997; Seurujärvi-Kari 1997). Romanien perinteiset elinkeinot ovat liittyneet hevostalouden, käsityöläisyyden ja ennustamisen kaltaiseen pienyrittäjyyteen. Romanikulttuurin sekä suomalaisen yhteiskuntarakenteen muutosten myötä perinteiset elinkeinot ovat entisenlaisina menettäneet merkitystään mutta osin korvautuneet uusilla pienyrittäjyyden

muodoilla (Grönfors 1997; Rantala & Huttunen 1993). Yhteistä romanien ja saamelais-ten elinkeinoille on eläminen yhdistelmätaloudessa, jolloin toimeentulo muodostuu eri aikoina ja eri tilanteissa erilaisista lähteistä (Helander 1991; Rantala & Huttunen 1993).

Markku Laatu (1997, 126-127) toteaa tutkimuksessaan *Saamelaiset ja sosiaalinen turva*, että yhdistelmätaloudessa¹⁰ elävien sosiaaliturvaetuksien määrittely tuottaa viranomaisille jatkuvaa päänvaivaa. Kuinka määritellä monista eri lähteistä epäsäännöllisesti tulevien ansioiden suuruus? Kuinka monta päivää vuodessa yksi lehmä työllistää? Uuden yhdistelmätaloudessa elämisen arkea varjostaa sosiaaliturvan määrittelyn perusteena oleva *zombiekategoria*, oletus normaalityösuhteesta toimeentulon perustana, joka estää nykymuotoista sosiaaliturvaa venymästä yhdistelmätaloudessa elävien turvaverkoksi. Erityisesti enemmistönormista poikkeavissa toimeentulon muodoissa nämä ongelmat muuttuvat näkyviksi.

Työmarkkinoiden sopeutuminen globaalitalouden aikaan on mullistanut perinteisen työmarkkinajärjestelmän ja tehnyt sen myötä täystyöllisyydestä ja normalityösuhteesta zombiekategorioita. Globalisaatio muutoksen kantajana synnyttää paradoksaalisia tilanteita pienten valtioiden sosiaaliturvajärjestelmille. Samat mekanismit pakottavat supistamaan julkisen talouden osuutta ja aiheuttavat paineita sosiaaliturvajärjestelmän rahoituksen vähentämiseen. Kun epävarmuus toimeentulosta kasvaa, tarvitaan päinvastoin aiempaa tiiviimpää turvaverkkoa lieventämään epävarmuutta ja estämään eriarvoisuuden lisääntymistä. (vrt. Böckerman & Kiander 2000, 392-393; Raumolin 1998, 60.) Ongelmana on se, että yksittäinen valtio ei kykene enää säätelemään globaalitalouden vaikutuksia, vaan tarvitaan kansainvälistä yhteistyötä säätelemään sitä, minkä syventynyt kansainvälinen yhteistyö on saanut aikaan.

3.2 Maahanmuuttajat työmarkkinoiden disintegraatiossa

Maahanmuuttajien työmarkkina-aseman hahmottaminen muuttuvilla työmarkkinoilla on haasteellista. Kuinka hahmottaa maahanmuuttajien integroitumista disintegroituvaan työmarkkinajärjestelmään? Maahanmuuttajien yhteiskunnallisen integraation määritelmät lähtevät siitä, että voidaan hahmottaa kokonaisuus, jonka osaksi vähemmistö liittyy. Tässä piileekin integraatio-käsitteen ongelmallisuus työmarkkinaintegraation kannalta. Integraatio-käsite edellyttää osan ja kokonaisuuden olemassaoloa, mutta voidaanko modernia yhteiskuntaa luonnehtia kokonaisu-

¹⁰ Tähän voi lukea myös perinteisen maatalouden.

deksi? Integraatio-käsitteeseen liittyy normatiivinen oletus kokonaisuuden toivotusta sosiaalisesta järjestyksestä ja tämä järjestys otetaan usein annettuna. (Helne 2002.)

Perinteisen maahanmuuttajien integraatiotutkimuksen lähtökohta merkitsisi siis työmarkkinoiden olettamista perinteisen normaalityösuhdemallin varassa toimivaksi koherentiksi järjestelmäksi. Samaan aikaan työmarkkinoiden tutkimus on osoittanut perinteisen normaalityösuhdemalliin perustuvan yhteiskunnallisen järjestyksen olevan muutostilassa. Makrotasolta tarkasteltuna kokonaisen ihmisryhmän - maahanmuuttajien - integraatio työmarkkinoille näyttää yritykseltä tavoittaa liikkuvaa junaa. Integraation ymmärtäminen prosessina soveltuukin paremmin vallitsevaan tapaan ymmärtää sekä maahanmuuttajien asemaa yhteiskunnassa että työmarkkinoiden muutosta: *Integraatio on prosessi, jossa maahanmuuttajat osallistuvat lisääntyvässä määrin yhteiskunnan sosiaalisiin, kulttuurisiin ja institutionaalisiin toimintoihin*. Työmarkkinakontekstiin sovellettuna tämä merkitsee sitä, että maahanmuuttajien työmarkkinaintegraatio merkitsee laajentuvaa osallistumista työmarkkinoille (Valtonen 1997, 5).

Mikäli työmarkkinoiden ymmärretään heijastavan yhteiskunnan sosiaalista järjestystä (vrt. Suikkanen ja Linnakangas 1998, 15), maahanmuuttajien asema työmarkkinoilla kertoo maahanmuuttajien asemasta yhteiskunnassa yleisemminkin. Tämä näkemys työmarkkinoiden, laajemman yhteiskunnan ja maahanmuuttajien välisestä vuorovaikutuksesta perustelee tutkimukseni sijoittamista nimenomaan työmarkkinakontekstiin.

Maahanmuuttajat ja tuotantotapojen murros

Työelämän ja erityisesti tuotantotapojen muutoksen on raportoitu vaikeuttavan maahanmuuttajien työllistymistä ja työuralla etenemistä (esimerkkejä Ruotsista: Knocke 1993a; 1993b; Broomé ym. 1996; yleisesti EU-maissa Werner 1998). Organisatoriset muutokset (tiimityö, monialaisuus, työn kierto, matalat organisaatiot) ja uuden tuotantotekniikan käyttöönotto ovat muuttaneet työtä monilla aloilla. Teollisessa tuotannossa tuotantoprosessin muuttuminen ryhmätyöksi ovat muuttaneet työsuorituksen luonnetta, työnjakoa ja kvalifikaatiovaatimuksia. Ajatuksena on, että ryhmän jäsenet täydentävät toisiaan ja jokainen jäsen hallitsee useampia työsuorituksia. Ruotsissa tehdyissä tutkimuksissa esimerkiksi tiimityön on kuitenkin todettu vaikeuttavan kulttuurisesti poikkeavien asemaa (Broomé ym. 1996). Tuotannon uudelleenorganisoinnin hyvänä puolenä on ryhmän paremmat vaikutusmahdollisuudet työn organisoinnissa ja työtehtävien vaihtelevuus. Ryhmä (tai tiimi) toimii useimmiten itsenäisenä tulosyksikkönä, jossa jokainen jäsen on vastuussa työsuorituksen onnistumisesta. Uudet tuotantotavat edellyttävät toimiakseen enemmän sosiaalista ja kulttuurista vuorovai-

kutusta työyhteisössä kuin tuotantolinjalle organisoitu vaihtely, jossa työsuoritukset ovat yksilöllisempiä.

Hollannissa tehdyssä tutkimuksessa (Essed 1993) haastateltiin teollisuusyritysten keski-johtoa. Rekrytoinnista vastaavan keskijohdon mielikuvissa maahanmuuttajien puutteellinen koulutus, kielitaito ja kulttuurinen kompetenssi tekivät heistä kykenemättömiä moderniin tiimityöhön. Sama kehitys, joka on muokannut tuotantotapoja työntekijöille mielekkäämmiksi, uusintaa siis hierarkkisia, poissulkevia mielikuvia kulttuurisesta ja sosiaalisesta toiseudesta (vrt. esim. Knocke 1993a; 1993b; Paulson, Schierup & Ålund 1993). Modernin työelämän kvalifikaatiovaatimukset muodostuvat sosiaalisten sopimusten kautta ja näillä yhteisillä sopimuksilla pätevyyttä määriteltäessä määritellään samalla epäpätevyys; epätoivottavaan sukupuoleen, kielelliseen tai etniseen taustaan liitetään oletuksia puuttuvista ominaisuuksista, jotka useimmiten näyttyvät modernin vastakohtina. Näin modernin kääntöpuoli henkilöidään tiettyihin ihmisryhmiin, jotka tehokkuuden ja tuloksellisuuden nimissä saneerataan työpaikoilta (vrt. Knocke 1993; Essed 1993).

Myös uuden teknologian käyttöönottoon liitetään poissulkevia merkityksiä. Tekniikka sinänsä ei tee sosiaalisia, sukupuolisia tai etnisiä varauksia käyttäjiensä suhteen, mutta tapa, jolla tekniikka otetaan käyttöön tai tekniikasta puhutaan ei ole enää neutraalia (Aronsson 1995, 5; Vehviläinen 1993, 228-229). Muutosvastarinta voi kääntyä organisaatioissa poikkeaviksi koettuja ihmisryhmiä vastaan silloin, kun dominoivat ryhmät kokevat asemansa uhatuksi, kuten tuotannon uudelleenorganisoinnissa monilla työpaikoilla on käynyt (Aronsson 1995).

Automaation ja tietotekniikan käyttöönotto on joidenkin tutkijoiden mukaan nostanut useimmissa työpaikoissa vaadittavaa kvalifikaatiotasoa. Tämän näkemyksen mukaan suurin osa ammattiteistä alkaa olla ns. asiantuntija-ammattiteitä (Holzer 1996, 126-129; ks. myös Kasvio 1994, 65-71). Sassen (1996) on kuitenkin esittänyt, että uudet työmuodot polarisoivat työmarkkinoita ennestään. Vähän koulutusta ja kielitaitoa vaativat työpaikat - perinteiset siirtolaisten sisääntuloammatit - eivät suinkaan ole häviämässä, koska vahvistuva asiantuntijaeliitti tarvitsee yhä enemmän palveluita elämäntyyliensä tueksi. Asiantuntijaeliitin erottautumista tavoittelevan elämäntyylin ylläpitäminen vaatii hyvin huollettuja koteja ja vaatteita, mukavia hotelleja, yksilöllisiä ravintoloita sekä hemmotteluhoitoja keholle ja mielelle; siis palveluita, jotka ovat työvoimavaltaisempia kuin halvemmat verrokkinsa (Sassen 1996, 584). Sassenin mukaan kehitys vie kohti ”tiimalasityömarkkinoita”, joilla toisen osan muodostavat hyvin palkatut asiantuntijat ja toisen matalapalkkaiset palvelualojen työntekijät. Asiantuntijaeliitin laajeneminen ruokkii siis palvelualojen matalapalkka-alojen kasvua. (Sassen 1996; 1998, 138-149.)

Maahanmuuttajien ammatillisen liikkuvuuden kannalta työmarkkinoiden muutos voi johtaa umpikujaan. Työmarkkinoiden muutoksen näkökulmasta maahanmuuttajien asemaa Pohjois-Amerikassa tutkineet esittävät, että palvelualojen matalapalkka-alat eivät mahdollista samanlaista ammatillista liikkuvuutta kuin mitä perinteiset siirtolaisalat teollisuudessa tarjosivat (kirjallisuuskatsaus ks. Myers & Cranford 1998, 73-74; Borjas 1994, 1713-1714; ks. kuitenkin kritiikistä Waldinger & Perlmann 1998; Reitz 1998).

Suomen kannalta myöhäinen muuttuminen maahanmuuttomaaksi merkitsee sitä, että teollisuuden työpaikat ehtivät vähentyä ennen kuin maahanmuuttajia ehti edes tulla suuremmassa määrin maahan. Näin ollen maahanmuuttajien työmarkkinaintegraatio kulkee palvelualojen vetämänä eikä teollisuustuotannon kautta, kuten perinteisissä maahanmuuttomaissa. Tällä on vaikutuksensa siihen, millaista osaamista maahanmuuttajilta vaaditaan¹¹.

3.3 Etnisyys työmarkkinoilla

Maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen työmarkkina-asemaa käsittelevässä tutkimuksessa etnisyyden ja luokka-aseman välinen suhde on ollut yksi keskeinen teema. Painotukset ovat vaihdelleet siinä, kumpi on ensisijaisempi yhteiskunnallisen ja työmarkkina-aseman määrittelijänä, yhteiskuntaluokka vai etninen tausta. Brittiläinen tutkimus on perinteisesti lähtenyt luokkateorioista ja yhteiskunnallisesti määrittäneistä rotukategorioista etnisten suhteiden tutkimuksessa, kun taas Pohjois-Amerikassa kulttuuriset tekijät ja etniset verkostot ovat olleet etualalla kiinnostuksen kohteina (Iso-Britannia, esim. Miles 1989; Gilroy 1987; Kanada Breton ym. 1990; Yhdysvallat Glazer & Moynihan 1975; Gordon 1964).

Jeffrey G. Reitzin (1990, 138) mukaan yksilön tai ryhmän etnisen taustan korostuminen ja eri etnisten ryhmien keskittymät työmarkkinoilla eivät sinänsä ole kielteinen tai myönteinen asia. Keskeistä on se, minkälaiseksi ryhmän ja yksilöiden suhde valta-yhteiskuntaan muodostuu. Perinteinen etnisyyden ja työmarkkina-aseman suhdetta käsittelevä tutkimus pitää etnisten keskittymien tarjoamia työmahdollisuuksia jäsenilleen turvallisina, mutta valta-yhteiskuntaan nähden marginalisoivina. Alkuun etniset verkostot toimivat positiivisesti tarjoamalla tulijalle tukea ja tietoa paikallisista työmarkkinoista, mutta pitemmän päälle niistä voi muodostua liikkuvuuden este (Reitz 1990, 138-139; Light & Gold 2000, 125-127).

¹¹ Käsitelin tätä teemaa laajemmin artikkelissani ”Työvoiman tarve ja maahanmuuttopolitiikka - onko maahanmuuttajien osaaminen vastaus työvoiman kysyntään?” (Forsander 2000a).

John Porter käsitteli etnisyyden merkitystä yksilön ja ryhmä yhteiskunnalliselle asemalle käännteentekevästi teoksessaan *The vertical mosaic: An analysis of social class and power in Canada* (1965). Porter lanseerasi käsitteen vertikaalinen mosaiikki, jonka avulla hän kuvasi kanadalaista yhteiskuntaa kerrostuneena mosaiikkina. Porterin mosaiikissa eri etniset ryhmät ovat sijoittuneet eri tasoille yhteiskunnan hierarkiassa ja suhde omaan etniseen ja kulttuuriseen taustaan ratkaisee sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuudet. Porterin keskeinen teesi kuuluu seuraavasti: Jos etniset vähemmistöt kiinnittyvät perinteiseen etniseen identiteettiinsä, sosiaalinen liikkuvuus ja nousu laajemmassa yhteiskunnassa vaarantuvat. Jos taas vähemmistöön kuuluvat haluavat nousta yhteiskunnassa sosiaalisesti ja taloudellisesti, merkitsee se etnisestä identiteetistä etäännyttämistä. (Porter 1965.)

Vertikaalisen mosaiikin ohella Norbert Wileyn (sit. Reitz 1990, 139) käsite *liikkuvuusloukku* on muodostunut klassiseksi käsitteeksi maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa koskevassa tutkimuksessa. Wileyn mukaan etninen yhteisö tarjoaa jäsenilleen joitain mahdollisuuksia, mutta pitemmän päälle pitäytyminen oman etnisen yhteisön verkostoissa muodostuu liikkuvuusloukuksi, koska etnisessä yhteisössä toimimisessa hyödylliset resurssit eivät välttämättä auta valtayhteiskunnan laajemmilla työmarkkinoilla. Valtayhteiskunnan tarjoamat sosiaalisen nousun mahdollisuudet ovat kuitenkin laajemmat kuin mitä etninen yhteisö voi tarjota.

Viimeaikaisen etnisyytutkimuksen mukaan etnisyys ei sinänsä ole sen enempää myönteinen kuin kielteinenkään asia työmarkkinoilla. Etnisyyden arvo on kontekstisidonnainen - se voi olla etu, haitta tai neutraali arvoltaan riippuen ajasta, paikasta ja tilanteesta. Etnisyyden tilannesidonnaisen luonteen vuoksi ei monietnisissä yhteisössä voi tehdä suoraviivaisia johtopäätöksiä etnisyyden arvosta työmarkkinoilla (Wallman 1996, 1).

3.4 Työmarkkinoiden lohkoutuminen

Työmarkkinoiden etninen lohkoutuminen

Seuraavissa luvuissa siirryn käsittelemään työmarkkinoiden lohkoutumista eri aikoina ja eri näkökulmista käsitteitä teorioita. Lähtökohtana on ajatus, että maahanmuuttajien ja kantaväestön välinen sekä eri maahanmuuttajaryhmien keskinäinen sosiaalinen ja etninen hierarkia, joka yhteiskunnallisessa kanssakäymisessä muodostuu, heijastuu myös maahanmuuttajien työmarkkina-asemassa. Jotta tämän sosiaalisessa kanssakäymisessä muodostuvan sosiaalisen ja etnisen hierarkian merkitystä muuttuvassa työmarkkinajärjestelmässä voisi käsitteellistää, työmarkkinat täytyy ymmärtää monikkona, eri kriteerein lohkoutuneena kenttänä.

Työmarkkinoiden lohkoutumista koskevien teorioiden lähtökohdat ovat huomioissa eri etnisten ryhmien epätasaisesta jakaantumisesta työmarkkinoille Yhdysvaltojen suurkaupungeissa. Joidenkin etnisten vähemmistöjen heikkoa asemaa työmarkkinoilla tarkasteltiin työmarkkinoiden jakaantumisesta käsin (Piore 1979). Sellaisilla työmarkkinoilla, joilla työ ei vaadi paljoa koulutusta tai työkokemusta, työolosuhteet sekä työsuhteen epävarmuus heijastuvat välineellisenä suhtautumisena työhön ja sitoutumisen puutteena työpaikkaan ja työnantajaan. Kun etnisiin vähemmistöihin, erityisesti afroamerikkalaiseen urbaaniin köyhälistöön, kohdistuvat sosiaalipoliittiset toimet (esim. kiintiöjärjestelmät, ns. *affirmative action*¹²) eivät kyenneet parantamaan tämän ryhmän heikkoa asemaa työmarkkinoilla, turvaututtiin köyhyyskulttuurihy-poteesiin. Heikko työmarkkina-asema siis johtui näiden ryhmien työhön kohdistamista kulttuurisista asenteista (Nätti 1988). Myöhemmissä lohkoutumisteorian muotoiluissa (työ)kulttuuriset tekijät ovat korvautuneet rakenteellisilla (Nätti 1988).

Köyhyyden ja heikon työmarkkina-aseman pysyvyyden lisäksi lohkoutumisteorioilla pyritään ymmärtämään syrjinnän ja työttömyyden ilmiöitä sekä niitä mekanismeja, jotka johtavat suljettujen osatyömarkkinoiden syntymiseen ja heikentävät tätä kautta liikkuvuutta työmarkkinoilla.

Myöhemmin työmarkkinoiden lohkoutumisteoriat ovat löytäneet etnisen vähemmistö-aseman lisäksi myös muita segmentoitumisperusteita, kuten iän ja sukupuolen¹³. Kärjistetysti siis valtaväestöön kuuluva ”sopivan” ikäinen mieshenkilö on todennäköisesti työmarkkinoiden ydintyövoimaa, kun taas etniseen vähemmistöön kuuluvalle ”liian vanhalla” tai ”liian nuorella” naisella on moninkertainen riski jäädä sekundaarityömarkkinoiden varaan (Bonacich 1991, 172-173; Knocke 1993).

Etnisesti lohkoutuneilla työmarkkinoilla eri etniset ryhmät ovat jakaantuneet työmarkkinoille epätasaisesti. Työmarkkinoiden etnisessä jakaantumisessa voi erottaa erilaisia tyypejä. Tietyllä etnisellä ryhmällä voi olla vahva asema jollain työmarkkinoiden sektorilla tai alalla, esimerkkinä tästä voidaan pitää tataarien asemaa turkis- ja tekstiilikaupassa Suomessa. Etnisesti hierarkkisilla työmarkkinoilla jokin tai jotkin etniset ryhmät ovat sijoittuneet työmarkkinoille siten, että ryhmän asema työmarkki-

¹² *Affirmative action* -politiikasta on olemassa laajasti kirjallisuutta sekä puolesta että vastaan, katsauksia esim. Glazer 1997; Herring & Collins 1997; Tarkki 1998, 240-248.

¹³ Sukupuolen mukaan eriytyneistä työmarkkinoista Euroopassa ks. Miettinen (1997, 48-51, 80-82) ja OECD-maissa ks. Nurmi (1998). Kaarina Nurmi toteaa tutkimuksessaan sukupuolten koulutuksellisuudesta ja työmarkkinatasa-arvosta OECD-maissa, että sukupuolten tasa-arvo ei ole toteutunut missään tutkituista maista, vaikka koulutusero on kaventunut naisten hyväksi ja naisten työssäkäyntiä helpottavat perhepoliittiset järjestelyt ovat kaikkialla kehittyneet. Maasta riippumatta sekä koulutus- että työmarkkinoilla ja kotitöissä vallitsee naisten asemaa heikentävä roolien segregatio. (Nurmi 1998, 219-220.)

noilla ja tätä kautta sen sosioekonominen asema on heikompi tai vahvempi kuin muiden väestöryhmien. Tietty etninen ryhmä tai ryhmät voivat olla esimerkiksi yliedustettuina sekundaariryömarkkinoiden matalapalkkaisimmissa tehtävissä.

Käytännössä eri etnisten ryhmien yliedustus tietyillä ammattialoilla eli etninen lohkoutuminen on lähes aina hierarkkista. Ammatit jakaantuvat hierarkkiseen järjestykseen niiden vaatiman koulutuksen ja palkkatason mukaan. Myös kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät vaikuttavat eri ammattien arvostukseen. Piore (1979) ottaa esille rakennustyön erilaisen arvostuksen Euroopassa ja USA:ssa. Yhdysvalloissa rakennustyövoima on työväenluokan eliittiä kun taas Keski- ja Etelä-Euroopassa arvostus on matalammalla, mikä on seurausta alan heikommasta järjestäytymisestä ja vaatimattomammasta palkkauksesta. Nämä tekijät ovat johtaneet siihen, että Keski- ja Etelä-Euroopan rakennustyömaita pitää käynnissä pääasiassa ulkomaalainen työvoima, kun taas Yhdysvalloissa ammattiliitot ovat pitäneet työmaat tiukasti amerikkalaisten käsissä (emt. 41). Kehitysmaiden maaseutuoloista tuleva työvoima taas usein arvostaa monotonistakin tehdastyötä tekniikan moderniuuden vuoksi toisin kuin teollisuusmaiden kantäväestö, jolle kehitysmaiden maaseutuväestön työolosuhteet ovat jo pitkään olleet tuntemattomia (Piore 1979, 58; ks. suomalainen esimerkki tästä Pylvänäinen 1989).

Myös etnisten ryhmien sisällä voi tapahtua lohkoutumista tai syrjäytymistä työmarkkinoilta iän ja sukupuolen mukaan. Siirtolaisten sukupuolitetuista työmarkkinoista tarjoaa hyvän esimerkin Jacqueline Haganin tutkimus (1998). Haganin tutkimat guatemalalaiset siirtolaiset hyödynsivät tehokkaasti ryhmänsä sisäisiä verkostoja hankkiessaan ensimmäistä työpaikkaansa Yhdysvalloissa. Miehet sijoittuivat yksi toisensa jälkeen erään supermarketiketjun laitoshuoltoon ja naiset kotiapulaisiksi. miehille muodostui työnsä kautta niin vahva ja laaja sosiaalinen verkosto, että se mahdollisti urakehityksen, kun taas naisten yksinäinen työ keskiluokkaisissa amerikkalaisperheissä esti sosiaalisten verkostojen luomisen ja hyödyntämisen, jolloin ura- ja palkkakehitys pysähtyi alkuunsa.

Wuokko Knocke tutki työnjakoa ruotsalaisella autotehtaalla ja toteaa iän, sukupuolen ja etnisen taustan määrittävän työntekijän markkina-arvoa tehtaan sisäisessä urakierrossa. Siirtolaisnaiset jäävät pääosin rutiiniluontoiisiin, ”kevyinä” pidettyihin tehtäviin maalaamoon ja kokoonpanoon niin pitkäksi aikaa kuin fyysiset voimat riittävät. miehille vaativimmat tehtävät aukeavat helpommin, mutta monien mahdollisuuksia rajoittaa etninen hierarkia, jossa suomalaiset menestyvät koulutuksesta ja työkokemuksesta huolimatta jugoslavalaisia paremmin. (Knocke 1993.)

Suomessa sukupuolen ja etnisen taustan yhteisvaikutusta työmarkkinoilla ei ole juuri tutkittu. Magdalena Jaakkola (1991) löysi tutkimuksissaan viitteitä siitä, että ulkomaalaisten naisten palkat ovat heikommät kuin miesten, vaikka maahanmuuttajien sukupuolitettuja osatyömarkkinoita ei löytynytkään. Huomiot iän ja etnisen taustan yhteisvaikutuksesta työmarkkinoilla ovat syntyneet lähinnä erilaisten viranomaisraporttien sivutuotteena. Iän vaikutuksia maahanmuuttajien työllistymiseen löytyy mainintoja Pitkäsen (1999), Koistisen (1997) ja Lammi-Niemisen (1997) sekä Forsanderin ja Alitolppa-Niitamon (2000) tutkimuksista. Heidän aineistoissaan työllistyneistä valtaosa oli noin 30-40-vuotiaita. Jyväskylässä (Lammi-Nieminen 1997, 107), Turussa (Koistinen 1997, 87) ja pääkaupunkiseudulla (Pitkänen 1999; Forsander ja Alitolppa-Niitamo 2000, 13) tehdyissä tutkimuksissa yli 50-vuotiaiden maahanmuuttajien työnsaanti vaikuttaisi olevan vaikeaa. Tässä suhteessa maahanmuuttajien tilanne työmarkkinoilla on samankaltainen kuin suomalaisten työnhakijoiden.

Työmarkkinoiden etninen lohkoutuminen Suomessa

Vielä runsas vuosikymmen sitten näytti siltä, että Suomen työmarkkinoilta puuttuvat tekijät, jotka on perinteisesti yhdistetty lohkoutuneisiin työmarkkinoihin (Nätti 1988, 12). Suomessa ammatillisen järjestäytymisen aste on vanhastaan ollut korkea useimmilla toimialoilla, naisten osuus työvoimasta on lähes sama kuin miestenkin, etnisiin vähemmistöihin kuuluvien määrä on pieni ja ulkomaalaista työvoimaa ei ole laajassa mitassa rekrytoitu. Viime vuosikymmenen puolella julkaistuissa tutkimuksissa näkemykset työmarkkinoiden yhtenäisyydestä ovat kuitenkin jo toiset (vrt. esim. Suikkanen 1996; Suikkanen ym. 1998a ja 1998b; Vähätalo 1998).

Magdalena Jaakkola päätyi 1991 tekemässään tutkimuksessa maahanmuuttajista suomalaisilla työmarkkinoilla siihen johtopäätökseen, että ulkomaalaisten keskuudessa vallitsi lohkoutunut ja etnisesti hierarkkinen työnjako, joka heijastui myös tulonjakoon ja asumistasoon. Jaakkolan mielestä Suomessa on viitteitä samoista ongelmista ulkomaalaisen työvoiman työmarkkina-asemassa kuin moninkertaisia määriä maahanmuuttajia vastaanottaneissa vanhoissa siirtolaismaissa. Eri kansalaisuusryhmien sijoittuminen Suomen työmarkkinoille heijasteli kansalaisuusmaan ansiotasoa: britit, länsieurooppalaiset, pohjoisamerikkalaiset, japanilaiset ja poikkeuksena lähtömaan vauraus -sääntöön myös itäeurooppalaiset työskentelivät muita useammin toimihenkilöammateissa. Afrikkalaiset, eteläeurooppalaiset ja aasialaiset taas sijoittuvat ammattihierarkiassa ja tulonjaossa häntäpäähän. Jaakkola ei tutkimuksessaan pysty osoittamaan, että suomalaiset työmarkkinat olisivat aineiston keruuajankohtana 1989 perinteisessä mielessä etnisesti lohkoutuneet siten, että tietty etninen ryhmä hallitsisi jotain tiettyä työmarkkinoiden segmenttiä, vaan hänen näkemyksensä hierarkkisesti jakaantuneista työmarkkinoista nojautuu lähinnä tulonjakoon ja asumistasoon eri ulkomaalaisryhmien kesken, ei niinkään suhteessa valtaväestöön. (Jaakkola 1991.)

Seppo Paananen totesi ulkomaalaisen työvoiman vastaanottoa koskevassa tutkimuksessaan (1993, 41-42), että etninen työnjako oli tuolloin Suomessa heikosti kehittynyt. Keskeinen etnisperustainen jako työmarkkinoilla kulkee hänen mukaansa suomalaisten ja muiden välillä. Työmarkkinat eivät olleet *vielä* jakautuneet, mutta Paananen ennusteli työmarkkinoiden ennen pitkää jakautuvan suomalaisten ja ulkomaalaisten työmarkkinoihin, jolloin ns. ulkomaalaisten töiden arvostus laskee (Paananen 1993, 45).

Maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa kuvaavien tutkimusten ja selvitysten¹⁴ perusteella maahanmuuttajien asema suomalaisilla työmarkkinoilla on muuttunut viime vuosina huomattavasti verrattuna siihen, millainen se oli Magdalena Jaakkolan (1991) ja Paanasen (1993) tutkimusten aikaan. Kun 1980-luvulla maahanmuuttajat olivat sijoittuneet suomalaisia useammin toimihenkilötehtäviin (Jaakkola 1991¹⁵), niin 1990-luvulla ne maahanmuuttajat, jotka työllistyvät, näyttävät sijoittuvan ammatillisesta taustastaan riippumatta pääasiassa työntekijätason tehtäviin (Jaakkola 2000; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000). Maahanmuuttajien työllisyystilanteen suhteen Suomi näyttää siis eurooppalaistuneen 1990-luvulla: maahanmuuttajien työttömyysaste oli viime vuosikymmenen lopulla yli kolminkertainen verrattuna koko väestöön (Tilastokeskus 2001, 24) ja maahanmuuttajat työskentelevät yhä useammin niissä tehtävissä, joihin suomalaista työvoimaa on vaikea saada motivoitumaan.

Maahanmuuttajien työllisyys- ja työmarkkinatilanteen heikkenemiselle 1980-luvulta 2000-luvulle voidaan löytää useita taustatekijöitä:

- Maahanmuuttajien määrä on viisinkertaistunut.
- Maahanmuuttajaväestön rakenne ja muuton syyt ovat muuttuneet. 1980-luvulla Suomeen muutettiin pääasiassa tietyn työtehtävän tai perhesyiden (avioliitto) takia. 1990-luvulla maahanmuuttajien pääosan ovat muodostaneet inkerinsuomalaiset paluumuuttajat ja pakolaiset, joilla ei yleensä ole työpaikkaa tai työllistymistä edesauttavia sosiaalisia verkostoja valmiina odottamassa. Huomattava on, että yhdysvaltalaisen ja EU-kansalaisten työttömyysasteet eivät edelleenkään juuri poikkea valtaväestön työttömyysasteesta.
- Taloudellinen lama 1990-luvun alkupuolella aiheutti työttömyyttä lähes kaikissa yhteiskuntaryhmissä. Jo vakaalla työuralla olleet maahanmuuttajat menettivät työpaikkansa ja uusien tulijoiden työllistyminen vaikeutui merkittävästi.

¹⁴ Forsander & Alitolppa-Niitamo (2000); Jaakkola (2000); Koistinen (1997); Lammi-Nieminen (1997); Paananen (1999); Pitkänen (1998); Valtonen (1999; 2001).

¹⁵ Magdalena Jaakkolan mukaan esim. Neuvostoliiton kansalaiset työskentelevät muita useammin asiantuntijatehtävissä. Erityisesti entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneiden työllisyystilanne on täysin muuttunut maahanmuuton lisääntyttyä entisen Neuvostoliiton alueelta (Koistinen 1997).

- Työelämän muutokset kuten teollisuuden automatisoituminen ovat vähentäneet erityisesti vähän kielitaitoa ja koulutusta vaativia työpaikkoja.

Suomen maahanmuuttotilanteen lähestyttyä 1990-luvulla muiden teollisuusmaiden tilannetta on Suomessa jouduttu saman kysymyksen eteen kuin muissa maahanmuuttajia vastaanottavissa maissa: kuinka sijoittuu työmarkkinoille se työvoima, jonka maahanmuutto ei perustu työvoimapoliittisille syille? Suomi on tämän peruskysymyksen edessä tosin huomattavasti pienemmällä maahanmuuttajamäärällä kuin muut teollisuusmaat.

Maahanmuuttajien työllistyminen matalapalkkaiseen ja epävarmisiin työsuhteisiin voidaan tulkita joko yksilöllisen urakehityksen yhdeksi vaiheeksi tai laajemmaksi muutokseksi kohti lohkoutuneita työmarkkinoita, joilla maahanmuuttajat ovat toisen luokan työvoimaa - joustavaa ja halpaa.

Työmarkkinoiden sisääntuloammatit

Uudessa maassa maahanmuuttajat tulevat työmarkkinoille usein ns. *sisääntuloammattien* kautta (vrt. Hagan 1998; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Shih 2002). Sisääntuloammateilla tarkoitetaan sellaisia epävakaita ja epävarmoja työsuhteita, joissa tarvittavat resurssit ovat tavalla tai toisella rajattuja: niissä joko a) ei tarvita kieli- tai ammattitaitoa tai ne b) ovat ns. etnospesifejä ammatteja. Etnospesifeillä ammateilla tarkoitetaan maahanmuuttajapalveluiden mukana syntyneitä tehtäviä, jotka edellyttävät tietyn kielen ja kulttuurin hallintaa sekä usein käytännössä ko. etnisen ryhmän jäsenyyttä. Näitä ammatteja voivat olla asioimistulkin, äidinkielen opettajan tai ohjaajan sekä kouluavustajan tehtävät. Useimmat näistä ammateista ovat toimihenkilöammattiteja, jotka vaativat hyvää koulutusta ja ammattitaitoa, mutta työsuhteet ovat useimmiten epävakaita (ks. Lutz 1993, 137-141).

Etnospesifeissä sisääntuloammateissa toimivilla ei useinkaan ole uudessa maassa tunnustettua muodollista pätevyyttä ja epävakaksi ammatit tekee juuri niiden etnospesifisyys: liikkumavaraa ko. etnisestä ryhmästä riippumattomiin tehtäviin ei juuri ole (Lutz 1993, 138). Käytännössä monet työtehtävät ovat osoittautuneet hyvinkin pitkäaikaisiksi, mutta elinikäistä uraa harva maahanmuuttaja näissä tehtävissä itselleen suunnittelee. (Lutz 1993, 137-141; ks. myös Valtonen 1997, 215).

Sisääntuloammateissa hankittu kielitaito ja kulttuurinen kompetenssi voi edesauttaa monia maahanmuuttajia siirtymään omaa koulutusta ja ammattitaitoa vastaaviin tehtäviin. Tuula Jorosen (1997) tutkimus afrikkalaisten maahanmuuttajien työllistymis-

poluista ja Forsanderin ja Alitolppa-Niitamon (2000) tutkimus työllistyneistä maahanmuuttaneista viittaavat tähän suuntaan. Siirtymä sisääntuloammattien kautta vakaampiin työmarkkina-asemiin näyttää toteutuvan myös valtaväestön kohdalla. Arja Haapakorven (1994) mukaan myös suomalaisten korkeakoulututkinnon suorittaneiden työuran alkuun liittyy työttömyyttä, pätkätöitä ja koulutusta vastaamattomia työsuhteita (myös Jolkkonen & Koistinen 2001).

Eurooppalaisissa yhteiskunnissa etniset vähemmistöt eivät ole vakiintuneet osaksi yhteiskunnan alaluokkaa, kuten Yhdysvalloissa, vaikka maahanmuuttajien sosioekonominen asema onkin yleensä heikompi kuin valtaväestöllä (esim. Wrench 1996). Yhdysvalloissa alaluokalla¹⁶ tarkoitetaan yleensä urbaania mustaa köyhälistöä, jonka heikkoa työmarkkina-asemaa myös työmarkkinoiden lohkoutumisen käsite syntyi kuvaamaan (vrt. Piore 1979; Roche 1992, 55-68; Wilson 1987). Euroopassa maahanmuuttajataustaisilla vähemmistöillä on kuitenkin olemassa enemmän sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuuksia ja yleensä jonkinlainen ote valtayhteisön instituutioihin (Wrench 1996, 144).

Erilaisia tapoja mallittaa työmarkkinoiden lohkoutumista

Työmarkkinoiden lohkoutumisteorioiden lähtökohtana on, että työmarkkinoita ei voi käsittää yhtenä kokonaisuutena, vaan työmarkkinat ja työmarkkinoiden toimijat ovat jakaantuneet erillään oleviin osiin. Lohkoutumisteorioilla pyritään kumoamaan käsitys työmarkkinoiden yhtenäisyydestä ja korvaamaan se näkemyksellä työmarkkinoista useina erillisinä lohkoina, jotka ovat keskenään hierarkkisia ja joilla kilpailevat eri kriteerein valikoituneet toimijat (vrt. Nätti 1985, 2-3; 1988, 2-3).

Olen jakanut työmarkkinoiden lohkoutumisteoriat kolmeen ryhmään lohkoutumiskriteerien perusteella: *työpaikkojen laatuun perustuva lohkoutuminen*, *työvoiman laatuun perustuva lohkoutuminen* sekä *työsuhteen laatuun perustuva lohkoutuminen*. Seuraavassa käsittelen erilaisia lähestymistapoja työmarkkinoiden lohkoutumisen ymmärtämiseen.

¹⁶ William J. Wilson määrittelee kirjassaan *The Truly Disadvantaged* (1987) yhdysvaltalaisien kaupunkien alaluokan seuraavasti: ”... alaluokka viittaa heterogeeniseen ryhmään perheitä ja yksilöitä, jotka asuttavat suurkaupunkien keskustoja. Nämä perheet ovat kokeneet pitkittynyttä köyhyyttä ja/ tai sosiaaliturvariippuvuutta. Monilta yksilöiltä puuttuu koulutus ja ammattitaito ja he ovat kokeneet pitkittynyttä työttömyyttä tai ovat tippuneet kokonaan työvoiman ulkopuolelle. Monet heistä ovat mukana katurikollisuudessa.” (Wilson 1987, 143.)

Työpaikkojen laatuun perustuva lohkoutuminen: duaaliteoria

Yksinkertaisimmassa ja varhaisimmassa muodossaan työmarkkinoiden lohkoutuminen nähdään *duaaliteoriassa*, jonka mukaan työmarkkinat ovat jakaantuneet *primaari-* ja *sekundaarisektoreihin*. Primaarityömarkkinoita luonnehtivat työsuhteiden pysyvyys ja turvallisuus sekä etenemismahdollisuudet. Sekundaarityömarkkinoilla työsuhteen jatkuvuus on epävarma, työttömyysriski on suuri, etenemismahdollisuudet ja työolosuhteet ovat heikot, mistä seuraa suuri vapaaehtoinen liikkuvuus työpaikasta toiseen ja työvoiman piiristä pois ja takaisin. Osa sekundaarilohkosta on lainsäädännön ulkopuolella muodostaen harmaat tai mustat työmarkkinat (Nätti 1985, 32).

Sekundaarilohkolla työvoiman suhde työhön on välineellinen ja työntekijälle ensisijaiset sosiaaliset roolit löytyvät työn ulkopuolisesta elämästä (Piore 1979). Esimerkkeinä ammatillisen identiteetin kiinnittymisestä muualle kuin ko. työhön ovat koulu- ja opiskelijoiden ilta- ja viikonlopputyöt tai maataloustyöväestön sesonkityö.

Jakaantuneilla työmarkkinoilla markkinoiden ydintyövoima tekee parhaat työt ja heikosti palkatut ns. huonot työt jäävät toissijaiselle työvoimalle, joka toimii myös talouden suhdannevaihteluiden puskurina. Vaikka liikkuvuus sekundaarilohkon sisällä ja sekundaarilohkosta ulos työmarkkinoilta on suurta, siirtymä primaarisektorille on vähäistä. Jakoa ylläpitää sen taloudellinen hyödyllisyys: kahtia jakaantuneet työmarkkinat täydentävät toisiaan. Ydintyövoimaa voidaan täydentää käyttämällä toissijaista työvoimaa alihankintaan esim. sellaisissa töissä, joihin ydintyövoima on liian halutonta, kallista tai riittämätöntä. (Piore 1979; ks. myös Nätti 1988, 17-18.)

Seuraavassa on lueteltu työmarkkinalohkojen tunnusmerkkejä duaaliteorian mukaan (Nätti 1985 ja 1988; Piore 1979). Yksittäisen työn luokittelu jompaan kumpaan lohkoon ei vaadi kaikkien kriteerien täyttämistä, vaan kyseessä ovat ideaalipiirteet. Kaikki sekundaarilohkon työpaikat eivät siis ole ”huonoja”, niin kuin eivät myöskään kaikki primaarilohkon työpaikat joka suhteessa ”hyviä”.

Berger ja Piore (1980, 18-19) ovat jakaneet primaarityömarkkinat edelleen kahteen lohkoon, alalohkoon ja ylälohkoon. Primaarityömarkkinoiden alalohkolla työolosuhteet ja palkkaus ovat huomattavasti paremmalla tasolla kuin sekundaarilohkolla. Työpaikoilla on korkeampi status ja vakaa sosiaalinen ympäristö. Työ edellyttää jonkin verran koulutusta, mutta ennen muuta ammattitaitoa, joka opitaan työn kuluessa. Primaarimarkkinoiden ylälohkon työpaikat ovat korkeimmalla työmarkkinoiden status- ja usein myös palkkahierakiassa. Muodollinen koulutus ja sosiaalisten suhteiden hallinta ovat ylälohkolla tärkeitä.

SEKUNDAARITYÖMARKKINAT

- * Työsuhteen jatkuvuus epävarma
- * Työttömyysriski suuri
- * Etenemismahdollisuudet huonot
- * Suuri liikkuvuus työpaikasta toiseen
- * Suuri liikkuvuus työvoimasta ulos
- * Suhde työhön välineellinen
- * Vahva samaistuminen työn ulkopuolisiin sosiaalisiin rooleihin
- * Palkkaus heikko
- * Monotoninen työ
- * Vähän vaikutusmahdollisuuksia omaan työhön
- * Esimies kontrolloi työprosessia
- * Huonot työolosuhteet
- * Työllä alhainen status
- * Ei vaadi paljoa koulutusta
- * Ei vaadi paljoa ammattitaitoa
- * Alhainen hierarkia-asema
- * Työntekijät eivät arvosta työtään
- * Työvoima epästabiilia, työmarkkinoiden ns. puskuriryhmiä
- * Järjestäytymisaste pieni

PRIMAARITYÖMARKKINAT

- * Vahva työsuhdeturva
- * Työttömyysriski pieni
- * Hyvät etenemismahdollisuudet
- * Liikkuvuus työpaikasta toiseen vähäistä
- * Vakaasti kiinni työmarkkinoilla
- * Työllä itseisarvo
- * Vahva samaistuminen työrooliin
- * Palkkaus hyvä
- * Vaihteleva työ
- * Voi vaikuttaa paljon omaan työhön
- * Itsenäinen työ
- * Hyvät työolosuhteet
- * Työllä korkea status
- * Vaatii koulutusta
- * Vaatii ammattitaitoa
- * Korkeampi hierarkia-asema
- * Työntekijät arvostavat työtään
- * Työvoimana työmarkkinoiden ydintyöntekijät
- * Vahvat ammattijärjestöt ja korkea järjestäytymisaste

Piore (1979; Berger & Piore 1980) käytti kolmiluokkaisessa (sekundaarilohko, primaarilohko ja ylälohko) jaottelussaan palkkatasoa, työsuhteen vakautta, työolosuhteita ja etenemismahdollisuuksia eri lohkoja erottelevina tekijöinä. Jouko Nätti (1988, 19-25) puolestaan löysi empiirisiä työmarkkinatutkimuksia käsittelevässä yhteenvedossaan tutkimuksista seuraavanlaisia kriteereitä, joita käyttäen työtehtäviä on jaettu eri lohkoihin: palkkataso, työsuhteen vakaus eli pysyvyys, työn itsenäisyys, ammatin status tai hierarkia-asema, koulutus, ammattitaitovaatimukset, työn vaatimus tai vastaavasti rutiinimaisuus, työvoiman liikkuvuus, työsuorituksen valvonta, työntekijän vaikutusmahdollisuudet työhön sekä työn vaatima kvalifikaatio (Nätti 1988, 19-34).

Työmarkkinoiden lohkoutumisteorian varhaisinta muotoa duaaliteoriaa on kritisoitu työmarkkinoiden toiminnan liiallisesta yksinkertaistamisesta (esim. Lutz 1993). Työmarkkinat nähdään kenttänä, jossa työnantajien ja työntekijöiden väliset vaihtosuhteet saavat muotonsa. Duaaliteoria ei onnistu kovin hyvin hahmottamaan työn ja toimeentulon muuttuvia muotoja ja merkityksiä rajatessaan esimerkiksi kotitalouksissa tapahtuvan työvoiman uusintamistyön ja laajenevan harmaan sektorin työvoiman ulkopuolelle. Harmaan talouden ennustetaan jatkuvasti laajenevan ja mikäli Euroopan yhteisö pysyy sulkeutuneena ulkopuoliselle työvoimalle yhä suurempi osa harmaasta taloudesta toimii tulevaisuudessa todennäköisesti laittomasti tai laittomissa oloissa työskentelevien maahanmuuttajien työvoimalla¹⁷ (Lutz 1993, 134; Stalker 2000).

Lohkoutumisteoriaa voidaan kritisoida myös primaarisektorin yliarvostuksesta ja sekundaarisektorin väheksymisestä. Primaarisektorin turvatut ja arvostetut työpaikat ovat voimakkaasti vähentyneet ja epätyypilliset työsuhteet alkavat olla yhä tyypillisempiä (vrt. Suikkanen ym. 1998). Primaarisektorin edustama pysyvyyesarvo on 1990-luvulla kriisiytynyt ja erot eri sektoreiden välillä ovat kaventuneet. Lohkoutumisen duaaliteoria edustaakin nousukauden vakaiden työmarkkinoiden ja pysyvien työsuhteiden kulttuuria.

Vaikka duaaliteoria edellä esitellyssä muodossa ei sellaisenaan auta enää ymmärtämään murroksessa olevia työmarkkinoita, työmarkkinoiden eriytyminen erilaisin kriteerein jakaantuneen työvoiman osatyömarkkinoihin on edelleen yleinen näkemys (vrt. Suikkanen ym. 1996, 1998, 2001; Vähätalo 1998).

Työvoiman laatuun perustuva lohkoutuminen: kvalifikaatiomallit

Toinen keino jäsentää työmarkkinoita on tutkia työntekijöiden kvalifikaatiota ja sitä, kuinka työmarkkinat vastaavat tarjolla oleviin resursseihin. Nätti (1988, 29) rakensi oman kvalifikaatiomallinsa Lutzin ja Sengenbergerin (1974, sit. Nätti 1988, 29) lohkoutumismallin pohjalta. Tässä mallissa lohkoutuminen pohjautuu työntekijöiden inhimillisen pääoman hyväksikäyttöön ja arvostukseen työmarkkinoilla. Mallin mukaan työmarkkinat jakaantuvat osatyömarkkinoihin sen mukaan, kuinka erikoistunutta tai kuinka laajalle alueelle sovellettavaa työntekijöiden ammattitaito on. Lutzia ja Sengenbergeriä mukailien Nätti luo kvalifikaatiomallin työmarkkinasegmentit (1988, 31) seuraavasti: *Jokamiehen työmarkkinoilla* ei vaadita ammatillista eikä juuri työpaikkakoulutustakaan, kun taas *ammattillisilla työmarkkinoilla* ammattitaito muodostuu joko ammatillisesta koulutuksesta tai työkokemuksesta tai molemmista.

¹⁷ Työvoima ei siis välttämättä ole laittomasti maassa, vaan työskentelee ilman asianmukaisia lupia ja sellaisilla ehdoilla, että lupia ei kuitenkaan työolosuhteisiin myönnettäisi.

Yrityskohtaisilla työmarkkinoilla ammattitaito muodostuu ammatillisesta koulutuksesta ja työkokemuksesta tai työpaikkakoulutuksesta.

Kvalifikaatiomallissa lohkoutumisen kriteereinä ovat siis ammatillinen koulutus, työpaikkakoulutus ja työn vaatima oppimisaika, joka voidaan ymmärtää työkokemukseksi. Kvalifikaatiot heijastavat työntekijän ja työntekijäryhmän markkina-arvoa työnantajan näkökulmasta. Esimerkiksi maahanmuuttajilla koulutuksen ja työkokemuksen markkina-arvoa määritettäessä oleellinen tekijä on se, missä koulutus ja kokemus on hankittu. Suomalaisilla työmarkkinoilla työnantajat arvostavat enemmän maahanmuuttajan suomalaisissa oppilaitoksissa saatua koulutusta ja Suomessa hankittua työkokemusta kuin ulkomailla hankittua, jolloin työkokemuksen laadun ja määrän ohella maa, jossa työkokemus ja koulutus on hankittu nousee työnantajan silmissä tärkeäksi työntekijät kvalifikaatiota määrittäväksi tekijäksi (Koistinen 1997; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000).

Työsuhteen laatuun perustuva lohkoutuminen

Työmarkkinatutkijat ovat sekä Suomessa (mm. Julkunen & Nätti 1994; Kasvio 1994; Kortteinen ja Tuomikoski 1998; Suikkanen ym. 1996 ja 1998; Suikkanen ja Linnakangas 1998; Vähätalo 1998) että ulkomailla (Rifkin 1995; vrt. myös Beck ym. 1996; Beck 1999) olleet yhtä mieltä aikakauden murroksesta ja sen vaikutuksesta palkkatyön käsitteeseen. Työmarkkinoiden murroksen luonteesta, sen vaikutuksen laajuudesta ja erityisesti työmarkkinasuhdanteiden pysyvyydestä vs. tilapäisyydestä on keskusteltu sekä tutkimuksen sisällä että tutkijoiden kesken.

Olenneisinta työmarkkinamurroskeskustelussa on palkkatyön merkityksen muuttuminen sekä yksilön elämäkulun että yhteiskunnan rakenteiden kannalta. Mitä vaikutuksia työuran merkityksen muutoksella on yksilöiden elämään? Miten yhteiskunnan sosiaalinen järjestys muuttuu, kun vakaaseen palkkatyöhön osallistuminen ei enää sido suurinta osaa aikuisväestöstä? Miten toimeentulon ja sen edellytysten suhde määritellään uudelleen? Onko yhteiskunnallinen integraatio ympärivuotisen, koko-aikaisen ja toimeentulon takaavan palkkatyön kautta tältä erää ohi?

Asko Suikkanen tutkimusryhmineen on tutkimusraporteissaan (Suikkanen ym. 1996; 1998; 2001; Suikkanen ja Linnakangas 1998) tuonut esiin suomalaisilla työmarkkinoilla käynnissä olevan murroksen vaikutuksen työsuhteiden laatuun ja määriin. Murroksen merkinä Suikkanen ym. (1998) tuovat esiin perinteisten vakaiden työsuhteiden vähentymisen. Heidän mukaansa Suomessakin ollaan menossa kohti Saksan mallin mukaista ”kahden kolmasosan yhteiskuntaa” ja he perustelevat väitettään Työnvälityksen vuositilastoilla. Työnvälityksen vuositilastojen mukaan vuosittaisen

työttömyyden aste on vuosina 1993-96 ollut yli 30 prosenttia, ts. palkkatyön osittaisuus on noina vuosina koskettanut joka kolmatta työvoimaan kuuluvista (emt. 23). Lisäksi Suikkasen ym. sekä muiden tutkijoiden mukaan (Kortteinen & Tuomikoski 1998; Vähätalo 1998) yksilöiden työttömyyskausien kesto on pitenemässä.

Havainnollistaakseen työmarkkinoilla ja erityisesti työsuhteiden laadussa tapahtuneita muutoksia monet tutkijat ovat luokitelleet työvoimaa luokkiin työsuhteiden laadun mukaan. Kari Vähätalo on *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta* -kirjassaan (1998, 24) jakanut vuoden 2000 suomalaisen työvoiman kolmeen segmenttiin. *Primaarin* tai *sisäisen* segmentin työvoima käsittää 42-45 prosenttia työvoimasta, ja on verraten pysyvissä työsuhteissa, mutta työttömyyden riski on kuitenkin kasvanut 1990-luvun aikana. *Sekundaarisen* tai *ulkoisen segmentin työvoima* käsittää yhtä suuren osan työvoimasta, 42-45 prosenttia, mutta työsuhteet ovat ns. epätyypillisiä ja ajoittaiset työttömyysjakso tavanomaisia. *Työmarkkinoilta syrjäytyneet* tai ns. *marginaalinen segmentti* kattaa 6-8 prosenttia työvoimasta, jolla on toistuvia, pitkäaikaisia tai pysyväisluonteisia työttömyysjaksoja ja työmahdollisuuksia lähinnä talouden harmaalla alueella. Työttömyystutkimustensa yhteenvetona Vähätalo on pelkistänyt rakennemallistusten tuottaman yhteiskunnallisen jakaantumisen edellä kuvattuun kolmeen lohkoon, jotka hän on nimennyt *euromenestyjiksi*, *sinnitteleväksi kansaksi* ja *putoavaksi alaluokaksi* (1998, 164-182).

Myös muut tutkijat, kuten Julkunen ja Nätti (1995) ja Nätti (1996, 75-90) ovat esittäneet omat näkemyksensä työsuhteiden lohkoutumisesta. Seuraava luokittelu neljään eri työvoimaryhmään on mukailtu Suikkasen ym. esimerkkiä seuraten (vrt. Suikkanen ym. 1996; 1998; 2001; Suikkanen ja Linnakangas 1998). *Vakaalla työuralla olevat*, joilla ei ole työttömyyskokemuksia, ovat vähenevä joukko suomalaisilla työmarkkinoilla. *Epävakaalla työuralla olevilla* työmarkkinoiden siirtymät, pätkätyöt, työttömyysuhka, työttömyys ja ylityöllistyminen ovat työuralla hallitsevia, ja tähän joukkoon on liittynyt perinteisten keikkatyöntekijöiden lisäksi myös asiantuntija-ammateissa toimivia (vrt. Haapakorpi 1994; 2000; Sutela ym. 2001, 41-45). *Työmarkkinoiden ulkopuolelle hakeutuneisiin* tai *ajautuneisiin* kuuluu pitkäaikaistyöttömiä sekä työttömyyseläkeläisiä. Vähätalosta (1998) poiketen Suikkanen ym. (1996; 1998) lisäävät jaotteluunsa vielä *työmarkkinoilta paikkaansa etsivät*, joihin he luokittelevat sellaiset opiskelijat ja kotityötä tekevät, jotka haluaisivat ottaa työtä vastaan mutta eivät aktiivisesti sitä hae, eli joita voisi siis pitää piilotyöttöminä.

Maahanmuuttajiin sovellettuna edelliset lohkojaotellut tuonevat esiin maahanmuuttajien heterogeenisuuden, kuten eri kansalaisuusryhmien sisäiset ja väliset variaatiot sekä eri maahanmuuttajaryhmien aseman suhteessa muuhun väestöön. Mikäli *vakaalla*

työuralla olevat sisältää Vähätalon (1998) *euromenestyjät*, tähän ryhmään sijoittuisi monikansallisten yritysten työvoimaa kansalaisuudesta riippumatta. *Epävakaalla työuralla olevat* -segmentti sulki sisäänsä ne kotimaassaan ammattikokemusta ja -koulutusta hankkineet, jotka kykenevät hankkimaan riittävän kielitaidon, kulttuurisen kompetenssin ja/tai rekrytoitumista edesauttavia ihmissuhteita. *Työmarkkinoiden ulkopuolelle* jäävät kenties ne, jotka eivät pysty saamaan tunnustusta aiemmalle työkokemukselleen ja/tai koulutukselleen, joilla on puutetta tarvittavista resursseista, kuten kielitaidosta, sosiaalisista verkostoista, kulttuurisesta kompetenssista ja joiden edustamaan etniseen ryhmään liitetään negatiivisia mielleyhtymiä valtaväestössä. *Työmarkkinoilta paikkaansa etsivät* -ryhmä sulkee sisäänsä ne maahanmuuttajat, jotka työn saannin vaikeuksien takia pitävät itsensä aktiivisina opiskelemalla tai lapsiaan hoitamalla.

Työmarkkinoiden varhaiset lohkoutumisteoriat keskittyivät vain virallisilla työmarkkinoilla työskenteleviin palkansaajiin, jolloin yrittäjät ja työttömät jäävät tarkastelun ulkopuolelle (vrt. Nätti 1988, 157; Lutz 1996, 134-135). Nätin (1988, 157) mukaan työttömät ovat kuitenkin keskeisessä osassa työmarkkinoilla, ja heitä pitäisi näin ollen kutsua työmarkkinoiden neljänneksi työvoimasegmentiksi primaari- ja sekundaarityömarkkinoilla työskentelevien ja yrittäjien lisäksi. Työttömät eivät ole kuitenkaan stabiili joukko, vaan iso osa tästä työvoimasta liikkuu sekundaarityömarkkinoille ja myös välillä pois työvoiman piiristä. Vain työttömien ydinjoukolle työttömyys on pysyvämpi olotila (pitkäaikaistyöttömyydestä ks. esim. Mustonen 1998; Vähätalo 1996 ja 1998).

Työttömän työvoiman ottaminen mukaan työmarkkinoiden tarkasteluun on mielekästä erityisesti maahanmuuttajien kannalta. Monet maahanmuuttajien työmarkkina-aseman tutkijat, kuten Waldinger ja Perlmann (1998, 17-18; ks. myös Sassen 1996; Holzer 1996) korostavat, että siinä missä aikaisempi tutkimus on pitänyt sekundaarisektorin matalapalkkaisia hanttihommia maahanmuuttajan työuran pohjana, voidaan nykyisillä työmarkkinoilla työllistymistä ylipäättänsä pitää onnekkana. Nykyisin heikoimassa asemassa olevina voi pitää niitä, jotka ovat kokonaan urapolkujen ulkopuolella ilman mahdollisuuksia edes lyhytaikaiseen palkkatyöhön. Työttömyyteen liittyy syrjäytymisriski, joka johtaa työelämävalmiuksien heikkenemiseen ja vaikeuttaa siten tietä takaisin työhön (esim. Kasvio 1994, 106; Kortteinen ja Tuomikoski 1998; Vähätalo 1998).

4 Resurssit ja pääomat työmarkkina- aseman muokkaajina

Lohkoutumisteoreettisten muotoiluiden lisäksi työvoiman ja työpaikkojen kohtaamiseen vaikuttavia tekijöitä on selitetty monista muistakin näkökulmista. Seuraavassa näitä näkökulmia kuvataan maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavista pääomista käsin. Pääomien muodoiksi on nimetty ainakin taloudellinen pääoma, inhimillinen pääoma, kulttuurinen pääoma sekä sosiaalinen pääoma (Coleman 1988; Hjerpe 1998).

Inhimillisen pääoman tutkimus on ollut yksi valtavirta erityisesti taloustieteellisessä maahanmuuttajien sosioekonomisen aseman tutkimuksessa. Lohkoutumisteoreettiset muotoilut syntyivät alun perin vastapainona inhimillisen pääoman tutkimukselle siitä havainnosta, että maahanmuuttajien ominaisuudet eivät yksinomaan riitä selittämään erilaisiin työmarkkina-asemiin päätymistä, vaan työmarkkinoiden rakenteella ja toimintamekanismeilla on keskeinen merkitys tässä prosessissa. Taloudellisen ja inhimillisen pääoman käsitteiden soveltamisen jäljiltä jääneet aukot selitysmalleissa ovat saaneet viime vuosikymmenenä tilkkeekseen muita pääomalajeja, kuten kulttuurisen pääoman ja sosiaalisen pääoman. Siinä missä muut pääomalajit ovat kiinnitettävissä yksilöön, sosiaalinen pääoma toteutuu yhteisöllisesti - ihmisten välisessä kommunikaatiossa, luottamuksessa, periaatteissa ja normeissa. Tässä mielessä siitä voi olla välittäväksi käsitteeksi rakenteellisen, eli työmarkkinoita kuvaavan viitekehyksen ja yksilöllisempien selitystekijöiden välillä.

Lisäksi etnisten suhteiden ja muuttoliikkeen tutkimuksessa käytetään maahanmuuttajaspesifien etnisten resurssien, etnisestä taustasta johdettavien pääomien käsitettä: Englantilainen voi joka puolella maapalloa työllistyä englanninopettajaksi, erilaiset etniset keittiöt tarjoavat bisnesmahdollisuuksia, etnisellä musiikilla ja muilla etnisyyteen sitoutuvilla taiteenlajeilla on työllistävä merkityksensä. Näitä resursseja ovat käsitelleet Ivan Light ja Steven J. Gold laajasti kirjassaan *Ethnic economies* (2000, 105-128).

4.1 Taloudellinen pääoma

Erilaisten pääomien lajien merkitystä tuotantotekijöinä on painotettu eri tavoin eri tuotantomuotojen kehitysvaiheissa. Klassisin pääoman muoto on taloudellinen pääoma. Taloudellista pääomaa ja maahanmuuttajia koskevaa tutkimusta on tehty erityisesti tutkittaessa maahanmuuttajien yrittäjyyttä. Maahanmuuttajilla on useimmissa

maissa vaikeuksia saada pankkilainoja, joten muunlaiset rahoitusmuodot, kuten erilaiset etnisperustaiset luotto- ja vakuusjärjestelmät ovat edesauttaneet yrittäjyyden kehittymistä tässä tilanteessa. Myös suvun ja laajentumaperheen merkitys on tutkimusten mukaan suuri maahanmuuttajien yrittäjyyden ja muun taloudellisen toiminnan rahoittajana¹⁸. (Esim. Yhdysvallat: Light & Gold 2000, 114-118; Ruotsi: Najib 1994, 60-62 ja 1999, 56-58; Suomi: Joronen ym. 2000, 53-54.) Esimerkiksi afroamerikkalaisten alhaisen yrittäjäaktiivisuuden yhtenä syynä onkin pidetty etnisperustaisten, kulttuurisiin traditioihin nojaavien rahoitusmuotojen puuttumista (Light and Gold 2000, 87).

4.2 Inhimillinen pääoma

Siinä missä klassisessa taloustieteessä pidetään taloudellista pääomaa marxilaisittain pääoman ainoana muotona, on myöhemmin yhteiskuntatieteissä tunnistettu muitakin taloudelliseen tuottavuuteen vaikuttavia pääomien muotoja (vrt. Haralambos & Holborn 1992, 38-39; Light & Gold 2000, 87). Inhimillisen pääoman (*human capital*) käsite on ollut taloustieteessä keskeinen aina 1960-luvulta lähtien selitettäessä taloudellista kasvua (esim. Hiebert 1997, 3; Kajanoja 1998, 37). Maahanmuuttajien inhimillisen pääoman siirtoa ja sen heijastumista tulonjakoon on tutkittu laajasti muualla maailmassa (Borjas 1994; Massey ym. 1993, 432-436), mutta Suomessa asiaa on tutkittu ainoastaan Kari Hietalan (1992) työministeriölle tekemässä tutkimuksessa.

Human capital -tutkimuksessa yksilön inhimillinen pääoma nähdään hyödykkeenä, jolla on markkinoiden määräämä taloudellinen vaihtoarvo. Tutkimussuuntaus analysoi erilaisia inhimillisiä resursseja ja yksilön ominaisuuksia taloudelliseen asemaan yksilöllisesti ja yhteisöllisesti vaikuttavina tekijöinä. Keskeinen inhimillisen pääoman osatekijä on ollut Barry Chiswickin (1978) maahanmuuttajien tulonjakoa käsittelevästä tutkimuksesta lähtien koulutus, mutta myös ammattitaito, kielitaito ja työkokemus. Inhimillisen pääoman tutkimus on nähnyt työnantajat taloudellisesti rationaalisina toimijoina, jotka rekrytointivalinnoissaan kiinnittävät huomiota ainoastaan työsuorituksen kannalta tärkeisiin ominaisuuksiin. Yksilön kannalta pääsy parempiin töihin edellyttää siis inhimillisen pääoman parantamista: lisää koulutusta, kielitaitoa ja ammattitaitoa. Koska inhimillisen pääoman teorian näkökulmasta työmarkkinat nähdään sokeina sellaisille ominaisuuksille, jotka eivät suoraan vaikuta työsuoritukseen, kuten etninen tausta tai sukupuoli, on myös rekrytointisyrjintä sa-

¹⁸ Esim. somalialaisten suku- ja klaaniperustainen vastavuoroisuuteen perustuva taloudellisen avun järjestelmä *Quaraan* (vrt. Alitolppa-Niitamo 1994, 15).

masta näkökulmasta katsoen irrationaalia. Syrjintä ulkoisten tekijöiden vuoksi nähdään siis taloudellisen tuottavuuden rationaliteetin vastaisena (vrt. Hiebert 1997, 3).

Inhimillisen pääoman teoria katsoo, että muuttoliike aiheuttaa *human capital mismatchiä*, inhimillisen pääoman siirtoon liittyviä ongelmia, jotka näkyvät konkreettisesti maahanmuuttajien alkuvaiheen tulotason heikkoutena verrattuna kanta-väestöön (esim. Chiswick 1978; Bauer & Zimmerman 1998, 3; Massey ym. 1993, 432-436; Sanders & Nee 1996). Teoriassa maahanmuuttajien heikkoa työmarkkinamenestystä selitetään inhimillisen pääoman puutteilla, kuten vajavaisella kielitaidolla sekä uuden maan työmarkkinoiden kysyntää vastaavan koulutuksen, ammattitaidon ja muiden kykyjen puutteella. Koulutuksen ja muiden taitojen parantamisella voidaan kuitenkin vähitellen – joskus vasta sukupolven päästä – saavuttaa tasa-arvo työmarkkinoilla suhteessa valtaväestöön.

Yhdysvaltalaisessa human capital –tutkimuksessa ensimmäisen maahanmuuttajasukupolven katsotaan yleensä jäävän valtaväestöä heikompaan asemaan työmarkkinoilla, *human capital mismatchin*, inhimillisen pääoman siirrosta johtuvista syistä. Esimerkiksi Myers ja Cranford (1998) ovat todenneet Etelä-Kalifornian latinalaisamerikkalaisia naisia koskevassa tutkimuksessaan, että ensimmäisen sukupolven ammatillinen liikkuvuus on rajoitettua ja maahanmuuttajat juuttuvat yleensä sisääntuloammatteihinsa, mutta seuraava sukupolven naiset onnistuvat yleensä jo parantamaan työmarkkina-asemaansa.

Saksassa tehty tutkimus (Bauer & Zimmerman 1998) eri maahanmuuttajaryhmien, kuten *Aussiedlereiden* (Itä-Euroopan ja Aasian etnisesti saksalaiset), *Übersiedlereiden* (entisestä Itä-Saksasta ennen Saksojen yhdistymistä muuttaneet) ja muiden maahanmuuttajien työmarkkina-asemasta osoitti, että mitä korkeampi koulutus, sitä suurempi työmarkkina-aseman lasku oli Saksaan muuton jälkeen. Toisaalta korkeammin koulutetut saavuttivat nopeammin entisen työmarkkina-asemansa kuin heikommin koulutetut. Korkeakoulutetuilla aiemman työmarkkina-aseman saavuttamiseen meni keskimäärin 14 vuotta Saksassa ja pelkän peruskoulun käyneillä 28 vuotta¹⁹. Saksan kielien taito korreloi vahvasti työmarkkina-asemaan. Bauer ja Zimmerman vetävät tuloksestaan sen johtopäätöksen, että korkeampi koulutus on hankalammin siirrettävää inhimillistä pääomaa kuin käytännöllisempi koulutus, mutta toisaalta korkea koulutus antaa hyvät lähtökohdat omaksua uuden maan työmarkkinoilla tarvittava inhimillinen pääoma. (Bauer & Zimmerman 1998, 14-15.)

¹⁹ George Borjas (1994, 1713) esittää laajaan kirjallisuuskatsaukseen perustuen, että maahanmuuttajilla menee taustasta riippuen 10-20 vuotta päästä samaa sosioekonomista taustaa edustavien valtaväestön jäsenten kanssa tuloilla mitattuna tasa-arvoiseen työmarkkina-asemaan.

Inhimillisen pääoman on todettu olevan jossain määrin paikallista, jolloin pääoma tuottaa työmarkkinoilla parhaan vasteen siellä, missä se on hankittu (esim. Fischer & Malmberg 1998). Näin on todettu olevan myös koulutuksen osalta: eri maissa suoritettu koulutus antaa erilaisen vasteen työmarkkinoilla, mutta kotimainen koulutus on arvostetuinta (Friedberg 2000).

Monet maahanmuuton kohdemaat pyrkivät suojaamaan omaa tutkintotuotantoaan tutkintojen vastaavuusvaatimuksilla, jotka käytännössä vaikeuttavat koulutuksensa muissa maissa suorittaneiden henkilöiden työllistymistä koulutustaan vastaavalle alalle (esim. Pendakur & Mata 1999, 27). Ulkomailla suoritettujen tutkintojen kelpoisuusehdot ja niiden tulkinta ovatkin keskeisimpiä rakenteellisia esteitä maahanmuuttajien tiellä työmarkkinoille. Suomalaisessa kulttuurissa muodollinen pätevyys ja suoritettut tutkinnot ovat varsin arvostettuja työmarkkinoilla. Tutkinnoilla osana inhimillistä pääomaa on selkeästi määritelty rahallinen vaihtoarvonsa suomalaisilla työmarkkinoilla.

Inhimillisen pääoman siirtokelpoisuuteen, eli aiemmin hankitun osaamisen vaihtoarvoon uuden maan työmarkkinoilla vaikuttavat rakenteellisten tekijöiden lisäksi myös muut tekijät. Ammattitaidon laatu, lähtevän ja vastaanottavan maan kulttuurinen, kielellinen, taloudellinen ja sosiaalinen etäisyys vaikuttavat omalta osaltaan hankitun koulutuksen vaihtoarvoon työmarkkinoilla (vrt. Chiswick 1978; Bauer & Zimmerman 1998, 7-8). Myös se, missä maassa koulutus on hankittu, on tutkimusten mukaan olennasta koulutuksen työmarkkina-arvon kannalta (Friedberg 2000). Asuinmaassa hankittu koulutus on maahanmuuttajalle arvokkaampaa pääomaa kuin aiemmassa kotimaassa hankittu. Koulutuksen vaihtoarvo työmarkkinoilla korreloi siis koulutuksen hankintamaan statusmielikuvaan työmarkkinoiden *portinvartijoiden* mielissä²⁰. Inhimillisen pääoman siirtoa tutkinut taloustieteilijä Rachel M. Friedberg (2000) huomauttaa, että koulutuksen määrällä vuosina tai tutkinnon laadulla on huomattavasti pienempi merkitys inhimillisen pääoman vaihtoarvon kannalta kuin koulutuksen hankintamaalla. Koulutus ei siis ole yksinomaan inhimillistä pääomaa, jollaisena sitä erityisesti taloustieteellisessä muuttoliiketutkimuksessa pidetään, vaan koulutuksen kautta saavutettavat muut pääomien lajit, kuten sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma, vaikuttavat inhimillisen pääoman käyttökelpoisuuteen uuden maan työmarkkinoilla. Inhimillistä pääomaa voi siis pitää samassa määrin paikallisesti määrittynään kuin sosiaalista ja kulttuurista pääomaa.

²⁰ Työmarkkinoiden portinvartijoilla tarkoitetaan ”*those individuals who by virtue of their position within organisations have direct control entry to employment and other opportunities*” (Wrench 1991, 188). Kuten Paanasen (1999) tutkimuksessa maahanmuuttajatyövoimasta suomalaisilla työmarkkinoilla, myös tässä tutkimuksessa portinvartijoilla tarkoitetaan työnantajia, työmarkkinajärjestöjen edustajia sekä virkamiehiä, jotka hallinnoivat työvoima- ja muuta maahanmuuttajille kohdistettavaa koulutusta sekä pitävät yhteyttä työnantajien ja työntekijöiden välillä välittäen työpaikkoja sekä informaatiota työmarkkinoista.

Toisessa maassa suoritetun koulutuksen evaluoinnissa viime kädessä kyse mielikuvista ja arvostuksista liittyen koulutuksen sisältöön, maahan tai oppilaitokseen, jossa tutkinto on suoritettu. Kotimaisten tutkintojen arvostuksessa on kysymys paitsi paikallisen tutkintotuotannon suojelemisesta, myös siitä, että koulutuksen aikana kertyy tutkinnon lisäksi muutakin pääomaa, joka voi myöhemmin edistää työuraa. Paikallisten työmarkkinoiden tuntemus, kontaktiverkosto ja ammatillinen kielitaito ovat kaikki tekijöitä, joiden on todettu vaikuttavan työmarkkinasijoitukseen ja joiden omaksumista paikallinen koulutus edistää. Maahanmuuttajan suomeksi suoritettu tutkinto voi kartuttaa kielitaitoa, mutta antaa myös työnantajalle viitteen kielen hyvästä hallinnasta ja myös muusta suomalaisiin työmarkkinoihin liittyvästä osaamisesta (vrt. Espenshade & Fu 1997).

Inhimillisen pääoman teorian perusoletukset nojaavat maahanmuuttajien assimilaatiotutkimuksen perinteeseen. Ihanteena ja tavoitteena pidetään *taloudellista assimilaatiota*, jolloin maahanmuuttajat ovat tulotasoltaan vastaavanlaisessa asemassa kuin valtaväestö. Tutkimussuunnassa on katsottu, että tasa-arvo taloudellisessa asemassa saavutetaan silloin, kun maahanmuuttajien inhimillinen pääoma jakautuu samoin kuin muulla väestöllä (mm. Hiebert 1997, 4; Myers & Cranford 1998, 72; Chiswick 1978).

Inhimillisen pääoman teoriaa on kritisoitu yksilökeskeiseksi ja siten riittämättömäksi selitettäessä rakenteellisia kysymyksiä (esim. Hiebert 1997, 4-5; Kajanoja 1998, 37-38). Hiebertin kritiikin mukaan inhimillinen pääoma -kirjallisuus ohittaa esimerkiksi rekrytointiin liittyvät kysymykset sekä työmarkkinoiden rakenteelliset muutokset. Inhimillisen pääoman käsite on siis parhaimmillaan mekaanisen, rutiininomaisen ja hierarkkisesti organisoidun työn analyysissä. Human capital -teorian perusoletukset hallitsevat työelämästä käytävää keskustelua ja niillä on ollut vaikutuksensa myös poliittiseen päätöksentekoon (Massey ym. 1993, 432-433). Esimerkiksi ammatinvalinnanohjauksessa korostetaan voimakkaasti koulutuksen merkitystä, jolloin taustaoletuksena on se, että oikeanlaisella koulutuksella pääsee ”kunnon” työpaikkoihin (vrt. Hiebert 1997, 5). Työmarkkinoiden murros kertoo kuitenkin toisenlaisesta todellisuudesta.

Monet työmarkkinoiden segmentaatioteoreetikot, kuten Piore (esim. 1979) ovat perustelleet näkökulmaansa human capital -teorian puutteilla. Primaarisektorin ”kunnon” työpaikoissa yksilön kouluttautuminen ja muut investoinnit inhimilliseen pääomaan tuottavat lisäarvoa uralla etenemisen ja paremman tulotason muodossa. Sekundaarisektorin epävarmoissa ja epäjatkuivissa olosuhteissa vastaava kokemuksen ja koulutuksen kerääminen tuottaa investoinnille vain vähäisen tai jopa olemattoman tuoton (vrt. feministinen markkinatalouskritiikki: Gibson-Graham 2000).

Kvalifikaatiot ja osaaminen eivät ole yhteydestään irrallisia asioita, joilla olisi mitattavaa arvoa sellaisenaan, vaan niiden arvo on suhteessa työmarkkinoiden kysyntään. Työntantajien ja työnhakijoiden välisissä neuvotteluissa määrittäytyy siis osaamisen kutakin hetkeä heijastava markkina-arvo.

Kritiikin mukaan inhimillisen pääoman käsite ei riitä myöskään selittämään muuttuvien työmarkkinoiden rakenteellisia muutoksia ja sitä, kuinka sosiaaliset ja kulttuuriset rakenteet vaikuttavat yksilöiden ja työpaikkojen kohtaamiseen ja edelleen taloudelliseen tuottavuuteen. Erilaisia muita pääomien muotoja onkin tuotu keskusteluun 1990-luvulta alkaen (esim. Kajanoja 1998).

4.3 Kulttuurinen pääoma

Kuten taloudellista ja inhimillistä pääomaa, *kulttuurista pääoma*akin pidetään luokkasidonnaisena ja toisaalta yksilöön sitoutuvana pääoman muotona. Pierre Bourdieu (1990) määrittelee kulttuurisen pääoman korkeakulttuurisena *hyvän maun* hallintana. Kulttuurista pääomaa, hyvää makua, on oikeanlaisen pukeutumisen, ravinnon, musiikki- ja taidemaun hallinta²¹. Kulttuurinen pääoma ei palvele vain snobistista erottautumispyrkimystä, vaan se on myös realisoitavissa taloudelliseksi hyödyksi, yksinkertaisena esimerkkinä tästä oikeanlainen pukeutuminen ja käytös rekrytointitilanteessa. Työpaikan saaminen ja työssä eteneminen vaatii työyhteisön sosiaalisen koodin eli *kulttuurin* hallitsemista. Kulttuuri elää niiden tuhansien sääntöjen ja oletusten kautta, joita ei muotoilla verbaalisesti. Työyhteisöön päästäkseen ja siinä edetäkseen täytyy näyttää ja kuulostaa siltä, että kuuluu siihen. Työn organisoinnin nykyiset muodot, kuten tiimityö vaatii työyhteisön kulttuuristen koodien hallintaa eli kulttuurista pääomaa, joka ylittää perinteiset kieli- ja ammattitaitovaatimukset.

Inhimillisen ja kulttuurisen pääoman keskeisin ero on niiden erityyppisessä tuottavuudessa. Inhimillisen pääoman katsotaan lisäävän työntekijän tuottavuutta, joka palaa työntekijälle parempina tuloina. Kulttuurinen pääoma taas tuottaa vaikutusvaltaa ja arvonantoa, joka mahdollistaa pääsyn haluttuihin työpaikkoihin, avioliittoihin sekä ihmissuhteisiin ja liikesuhteisiin. Näin esimerkiksi määrätynlainen korkeakoulututkinto edustaa sekä inhimillistä että kulttuurista pääomaa. Sen pitäisi näkyä palkassa ja työtehtävissä, mutta se tuottaa myös arvonantoa ja vaikutusvaltaa. (Light & Gold 2000, 91-92.)

²¹ Myös puolueen valinta voi olla kulttuurisen pääoman ilmaus, kuten Jukka Relander (1999) tiivistää artikkelissaan espoolaisuuden olemuksesta. Puolueet ovat brandejä, joista äänestäjä valitsee mieleisensä tukemaan identiteetti-ilmaisuaan (vrt. Relander 1999, 223).

4.4 Sosiaalinen pääoma

Sosiaalinen pääoma on taloustieteen piirissä 1980-1990-luvuilla syntynyt käsite, joka ei ole vielä vakiinnuttanut määritelmäänsä tai merkitystään. Keskeisintä sosiaalisen pääoman käsitteessä on taloudellisen toiminnan ja sosiaalisten suhteiden ymmärtäminen yhteenkietoutuneina, mitä erityisesti Mark Granovetter (1985 ja 1995) ja Alejandro Portes (1995) ovat korostaneet. Heidän mukaansa yhteenkietoutuneisuuden muodot voivat vaihdella eri tasoilla ja eri aikoina, mutta ihmisten ja yhteisöjen välisten suhteiden laatu ja ominaispiirteet luovat ehdot taloudelliselle toiminnalle ja sen ymmärtämiselle.

Taloustieteessä James Colemanin (1988) pidetään sosiaalisen pääoman käsitteen isänä. Tutkimuksessaan nuorten koulunkäynnin keskeyttämisestä Coleman jakoi selittävät tekijät kolmeen osaan: taloudelliseen, inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan. Colemanille sosiaalinen pääoma merkitsee perheen sisäisiä suhteita sekä perheen suhteita ympäröivään yhteiskuntaan. Hän erottaa kolme sosiaalisen pääoman muotoa: velvoitteet, informaatioverkostot ja sosiaaliset normit. Sosiaalinen pääoma voi olla joko yksilön tai yhteisön käytössä oleva resurssi ja sellaisena se on keskeinen tuotannon-tekijä siinä missä muutkin pääomalajit. Colemanin jälkeen sosiaalisen pääoman käsitteessä on korostettu enemmän yhteisöllisyyttä ja luottamusta sen keskeisenä määrittelevänä piirteenä. Tältä osin se siis eroaa Bourdieun pääomakäsitteistä, jossa keskeisin tekijä on pyrkimys erottautumiseen.

Reino Hjerppe (1998a ja 1998b) tarkastelee sosiaalisen pääoman käsitteen läpimurtoon vaikuttaneita syitä. Vakioitaessa taloudelliseen kasvuun vaikuttavia uusklassisen taloustieteen määrittelemiä tuotannontekijöitä (taloudellinen pääoma, fyysiset tuotantovälineet, inhimillinen pääoma) jotain tuntui jäävän mallien selityskyvyn ulkopuolelle. Ongelmana oli, että vakiintuneissa malleissa ei otettu huomioon yhteiskunnan instituutioiden ja niiden laadun vaikutusta tuotantoon (Hjerppe 1998b, 2-3). Sosiaalisen pääoman käsitteestä tuli siis uusi elementti tuotannon ja kasvun analyysiin, ja se omakuttiin nopeasti esimerkiksi osaksi Maailmanpankin käsitteistöä perustelemaan hyvän hallinnon ja demokratian tärkeyttä tuotannon kasvattamispyrkimyksissä²².

²² Ks. Maailmanpankin kotisivut <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/> (tarkistettu 22.10.2000)

Sosiaalisen pääoman määreiksi - joista useat tutkijat näyttävät olevan yksimielisiä, ovat nousseet ainakin seuraavat tekijät:

- Luottamus yhteisöjen, yksilöiden ja instituutioiden välillä
- Selkeys yhteisön toimintamalleissa
- Vertikaalisten ja horisontaalisten kommunikaatioverkostojen laatu ja määrä. (Hjerpe 1998a; Hellsten 1998; Kajanoja 1998; Portes 1995, 12-16; Smith ym. 2000; 6-9; Light & Gold 2000, 94-97.)

Yksinkertaisimmillaan sosiaalisen pääoman tutkimus on keskittynyt ihmisten välisten suhdeverkostojen analyysiin. Suhdeverkostojen tutkimuksessa Mark Granovetterin tunnettu verkostoteoria (Granovetter 1973; 1982) on ollut paljon sovellettu (vähemmistö- ja maahanmuuttajatutkimuksen sovelluksia ks. Granovetter 1995; Hagan 1998; Suomessa Helander 1999a; Joronen & Ali 2000). Granovetterin verkostoteorian keskeinen oivallus on heikkojen suhteiden (*weak ties*) eli ”tuttavuuksien” merkitys työmarkkinoilla tai yrityselämässä etenemiselle. Näissä tuttavuusverkostoissa leviää tietoa ja tuntumaa yhteiskunnassa avautuviin mahdollisuuksiin. Aiempi verkostotutkimus on Granovetterin (1973, 1360) mukaan yliarvioinut vahvojen suhteiden (*strong ties*) eli lähiyhteisön merkitystä tiedonvälityksessä ja ideoiden diffuusiassa.

Maahanmuuttajien verkostojen merkitystä työllistymiselle on tutkittu Suomessa jonkin verran, vaikka Granovetterin verkostoteoriaa tai sosiaalisen pääoman käsitteistöä ei tutkimuksessa ole käytetty. Esimerkiksi Tuula Joronen (1997), Leena Koistinen (1997), Paula Hirstiö-Snellman (1994, 86-87) ja Kathleen Valtonen (2001) ovat tutkimuksissaan todenneet, että maahanmuuttajien keskinäiset verkostot toimivat tehokkaasti kommunikaation leviämässä palvelen näin työllistymistä.

”Teollisuustyönantaja oli — ilmoittanut avoimeksi kaksi vaihteyöntekijän paikkaa. Työnantaja — tiedusteli toiseen työpaikoista erästä vietnamlaisnaista, joka oli aikaisemmin ollut työharjoittelussa tutulla työnantajalla. Paikasta lähetettiin työhönosoitus kyseiselle hakijalle, joka otti yhteyttä työvoimatoimistoon ja kertoi olevansa juuri muuttamassa pois maasta. Hän suositteli paikkaansa ystävänsä, 27-vuotiasta vietnamlaisnaista, joka oli sillä hetkellä lyhytaikaisessa sesonkityössä puutarhalla. Työnantaja palkkasi sekä suositellun naisen että tämän haastatteluun mukanaan tuoman toisen vietnamlaishakijan.” (Koistinen 1997, 66.)

Myös Seppo Paananen (1993) toteaa tutkimuksessaan ulkomaalaisen työvoiman vastaanotosta rakennusosalalla sosiaalisen vuorovaikutuksen ja verkostojen olevan keskeisessä asemassa rakennustyömailla työnjaosta päätettäessä. Työnteko on organisoitu työkunniksi, ja työkunnille jaettavaan töihin pääsee mukaan sellainen, jonka tausta ja

saavutukset tunnetaan. Koska kyse on urakkatyöstä, yhden työkunnan jäsenen muita heikompi työpanos näkyy myös muiden palkassa. Suomessa saman alan ammattimiehet yleensä tuntevat toisensa, ja työkunnat järjestyvät näin tehokkaiksi portinvartijoiksi niille, jotka halutaan pitää parhaiden urakoiden ulkopuolella. (Paananen 1993, 76-78.) Pelkät työtodistukset eivät siis riitä, vaan henkilökohtaiset suhteet ja niiden kautta rakentuva luottamus ratkaisevat työmenestyksen.

Sosiaalisen pääoman käsitteen operationalisoinnissa suhdeverkostojen kvantifiointi on ollut yksi keino. Esimerkiksi erilaisten vertikaalisten ja erityisesti horisontaalisten verkostojen ja instituutioiden, kuten kansalaisjärjestöjen määrää, toimivuutta ja tuottavuutta yhteiskunnassa on voitu arvioida. Taustalla on ajatus näiden yhteiskunnallista koheesiota tuottavasta vaikutuksesta (vrt. Hjerppe 1998b; Kaunismaa 2000; Siisiäinen 2000). Kvantifiointi on kuitenkin helppo ymmärtää ongelmalliseksi ja helposti kehäpäätelmiä tuottavaksi. Korkean bruttokansantuotteen maissa sosiaaliset verkostot ovat usein institutionaalistuneempia ja siten myös helpommin mitattavissa kuin alhaisen BKT:n maissa. Yhteisötasolla myös tuottavuuden ja tehokkuuden mittaaminen on osoittautunut ongelmaksi (vrt. Hellsten 1998, 33; Ilmonen 2000, 23-27). Esimerkiksi pörssikursseja seuraamalla on helppo todeta, että yritysten kirjanpitoarvo on aikaa sitten irtaantunut markkina-arvosta: esimerkiksi informaatioteknologian alalla osakkeiden arvo ei synny fyysisestä pääomasta - koneista ja laitteista - eikä tuottavuudesta, vaan luottamuksesta siihen, mitä alan työntekijät tuottavat tulevaisuudessa. Luottamusta pidetäänkin sosiaalisen pääoman muodoista ehkä keskeisimpänä tuotannontekijänä, kuten Fukuyama (1995) ja Putnam (1993) ovat osoittaneet.

Lyhyestä eliniästään huolimatta sosiaalisen pääoman käsite on ehtinyt herättää myös muuta kritiikkiä kuin kvantifiointiin liittyvää. On kysytty, onko sosiaalinen pääoma ”oikeasti” pääomalaji niissä rajoissa, joissa esimerkiksi Hjerppe (1998a, 27) pääoman käsitettä arvioi: pääoman tulisi olla *tarvittaessa käytössä, kartutettavissa sekä käytössä kuluva*. Kritiikin mukaan (Ilmonen 2000, 25-26) sosiaalisen pääoman käsite täyttää osin nämä ehdot, mutta jää silti käyttökelpoisuudessaan kauas ensimmäisestä pääomalajista eli taloudellisesta pääomasta. Ilmonen (2000, 26) kysyykin, mitä vikaa on yhteiskuntatieteissä jo kauan käytetyissä, sosiaalista pääomaa suppeammassa, mutta täsmällisemmissä käsitteissä, kuten *sosiaalisissa resursseissa* sekä *sosiaalisissa verkostoissa, normeissa ja luottamuksessa*, jotka on koottu sosiaalisen pääoman käsitteen alle. Mikä on sosiaalisen pääoman käsitteen lisäarvo verrattuna perinteiseen yhteiskuntatieteelliseen käsitteistöön? Onko kyse yrityksestä kääntää yhteiskunnallinen talouden kielelle, jota markkinakurin aikakausi ymmärtää paremmin kuin yhteiskuntatieteen perinteistä kieltä? Talouden kieli yhteiskuntatieteissä tuo mitattavan hyödyn argumentit inhimillisten suhteiden ja toiminnan tutkimukseen, jolloin tutkimus saavuttaa helpommin julkisen oikeutuksensa.

Sosiaalisen pääoman käsitteen arvolataukset ja maailmaa syleilevä laajuus ovat herättäneet keskustelua (esim. Ilmonen 2000; Kajanoja 1998, 41-42; Portes & Landolt 1996; Smith ym. 2000). Sosiaalista pääomaa on pidetty myönteisenä, toivottavana asiana, mutta se, mikä on yhteisölle hyväksi ei välttämättä ole sitä koko yhteiskunnalle. Portes ja Landolt (1996) ottavat esimerkiksi tästä etniset enklavit eli tiettyjen etnisten ryhmien monopoliaseman jollain paikallisella talouden sektorilla. Etnisten ryhmien keskinäinen luottamus ja vahvat keskinäiset siteet tarjoavat työpaikkoja ja taloudellista turvallisuutta etnisen ryhmän jäsenille mutta jättävät muut ulkopuolelle. Näin yhteiskunnan eri vähemmistöryhmien oma sosiaalinen pääoma johtaa työmarkkinoiden lisääntyvään segregaatioon ja vähentää näin laajemman yhteiskunnan sosiaalista koheesiota. Sosiaalisen pääoman käsitteeltä onkin vaadittu arvoneutraaliutta, irrottautumista ”yhteisen hyvän” arvokehikosta erityisesti vähemmistötutkimuksen piirissä (Smith ym. 2000).

Mikäli käsite laajenee kattamaan uusia sisältöjä, on vaarana että sen selitysvoima tuotannon tekijänä hupenee olemattomiin. Sosiaalinen pääoma lähenee näin sosiaalisen integraation ja inklusion, osallistumisen käsitteitä ja viittaa epämääräisesti kuulumiseen ja yhteisöllisyyteen (Hellsten 1998, 32-33; Ilmonen 2000, 26-27).

Mikä sitten on sosiaalisen pääoman käyttöarvo maahanmuuttajia ja etnisiä vähemmistöjä koskevassa tutkimuksessa? Käsite on omaksuttu erityisesti näiden ryhmien taloudellisen toiminnan tutkimukseen, varsinkin kun integraatiokäsite on kokenut inflaation politisoitumisensa vuoksi (Valtonen 2001).

Etnisen yrittäjyyden tutkimuksessa käytetty sosiaalisen pääoman käsite lähestyy aiemmin käytettyä etnisen ryhmän sisäisen integraation käsitettä. Etnisessä yrittäjyydessä etnisen yhteisön sisäinen koheesio, tuki ja keskinäinen luottamus muodostuvat kilpailu-educaksi markkinoilla suhteessa muihin yrittäjiin (esim. Najib 1994 ja 1999; Waldinger ym. 1990; Smith ym. 2000). Esimerkki tästä on kiinalaisen taloudellisen vaihdon *guanxi*-käsite, joka on usein ensimmäinen asia, joka ulkomaalaiselle kiinalaisesta kulttuurista opetetaan. Guanxi merkitsee henkilökohtaisiin suhteisiin, luottamukseen perustuvaa vastavuoroisuutta ja laajemmin myös hyödyllisten suhteiden verkostoa - mitä enemmän guanxi-suhteita, sitä menestyksekkäämpi liikemies. Tässä suhdeverkostossa osapuolten välinen luottamus muodostuu kaupanteon vakuudeksi. (Esim. Bian 1977; Keister 2001; Light & Gold 2000, 95-96).

Etnisen ryhmän sisäinen integraatio taas merkitsee Carl-Ulrik Schierupin ja Aleksandra Ålundin (1986) käsitteistössä prosessia, jossa maahanmuuttajaryhmä järjestäytyy yhteisöksi rakentamalla keskinäistä luottamusta ja omia instituutioitaan - kartuttaa siis sosiaalista pääomaansa. Ryhmän sisäisen integraation nähdään edesauttavan rakenteellista integraatiota yhteiskuntaan (pakolaisryhmien sisäisestä integraatiosta,

Ekholm 1994). Näin sosiaalisen pääoman käsite tulee maahanmuuttajatutkimuksessa lähelle integraatiotutkimuksen vanhaa traditiota - tosin uudessa muodossa ja keskittyen nimenomaan taloudelliseen toimintaan. David Kyle (1999) on tutkinut Ecuadorin Otavalo-intiaanien transnationaaleja kauppasuhteita ja toteaa johtopäätöksissään, että sosiaalisen pääoman tutkimus on antanut työkalut taloudellisen toiminnan kulttuuristen muotojen tutkimukseen. Ongelmana kuitenkin on käsitteen rajallisuus. Sosiaalisen pääoman käsitteen avulla ei päästä taloudellisten resurssien jakaantumisen analyysiin: siihen kuinka eliitti käyttää resurssien epätasaista jakamista uusintaakseen etnisten ryhmien välisiä eroja (Kyle 1999, 443-444). Pääomien eri lajeja täytyykin siis tutkia yhdessä - vuorovaikutuksessa toisiinsa.

5 Maahanmuuttajat, syrjintä ja hyvinvointi – kenen ongelmia?

Suomalaisen maahanmuuttajatutkimuksen näkyvin osa ovat olleet ulkomaalaisasenteita luotaavat tutkimukset, joita käsittelen tämän luvun aluksi. Suomalaiset yleisesti ja monet ihmisryhmät erikseen on todettu nihkeiksi suvaitsemaan etnistä erilaisuutta ja tällä erilaisuudella perusteltuja toimintatapoja tai instituutioita.

Kansakunnan virallisiksi rasisteiksi on julkisessa diskurssissa nimetty ne, jotka eivät ole ymmärtäneet viestittää hyvän maun mukaisia mielipiteitä. Rasistisuuden ja suvaitsemattomuuden loogisena seurauksena on nähty maahanmuuttajien syrjintä niin ravintoloiden ovilla kuin työpaikkojen rekrytointiprosesseissa. Syrjinnän diskurssikehikko on ollut yleinen lähtökohta maahanmuuttajien yhteiskunnallisen aseman tutkimuksessa niin Suomessa (Liebkind 1994a; Jasinskaja-Lahti & Liebkind 1997; Pitkänen & Kouki 1999; 2002; Matinheikki-Kokko 1992a; 1992b; 1997) kuin myös muissa Pohjoismaissa ja Iso-Britanniassa (esim. Feuchtwang 1982; Hjarnø 1996; 1997; 2000; Wrench 1991; 1996; Wrench & Solomos 1993). Tässä tutkimusperinteessä maahanmuuttajien heikon yhteiskunnallisen aseman keskeisimpänä selittäjänä nähdään valtaväestön suvaitsemattomuus. Suvaitsevaisuutta parantamalla saadaan siis maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen yhteiskunnallinen asema paranemaan. Hoitokeinoina on ollut *anti-discrimination training*²³ eli asennekampanjat, kasvatustilat ja viime aikaisena uutuuksena *diversity management*, moninaisuuden johtaminen, jonka tunnuslauseena on *diversity pays*, eli moninaisuus yritystasolla on taloudellisesti kannattavaa²⁴.

Vähättelemättä maahanmuuttajien työmarkkinoilla kohtaamaa syrjintää kyseenalaistan syrjinnän ottamisen maahanmuuttajien aseman tutkimisen lähtökohdaksi Suomen tilanteessa, jossa maahanmuuttajia on tullut näkyvässä määrin maahan vasta kymmenen vuoden ajan ja työmarkkinoilla on siis ensimmäinen polvi maahanmuuttajia. Tässä ryhmässä syrjintää on vaikea osoittaa, koska ensimmäisellä polvella on usein myös reaalisia puutteita työmarkkinoilla tarvittavassa osaamisessa ja muissa työmarkkinoilla tarvittavissa resursseissa; maahanmuuttajien osaaminen ja muut resurssit eivät uuden maan uudentlaisilla työmarkkinoilla aina vastaa kysyntää (esim. Myers & Cranford 1998; Wrench 1996).

²³ Suomen tuloa jälkijunassa näissä asioissa kuvaa hyvin se, että suomenkielinen käsitteistö ei ole muotoutunut.

²⁴ John Wrench (1998) on kuvannut näiden koulutushankkeiden evoluutiota erinomaisesti. Ks. myös Trux 2000.

Maahanmuuttajien syrjintädiskurssin voimakkuus pakottaa miettimään sitä, miksi ylipäättänsä maahanmuuttajien yhteiskunnallinen asema koetaan niin ongelmalliseksi. Kenen kannalta? Analysoin tässä luvussa maahanmuuttajien yhteiskunnalliselle asemalle, erityisesti epätasa-arvolle, annettuja tulkintoja. Maahanmuuttajista on muodostunut pohjoismaisille yhteiskunnille akilleenkantapäätä: maahanmuuttajiin kärjistyvä erilaisuuden diskurssi hämmentää hyvinvointivaltion perusteita ja kyseenalaistaa hyvinvointivaltiollisen inklusion rajat. Huono-osaisuuden kasaantuminen joihinkin tunnistettuihin, erityisryhmiksi määriteltyihin ryhmiin pakottaa hyvinvointivaltion tulkitsemaan tilanteen yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Tulkinta yhteiskunnalliseksi ongelmaksi aiheuttaa uhan hyvinvointiyhteiskunnan legitimitettiin perustelevalle tasa-arvon periaatteelle.

Luvun viisi lopussa vedän tähän asti kirjoittamani yhteen pohtimalla sitä, miten esitelty käsitteistö taipuu tämän tutkimuksen analyttisiksi työkaluiksi.

5.1 Maahanmuuttajien syrjintä työelämässä: Asennetutkimukset

Maahanmuuttajien asemaan yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla vaikuttavat ympäröivän yhteiskunnan asenteet. Martin Scheininin (1996, 8) mukaan syrjintä on ihmisten asettamista eriarvoiseen asemaan perustein, jotka eivät ole hyväksyttävissä. Hyväksyttävät perusteet merkitsevät, että työnhakijalta voidaan vaatia sellaisia ominaisuuksia, joilla on merkitystä itse työtehtävien suorittamisen kannalta. Näitä ovat koulutus, työkokemus, ammattitaito ja henkilökohtainen sopivuus työtehtävään. Syrjintää on näin ollen ihmisten asettaminen eri asemaan sellaisten ominaisuuksien perusteella, joilla ei ole merkitystä itse työtehtävien kannalta. Näitä ominaisuuksia ovat esim. sukupuoli, ikä ja etninen alkuperä.

Suomessa valtaväestön asenteita maahanmuuttajia kohtaan on tutkittu paljon. Magdalena Jaakkola on toistanut asennekyselynsä säännöllisin väliajoin (1989; 1995; 1999). Lisäksi Ismo Söderling on tutkinut maahanmuuttoasenteita elämäntilanteen näkökulmasta (1997) sekä perhekäsitysten valossa (1999). Koko väestön kattavien asennekyselyiden lisäksi on tutkittu eri viranomais- ja työntekijäryhmien asenteita maahanmuuttaja-asiakkaita ja heidän tarpeitaan kohtaan. Kaija Matinheikki-Kokko on tutkinut väitöskirjassaan (1997) sosiaalityöntekijöiden ja maahanmuuttajien opetus- ja ohjaustyössä työskentelevien asennoitumista maahanmuuttajien erityispalveluita kohtaan, ja hänen mukaansa suomalainen maahanmuuttajapolitiikka on toimenpiteiden tasolla ja työntekijöiden kannanotoissa universalistista eli maahanmuuttajia assimiloivaa, vaikka 1990-luvulla ideologinen taso on muuttunut pluralismia kannattavaan suuntaan.

Pirkko Pitkänen ja Satu Kouki (1999; 2002) ovat tutkineet opettajien, sosiaalityöntekijöiden, työviranomaisten, rajavartioiden ja poliisien ulkomaalaisasenteita. Asenteet olivat yhteydessä eri ammattiryhmien työn luonteeseen ja ulkomaalaisista kertyneiden kokemusten laatuun. Positiivisimmin ulkomaalaisiin ja maahanmuuttajiin suhtautuivat opettajat ja sosiaalityöntekijät ja negatiivisimmin poliisit ja rajavartijat. Tutkijat olettavat, että eri ammattiryhmien sukupuolijakauma, koulutustaso ja ruotsinkielisten osuus selittävät osaltaan asenteiden eroja, koska naiset, ruotsinkieliset ja korkeammin koulutetut asennoituivat positiivisimmin. Mirja-Tytti Talib (1999) on tutkinut väitöskirjassaan opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. Oppilaiden kulttuuritausta vaikuttaa Talibin tulosten mukaan opettajien käsityksiin oppilaistaan, ja eniten turhautumista ja aggressiivisia tunteita herättävät eräistä Afrikan maista ja Venäjältä²⁵ tulleet oppilaat. Ylipäätään erityisesti pitempään maahanmuuttajia opettaneiden opettajien empatian tunteet olivat Talibin mukaan vähentyneet. Osmo Virrankosken tutkimukset (1994; 2001) ovat käsitelleet peruskoulun yhdeksäsluokkalaisten näkemyksiä maahanmuuttajista, ja hän tullut siihen tulokseen, että voimakas patriotismi on yhteydessä rasistisiin asenteisiin. Nämä asenteet ovat Virrankosken mukaan tavanomaisempia pojilla ja pienemmällä paikkakunnilla kuin tytöillä ja suurissa kaupungeissa.

Useimmat asennetutkimukset toistavat pääosin samoja perustrendejä: koulutetummat ovat suvaitsevampia kuin vähän koulutetut, naiset, vihreät, ruotsinkieliset ja kaupunkilaiset sekä ne, joilla on ulkomaalaisia tuttavuuksia, ovat suvaitsevampia kuin miehet, keskustalaiset ja maalaiset, joilla ei ole ulkomaalaisia tuttavuuksia. Asennetutkimusten suomalaiset näkevät Suomessa mieluiten työn vuoksi maahanmuuttaneita, länsieurooppalaiset ja suomensukuiset muuttajat ovat suosituimpia, pakolaiset, afrikkalaiset ja venäläiset ovat epäsuosituimpia (Jaakkola 1999; Pitkänen & Kouki 1999; 2002; Söderling 1997, 17-21). Söderlingin (1997, 18), Jaakkolan (1999, 83-84) sekä Pitkäsen ja Koukin (1999, 79-83; 2002) tulokset ulkomaalaisten suosituimmuusjärjestyksestä - mielikuvien etnisestä hierarkiasta - kuvaavat hyvin ulkomaalaisasenteiden mielivaltaisuutta. Molempien tutkimuksissa inkerinsuomalaiset ovat korkealla vastanneiden etnisessä hierarkiassa, kun taas venäläiset löytyvät pohjalta. Tosiasiallisesti ainoa luotettava keino erottaa inkerinsuomalainen venäläisestä on tarkistaa passista oleskelulupaluokitus (vrt. Kytäjä 1997).

Asennetutkimusten ongelmallisuus liittyy itse asenteen käsitteeseen: mikä on asenteen suhde toimintaan? Ja mistä tietynlainen asenne oikeastaan kertoo? ”Oikeanlai-

²⁵ Kvantitatiivisesti ajatellen ei ole mikään ihme, että opettajat väsyvät työssään juuri näihin maahanmuuttajaryhmiin, sillä somalialais- ja venäläissyntyiset lapset ovat peruskoulussa suurimmat ryhmät (Tilastokeskus 2001, 17).

sia” asenteita voi pitää Bourdieun termin osana habitusta. Kaupunkilainen, keski-luokkainen ja koulutettu ihminen tietää, että on mautonta olla mielipiteiltään suvaitsematon. Kuten Seppo Paananen väitöskirjassaan (1999, 17) huomauttaa: ”Sopivat ulkomaalaisasenteet osoittavat takuuvarmasti esittäjänsä kulttuurisen ja taloudellisen kompetenssin”. Toiminta arjessa voi kertoa jostain aivan muusta.

Edellä mainitut asennetutkimukset ovat keskittyneet suomalaisten - eli valtaväestön - asenteisiin. Karmela Liebkind ja Inga Jasinskaja-Lahti ovat kääntäneet asetelman toisin päin ja tutkineet maahanmuuttajien asenteita ja kokemuksia suhteessa valtaväestöön keskittymällä maahanmuuttajien syrjintäkokemuksiin (Jasinskaja-Lahti & Liebkind 1997; Liebkind & Jasinskaja-Lahti 1997 ja 2000). Heidän tulostensa mukaan ”arabit, somalit ja turkkilaiset ovat kokeneet huomattavasti enemmän syrjintää kuin muut ryhmät” (Liebkind & Jasinskaja-Lahti 2000, 84). Koettua syrjintää Liebkind ja Jasinskaja-Lahti kuvaavat *arkipäivän rasismiksi*: nimittelyä, kiusaamista tai palvelusyrjintää esimerkiksi ravintoloiden tai viranomaisten taholta. Tämän lisäksi *työnhakusyrjintää* kertoivat kokeneensa erityisesti arabit ja turkkilaiset. Tutkimus toteutettiin postikyselyinä, ja vastausaktiivisuus jäi 37 prosenttiin. Vähättelemättä arkipäivän rasismia vakavuutta sen uhrien kannalta on kuitenkin oletettavaa, että vastaajiksi valikoituivat ne, joilla oli huonoja kokemuksia. Postikyselyt tuottavat maahanmuuttajien ollessa kyseessä yleensä alhaisia vastausprosentteja, ja kulttuuristen erojen vuoksi saatuja vastauksia voi olla vaikea tulkita yksiselitteisesti.

Asennetason lisäksi maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen työmarkkinakohtelua voi tarkastella myös maahanmuuttajien juridisen aseman kautta. John Wrench (1996, 3-4; ks. myös Wrench 1997, 10-11) jakaa *Euroopan unionin* alueella työskentelevän työvoiman viiteen ryhmään juridisen asemansa mukaan. Työvoiman asema ja oikeudet määräytyvät juridisen aseman kautta ja syrjintää voidaan näin tarkastella työntekijän juridisen aseman kautta joko laillisena eli institutionaalisenä tai laittomana.

1. Kansalaiset, jotka asuvat ja työskentelevät kansalaisuusmaassaan. Kansalaisilla on täydet lailliset, taloudelliset ja poliittiset oikeudet. Tähän ryhmään kuuluvat joko syntymän tai kansalaistamismenettelyn kautta kansalaisuuden saaneet henkilöt riippumatta etnisestä alkuperästä. Euroopassa on yhä enemmän toisen ja kolmannen polven maahanmuuttajia, jotka ovat asuinmaidensa kansalaisia.
2. Muiden EU-maiden kansalaiset, jotka työskentelevät Euroopan unionin alueella. EU-maiden kansalaisilla on oikeus liikkua ja työskennellä vapaasti EU:n alueella ja teoriassa heillä on samat taloudelliset ja sosiaaliset oikeudet kuin kansalaisilla. Käytännössä esimerkiksi julkisen sektorin työpaikoissa on kansalaisuusrajoituksia.

3. Kolmansien maiden kansalaiset, joilla on pysyvä oleskelulupa johonkin unionin jäsenmaahan²⁶. Tämän ryhmän jäsenillä on useimmiten samat sosiaaliset ja taloudelliset oikeudet kuin kansalaisilla, mutta ei Euroopan unionin jäsenmaan kansalaisuuden mukanaan tuomaa liikkumavapautta.
4. Kolmansien maiden kansalaiset, joilla on ajallisesti ja ammattialakohtaisesti rajattu työlupa. Tähän ryhmään kuuluvalla työvoimalla on edellistä ryhmää heikompi asema työmarkkinoilla. Usein tähän ryhmään kuuluvat ovat aloittaneet ryhmässä 3. Ryhmään kuuluvat tippuvat helposti ryhmään ”laittomat” mikäli työnteko jatkuu määrääjän umpeuduttua tai he työskentelevät alalla, jota työlupa ei kata.
5. Laiton työvoima. Tämä ryhmä on hyvin heterogeeninen lukien joukkoonsa esimerkiksi työskenteleviä turvapaikanhakijoita²⁷, keikkatyötä tekeviä ”turisteja” sekä pitkään maassa olleita vakiintuneita asukkaita, joilta puuttuu oleskelu- ja työlupa ja niiden myötä poliittiset ja sosiaaliset oikeudet. Monissa Euroopan maissa laiton työvoima tulee pääosin niistä maista, johon kohdemaalla on perinteisesti läheiset poliittiset tai taloudelliset siteet (esim. entiset siirtomaat) ja joihin on tätä kautta aiemmin rekrytoitu siirtolaisia (vrt. esim. Burgers & Engbersen 1996). Suomelta puuttuvat kolonialismin kautta syntyneet siteet, joten Suomessa laitton työvoiman ryhmä on pysynyt suhteellisen pienenä ja siihen on kuulunut lähinnä työluparajoitukset ylittänyttä työvoimaa sekä satunnaisia turisteja. Tilanne on kuitenkin muuttunut taloudellisen nousukauden myötä. Esimerkiksi maataloustöistä ja rakennuksilta on tavattu laitonta työvoimaa, joka on vuosituhannen taitteen jälkeen noussut keskustelunaiheeksi²⁸. Suomen työmarkkinat ovat siis kansainvälistymässä tässäkin suhteessa.

Edellä luetellut työvoimaryhmät muodostavat myös työvoimahierarkian kuvaten oikeuksien variaatiota ensimmäisen ryhmän täysistä oikeuksista ”laittomien” ryhmän oikeudettomaan tilaan. Työvoimaryhmäjako kuvaa oikeuksia ja rajoituksia suhteessa työmarkkinoihin, ja syrjintä työmarkkinoilla voidaan jakaa eri ryhmissä sekä laitomaan että lailliseen syrjintään (Wrench 1996; 1997).

John Wrench (1996, 4; Wrench & Solomos 1993, 162-163) näkee sellaisen työsyryjinnän, joka kohdistuu kahteen ensimmäiseen työvoimaryhmään eli EU-maiden kansalaisiin,

²⁶ Tomas Hammar on lanseerannut 1980-luvulla käsitteen *denizen* kuvaamaan tätä ryhmää (Hammar 1986; 1990; ks. myös Faist 2000, 276).

²⁷ Suomessa kuitenkin turvapaikanhakijoiden on mahdollista työskennellä laillisesti, kuten ulkomaalaislain 25 §:ssä todetaan: ”Ulkomaalainen, joka on turvapaikanhakijana oleskellut Suomessa kolme kuukautta, saa tehdä työtä ilman työlupaa siten kuin asianomainen ministeriö tarkemmin päättää.”

²⁸ Tästä on keskusteltu tasaisin väliajoin lehdistössä, esim. HS 26.8.2000 ja HS 9.2.2002.

olevan vakavampi sosiaalinen ongelma kuin muiden työsyrynnän muotojen, koska näillä henkilöillä on enemmän oikeuksia turvatus juridisen statuksensa kautta. Näihin ryhmiin kuuluvat maahanmuuttajataustaiset henkilöt kilpailevat samoista työpaikoista valtaväestön kanssa mutta ovat etnisen alkuperänsä vuoksi alttiita joutumaan epäsuoran laittoman syrjinnän kohteeksi työmarkkinoilla. Eri puolilla Eurooppaa em. ryhmiin kuuluu yhä enemmän ns. näkyvien vähemmistöjen edustajia, jotka ovat syntyneet ja kouluttautuneet samoissa paikoissa kuin valtaväestö. Työvoimaryhmien hierarkiassa alaspäin siirryttäessä on yhä vaikeampi osoittaa, missä määrin työsyryntään vaikuttaa työntekijän juridisesti epäedullinen asema (esim. rajoitetut työluvut) vai todelliset puutteet työhön vaadittavissa resursseissa (kuten kielitaito tai muodollinen koulutus). Työvoimahierarkiassa alempana olevat kilpailevat harvemmin samoilla työmarkkinoilla samoin ehdoin kuin valtaväestö (esim. rajoitetuilla työluvilla oleskeleva etnisten ravintoloiden henkilökunta tai laitton työvoima).

Suomen lyhyen maahanmuuttohistorian vuoksi maassa on vähän Suomessa kouluttautuneita toisen ja kolmannen polven maahanmuuttajia, mutta tilanne muuttunee lähivuosina. Henkilön, joka on päiväkodista lähtien saanut vastaavan koulutuksen kuin valtaväestöön kuuluvat, on vaikea kestää työsyryntää varsinkin kuin mitään muuta syytä kun etninen alkuperä ei ole osoitettavissa (Wrench 1996; Broomé ym. 1996). Suomessa hallinnollisessa kielenkäytössä²⁹ maahanmuuttajien työllistymisvaikeuksien syyksi on osoitettu melko yksioikoisesti syrjintä ja työnantajien rasistiset asenteet ja parannuskeinona tilanteeseen asennekampanjat. Työnantajat ja työmarkkinoiden muut toimijat tulee siis kasvattaa pois *vääränlaisista* asenteistaan, jotta maahanmuuttajien työllisyystilanne saadaan parantumaan. Suomeen maahanmuuttajia on tullut näkyvässä määrin kuitenkin vasta kymmenen vuoden ajan, joten työllistymisvaikeuksien syynä olevaa syrjintää on vaikea erottaa realistisista työsuoritusta haittaavista puutteista työnhakijan kompetenssissa. Vasta Suomessa kasvaneen ja koulutetun sukupolven tullessa työmarkkinoille voidaan työsyryntää tutkia tuloksellisesti.

Se, että nykyisessä tilanteessa työsyrynnän osoittaminen on vaikeaa, ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö maahanmuuttajia syrjiviä rakenteita olisi. Monet työmarkkinoilla pärjäämistä edesauttavista resursseista muodostuvat syrjiviksi tekijöiksi niille, joilla ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia päästä näihin resursseihin kiinni. Esimerkiksi avoimien työpaikkojen välittyminen sosiaalisten verkostojen kautta jättää suomalaisten verkostojen ulkopuolella olevat pätevätkin maahanmuuttajat vaille mahdollisuuksia työpaikkoja täytettäessä. Myös kieli-, ammattitaito- ja muodollisen pätevyyden vaatimuksia³⁰ voidaan käyttää maahanmuuttajataustaista työnhakijaa syrjivästi. Muualla

²⁹ Ks. esim. ”Kohti etnistä yhdenvertaisuutta ja monimuotoisuutta - ehdotus hallituksen etnisen syrjinnän ja rasmin vastaiseksi toimintaohjelmaksi”, työministeriö, kesäkuu 2000.

³⁰ Tästä enemmän Forsander 2000a.

kuin Suomessa hankittua koulutusta ja työkokemusta ei useinkaan arvosteta Suomessa, vaikka työtaidot olisi testattu ja hyväksi todettu (Koistinen 1997; Jaakkola 2000; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Valtonen 2001).

Työmarkkinoilla painotetaan yhä enemmän sosiaalista ja kulttuurista sopivuutta sekä hyvän kielitaidon merkitystä yhteistyön lisääntyessä työpaikoilla (esim. Julkunen & Nätti 1995; Lavikka 2000). Nämä tekijät muodostavat sellaisen sosiaalisen kompetenssin, jota vaadittaessa voidaan maahanmuuttajat sulkea kategorisesti ulkopuolelle vetoamalla hakijan kulttuurisen kompetenssin puutteeseen, vaikka kyseessä voi olla myös työyhteisön haluttomuus työskennellä ulkomaalaistaustaisen henkilön kanssa (Knocke & Herzberg 2000). Työnantajien työnhakijoille asettamia kriteerit voivat siis heijastella työssä vaadittuja ominaisuuksia, mutta ne voivat myös olla keino rajata tietty hakijaryhmä - esimerkiksi maahanmuuttajat - ulkopuolelle³¹ (Paananen 1999, 123-125).

5.2 Miksi maahanmuuttajien epätasa-arvo on ongelma – näkökulma hyvinvointiin ja kulttuuriin

Keskiöstä katsoen yhteiskunnan reunamilla elävien ihmisryhmien, kuten monien maahanmuuttajien, tarkastelu kertoo yhteiskunnallisten mekanismien toimivuudesta: tutkimalla erityisryhmien sosiaalista asemaa saadaan tietoa paitsi ko. ryhmän tilanteesta myös yhteiskunnan joustavuudesta ja kyvystä vastata tasa-arvoisesti kansalaistensa tarpeisiin. Maahanmuuttajien määrittelyminen erityisryhmäksi perustuu maahanmuuttajien erityisaseman tunnustamisesta sosiaaliturvan ja muiden yhteiskunnallisten palveluiden vastaanottajina (Matinheikki-Kokko 1997). Erityispalvelut pohjautuvat kansalliseen lainsäädäntöön ja kansainvälisiin sopimuksiin (esim. ulkomaalaislaki, kansalaisuuslaki, kielilaki, hallintomenettelylaki, pakolaisten asemaa määrittelevät sopimukset ja niihin perustuva kansallinen lainsäädäntö). Maahanmuuttajuus peilautuu suhteessa valtayhteisöön sellaisena erityisominaisuutena, jonka erityisluonne on edellä mainituin kansainvälisin ja kansallisin konventioin vahvistettu niin lainsäädännössä kuin yhteiskunnallisten palveluiden piirissä.

Antropologisen tutkimustradition mukaan tutkimalla marginaalisia ilmiöitä saadaan tietoa yhteiskunnassa vallitsevista arvoista ja sosiaalisista järjestelmistä. Chicagon koulukunta tutki viime vuosisadan alkupuolen Yhdysvalloissa erilaisia yhteiskunnan

³¹ Esimerkkinä tästä ovat siivousalan työvoiman tarjontaa myötäilevät vaatimukset. Laman aikana täydellinen suomen kielen taito oli lähes poikkeuksetta vaatimuksena. Laman vaihduttua työvoimapulaan kielitaitovaatimuksista on tingitty.

laidoilla eläviä ryhmiä kuten afroamerikkalaisia, nuorisorikollisia ja maahanmuuttajia (Giddens 2001, 573-577; Park 1996 [1928]). Tutkimuksella tavoiteltiin marginaalisuuden ja etäisyyden kautta avautuvaa perspektiiviä, josta käsin saattoi oivaltaa sosiaalisten mallien muotoutumista ja niitä prosesseja, joissa rajanveto yhteiskunnallisen normaaliuden ja epänormaaliuden välillä tehdään.

Maahanmuuttajia koskevassa tutkimuksessa on tutkimuksen kohteita viime vuosikymmeninä jäsenetty sekä hyvinvointi- että kulttuurisesta viitekehyksestä käsin luoden illuusiota näiden ajattelukehikoiden vastakkaisuudesta. Koska useilla tutkijoillakin on ollut vaikeuksia näiden paradigmojen kanssa viime vuosina (vrt. Matinheikki-Kokko 1997, 113-116) ja koska mikrotason tarkastelu ja kulttuuriset selitysmallit ovat olleet hallitsevassa asemassa suomalaisessa maahanmuuttajatutkimuksessa (Liebkind ym. 1994) on tarpeen pohtia sitä, mikä hyvinvointi- ja kulttuurisen viitekehyksen välinen suhde on ja mitä eri näkökulmista seuraa maahanmuuttajia koskevan tutkimuksen kannalta.

Sekä suomalaisessa että kansainvälisessä keskustelussa maahanmuuttajien, etnisten vähemmistöjen ja valtion suhteista keskustelu lainehtii universalismin ja kulturalismin välillä, eli sosiaalipoliittisin termein universalismin ja postmodernin liberalismien ja yksilöllisyyden välillä (vrt. Dean & Taylor-Gooby 1992). Kuka määrittelee maahanmuuttajan tarpeet? Mitä on maahanmuuttajan hyvinvointi ja kenen näkökulmasta? Mikä rooli kulttuurilla on hyvinvoinnin määrittelyssä? Kenen kulttuurissa, missä kulttuurissa ja kuka kulttuuriset tarpeet määrittelee? Mitä ovat kulttuuriset tarpeet ja kenen näkökulmasta?

Kysymykset heijastavat viime vuosikymmenten yhteiskuntatieteellisen keskustelun näkökulmia. Keskustelua on hallinnut ajatus *elämänpolitiikasta*, eli ”yksilöllistyneen yksilön” itsensä toteuttamisesta ja valintojen vaikutuksista yhteisöllisyyteen ja sen moderneihin muotoihin (Giddens 1991, 214-215; Hoikkala & Roos 2000). Yritän seuraavassa soveltaa tätä keskustelua maahanmuuttajien hyvinvoinnista vs. kulttuurisista tarpeista käytävään keskusteluun maahanmuuttotutkimuksen piirissä.

Raija Julkunen (1993, 262-264) on vertaillut kulttuurista kehystä ja sitä ajallisesti edeltänyttä hyvinvointikehystä. Näitä ajatuskehyksiä erottaa niiden suhtautuminen ”eroon” ja ”erilaisuuteen”. Hyvinvointikehyksessä ihmisten väliset erot rakentuvat negatiivisesti keskinäisen hierarkiarakenteen kautta: erot ovat mahdollista eriarvoisuutta, puutteita olosuhteissa ja vajeita tarpeentyydytyksessä. Kulttuurisessa kehüksessä ero on toivottu tila, individualistisen unelman täyttymys, bourdieulainen maun ja tyylin kulttuurisesti kohdennettu viesti tai sitten etnistä erilaisuutta ja omintakeista elämäntyyliä, jonka monimuotoisuutta ja erilaisuutta täytyy säilyttää, tukea ja kehittää. Hyvinvointikehyksestä katsottuna toiset ihmiset asuvat huonommin kuin toiset ja tois-

ten työtilanne on heikompi kuin toisten. Kulttuurisessa kehityksessä taas ihmiset toteuttavat yksilöllisen vapautensa turvin elämäntyyliään asumalla ja tekemällä tai olemalla tekemättä työtään toisin kuin muut. Postmodernissa yksilöllisiä elämäntyyliä koskevassa keskustelussa hyvinvointivaltion ideaalitason tavoitteet ja sen ihmiskuva alkavat näyttää vallan välineiltä ja kolonisaation kahleilta. Kulttuurisessa diskurssissa hyvinvointivaltion interventiot maahanmuuttajien eroja vilisevään elämäntyyliin näyttävät assimilatorisilta toimilta, joilla etninen erilaisuus tasapäistetään sosiaalivaltion normeihin. Ajatuskehyyksien välisten lähestymistapojen eroja on havainnollistettu tämän kappaleen lopussa taulukossa 2.

Kuinka siis vapauttaa erojen hierarkia säilyttäen mahdollisuus eriarvoisuuden tunnistamiseen? Kuinka tutkia maahanmuuttajien asemaa työmarkkinoilla tiedostaen samalla se, että ihmiset haluavat elämältään, elinkeinoiltaan ja työltään erilaisia asioita kärsimättä silti deprivatiosta ja puutteellisesta tarpeentyydytyksestä? Se, että toisella on pienempi palkka kuin toisella tai heikommin arvostettu työ, ei saa ihmistä välttämättä tuntemaan itseään eriarvoiseksi. Turvautuminen postmodernismin tarjoamaan kulttuuriseen viitekehykseen tuntuu ratkaisevan eriarvoisuuden ongelman houkuttelevasti: kysymys on yksilön vapaudesta valita itse etnisyytensä ja identiteettinsä sisällöt vaatien muita kunnioittamaan erilaisuuttaan ja valintojaan (vrt. Giddens 1991, 89-92; Rose 1998, 5). Hyvinvointivaltion holhous ja etnisen erilaisuuden polkeminen tasa-arvotavoitteen nimissä hylätään assimiloivana ja kolonialisoivana. Mutta monikulttuurisuuden ja etnisen erilaisuuden juhliminen jää kesken, kun yksilön puute ja hätä tulevat esiin erilaisuuden alta. Eivätkö kuitenkin erilaisuuden variaatiot sisällä universaalia samuutta ja sitä kautta myös universaaleja tarpeita, joiden vajeen kuittaaminen viittauksella pluralismin ihanuuteen on piittaamattomuutta - varsinkin niiden taholta, joilla on jo riittävästi.

Universaali toimintamuoto, joka on esiintynyt aina ja kaikkialla jossain muodossa, on työ. Jokaisessa kulttuurissa ja ajassa on päivät täytetty ja ruoka hankittu jollain keinoin. Elinkeino on ja on ollut myös paljolti se, jonka kautta ihmisen status yhteisössä määrittyy. Sukusidonnaisissa yhteisöissä statuksen määrääjänä on ollut sukulaisten tai perheenjäsenen elinkeino. Tässä tutkimuksessa kohteena ovat ihmiset, jotka ovat joskus asuneet ja sosiaalistuneet toisenlaiseen kulttuuriympäristöön ja myöhemmin siirtyneet suomalaiseen elämänpiiriin ja sen työmarkkinoille. Monet työskentelevät erilaisissa tehtävissä kuin lähtömaassaan, monet ovat työttömiä. Tutkimuksen kautta on jossain määrin mahdollista päästä kiinni elämäntyylien valintoihin ja niitä ohjaaviin kulttuurisiin tekijöihin tai merkityksiin, joita maahanmuuttajat työlleen tai työttömyydelleen antavat³².

³² Vrt. Nikolas Rosen kommentit universaaleista arvoista (1998, 12) ja työn käsitteen muutoksesta taloudellisten järjestelmien globalisoituessa (emt. 16).

Hahmottelemani näkökulma sekä hyvinvointiin että kulttuuriin merkitsee tässä tutkimuksessa sitä, että työ ja siitä saatava palkka ymmärretään ihmisille universaalisti tärkeiksi arvoiksi huolimatta etnisestä taustasta, iästä ja sukupuolesta. Työn - sen kaikissa muodoissaan - ja palkan puute tai niiden epätasainen jakaantuminen ajaa eriarvoisuuteen ja vaatii sosiaalipoliittisia toimia puutteen korjaamiseksi. Näihin sosiaalipoliittisiin toimiin ovat pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa oikeutettuja kaikki asukkaat etniseen taustaan ja kansalaisuuteen katsomatta. Eriarvoisuus työmarkkinoilla vaatii siis sekä sosiaalipoliittisia interventioita yksilöllisten tarvevajeiden korjaamiseksi että rakenteellisia toimia, mikäli osoittautuu, että ihmiset ovat ryhmänä (etnisenä, sukupuoli- tai ikäryhmänä) eriarvoisia.

Jokaisessa ihmisryhmässä, myös etnisessä ryhmässä, elää eri elämäntyylien variaatio. Valtavirrasta poikkeavat elämäntyyliä kyseenalaistavat perinteisiä valintoja jokaisessa kulttuurisessa ympäristössä. Mitä tahansa etnistä ryhmää edustava yksilö voi tehdä valintoja, jotka perinteisestä sosiaalipoliittisesta viitekehyksestä nähtynä tuntuvat käsittämättömiltä, koska valintojen myötä vapaaehtoisesti alitetaan asetetut hyvinvointinormit. Niin kauan kun on kysymys yksilöstä ja yksilön valinnoista, hakeutuminen valtavirrasta poikkeaville teille ei haasta tasa-arvon projektia, mutta laajemman ihmisryhmän jääminen työmarkkinoiden harmaille laitamille tai kokonaan työmarkkinoiden ulkopuolelle vaatii syiden selvittämistä. Jos suurin osa etnisestä ryhmästä X on joko työttömänä tai työskentelee huonolla palkalla heikoissa olosuhteissa, niin on vaikea uskoa, että kyse on tietoisesta valinnasta kulttuuristen erityispiirteiden vuoksi. Uskottavampaa olisi tällöin etsiä syitä hyvinvointikehyksen kautta: onko yhteiskunnallisissa rakenteissa sellaisia tekijöitä, jotka vaikuttavat etnisen ryhmän X työmarkkina-asemaan? Voisiko olla kyse syrjinnästä tai puutteellisista resursseista? Vetoaminen kulttuuriseen erilaisuuteen selitystekijänä silloin, kun mahdollisuudet valintoihin tasa-arvoisista lähtökohdista puuttuvat, heijastaa turvautumista samaan alistamisen diskurssiin, josta kulttuuripluralistit haluavat eroon erilaisuuden korostuksellaan (vrt. Necef 1997; Ålund & Schierup 1991).

Taulukko 2. Kulttuurinen näkökulma ja hyvinvointinäkökulma maahanmuuttajatutkimuksessa.

	KULTTUURINEN NÄKÖKULMA	HYVINVOINTINÄKÖ- KULMA
PÄÄMÄÄRÄ	Individualisinen elämäntyyli	Tasa-arvo
SUHTAUTUMINEN EROON	Yksilöllisyyden ja valinnanmahdollisuuksien korostaminen	Potentiaalista eriarvoisuutta
SUHTAUTUMINEN HYVINVOINTIVALTIOON	Holhoaa	Keino tasa-arvon saavuttamiseksi
SUHTAUTUMINEN ETNISIIN VÄHEMMISTÖIHIN	Erilaisuuden hyväksyminen ja sen korostaminen	Pyrkimys normitettuun kohteluun, poikkeamat uhkaavat tasa-arvoa
EDUT ETNISTEN VÄHEMMISTÖJEN KANNALTA	Mahdollisuudet kulttuuristen symbolien ylläpitoon	Mahdollisuus tasa-arvoon
ONGELMAT ETNISTEN VÄHEMMISTÖJEN KANNALTA	Kulttuurisia stereotyyppioita ruokkiva, eristävä	Ei tunnusta kulttuurisia tarpeita, assimiloiva

5.3 Hyvinvointivaltion ideologia ja maahanmuuttajien haaste

Maahanmuuttajia vastaanottaneissa maissa useiden maahanmuuttajaryhmien sosioekonominen asema on vielä toisessakin sukupolvessa muuta väestöä heikompi. Tilanne tulkitaan eri yhteiskunnissa kuitenkin eri lähtökohdista käsin - eriarvoisuuden ongelma yhteiskunnassa suhteutuu vallalla olevaan hyvinvointivaltiomalliin. Minkä takia erityisesti pohjoismaisissa universalistisissa hyvinvointivaltioissa maahanmuuttajien heikko työmarkkina-asema ja tulkintana siitä epätasa-arvoinen asema yhteiskunnassa on ongelma?

Suomalaisessa julkisessa puheessa hyvinvointivaltio on korvautumassa hyvinvointiyhteiskunnalla. Julkunen (2001a, 200-201) huomauttaa, että tässä muutoksessa on ongelmallista se, että samalla kun yhteiskunta-käsitteen tieteellinen käyttö muuttuu yhä problemaattisemmaksi, arkipuhe ottaa käsitteen käyttöön ”hyvinvointiyhteiskuntana”. Julkunen analysoi hyvinvointiyhteiskuntapuhetta, jossa ”yhteiskunnan” ja ”valtion” käsitteitä käytetään synonyymisesti. Tai sitten viitataan valtion hyvinvointitehtävän kapenemiseen ja ajatukseen yhteiskunnasta sateenvarjona, joka jakaa vastuun hyvinvoinnin turvaamisesta valtion, kuntien, järjestöjen, työnantajien, perheiden ja yksilöi-

den itsensä kesken. Vaikka valtio-käsite saattaa luoda illuusion liiankin homogeenisesta ja totaalaisesta otteesta hyvinvoinnin tuottamisessa, on valtion – tai ylemmän tason ohjauksen ote – kuitenkin edelleen vahva (Julkunen 2001a, 200). Hyvinvointivaltio-käsite tuo esiin hyvinvoinnin ja tasa-arvoideaalin nimenomaan valtiollisena projektina ja alleviivaa pohjoismaisen valtion vahvaa vastuuta hyvinvoinnin turvaamisessa kansainvälisessä kontekstissa.

Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kehittämistä on ohjannut neljä tavoitetta, ihanetta tai periaatetta, joiden pohjalta pohjoismaisia hyvinvointivaltioita yhdistävät piirteet ovat muokkautuneet (Kosonen 1998, 105):

- 1) universaalit sosiaaliset oikeudet
- 2) julkisen vallan vastuu hyvinvoinnin takaamisessa
- 3) tasa-arvo tulonjaossa eri sosioekonomisten ryhmien ja sukupuolten kesken
- 4) täystyöllisyys ja korkea työvoimaosuus.

Universalismin periaatteen mukaan julkisiin palveluihin ja hyvinvointiyhteiskunnan etuuksiin ovat oikeutettuja kaikki pysyvästi maassa asuvat kansalaisuudesta riippumatta. Valtion vahva rooli näkyy valtion vastuuna hyvinvoinnin takaamisessa ja tasa-arvon toteutumisessa yksilöille, eikä yhteisön jäsenyyden kautta (esim. Esping-Andersen 1990, 108-111; Kosonen 1998).

Huono-osaisuuden kasaantuminen joihinkin ihmisryhmiin ja tilanteen tulkinta yhteiskunnalliseksi ongelmaksi muistuttaa tasa-arvon periaatteen keskeisyydestä hyvinvointiyhteiskunnan legitimitetille (esim. Siim 2000, 18). Tomas Hammarin (1990, 54) mukaan keskeisin syy siihen, miksi hyvinvointiyhteiskunnat rajoittavat ja säätelevät maahanmuuttoa, on tasa-arvon periaatteen keskeisyys yhteiskuntajärjestelmän perustelijana. Maahanmuuttajien määrää täytyy säädellä, koska maahanmuuttajia - oli heidän määränsä mikä hyvänsä - ei voi kohdella eri tavoin kuin maan muita asukkaita. Erilainen kohtelu merkitsisi sitä, että palveluissa ja hyvinvointiyhteiskunnan etuuksien nautintaoikeuksissa olisi otettava käyttöön kaksoisstandardi. Maan asukkaat täytyisi jakaa luokkiin, joiden oikeudet määräytyvät eri perustein. Tästä seuraisi alaluokan olemassaolon ja eriarvoisuuden virallinen hyväksyminen sekä yhtäläisen sosiaalisen nousun ja mahdollisuuksien tasa-arvon estyminen. Hyvinvointiyhteiskunnan legitimitetti olisi näin romuttunut. (Hammar 1990, 54; Lepola 2000, 31.)

Aage B. Sørensenin (1998) mukaan pohjoismaisen tasa-arvon ideaali perustee pohjoismaista hyvinvointimallia, ja sitä ovat muovanneet myös auktoriteettisuhteiden laatu sekä uskonnollisen puritanismin perinne. Pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin lähtökohtia ja kehitystä kuvaava kirjallisuus esittelee mallin hyvän valtion ideaalina, eräänlaisen evoluutiokehityksen huippuna (emts. 363). Sørensenin mukaan pohjoismaisen

hyvinvointiyhteiskunnan perusta on kuninkaan ja kansan välisessä suhteessa ja sitä tukeneessa luterilaisuudessa. Kansan ja kuninkaan välisen suhteen sekä luterilaisuuden keskeiset arvot heijastuvat hyvinvointiyhteiskunnan arvoperustassa: kansalaisen roolina on kunnioittaa ja totella, ja valtion tai kuninkaan tehtävänä on huolehtia kansalaisten tarpeista. Sörensenin (1998) mukaan hyvinvointiyhteiskunnan kriisi on enemminkin moraalinen kriisi kuin rahoituskriisi, jollaisena tutkijat ovat sitä käsitelleet. Ihmiset, jotka eivät ole etuuksiin oikeutettuja käyttävät niitä väärin perustein. Moraalin heikkeneminen johtuu traditionaalisen yhteiskuntajärjestelmän murtumisesta, jonka seurauksena kansalaisten toimintaa ohjaa autoritaarisen normiston sijaan itsekkeskeinen rationalismi. Hyvinvointiyhteiskunnassa toimimista ohjaavan perinteisen normiston mukaan etuuksia ei pidä hakea vain koska niitä on saatavissa, eikä kenenkään pidä saada enempää kuin mitä tarvitsee tai mihin on oikeutettu. Näiden normien sisäistäminen ylläpitää hyvinvointiyhteiskuntaa, eivät niinkään rahoitusjärjestelmät tai hallintomenettely (emts. 368-369). Normien mukainen käyttäytyminen, kiltteys tai jopa hyväuskoisuus onkin usein nimetty (esim. Sörensen 1998, 373; Roberts 1989) pohjoismaalaisuutta luonnehtiviksi piirteiksi, hyvänä esimerkkinä tästä kyselytutkimuksien korkeat vastausprosentit.

Myös Julkunen (2001b, 258-260) erittelee pohjoismaisen normatiivisen perinnön murtumisen vaikutuksia hyvinvointivaltion muutokseen. Julkusen mukaan universalismia ja tasa-arvoa ei ole 1980-90-luvuilla hylätty hyvinvointivaltion ideaaleina, mutta ne saivat rinnalleen kilpailijoita, mikä johti arvojen heikkenemiseen. Joko ideaalien mukainen politiikka on tullut laman jälkeisessä tilanteessa mahdottomaksi tai sitten ihmisten toimintaa ohjaavat mentaaliset mallit ovat muuttuneet 1960-80-lukujen yhtenäiskulttuurisesta ajasta, joka oli myös hyvinvointivaltion kasvun aikaa (Mäkelä 1985). Kansaa yhtenäistivät tuolloin monet tekijät, jotka olivat valtion kontrollissa: peruskoulun opetussuunnitelmaa noudatettiin Utsjoelta Hankoon ja koko Suomi katsoi puoli yhdeksän uutisia, eikä realistisia vaihtoehtoja näille valinnoille juuri ollut. Yhtenäiskulttuuri ja normatiivisuuden perinne saivat haastajansa 1980-luvulta alkaen. Tällöin tapahtui kulttuuria ja politiikkaa muokkaavia muutoksia, jotka saivat ilmenemismuotonsa 1990-luvun lamassa ja sen seurauksissa.

Julkusen mukaan talouden ehdoilla syntyneet muutokset ovat rapauttaneet myös universalismin ideaalia³³. Solidaarisuus on murentunut erityisesti rikkaiden osalta: heidän halukkuutensa rahoittaa huono-osaisempien palveluita on 1990-luvulla vähentynyt. Kuitenkin suomalaiset ovat antaneet hyvinvointivaltioasenteita tutkivissa kyselyissä edelleen varsin vahvan tuen hyvinvointivaltiota perusteleville yhteisvastuun

³³ Toisten tulkintojen mukaan ”talouden ehtoja” ei pitäisi ymmärtää hyvinvointivaltion palveluiden riisumiseen pakottavana imperatiivina, vaan kysymys on arvoalinnoista. Taloudellisia syitä voidaan käyttää legitimoimaan tehtyjä päätöksiä (vrt. Kantola 2002).

ja tasa-arvon periaatteille. (Blomberg-Kroll 1999; Forma 1998; 1999.) Se, että suurin osa vastaajista kannattaa myös sitä, että ”jokaisen vastuuta omasta ja omaistensa suoriutumisesta ja hyvinvoinnista tulisi lisätä”, ei ole ristiriidassa perinteisen eetoksen kanssa (Forma 1998, 64). *Oman vastuun periaate*, sekä *tasa-arvon, normatiivisuuden ja solidaarisuuden* ideaalit kuvaavat yhdessä pidättäytymisen kulttuurista etiikkaa (vrt. Sörensen 1997; Suomesta Apo 2001; Edelsward 1991; Mäkelä 1985; Roberts 1989). Mikäli varallisuutta on, sitä ei pidä näyttää eikä siitä pidä nauttia, ja mikäli sitä ei ole, yhteiseen hyvään, eli sosiaaliturvaan voi turvautua äärimmäisessä hädässä, mutta silloinkin asianmukaisesti häveten. Hyvinvointivaltiota perustelevat *kulttuuriset mallit* eli yhteisön vakiintuneet tavat jäsentää kokemaansa voivat olla kriisissä, mutta niin kauan kuin suurin osa yhteisön jäsenistä tunnistaa ja jakaa eetoksen, se kestää kulttuurisia malleja rikkovat yksilönsä. Kuten Anna-Leena Siikala huomauttaa, kulttuuriset mallit ovat olemassa, noudatetaan niitä tai ei (1991, 50). Jokaisessa yhteisössä on moraalittomiksi heittiöiksi leimatut yksilöt konkretisoimassa muulle yhteisölle sitä, missä menevät moraalin ja moraalittomuuden rajat (Strauss 1992, 2,10).

Suomalaisen yhtenäiskulttuurin ja universalistisen hyvinvointivaltion syntyä 1960-80-luvuilla edesauttoi se, että maassa oli hyvin vähän ulkomaalaisia konkreettisina esimerkkeinä elämäntapojen vaihtoehtoista. Etnisten vähemmistöjen ja maahanmuuttajien vähäinen määrä vahvisti osaltaan hyvinvointivaltion ja sen kulttuurisesti homogeenisten kansalaisten välistä symbioottista suhdetta (Necéf 2001, 40-42). Yhtenäiskulttuuri alkoi murtua 1980-90-lukujen vaihteessa, jolloin talouden aukeaminen kansainvälisille pääomille päätti noin 60 vuoden sulkeutuneisuuden kauden (Joronen ym. 2000; Kantola 2002). Talouden avautumisella oli laajat vaikutuksensa kansalaisten arkeen: valinnanmahdollisuudet lisääntyivät, alakulttuurit ja maahanmuuttajien määrän nopea nousu lisäsivät elämäntapojen variaatiota ja julkisten menojen kasvu pysähtyi, mikä näkyi julkisten palveluiden määrässä ja laadussa. Kansalaisuuden ja hyvinvointioikeuksien kattavuus nousivat uudella tavalla keskustelunaiheiksi.

Vaikka hyvinvointiyhteiskunnan universalismin ja tasa-arvon periaatteet sitovat ideologisella tasolla kaikki maan asukkaat kansalaisuudesta riippumatta hyvinvointiyhteiskunnan jäseniksi ja palveluiden käyttäjiksi, ei asia näyttäydä asennetutkimuksien näkökulmasta näin yksinkertaisena. Esimerkiksi Magdalena Jaakkolan (1999, 67) ulkomaalaisasennetutkimuksessa yli 70 prosenttia vastaajista oli vuonna 1998 sitä mieltä, että monet ulkomaalaiset tulevat maahan vain käyttääkseen sosiaalietuja ja että korkean elintason hyöty kuuluu suomalaisille (ks. myös Söderling 1997, 27). Maahanmuuttajien kokeminen *sosioekonomisena uhkana* ei ole vain suomalainen erityispiirre vaan toistuu myös muissa Pohjoismaissa (Jaakkola 1999, 66-68; Söderling 1997, 25-27; Togeby 1998a, 1147). Vaikka universalismin periaate takaa kaikille maan asukkaille - olivat he taustaltaan suomalaisia tai maahanmuuttajia - saman oikeuden

hyvinvointiyhteiskunnan etuiksiin, maahanmuuttajilta puuttuu suomalaisten näkökulmasta jotain, mikä tekisi heidät *kelvollisiksi* nauttimaan samoista eduista. Koska maahanmuuttajat eivät ole suomalaisia, he eivät ole sisäistäneet etuuskien käyttöä ohjaavaa normistoa, jonka suomalaiset katsovat omaksuneensa kulttuurissaan syntymällä suomalaisiksi. Lisäksi maahanmuuttajat syllistyvät hyvinvointivaltion kannalta kalliiseen toimintaan, kuten ylenmääräiseen lapsentekoon, kotiäitiyteen ja työttömyyteen.

Hyvinvointivaltion on täytynyt reagoida tähän *suomalaisuusvajeseen*. Koska sosiaaliturvakäyttäjymistä ohjaavan pidättäytymisen etiikan uskotaan puuttuvan maahanmuuttajilta, on heidät saatava omaksuma se integroimalla heidät suomalaiseen kulttuuriin³⁴. Ongelmana hyvinvointivaltion näkökulmasta on se, että integroiminen tulee kalliiksi eikä ole välttämättä tehokasta, koska maahanmuuttajilta puuttuu pidättäytymisen etiikan perusedellytys eli suomalainen syntyperä. Tätä havainnollistavat lukuisat urbaanilegendat ulkomaalaisten hyvinvointiyhteiskunnalle osoittamista kohtuuttomista vaatimuksista: sosiaalitoimiston luottokorteilla ostetut stereot, toimeentulotukiasiakkaiden nahkatakkit ja sukulaiskirjeet ulkomaille, joissa suomalaisten herkkäuskoisuudelle naureskellaan ja kutsutaan koko laaja suku nauttimaan yltykyläisistä sosiaalietuuksista (Virtanen 1999, 156-157; Sörensen 1998, 374).

Antropologi Mark Graham (1999) on tutkinut pakolaisten ja hyvinvointivaltion byrokratian kohtaamista Ruotsissa. Grahamin tutkimuksessa hyvinvointivaltio näyttää läpiorganisoituneena, normatiivisena yhteiskuntana, jonka autoritaarisuus ilmenee siinä, kuinka inhimilliset tarpeet on pilkottu ja kullekin tarpeelle on nimetty asianomainen viranomainen vastaamaan niiden tyydyttämisestä. Erityisesti pakolaisilla on byrokratian näkökulmasta jatkuvasti puutteita, rajattomasti tarpeita, joiden passiivisiksi vastaanottajiksi heidät on degeneroitu. Pakolaisten huono-osaisuus nähdään merkkinä *integraatiovajesta*, joka täytyy viranomaistoimin tyydyttää erittelemällä ensin tarpeet. Aktivointi, erityisesti koulutus nähdään täsmäläkkeenä integraatiovajeseen. Byrokratian optimismi perustuu uskoon, että tarpeeksi toimenpiteitä kohdistamalla vaje saadaan korjattua, kuten työtön maahanmuuttaja työllistettyä.

Hyvinvointivaltiollisen normatiivisuuden ja vaihtoehtoisten elämäntapojen variaatioiden yhteensovittamisen ongelmat ovat olleet olemassa ilman maahanmuuttajiakin, mutta maahanmuuttajat ovat tuoneet tematiikan keskustelun kohteeksi tavalla, joka on kiinnittänyt huomion valtaväestön elämäntapojen fragmentaatioon sekä myös perinteiseen moninaisuuteen. Hyvä esimerkki tästä on Markku Laadun tutkimus *Saamelaiset ja sosiaalinen*

³⁴ Pidättäytymisen ja tasa-arvon etiikkaa on käsitelty suomalaista kulttuuria käsittelevissä antropologisissa tutkimuksissa, kuten Fredric M. Robertsin (1989) suomalaista kahvipöytäkäyttäjymistä ja Lisa-Marlene Edelswardin (1991) saunan symbolista merkitystä käsittelevissä tutkimuksissa.

turva (1997). Laatu osoittaa, kuinka homogeenisen elämäntavan oletukselle rakennettun hyvinvointivaltion instituutiot joutuvat vaikeuksiin *normipoikkeamien*, kuten saamelaisvanhusten kielivaikeuksien tai luontaiselinkeinon harjoittajien kanssa. Keskitetty ja universaali palvelutuotanto tuottaa usein ratkaisuja, jotka osoittavat ymmärryksen puutetta suhteessa yhtenäiskulttuurisista normeista poikkeaviin elämäntapoihin. Liikuntakykynsä menettänyt poronhoitaja saattaa saada vammaispalvelulain mukaiseksi apuvälineekseen kaduilla liikkumiseen tarkoitetun invamopon, vaikka vain moottorikelkka mahdollistaisi maastossa liikkumisen.

Hyvinvointivaltion ideologiset vaikeudet suhteessa normipoikkeamiin ilmenevät niissä käsitteissä, joilla uusia asioita ilmaistaan. Maahanmuuttajien ja vastaanottavan yhteiskunnan kohtaamisen tuottamia ongelmia on pyritty korjaamaan korjaamalla käsitteitä: ulossulkeva *ulkomaalainen*-termi (*utlänning*) on vaihtunut inklusiivisempaan *maahanmuuttaja*-käsitteeseen (*invandrare*). Käsitteiden muuttamisen ongelmana on kuitenkin se, että mikäli sanojen takana oleva todellisuus ei muutu, uudetkin käsitteet täyttyvät aikaa myöten samoilla merkityksillä, joista käsitettä muuttamalla pyrittiin eroon. Maahanmuuttajien ja kansalliselle homogeenisuudelle perustuvan hyvinvointivaltion kohtaamisen keskeisin ongelma ei ole siinä, mitä tai millaisia maahanmuuttajat ovat, vaan siinä, mitä he *eivät* ole. Maahanmuuttajat eivät ole ruotsalaisia, norjalaisia, suomalaisia tai tanskalaisia, joilla olisi syntyperään ja kulttuurisen eetoksen jakamiseen perustuva oikeus täyteen hyvinvointivaltiokansalaisuuteen ja osallisuuteen yhteisestä hyvästä. Tämän integraatiovajeen korvaaminen vaatii pitkän sarjan toimenpiteitä: kielikursseja, yhteiskuntatietoa, sosiaalista kompetenssia, toisin sanoen satsaamista suomalaisuuteen tai siihen kulttuuriseen entiteettiin, mistä on milloinkin kysymys.

Ongelmallista maahanmuuttajan kannalta on se, että prosessi on loputon. Milloin hän on riittävän valmis tullakseen täydellisesti osalliseksi kansallisvaltion jäsenyydestä? Toisen sukupolven maahanmuuttajanuoria koskevat tutkimukset ovat osoittaneet, että tavoitteella on taipumus loitontua sitä lähestyttäessä (Togeby 1998b). Esimerkiksi Knocken ja Herzbergin (2000; myös Knocke 2000) haastattelemista Ruotsissa asuvista maahanmuuttajataustaisista nuorista monet olivat ”satsanneet ruotsalaisuuteen” tavalla, joka vastasi työmarkkinoiden portinvartijoiden asettamia sosiaalisen kompetenssin vaatimuksia, mutta silti riitti perusteita ulossulkemiselle ruotsalaisuuden piiristä: nimi, hiusten väri, vääränlainen aksentti tai pukeutuminen kavalsivat. Oikeanlaisen sosiaalisen kompetenssin, toisin sanoen kulttuuriin kuulumisen rajat ja sisältö, ovat niin hämääviä, että ne mahdollistavat jatkuvan ja mielivaltaisenkin ulossulkemisen ei-toivotuilta. Tästä näkökulmasta hyvinvointivaltio on jatkumoa kansallisvaltiot synnyttäneen nationalismin projektille: järjestelmä on paremminkin kansallisvaltion rajoja uusintava kuin niitä uusille kansalaisille avaava. Se tarjoaa

jäsenkandidaateilleen perusturvan, mutta mahdollisuudet täyteen osallistumiseen loitontuvat jäsenkandidaattien määrän lisääntyessä.

Maahanmuuttajien määrän lisääntyminen ja eriytyvät palvelutarpeet ovat saaneet pohjoismaiset hyvinvointivaltiot keskustelemaan monikulttuurisuudesta. Monikulttuurisuudesta etsitään ratkaisuja homogeenisen kulttuurin tuottaman hyvinvointivaltion vaikeuksiin sopeutua uudenaikaiseen tilanteeseen, jossa lisääntyvä elämäntapojen variaatio ja monien ihmisryhmien huono-osaistuminen uhkaa tasa-arvon periaatetta. Keskustelun ideaaliksi on noussut angloamerikkalainen monikulttuurisuuden malli, vaikka se on syntynyt alun perin perustaltaan toisenlaista yhteiskuntaa varten (Nannestad 2001; Necef 2000; Schierup 1989; 2001; Ylänkö 2000b, 49-84; Ylänkö 2002, 45-58). Tässä mielessä monikulttuurisuudella tarkoitetaan eri etnisten ryhmien rinnakkaineloa. Ryhmien erillisyyttä ja erilaiset tarpeet perustelevat ryhmien erityisyyttä ylläpitäviä toimenpiteitä, joiden perusteena on poliittisesti tunnustettu moniarvoisuus. Esimerkiksi tuki vähemmistökielille sekä erilaiset kiintiöjärjestelmät ovat esimerkkejä tästä (Lepola 2000; Ylänkö 2000b, 49-53). Toisaalta monikulttuurisuudella viitataan usein yksinkertaisesti maahanmuuton synnyttämään demografiseen monimuotoisuuteen vailla poliittisia merkityksiä. Pohjoismaissa vähemmistöjen ja maahanmuuttajien kulttuuriset ja poliittiset oikeudet on melko hyvin turvattu lainsäädännössä, joten tältä osin maat toimivat monikulttuurisen viitekehyksen puitteissa (Dingu-Kyrklund 2001, 59-65; Necef 1996, 45-62; Lepola 2000; Ylänkö 2000b, 68-69).

Tanskassa, Norjassa ja Ruotsissa maahanmuuttajaväestön määrä on noussut viime vuosikymmeninä nopeasti niin, että ensimmäisen ja toisen maahanmuuttajasukupolven osuus väestöstä on laskentatavasta³⁵ riippuen Norjassa noin viisi, Tanskassa noin seitsemän ja Ruotsissa noin 20 prosenttia väestöstä. Suomessa vastaava luku on alle kolme prosenttia (SOPEMI 2001, 35-43; Tilastokeskus 2001; Bjertnes 2001, 16; Pedersen 2000, 29; Westin 2000). Mikäli maahanmuuttajaväestön määrää ja lainsäädännössä tunnustettuja poliittisia ja kulttuurisia vähemmistöoikeuksia pidetään monikulttuurisen yhteiskunnan kriteereinä, voidaan sanoa, että ainakin Norjan, Ruotsin ja Tanskan osalta kriteerit täyttyvät ja Suomi on viiveellä tulossa perässä. Maahanmuuttajien ja viranomaisjärjestelmien kohtaamisesta tehtyjen tutkimusten (esim. Graham 1999;

³⁵ Maahanmuuttajien ja heidän jälkeläistensä määrän arvioiminen on vaativa tehtävä. Määriä arvioidessa joudutaan ottamaan kantaa ydinkysymyksiin: Kuka on maahanmuuttaja? Milloin maahanmuuttajuus loppuu? Lasketaanko mukaan vain ulkomaan kansalaiset, kuten Suomessa esimerkiksi hallinnollisissa tilastoissa tehdään? Vai otetaanko mukaan ulkomailta syntyneet, joilla on Suomen kansalaisuus? Entä edellisten ryhmien lapset, jotka ovat kenties syntyessään Suomessa saaneet Suomen kansalaisuuden? Yhä useammin kansainvälisissä tilastovertailuissa otetaan mukaan sekä ensimmäinen polvi, eli maahanmuuttaneet, sekä heidän lapsensa kansalaisuudesta ja syntymämaasta riippumatta. (Bjertnes 2001; Forsander 2000b; Westin 2000.)

Togeby 1998b; Lepola 2000; Neced 1996) valossa pohjoismainen hyvinvointivaltiollinen monikulttuurisuus näyttäytyy kuitenkin totalitaarisena tavalla, joka ei legitimoivaihtoehtoisia olemisen tapoja byrokratian arjen ja palveluiden tuotannon tasolla. Normaaliuden kriteerit määrättyvät enemmistön oletetun elämäntavan perusteella, ja yhteiskunnan arvoperusta nojaa näin samanlaisuuteen, eikä yksilöiden erityisyyteen yleisen hyvän tuottajana (vrt. Matinheikki-Kokko 1992, 4-5; 1997, 50-54).

Hyvinvointivaltiossa maahanmuuttajiin liittyvät ideologiset vaikeudet konkretisoituvat maahanmuuttajien työmarkkina-asemassa. Viime vuosina on Pohjoismaissa yhä useammin kiinnitetty huomiota siihen, että vaikka universalistinen hyvinvointivaltiomalli on onnistunut useimpia muita malleja paremmin tasa-arvoisen yhteiskunnan luomisessa, on maahanmuuttajien integroituminen työmarkkinoille onnistunut heikosti. Erityyppisten yhteiskuntien menestymisestä maahanmuuttajien integroimisessa on vaikea tehdä johtopäätöksiä, koska vertailevia tutkimuksia on tehty vähän. Yksi harvoista vertailevan aineiston tuottajista on OECD, joka on säännöllisesti julkaissut vertailuja pakolais- ja maahanmuuttopolitiikasta sekä maahanmuuttajien työmarkkina-asemasta jäsenmaissaan. OECD-maiden välillä on suuria eroja maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa kuvaavissa luvuissa. Suuria maahanmuuttajamääriä vastaanottaneissa Australiassa, Kanadassa ja sosiaalipolitiikan takapajulana pidetyssä Yhdysvalloissa maahanmuuttajien työttömyysaste on kutakuinkin sama kuin muulla väestöllä. Vahvoissa hyvinvointivaltiossa, kuten Hollannissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Suomessa maahanmuuttajien työttömyysaste on pysytellyt viime vuodet noin kolme kertaa korkeammalla kuin muulla väestöllä. (SOPEMI 2000; 2001.)

Tanskassa tehdyssä elinolututkimuksessa keskityttiin ”ei-länsimaisiin” maahanmuuttajiin ja johtopäätöksenä todettiin, että maahanmuuttajien heikko työllistyminen on johtanut voimakkaaseen tulonsiirtorippuvuuteen (Mogensen ja Matthiessen 2000). Ei-länsimaisten maahanmuuttajien työllisyysaste on puolet tanskalaisten työllisyysasteesta, ja vaikka näitä maahanmuuttajia on vain viisi prosenttia Tanskan väestöstä, on heidän osuutensa tulonsiirroista 38 prosenttia. Taustamuuttajat, kuten koulutus, työkokemus tai syrjintä eivät tutkimuksen tekijöiden mukaan pysty täysin selittämään suurta ali-edustusta työmarkkinoilla.

Muuttoliikkeet ovat prosesseja, jotka noudattavat kaikkialla samantyyppisiä peruseriaatteita. Tästä syystä eri maiden keskinäinen vertailu voi kertoa paljonkin paitsi maahanmuuttoprosessista, myös yhteiskuntajärjestelmistä, joissa maahanmuuttajat elävät. Jeffrey G. Reitz ym. (1999) tutkivat maahanmuuttajien työmarkkina-integraation ja tulonjaon institutionaalisia ehtoja Kanadassa ja Saksassa. Saksassa sisäänkäisy työmarkkinoille on maahanmuuttajille vaikeampaa kuin Kanadassa, mutta tulonsiirrot takaavat paremman vähimmäistoimeentulon. Inhimillisen pääoman ja tulonjaon

välisen suhteen vertailu antoi mielenkiintoisia tuloksia. Saksan työmarkkinat takasivat paremman tulotason heikommin koulutetuille maahanmuuttajille kuin Kanadassa, mutta Kanadan työmarkkinoilla paremmin koulutetut saavuttivat paremman tulotason kuin Saksassa. Kanadalaiset työmarkkinat reagoivat herkemmin maahanmuuttajan etniseen taustaan niin, että etninen segmentoituminen on koulutuksesta huolimatta jyrkempää kuin Saksassa. Värillä on siis suuresti väliä Kanadassa, vaikka sen *equal opportunity policy* on tunkeutunut kaikkiin instituutioihin ja diskriminaatioon reagoidaan voimakkaasti. Saksalla taas on torjuva maine maahanmuuton suhteen, ja vasta vähän aikaa sitten julistettiin, että Saksa ei ole maahanmuuttomaa, vaikka tosiasiallisesti eurooppalaisista maista Saksa on vastaanottanut eniten pakolaisia. Saksan työmarkkinoilla maahanmuuttajien segregatio ei ole niin etnisesti determinoitunut kuin Kanadassa, vaan etnisten ryhmien sisällä tulot varioivat suuresti.

Vaikka kanadalaiset työmarkkinat rankaisevat värillisiä ja heikosti koulutettuja maahanmuuttajia saksalaisia työmarkkinoita enemmän, kanadalaisilla työmarkkinoilla maahanmuuttajat saavuttavat nopeammin valtaväestön tulotason, joka hyödyttää erityisesti hyvin koulutettuja verrattuna Saksaan. Vaikka Saksan työmarkkinoilla tulotaso on eri tyyppisten maahanmuuttajaryhmien kesken tasaisempi, maahanmuuttajat pysyvät kuitenkin ulkopuolisina, eikä palkkatuloassimilaatiota koulutuksesta, etnisestä taustasta tai maassaolon pituudesta huolimatta juuri tapahdu. Kummassakin maassa on siis olemassa etniset rajat ja instituutiot, jotka jättävät osan maahanmuuttajista etnisten rajojen ulkopuolelle, mutta rajat vedetään hieman eri tavoin. Saksalaisilla työmarkkinoilla heikoimmin koulutettujen asema on suojatumpi, mutta maahanmuuttajien ja ”oman väen” välinen raja on jyrkkä ja näkyy konkreettisesti työelämän käytännöissä. Kanadassa taas näkyvät vähemmistöt ja heikosti koulutetut ovat erityisen alttiina köyhyydelle, mutta toisaalta muilla on mahdollisuudet päästä työmarkkinoilla osaksi kanadalaista valtavirtaa. (Reitz ym. 1999.)

Saksa on eurooppalaisena kansallisvaltiona rakenteiltaan lähellä Pohjoismaita, joten tulokset voisivat olla samansuuntaisia, mikäli Pohjoismaat olisivat mukana vertailussa. Maahanmuuttajien heikon työmarkkinakiinnittymisen ja sen seurauksena heikon tulotason ja pitkittyneen tulonsiirtoriippuvuuden syylliseksi on viime aikaisessa pohjoismaisessa maahanmuuttajien integraatiokeskustelussa osoitettu hyvinvointivaltiollinen homogeenisuuden ihanne, joka sulkee normista poikkeavat yksilöt ja yhteisöt yhteiskunnan laidalle (vrt. Necef 2001, Togeby 1998b; Nannestad 2001; Kamali 2001; Flodgaard ym. 1998; Mogensen & Matthiessen 2000; Paananen 1999).

Maahanmuuttajien työmarkkinaintegraation tutkimuksessa hyvinvointivaltion mekanismien osoittaminen integraatiovajeen syyksi on vain yksi vaihe tutkimusnäkökulmien evoluutiota. Pohjoismaiselle maahanmuuttotutkimukselle on tyypillistä herkkyyys maahanmuuttajien huono-osaisuutta viestiville signaaleille, tasa-arvon hyvinvointi-

valtiota legitimoivan periaatteen keskeisyyden vuoksi. Huono-osaisuuden kasaantuminen joihinkin ihmisryhmiin johtaa tilanteen tulkitsemiseksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi eli *epätasa-arvoksi*. Tietyn ihmisryhmän epätasa-arvo on ideologinen riski tasa-arvon periaatteelle erityisesti silloin, kun ihmisryhmällä on yhteinen nimittäjä, kuten syntyperä, sairaus tai sukupuoli. Yhteisestä nimittäjästä muodostuu helposti huono-osaistumista toteuttava mekanismi, kuten maahanmuuttajien tapauksessa on käynyt. Tilanteessa, jossa epätasa-arvo uhkaa yhteiskunnan legitimitettä, on syyllinen tunnistettava ja eliminointava, jotta hyvinvointiyhteiskunnan perustaa uhkaava kriisi saadaan torjuttua. Maahanmuuttajien huono-osaisuuden syitä pohtivassa tutkimuksessa voidaan erottaa erilaisia huono-osaisuuden selitysmalleja (vrt. Necef 2000; 2001; Schierup 2001):

1) Maahanmuuttajien ominaisuudet. Tässä pääosin *inhimillisen pääoman* tutkimusta edustavassa selitysmallissa on tyypillisesti päädytty siihen, että maahanmuuttajilta puuttuu jotain: he ovat liian kouluttamattomia, kielitaidottomia tai ammattitaidottomia voidakseen saavuttaa tasa-arvoisen työmarkkina-aseman muun väestön kanssa. Parannuskeinona on nähty hyvinvointivaltion tuottaman maahanmuuttajien kotouttamiskoneiston laaja keinovalikoima, kuten kieli- ja integraatiokoulutus.

2) Valtaväestön rasistiset asenteet. Tässä selitysmallissa maahanmuuttajien epätasa-arvoa aiheuttavien ongelmien nähdään johtuvan valtaväestön (erityisesti työnantajien) vääränlaisista asenteista ja kyvyttömyydestä suvaita maahanmuuttajia tai heidän erilaista kulttuuriaan. Parannuskeinona on asennekasvatus, joka tarkoittaa sitä, että valtaväestö on kansanvalistusprojektein kasvatettava suvaitsevaisiksi ja monikulttuuriseksi.

3) Hyvinvointivaltio. Tuoreimmassa ja rakenteellisimmassa selitysmallissa maahanmuuttajien epätasa-arvo aiheutuu hyvinvointivaltion ulossulkevista rakenteista. Tässä selitysmallissa hyvinvointiyhteiskunnan nähdään asiakkaistavan luonnostaan aktiiviset maahanmuuttajat sosiaalitoimen pitkäaikaisasiakkaisiksi kaikkine sivuvaikutuksineen.

Mutta mihin universalistisen hyvinvointivaltiomallin kritiikki johtaa? Millaiset yhteiskuntapoliittiset ratkaisut voivat kiinnittää yhteiskuntaan ne yksilöt ja ryhmät, jotka nykyisin ovat syrjäytymisvaarassa, kuten monet maahanmuuttajat ovat? Liberalistinen malli, kuten Reitzin ym. (1999, myös Reitz 1998) tutkimus osoitti, onnistuu tarjoamaan mahdollisuudet kohtuulliseen työmarkkina-asemaan ja hyviin tuloihin *joillekin*, erityisesti hyvin koulutetuille maahanmuuttajille. Suuri osa maahanmuuttajista on kuitenkin suojattomassa asemassa verrattuna universalistisiin hyvinvointivaltioihin³⁶. Liberalistisessa mallissa työmarkkinoiden joustavuus merkitsee matalaa

³⁶ Esping-Andersenia (1990; 1996) mukaillen ymmärrän työmarkkinat osaksi hyvinvointivaltiota, jolloin työmarkkinoiden julkinen ja korporatistinen sääntely muodostaa osan hyvinvointivaltiollisista sääntelymekanismeista.

kynnystä työmarkkinoille. Niille työmarkkinoiden uusille tulijoille, joilla on vähän ihmillistä tai sosiaalista pääomaa, kiinnittyminen työmarkkinoille on helpompaa kuin universalistisissa järjestelmissä, joissa työn hinta on suhteellisen korkea ja harmaat työmarkkinat ovat verrattain pienet (Reitz 1998). Riskinä ovat kuitenkin työsuhteen epävarmuus ja tulotason niukkuus. Universalistisissa järjestelmissä riskiryhmien, kuten monien maahanmuuttajien, ongelmana on perusturvan varaan ja työmarkkinoiden ulkopuolelle jääminen. Korkea sisääntulokynnys työmarkkinoille on ongelma, koska työmarkkinauralla eteneminen tapahtuu niin maahanmuuttajilla kuin muillakin työmarkkinoille tulijoilla usein ns. *sisääntuloammattien* eli matalapalkkaisten suoritustason töiden kautta kohti vakaampaa työmarkkina-asemaa (vrt. Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Haapakorpi 1994; 2000; Shih 2002).

Kärjistetyksi vaihtoehtoina ovat työmarkkinoiden sääntelystä luopuminen, jolloin työstä saatava toimeentulo ei työmarkkinahierarkian alaportilla riitä välttämättä auttamaan köyhyysrajan yli. Tällöin heikoimmassa asemassa oleviin ryhmiin keskittyy niitä ihmisiä, joiden pääomien vaihtoarvo on kaikista heikoin, kuten maahanmuuttajia. Toinen vaihtoehto on ylläpitää sääntelyä, joka takaa työstä saatavan vähimmäistoimeentulon. Tällöin kuitenkin työmarkkinoiden ulkopuolelle jää suuri joukko ihmisiä – jälleen erityisesti maahanmuuttajia – joiden työvoima ei käy kaupaksi säänneltyyn hintaan. Tämän ihmisjoukon toimeentulo pitää kuitenkin ratkaista jollain tavoin. (Vrt. Giddens 2000.)

Pohjoismainen hyvinvointivaltio on onnistunut torjumaan kansalaistensa ja myös maahanmuuttajien köyhyyttä (esim. Esping-Andersen 1990, 57; Salavuo 1997). Monille kriisi- ja kehitysmääolosuhteista tulleille Pohjoismaat ovat tarjonneet mahdollisuuden koulutukseen ja kattavaan perusturvaan sisältäen hyvälaatuisen asumisen ja terveydenhuollon. Pohjoismaita voi siis pitää sallivina ja avoimina niiden pyrkiessä ulottamaan tulonjaon tasa-arvon myös uusiin tulijoihin jo ennen näiden juridista kansalaistamista. Toisaalta täyden osallisuuden ja työmarkkinatasa-arvon kynnys on korkealla, eli maita voi pitää täyden kansalaisuuden osalta ulossulkevinä. Maahanmuuttajien integraatio-ongelmat eivät koske vain maahanmuuttajia, vaan maahanmuuttajia voi pitää eräänlaisina yhteiskunnan tilan mittareina. Monien maahanmuuttajien kohdalle huono-osaisuus kasautuu niin moninkertaisesti, että samat yhteiskunnan epäkohdat ja sokeat pisteet, jotka heikentävät maahanmuuttajien asemaa, vaikeuttavat myös monien valtaväestöön kuuluvien asemaa. Valtaväestö on tavallisesti lujemmin kiinnikkein, esimerkiksi sosiaalisin sitein, kiinni yhteiskunnassa kuin ensimmäisen polven maahanmuuttajat. Koska nämä kiinnikkeet eivät ole pitämässä maahanmuuttajia yhtä tiiviisti kiinni yhteiskunnassa, huono-osaistavat mekanismit osuvat maahanmuuttajiin kovemmin. Maahanmuuttajien integraation puute ei ole siis vain maahanmuuttajien ongelma vaan kertoo laajemmista ongelmista yhteiskunnan kyvyssä integroida jäsenensä.

Pohjoismaisella hyvinvointivaltiomallilla ja sitä perustelevilla arvoilla on vahva legitimitetti kansalaisten parissa (Blomberg-Kroll 1999; Forma 1998). Uudistukset kohti valikoivampaa sosiaalipolitiikkaa eivät ole saaneet laajaa kannatusta, vaikka Suomessa niihin on ajauduttukin (Blomberg-Kroll 1999; Julkunen 2001a). Vaikka tutkimus paljastaisikin sosiaalipolitiikasta puutteita, jotka johtavat joidenkin ihmisryhmien ja sitä kautta muun yhteiskunnan kannalta huonoon lopputulokseen, se ei kuitenkaan tarkoita vaatimusta toisenlaisen järjestelmän soveltamisesta. Yhteiskunnalliset järjestelmät perustuvat maiden talouteen, kulttuuriin ja pitkään sarjaan sisäisiä ja ulkoisia tapahtumia, joten niitä on vaikeata siirtää, vaikka joiltain osin kehityksen ja tapahtumien ”tulos” vaikuttaisikin muualla omaa toivottavammalta.

5.4 Käsitteiden taipumisesta tutkimukseksi

Maahanmuuttajia vastaanottavan yhteiskunnan instituutiot muokkaavat sitä yhteiskunnallista todellisuutta, johon maahanmuuttajat asettuvat. Näistä instituutioista olen käsitellyt suomalaisia työmarkkinoita sekä maastamuuttoa, maahanmuuttopolitiikkaa ja ulkomaalaispolitiikkaa niiden kehityksen näkökulmasta. Olen todennut ulkomaalaispolitiikan olleen osa Suomen ulkopolitiikkaa ja erityisesti turvallisuuspolitiikkaa, eivätkä työvoimapolitiittiset näkökulmat ole nousseet esiin maahanmuuttopolitiikan muotoilussa.

Kulttuuritutkimuksellinen maahanmuuttotutkimus on kiinnostunut - maahanmuuttajien lisäksi - vastaanottavan yhteisön tavoista käsitellä ja jäsentää maahanmuuttajien edustamaa erilaisuutta (esim. Graham 1999). Tässä tutkimuksessa hyvinvointivaltio ja sen kulttuurinen, historiallinen ja ideologinen perusta ymmärretään osaksi sitä kulttuuria, johon maahanmuuttajat tulevat. Vaikka pohjoismaainen hyvinvointivaltio on onnistunut torjumaan syrjäytymisen äärimmäisiä seurauksia, on työmarkkinoiden hyvinvointivaltiollinen sääntely edesauttanut työmarkkinoiden jäykistymistä ja nostanut työllistämiskynnystä tavalla, joka vaikeuttaa erityisesti ensimmäistä kertaa työmarkkinoille tulevien, kuten maahanmuuttajien, työllistymistä.

Tässä tutkimuksessa työmarkkinoiden rakenteen ymmärretään olevan osa hyvinvointivaltion rakenteita. Niiden ymmärretään heijastavan ja luovan yhteiskunnallista todellisuutta. Näin ollen se, mitä työmarkkinoilla tapahtuu, muokkaa maahanmuuttajien elämää huolimatta siitä, onko maahanmuuttaja työmarkkinoilla vai työmarkkinoiden ulkopuolella. Kuten aiemmin on tuotu esiin, työmarkkinat eivät ole yhtenäinen järjestelmä, vaan eri toimijoita kohdellaan eri tavoin. Niitä tekijöitä, jotka tähän kohteluun vaikuttavat, erittelen pääomien ja resurssien käsitteillä. Toimijoiden – tas-

sä tapauksessa maahanmuuttajien – hallussa olevat pääomat ja resurssit ja se, millaiseksi näiden resurssien ja pääomien vaihtoarvo työmarkkinoilla punnitaan vaikuttavat maahanmuuttajien työmarkkina- ja yhteiskunnalliseen asemaan. Maahanmuuttajien asemaa työmarkkinoilla ei voi kuitenkaan selittää yksinomaan taloudellisen rationaliteetin ehdoilla, vaan mukaan on otettava myös hienosyisemmät tekijät, kuten yhteiskunnalliset ideologiat sekä kulttuuriset arvostukset, joita aiemmissa kappaleissa käsittelemme.

Aiemmissa luvuissa on nostettu esiin teoreettisia lähestymistapoja, joiden tehtävänä on rakentaa konteksti tutkimuskysymyksille ja toimia tutkimustehtävän perusteluina. Tutkimukseni hakee vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Millaisia maahanmuuttajia Suomessa elää? Mitkä tekijät vaikuttavat maahanmuuttajien sijoittumiseen suomalaisille työmarkkinoille? Onko Suomen työmarkkinoilla etnistä lohkoutumista siten, että jotkut maahanmuuttajaryhmät ovat yleisemmin vakaammassa työmarkkina-asemissa kuin toiset?

Sitä, keitä ja millaisia maahanmuuttajia Suomeen muutti tarkasteluajanjaksona 1989-93, tarkastelen *inhimillisen pääoman* käsitteen avulla, ja edelleen tutkin, miten maahanmuuttajien inhimillinen pääoma on vaikuttanut heidän työmarkkina-asemaansa. Inhimillisen pääoman osatekijöistä koulutustason merkitystä on mahdollista tutkia rekisteriaineistolla. Kulttuurisen pääoman, sosiaalisen pääoman ja etnisten resurssien merkitystä työmarkkina-aseman muokkaajana tutkin osin rekisteri- osin laadullisella aineistolla.

Sosiaalinen pääoma rakentuu yhteisöllisesti, mutta se on myös yksilöllisesti haltuunotettava resurssi. Käsitteestä otan käyttöön kaksi ulottuvuutta, jotka ovat *luottamus* sekä *kommunikaatioverkostot*. Sekä kommunikaatioverkostot että luottamus ovat pääoman muotoja, koska niillä on vaihtoarvo eli viime kädessä työmarkkinoilla taloudellisesti mitattava arvo. Kommunikaatioverkostot ovat pääomaa, koska verkostoissa liikkuu informaatiota työmahdollisuuksista. Luottamus taas merkitsee henkilön inhimillisen pääoman tekijöiden, kuten koulutuksen ja työkokemuksen, *uskottavuutta* työmarkkinoiden portinvartijoiden arvostuksissa.

Tutkimusta ohjaavana hypoteesina on, että suomalaisilla työmarkkinoilla maahanmuuttajan työmarkkina-asemaan keskeisesti vaikuttava tekijä on työmarkkinoiden portinvartijoiden, erityisesti työnantajien, maahanmuuttajien osaamiseen kohdistama luottamus. Taustaoletuksena on, että työmarkkinoiden portinvartijoiden täytyy luottaa työnhakijoiden kykyyn selviytyä tarjotuista työtehtävistä, ennen kuin työnantajalla on valmis ottamaan riskin, jonka rekrytointipäätös tuottaa. Tässä tutkimuksessa hypoteesia testataan olettaen, että maalla, jossa työkokemus ja koulutus on hankittu, on tärkeä merkitys henkilön *luottamuspääomaa* rakentavana tekijänä. Aiemmissa luvuissa on esitelty muissa maissa tehtyä tutkimusta, joka on osoittanut, että ulkomailla

hankittu työkokemus ja koulutus ei ole maahanmuuttajan työmarkkina-aseman kannalta niin palkitseva kuin maahanmuuttomaassa hankittu. Lisäksi on todettu, että sen maan arvostus, jossa koulutus ja työkokemus on hankittu, heijastuu maahanmuuttajan työmarkkina-asemassa.

Tilastokeskuksesta hankitussa rekisteriaineistossa on muuttujina tutkinnon taso ja tutkinnon suorituspaikka³⁷, joiden avulla tätä hypoteesia testataan empiirisesti. Lisäksi laadullisen aineiston avulla syvennetään ja laajennetaan sitä tietoa, joka rekisteriaineiston perusteella maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavista tekijöistä, erityisesti sosiaalisesta pääomasta ja sen osana luottamuspääomasta, syntyy.

Oheisessa taulukossa 3 hahmottelen yhteenvetoa edellisestä kirjallisuuskatsauksesta jakamalla maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavat tekijät kolmeen luokkaan: yksilölliset tekijät, välittävät tekijät sekä rakenteelliset tekijät. Taulukossa mainittujen tekijöiden vaikutusta maahanmuuttajien työmarkkina-aseman kannalta tutkitaan empiirisesti sekä tilastollisen että laadullisen aineiston avulla.

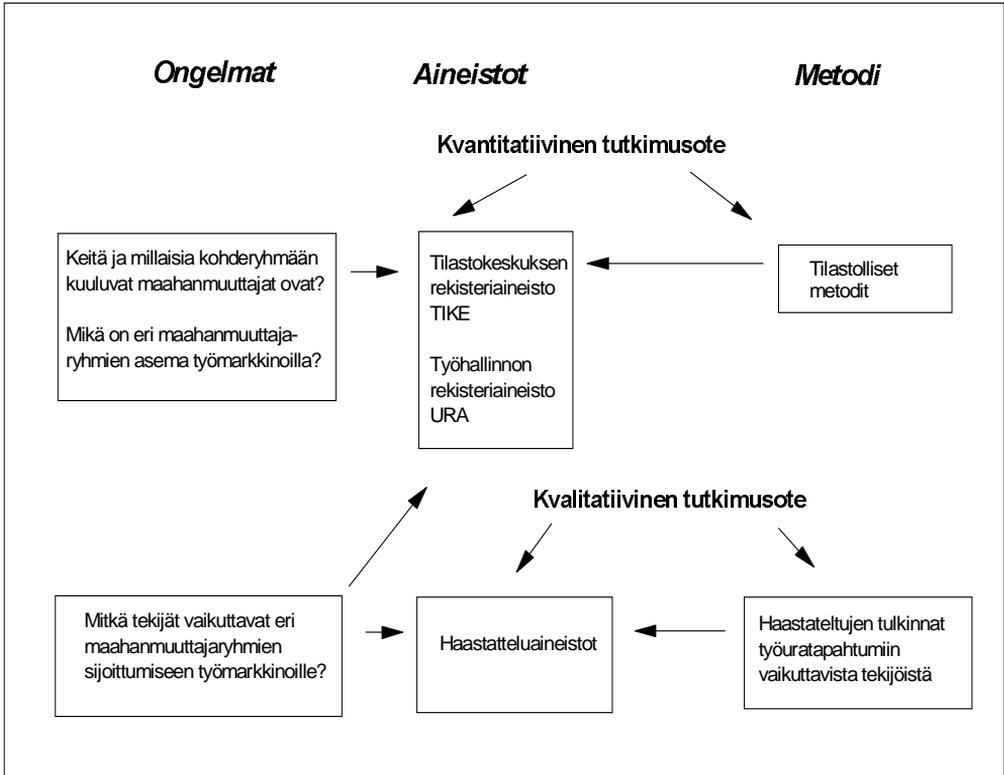
Taulukko 3. Maahanmuuttajien asemaan työmarkkinoilla vaikuttavat tekijät: yhteenveto kirjallisuudesta

YKSILÖLLISET TEKIJÄT	VÄLITTÄVÄT TEKIJÄT	RAKENTEELLISET TEKIJÄT
<p><i>Taloudellinen pääoma</i> Varallisuus</p> <p><i>Inhimillinen pääoma</i> Koulutus, kielitaito, työkokemus</p> <p><i>Kulttuurinen pääoma</i> ”Oikeat” asenteet, sosiaalisten ja kulttuuristen koodien hallinta</p> <p><i>Etniset resurssit</i> Etniseen taustaan sitoutunut osaaminen</p>	<p><i>Sosiaalinen pääoma</i> Kommunikaatioverkostot ja luottamus</p>	<p><i>Institutionaalinen taso</i> Työmarkkinoiden rakenteet ja toiminta, työn ja toimeentulon suhde</p> <p><i>Asennetaso</i> Etnisten ryhmien väliset suhteet ja niihin kytkeytyvät asenteet</p> <p><i>Normatiivinen taso</i> Maahanmuutto- maahanmuuttajapolitiikka, maahanmuuttajien aseman oikeudellinen säätely</p>

³⁷ Ko. muuttujan arvo on kolmiluokkainen: tuntematon/ulkomaa/Suomi.

Kuvio 1 kuvaa tutkimusasetelmaa liittäen tutkimusongelmat, aineistot ja metodit toisiinsa. Seuraavan luvun 6 tarkoituksena on tarkentaa kuviota esittelemällä tutkimuksen aineistot, menetelmät sekä näiden asettamat haasteet tutkimukselle.

Kuvio 1. Tutkimusongelmat, aineistot ja metodit tutkimuksessa.

6 Tutkimuksen asetelma ja aineistot

Suomalainen maahanmuuttajatutkimus on lyhyen historiansa aikana perustunut joko kvalitatiivisiin, pääosin haastattelumetodeihin, jotka ovat olleet yhteiskuntatieteellisen ja erityisesti kulttuurintutkimuksellisesti orientoituneen tutkimuksen päämenetelmä, tai sitten kyselytutkimusmetodiin, joka on ollut varsinkin psykologisten tutkimusten tai asennetutkimusten käyttämä menetelmä (vrt. Helander 1999b). Rekisteriaineistoja ei ole aiemmin käytetty maahanmuuttajatutkimuksessa muuten kuin hallinnollisten tutkimusten tasolla (esim. Koistinen 1997; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000).

Rekisteriaineistot osoittautuivat luontevaksi valinnaksi siksi, että tämä tutkimus sijoittuu työmarkkinakontekstiin ja Suomessa elää vahva rekisteriaineistoihin perustuvan työmarkkinatutkimuksen perinne. Suomen kattavat hallinnolliset rekisterit tarjoavat aineistoiksi, joiden varassa on mahdollista rakentaa edustavia otoksia, käyttää laajaa muuttujavalikoimaa sekä tehdä pitkittäisanalyysejä. (Jolkkonen & Koistinen 2001, 556; esimerkkejä rekisteriaineistoihin perustuvista tutkimuksista Suikkanen ym. 1996; 1998; 2001; Sutela ym. 2001.)

Hyödynnän tutkimuksessani kvalitatiivista otetta käyttämällä haastatteluaineistoja. Niiden tehtävänä on täydentää rekisteriaineistojen varassa rakennettujen selitysmallien jäljiltä jääviä aukkoja ja tuoda kulttuurintutkimuksellista ymmärtävää otetta tutkimuksen raportointiin.

Tässä luvussa esittelen tutkimuksen aineistot sekä niiden tehtävää tutkimusasetelmassa. Lisäksi käsitellen aineistojen käytön reunaehtoja, hallinnollisiin rekistereihin liittyvää metodiikkaa sekä haastatteluaineistojen ja valmiiden aineistojen käyttöön sekä tutkimusetiikkaan liittyviä kysymyksiä erityisesti maahanmuuttajatutkimuksen näkökulmasta.

6.1 Rekisteriaineistot TIKE ja URA

Tutkimusta varten Tilastokeskukselta hankittiin eri rekistereistä koottu aineistokokonaisuus (tästä eteenpäin TIKE-aineisto), joka on alunperin koottu muuttoliikkeen työmarkkinavaikutusten tutkimista varten. Aineisto sisältää 33 prosentin otoksen vuosina 1989-93 maahanmuuttaneista työkäisistä eli 15-64-vuotiaista. Aineistossa on tämän joukon sosioekonomista asemaa kuvailevia muuttujia sekä maahantulo vuoden että vuosien 1996 ja 1997 lopusta.

Aineistossa on 10 485 tapausta, jotka edustavat vuosina 1989-93 Suomeen muuttaneita yhteensä 34 950 työkäistä maahanmuuttajaa. Otos on tasaväliotanta, eli jokaiselta maahantulovuodelta on perusjoukosta poimittu joka kolmas tapaus. Suomen ja Ruotsin kansalaiset rajattiin otoksesta pois, koska muualta maailmasta ja erityisesti Ruotsista Suomeen paluumuuttaneiden etnisesti suomalaisten tilanne suomalaisilla työmarkkinoilla on kielen ja kulttuurin hallinnan suhteen erilainen kuin muiden maahanmuuttajien³⁸. Suomeen muuttaneiden Ruotsin kansalaisten joukossa on paljon etniseltä taustaltaan suomalaisia, joten Ruotsin kansalaisten sulkemisella pois haluttiin kiertää paluumuuttoproblematiikkaa. Sen sijaan entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneet ns. inkerinsuomalaiset paluumuuttajat ovat mukana aineistossa³⁹.

Vuodet 1989-1993 valittiin tarkasteluun, koska vuosikymmenen vaihteeseen ajoittui Suomeen suuntautuvan maahanmuuton jyrkkä nousu. Suomi muuttui tuolloin maahanmuuttomaaksi muuttotappion vaihduttua muuttovoittoon (Korkiasaari & Söderling 1998, 14-15). Vuoden 1993 jälkeen maahanmuuton nousu tasaantui. Tarkasteluvuosia 1989-93 voi siis pitää *kasvavan maahanmuuton vuosina*. Kuviossa 2 on kuvattu Suomeen muuttaneiden määrän kehitys vuosina 1985-95 sekä tutkimuksen otoksessa mukana olevien määrä maahantulovuosien mukaan.

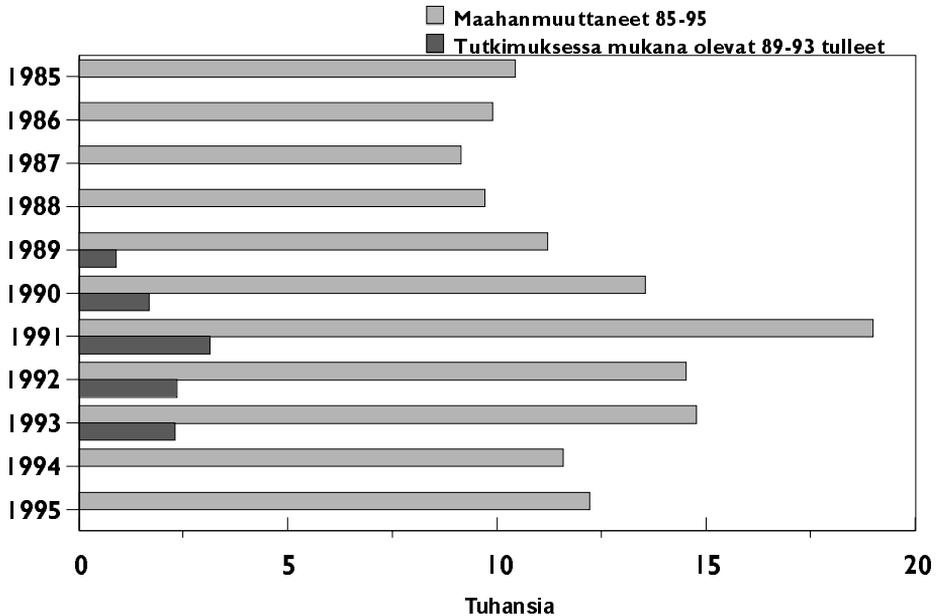
Aineistoon on sisällytetty tietoja maahanmuuttaneiden sosioekonomisesta asemasta maahanmuuttovuodelta sekä vuosilta 1996 ja 1997. Tutkimusjoukon maassa-asumisajaksi saatiin tällöin pisimmillään kahdeksan vuotta ja lyhimmillään kolme vuotta. Useat tutkimukset ovat korostaneet maassa-asumisajan merkitystä maahanmuuttajan integraatioprosessissa (esim. Valtonen 1997; Hiebert 1997). Useimmissa tapauksissa maahanmuuttajan työmarkkina-asemaa voidaan verrata kantaväestön asemaan vasta monen vuoden maassaolon jälkeen, jolloin maahanmuuton alkuhankaluudet ovat osittain tasoittuneet.

Jo tutkimuksen suunnitteluvaiheessa näytti selvältä, että Tilastokeskuksen aineisto ei ole riittävän kattava tutkittaessa maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa. Puutteiden korjaamiseksi ja tutkimustuloksista välittyvän kuvan monipuolistamiseksi katsoin tarpeelliseksi täydentää tutkimusaineistoa muunkin tyyppisillä lähteillä, kuten työhallinnon asiakasrekisteriaineistolla sekä haastatteluaineistolla.

³⁸ Tosin suomalaissyntyisillä, useita vuosia ulkomailla asuneilla paluumuuttajillakin on raportoitu olevan saman tapaisia vaikeuksia sijoittua Suomen työmarkkinoille kuin muillakin maahanmuuttajilla (Korkiasaari 1983, 140-157).

³⁹ Kaikkien entisen Neuvostoliiton suomalaisten kutsuminen inkerisuomalaisiksi ja inkerinsuomalaisten kutsuminen paluumuuttajiksi on oma kysymyksensä, jota ovat käsitelleet esim. Kyntäjä (1997 ja 2001) sekä Laari (1997 ja 1998).

Kuvio 2. Suomeen muuttaneiden määrän kehitys vuosina 1985-1995 sekä aineistossa mukana olevat maahanmuuttovuoden mukaan. N=10485.

Työhallinnon asiakasrekisteriaineistosta (tästä eteenpäin URA) hankittiin tiedosto sellaisista vuosina 1989-1993 ensimmäisen kerran työnhakijoiksi Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen läänien alueen työvoimatoimistoihin ilmoittautuneista, jotka eivät rekisteröintihetkellä olleet Suomen tai Ruotsin kansalaisia. Teknisistä syistä koko maata ei saatu mukaan, vaan ainoastaan ne alueet, joista tietojärjestelmä mahdollisti kattavien tietojen saamisen. Aineistossa on siis alueelliset rajoituksensa. Tiedostoon kertyi 11 262 tapausta, eli hieman yli kolmasosa tuona aikana Suomeen muuttaneista tutkimuksen kohderyhmään kuuluvista.

Tiedostossa on seuraavat tiedot työnhakijoista:

- kansalaisuus
- syntymävuosi
- ammatti
- koulutus
- äidinkieli
- maa, josta on tullut Suomeen
- oleskelulupakoodi
- työnhaun alkamispäivämäärä
- työnhaun loppumispäivämäärä
- työnhaun loppumisen syy niiltä, joiden työnhaku ei ole enää voimassa.

Tilastollisen aineiston puutteiden vuoksi käsittelen työvoimahallinnon ja Tilastokeskuksen aineistoja osin rinnakkain. Aineistot eivät ole yhteneväiset, vaan kulkevat osin limittäin. Aineistoja vertailtaessa nousevat tietyt ominaisuudet esille. Työhallinnon asiakasrekisteriaineisto (URA) on kokonaisaineisto tietyin rajoituksin. Se kattaa vain työnhakijoiksi rekisteröityneet maahanmuuttajat sekä vain kolme vanhan läänijaon mukaista läänin - Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen läänit. Vaikka koko maa ei ole mukana, aineistossa ovat kuitenkin edustettuina ne läänit, joissa asuu yhteensä 80 prosenttia Suomen ulkomaalaisista. Aineistossa ovat mukana vuosina 1989-93 *työnhakunsa aloittaneet*, jotka ovat periaatteessa voineet muuttaa maahan jo ennen vuotta 1989, vaikka käytännössä ainakin kaikki pakolaiset ja inkerinsuomalaiset paluumuuttajat rekisteröityvät maahan muutettuaan työnhakijoiksi päästäkseen työvoimapolitiittisten etujen, kuten työmarkkinatuen tai maahanmuuttajakoulutuksen, piiriin. Aineiston etuna on se, ettei siinä ole puuttuvia tietoja. Tiedot on päivitetty syksyllä 1999.

Tilastokeskuksen aineisto on otosaineisto, joka kattaa kaikki 1989-93 välisenä aikana maahanmuuttaneet työkäiset koko maassa. Aineistossa on melko paljon puuttuvia tietoja. Joiltain osin se on päällekkäinen URA-aineiston kanssa, esimerkiksi koulutus-tietojen osalta tiedot ovat osin työhallinnon asiakasrekisteristä. Tilastokeskuksen aineiston tiedot ovat maahantulovuoden lopulta eli vuosilta 1989-93 sekä vuosien 1996 ja 1997 lopulta.

Jotta koko väestön ja maahanmuuttajien tietojen vertaaminen olisi mahdollista, hankittiin Tilastokeskuksesta koko väestöä kuvaava vertailuaineisto. Maahanmuuttajien ja koko väestön sosioekonomisen aseman vertailussa on kuitenkin ongelmana maahanmuuttajien koko väestöä huomattavasti nuorempi ikärakenne. Erilaisten ikärakenteiden vertailulle asettamia ongelmia on ratkottu painottamalla koko väestön ikärakennetta siten, että se vastaa maahanmuuttajien ikärakennetta. Tämä toteutettiin siten, että kullekin koko väestön ikäryhmälle kymmenen vuoden tarkkuudella laskettiin maahanmuuttajien vastaavaa ikäryhmää vastaava kerroin ja koko väestöä kuvaavat tiedot painotettiin tämän kertoimen mukaan.

6.2 Haastatteluaineisto

Edellä esitellyt rekisteriaineistot ovat luonteeltaan hallinnollista tietoa ja heijastavat suomalaisen yhteiskunnan arvostuksia ja tulkintoja liittyen kulloinkin rekisteröitävään asiaan. Jotta myös viranomaistoiminnasta irralliset luokitukset ja tulkinnat maahanmuuttajien työmarkkina-asemasta ja siihen vaikuttavista tekijöistä pääsisivät esiin, olen täydentänyt aineistoani maahanmuuttajien haastatteluaineistoilla.

Haastatteluaineistot on kerätty alun perin muita tutkimushankkeita varten, joten analysoin aineistot uudelleen tutkimuskysymyksistäni lähtien (valmiiden aineistojen

uudelleenanalyysistä luvussa 6.3). Haastatteluaineistoja on neljänlaisia. *Maahanmuuttajien Mate-haastattelut*, joita on yhteensä 134, on koottu puhelinhaastatteluin Maahanmuuttajat työelämään -tutkimushanketta varten (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Rantala 2001). Haastattelut on osin nauhoitettu ja purettu tekstiksi ja osin kirjattu ylös haastattelun kuluessa. Mikäli tarpeen, haastattelut on lisäksi suomennettu. *Afrikkalaisaineisto* on puolistrukturoitu lomakepohjainen haastatteluaineisto, jonka on koonnut Tuula Joronen vuosina 1996 ja 1997, ja se kattaa 47 Helsingin seudulla asuvan afrikkalaissyntyisen maahanmuuttajan haastattelut. Aineisto on dokumentoitu aiemmin artikkelissa Joronen (1997).

Entisestä Neuvostoliitosta muuttaneet –aineisto on teemahaastatteluaineisto kattaen 20 entisen Neuvostoliiton alueelta muuttanutta, jotka osallistuivat vuosina 1995-1997 pääkaupunkiseudulla järjestettyyn maahanmuuttajien työ- ja koulutushankkeeseen (Pitkänen 1999). Vuonna 1997 tehtyjen teemahaastattelujen tavoitteena oli kerätä seurantatietoa projektiin osallistuneiden työllisyystilanteesta ja hankkia tietoa maahanmuuttajien koulutus- ja työurapoluista muissa maissa ja Suomessa. Haastattelut nauhoitettiin joko suomeksi tai venäjäksi, ja ne on litteroitu ja tarvittavin osin käännetty suomeksi. Haastattelut on aiemmin dokumentoitu työhallinnon julkaisussa Pitkänen (1999). Edellisten lisäksi haastattelin vuosien 1998-2000 aikana kymmenen maahanmuuttajaa sellaisista maahanmuuttajaryhmistä, joita valmiit aineistot eivät kattaneet. Näitä olivat esimerkiksi työnsä tai opiskelun vuoksi maahanmuuttaneet, joilla ei ollut kokemuksia työvoimatoimiston asiakkuudesta.

Kaikkien haastatteluaineistojen kokoamisen tarkoituksena on ollut tallentaa maahanmuuttajien työmarkkinakokemuksia. Kaikissa käsitellään maahanmuuttajien työurapolkuja, työllistymisen ehtoja, mahdollisuuksia ja toimintaa sekä ennen että jälkeen Suomeen muuton. Näin ollen ne palvelivat hyvin tämän tutkimuksen tavoitteita.

6.3 Valmiiden aineistojen käyttö tutkimuksessa

Tutkimuksessa käytetään siis erilaisia aineistotyyppisiä, niin rekisteriaineistoja kuin haastatteluaineistoa. Erityyppisiä aineistoja yhdistää metodisessa mielessä uusinta-analyysi analyysin yhtenä muotona. Aineistot on kerätty eri ihmisten toimesta erilaisia tarkoituksia varten ja olen itse ollut mukana keräämässä vain osaa aineistosta. Aineisto oli siis eriasteisesti valmista materiaalia käsittelyyni tullessaan. Koska aineistot eivät elä itsenäistä elämää odottaen innokasta tutkijaa niitä keräämään⁴⁰, on keskeinen osa aineiston validiteetin ja reliabiliteetin arviointia tarkastella sitä, miksi ja miten aineisto on koottu.

⁴⁰ *Kerätä*-verbin johdannaiset luovat illuusion linneläisen positivistisen tutkimustavan mahdollisuudesta yhteiskuntatieteellisissä tutkimuskohteissa: objekti kerätään, säilötään, mitataan, luokitellaan ja nimetään.

Uudelleenanalyysin keskeinen ajatus on, että harva aineisto on yksittäisen tutkimusprosessin päätyttyä tyhjiin analysoitu (kvantitatiivisen aineiston osalta Alkula ym. 1995, 20). Usein aineiston analyysi on niin sidoksissa teoreettiseen viitekehukseen, että aineiston mahdollisuuksista tulee hyödynnettyä vain pieni osa. Näkökulman ja kontekstin muutos nostavat aineistosta esiin usein kokonaan uuden puolen ja tarjoavat tilaa uudelleenanalyysille. (Procter 1993, 256; Singleton ym. 1993, 354-355.)

Singleton, Straits ja Straits (1993, 368) vertaavat valmiiden aineistojen uudelleenanalyysiä vieraisissa kengissä kulkemiseen: ne voivat istua oikein hyvin, mutta ne voivat myös olla liian pienet, hiertää ikävästi tai olla liian suuret, jolloin saattaa kompastella. Vain harvoin valmiit aineistot sopivat ihanteellisesti tutkittavaan ongelmaan. Parhaimmillaan ne tarjoavat taloudellisen ja luovan keinon löytää vastaus tutkimusongelmaan, heikoimmillaan ne osoittautuvat riittämättömiksi ja harhaanjohtaviksi. (Singleton ym. 1993, 368 - 373.)

Riippumatta aineiston tyyppistä valmiita aineistoja uudelleenanalysoitaessa pitäisi huomioida seuraavat seikat:

- Mitä tarkoitusta varten aineisto alunperin koottiin? Onko ollut käytössä sen tyyppinen teoreettinen viitekehys, joka rajoittaa aineiston uudelleenanalyysiä?
- Millaista tietoa koottiin? Ovatko kerääjän käyttämät keskeiset käsitteet verrannollisia uudelleenanalyysissä käytettäviin?
- Mikä oli otos? Ketkä olivat kohdejoukkona? Onko otos tai kohdejoukko sopiva tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta?
- Mitä tietoa on saatavissa aineiston kokoamistavasta? Onko alkuperäisen aineiston kokoamismetodi ollut riittävän luotettava ja pätevä?
- Milloin ja millaisella aikajänteellä alkuperäinen aineisto koottiin? Onko aineiston kokoamisen ja uudelleenanalyysin välisellä aikaviipeellä merkitystä tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta?
- Missä aineisto on koottu? Onko alueellisilla tekijöillä merkitystä tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta? (Procter 1993, 262-263; Singleton ym. 1993, 368-373.)

6.4 Rekisteriaineistot tutkimuksessa

Rekisteriaineistoja käyttävässä tutkimuksessa - kuten kaikessa kvantitatiivista aineistoa hyödyntävässä tutkimuksessa - on keskeistä pohtia, mitä tarkoitusta varten ja minkälaisista tulkinnoista käsin aineistoa on luokiteltu. Aineiston luokitteluperusteita valaisevaan itsereflektioon ei kvantitatiivisissä tutkimuksissa ole jostain syystä koettu olevan tarvetta samassa mitassa kuin kvalitatiivisessa tutkimuksessa, vaikka kvantitatiivista aineistoa luokitteleva tekee tulkintoja siinä kuin laadullisesta aineistosta tietoa puristava tutkija. Kvantitatiivinen mittaaminen koetaan ongelmattomaksi, vaikka inhimillistä toimintaa ei ole mahdollista ilman tulkintaa purkaa mitattaviksi luokiksi (Rantalaiho 1998). Tutkimustulosten uskottavuuden kriteerinä pitäisi siis kaikessa tutkimuksessa - niin kvantitatiivista kuin kvalitatiivistakin paradigmaa hyödyntävissä - olla aineiston tulkintaperusteiden näkyväksi tekeminen.

Omassa tutkimuksessani esiintyy jo nimessä kaksi keskeistä käsitettä, jotka eivät suinkaan ole ongelmattomia. Olen määritellyt kohderyhmääni erottelevaksi kriteeriksi luokan *maahanmuuttaja* ja sisällyttänyt siihen tiettyä aikana (vuodet 1989-93) ja tiettyjen maiden *kansalaisina* (muut kansalaisuudet kuin Suomi ja Ruotsi) Suomeen muuttaneet *työikäiset*. Kaikki keskeiset määrittelevät kriteerit siis ovat enemmän tai vähemmän yhteiskunnallisia ja hallinnollisia konstruktioita. Lisäksi konstruoimani luokka *maahanmuuttajat* pitää sisällään joukon ihmisiä, joiden välillä on erottavia tekijöitä enemmän kuin yhdistäviä. Maahanmuuttajat-luokan yhdistävä kriteeri löytyy ainoastaan asumisesta Suomessa olematta kuitenkaan maan kansalainen⁴¹.

Toinen ongelmallinen käsite on *työ*. Ongelmallista on se, että käsitys työn sisällöstä muuttuu koko ajan. Tutkimuksessa käytetyt työtä tai sen puutetta kuvaavat luokitukset eivät ole muuttuneet samaa vauhtia, kuten eivät hallinnolliset käytännötkään, joita luokitukset on tehty palvelemaan. Tässä tutkimuksessa työn käsite siis noudattelee hallintojärjestelmän tapaa jäsentää ihmisen toimintaa, tosin työ -käsitteen hallinnollisella sisällöllä alkaa olla yhä heikommat kytkökset ihmisten arkeen (vrt. Keinänen 1998).

Tutkimuksessani käytän siis valmiita aineistoja, muun muassa henkilörekisteriaineistoa. Koska rekisteriaineisto on valmiiksi koottu, tulkinnat ja luokittelut tulevat valmiiksi annettuina niin, että niihin on vaikea enää jälkeinpäin puuttua. Rekisteriaineistoja analysoidessa on nähtävä ne sidoksissa kontekstiinsa - rekisterit heijastavat sen yh-

⁴¹ *Olematta maan kansalainen* -ilmaisu liittyy ainoastaan siihen aikaan, jolloin henkilö ei ole vielä saanut hallinnollisella päätöksellä Suomen kansalaisuutta. Tutkimusjoukossanikin on siis ihmisiä, jotka ovat useamman vuoden maassa-asumisen jälkeen voineet jo saada kansalaisuuden.

teiskunnan arvomaailmaa ja tulkintoja, josta käsin ja jota varten ne on tehty. Rekistereitä voi näin ollen pitää kulttuurisina konstruktioina.

Rekisteriaineistojen laadun arvioinnin kannalta maahanmuuttajat ovat kiitollinen kohderyhmä. Erilaisesta yhteiskunnasta, toisenlaisten luokitusten maailmasta tulevien muuttajien henkilöhistoria tulkitaan suomalaisten rekisterien ymmärtämiksi koodeiksi viranomaiskohtaamisissa. Toisenlaisen ajanlaskun piiristä tullee ihmiselle sovitellaan länsimaiseen kalenteriin sopiva syntymäaika, nimet muunnetaan suomalaisiin lomakeisiin sopiviksi: *Etunimet ja sukunimi - tässä järjestyksessä, kiitos. Pois keskinimet, paikannimet, suojelevat lisänimet, isän nimet, järjestyslukua sisaruskatraassa tai syntymäviikonpäivää osoittavat nimet*. Nimi ja syntymäaika muuttuvat hallinnollisiksi sopimuksiksi. Mitä erilaisemmasta kulttuurista maahanmuuttaja on kotoisin, sitä kauempana hänelle täällä luotava *hallintoidentiteetti* on aiemmasta. Tässä prosessissa suhteessa toisenlaiseen muuttuu luokittelukäytäntöjen tulkinnanvaraisuus näkyväksi - ja sen heijastumana myös suomalainen hallintokulttuuri.

Maahanmuuttajien ja hallinnon kohtaamisessa paljastuu keskeinen tilastoja kartuttava piirre: mitä enemmän viranomaiskontakteja, sitä enemmän tietoja rekistereissä. Maahanmuuttajien osalta tiedot karttuvat vasta siitä lähtien, kun henkilö on suomalaisten viranomaisten kanssa tekemisissä - hakee oleskelulupaa, tekee muuttoilmoituksen tai veroilmoituksen, opiskelee tai synnyttää Suomessa lapsia.

Rekisterien tutkimuskäytön kannalta on keskeistä ottaa huomioon, että rekisterit on tavallisesti koottu hallinnollisia eikä tutkimustarpeita varten. Tutkimuksen teon kannalta keskeisiä seikkoja, kuten tietojen keskinäistä yhteismitallisuutta, tutkija joutuu punnitsemaan heti alkumetreillä käsitellessään ja tulkitessaan aineistoa (vrt. Valkonen ym. 1998; Paananen ym. 1998).

Aineiston puutteista ja tulkinnan ongelmista huolimatta halusin hyödyntää rekisteriaineistoa tutkimuksessani. Eri rekisteritietoja yhdistelemällä on mahdollista päästä siihen asetelmaan, jota tutkimustani varten tavoittelin: päästä tarkastelemaan koko tiettyä aikana tullutta maahanmuuttajajoukkoa makrotasolla. Maahanmuuttajaväestöä koskevat tutkimukset ovat Suomessa perustuneet pääosin teemahaastattelu-, havainnointi tai surveyaineistoihin. Tällöin tutkimusjoukko on yleensä kattanut rajatun kohderyhmän, kuten pakolaiset, tietyn etnisen ryhmän tai tietyn ikäryhmän (poikkeuksena kuitenkin esim. Jaakkola 1991). Koska maahanmuuttajat ovat hyvin heterogeeninen väestöryhmä, kokonaiskuvan saaminen *koko* tiettyä aikana tulleen maahanmuuttajaväestön elinoloista ja sosioekonomisesta asemasta on näillä menetelmillä vaikeaa.

Varsin usein maahanmuuttajia koskevassa tutkimuksessa kohdejoukko on valittu erilaisten viranomaisjärjestelmien (esim. Ekholm 1994; Koistinen 1997; Pitkänen 1999) tai ns. lumipallomenetelmän (esim. Liebkind 1994b; Valtonen 1997; Kyntäjä 1997) avulla. Näin voidaan saada käyttökelpoista ja usein rekisteritietoja syvällisempää tietoa eri maahanmuuttajaryhmiä. Tarkastelun ulkopuolelle jää kuitenkin sellaisia maahanmuuttajaryhmiä, jotka eivät näy viranomaisjärjestelmissä tai tiedonvälityksessä, kuten esimerkiksi sellaiset muuttajat, jotka muuttavat maahan työvoimansa kysynnän vuoksi.

Suurin ongelma rekisteriaineistojen käytössä on kato ja tietojen puutteellisuus. Tämä ongelma toistuu tämänkin tutkimuksen aineistossa. Joidenkin muuttajien osalta tieto on saatu vain puolelta otosjoukosta. Tarkasteluvuotta 1996 kuvaavien muuttajien kohdalla osan puuttuvista tiedoista - 16 prosenttiyksikköä - selittää poismuutto Suomesta ja tšekäläisten rekisteröintikäytäntöjen ulottuvilta.

Paitsi tietojen puutteellisuus tämän tutkimuksen tilastollista aineistoa ja maahanmuuttajia koskevia rekisteritietoja yleensäkin vaivaavat tietojen luotettavuuden ongelmat. Luotettavuutta koettelevat monenlaiset tekijät, mm:

- 1) Tietojen rinnastamisen vaikeus erilaisten yhteiskunnallisten järjestelmien välillä, esim. koulutus- ja ammattitiedot.
- 2) Kieli- ja kommunikaatio-ongelmat tietoja välitettäessä.
- 3) Maahanmuuttajien kokema luottamuspula viranomaisjärjestelmiä kohtaan.
- 4) Aikasarjaongelmat, tietojen keruun periaatteet saattavat muuttua vuosien varrella, jolloin tietojen ajallinen vertailu on ongelmallista.

Esimerkiksi koulutustieto on Tilastokeskuksesta hankitussa aineistossa vain 36 prosentilla maahanmuuttajista tarkasteluvuonna 1996. Koulutustiedot ovat peräisin Tilastokeskuksen tutkintorekisteristä, johon tiedot kerätään suoraan oppilaitoksista. Maahanmuuttajien osalta tietoihin jää näin ollen paljon puutteita ulkomailla suoritettujen tutkintojen osalta (vrt. Nieminen 1998, 89-90) ja näitä puutteita on paikattu lisäämällä tutkintorekisteriin työhallinnon rekisteritietoja⁴².

⁴² Suullinen tieto Tilastokeskuksen tutkintorekisteriä ylläpitävältä yliaktuaari Aila Revolta 30.11.1998.

Työhallinnon rekistereissä oleva koulutustietomerkintä voi kuitenkin olla puutteellinen tai jopa virheellinen useista syistä. Koulutus- sekä ammatti- ja toimialaluokittelu on kehitetty suomalaisen työelämän tehtäviin perustuen, eikä se aina sovellu kuvaamaan toisenlaisilla työmarkkinoilla käytössä olevia nimekkeitä (Koistinen 1997, 18; Pitkänen 1999). Eri maissa suoritetun koulutuksen vertailu on vaikeaa ilman yksityiskohtaista tietoa ko. koulutuksen sisällöstä ja koulutuksen suoritusmaan koulutusjärjestelmästä⁴³.

Niin koulutus-, ammatti- kuin toimialatietojenkin välittymisessä kommunikaatio- ja kieliongelmat voivat haitata tietojen virheetöntä perillepääsyä rekistereihin. Virallisista lomakkeista, joita maahanmuuttaja täyttää maahantullessaan ja myöhemminkin, voi tietoja jäädä puutteellisiksi kieliongelmien vuoksi⁴⁴. Joidenkin maahanmuuttajien voi olla vaikea mieltää tietojen antamisen merkitystä tai epäluottamus viranomaisjärjestelmien toimintaa kohtaan voi vähentää motivaatiota lomakkeiden tunnollista täyttämistä kohtaan (Forsander ym. 1994).

Työhallinnon asiakasrekisterien käytössä tutkimusaineistoiksi on monenlaisia ongelmia, keskeisimpänä asiakastietojen vertailun vaikeus. Työnhakijatietoja on tallennettu epätasaisesti, joistain hakijoista oli pitkiäkin kuvauksia ja henkilökohtaisiakin huomioita, joidenkin hakijoiden tiedot olivat vanhentuneet tai hyvin puutteelliset. Tilannetiedoissa saattoi olla vain hakijan henkilötiedot sekä merkitseminen työnhakijaksi sekä työnhaun uusimisajankohta. Lisäksi tietojärjestelmä ei anna juurikaan mahdollisuuksia hakea tietyntyyppisiä työnhakijoita, vaan tiedonhakijan on edettävä näyttö näytöltä. Samoja ongelmia työhallinnon asiakastietojärjestelmän tilastollisessa hyödyntämisessä ovat laajemmin kuvanneet Leena Jokimäki tutkimuksessaan pitkäaikaistyöttömiin kohdistetuista toimenpiteistä (1998) sekä maahanmuuttaja-työnhakijoiden osalta Leena Koistinen (1997, 4-9).

Kuten muunkin rekisteritiedon, myös työhallinnon asiakasrekisterin tiedot heijastavat tietojen tallentajan käsityksiä ja suhtautumista rekisterin ylläpitoon. Rekisteritietojen luotettavuus ja kattavuus heijastelevat ylläpitäjän viitseliäisyyttä korjata, verrat ja tarkistaa sekä jo tallennettuja että uusia tietoja. Työhallinnon tapauksessa on siis kyse työhallinnon virkamiesten asiakkaastaan muodostamien käsityksien, arvioiden ja oletusten tallentamisesta.

⁴³ Suomessa opetushallitus tekee ulkomailla suoritettujen tutkintojen tunnustamispäätöksiä (<http://www.oph.fi/tutkintojentunnustaminen>, tarkistettu 8.3.1999). Rinnastuspäätökset eivät näkyneet Tilastokeskuksen tutkintorekisterissä siinä vaiheessa, kun aineisto on hankittu (suullinen tieto yliaktuaari Aila Repo 30.11.1998).

⁴⁴ Erilainen ajanlasku voi aiheuttaa ongelmia jo syntymäajan ja muiden elämänsäntönnön kannalta tärkeiden päivämäärien kohdalla.

Tilastollisina analyysimenetelminä rekisteriaineiston käsittelyssä käytettiin ristiintaulukointia, sekä tunnuslukujen, kuten keskiarvon, mediaanin ja keskihajonnan tarkastelua. Tutkittaessa maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavien eri tekijöiden merkitystä käytin menetelmänä regressioanalyysiä sekä varianssianalyysin MCA-sovellutusta (Multiple Classification Analysis). MCA-menetelmällä on mahdollista tarkastella myös laadullisten muuttujien yhteisvaikutusta ja kontrasteja tutkittavan muuttujan suhteen (lisää varianssianalyysistä ja MCA:sta Alkula ym. 1994, 257-262 ja Roponen 1994, 78-79).

6.5 Kvalitatiivisesta metodiikasta

Kvalitatiivisen tutkimusotteen eri muodot voi ymmärtää jatkumona strukturoidusta haastattelutilanteesta osallistuvaan havainnointiin. Strukturoidussa haastattelussa haastattelija kysyy samat kysymykset joka kerta samalla tavoin ja kvalitatiivisuus luonnehtii lähinnä aineiston analyysitapaa. Osallistuvassa havainnoinnissa tutkija asettuu osaksi tutkimaansa ilmiötä ja itsereflektiota apuna käyttäen tulkitsee tutkimuskohteensa kannalta olennaisia merkitysisältöjä.

Omassa aineistossani kvalitatiivista tutkimusotetta sovelletaan a) työvoimahallinnon asiakasrekisterin kuvailunäyttöjen ja b) haastatteluaineistojen kokoamiseen, analyysiin ja tulkintaan. Keskeiset tutkimusongelmat ovat samat kuin muunkin aineiston osalta (ks. johdanto), mutta kvalitatiivisessa aineistossa niiden jatkokäsittely analyysiä varten toteutuu toisin. Keskeisenä menetelmänä on *maahanmuuttajien työuratapahtumiin vaikuttavien tekijöiden konstruointi*. Työuran käsitteellä mallitan työllistymiseen ja työuralla etenemiseen liittyvää toimintaa ja yksilön sosiaalisia verkostoja, jotka ovat vaikuttaneet tapahtumiin työuralla (Aho ym. 1996, 11; Mustonen 1998, 41).

Kaikkien laadullisten aineistojen kohderyhmänä ovat olleet useamman vuoden Suomessa asuneet maahanmuuttajat, jotka ovat etniseltä taustaltaan muita kuin suomalaisia⁴⁵. Haastateltujen asuinpaikat ovat hieman useammin eteläisessä Suomessa kuin mitä täällä asuvien maahanmuuttajien prosenttiosuus kaikista on. Kansalaisuusjakauma ei vastaa kaikkien maahanmuuttajien kansalaisuusjakaumaa, vaan haastatteluaineiston valinta tähän tutkimukseen on noudattanut tilastollisen aineiston analyysin yhteydessä esiinnoussutta ajatusta eri tyyppisillä työurilla olevien maahanmuuttajien työmarkkinakokemusten analysoimisesta. Haastatteluaineiston edustavuutta pohdit-

⁴⁵ Joukossa on kuitenkin inkerinsuomalaisia.

taessa on kysyttävä, onko kysymys edes olennainen kvalitatiivisen tutkimusotteen ollessa kyseessä. Alasuutari (1993, 77-79) havainnollistaa kysymystä vertaamalla kvalitatiivista aineistoa joukkoon ”näytteitä”, paloja tutkittavasta maailmasta, kun taas kvantitatiivinen aineisto koostuu ilmiötä kuvaavista mittaustuloksista. Molemmat tutkimusotteet tuovat siis esiin eri näkökulmia tutkittavasta ilmiöstä.

Erona kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen luokittelun välillä on deduktion ja induktion logiikka. Kvantitatiivisessa luokittelussa luokitukset ja käsitteet ovat olemassa a priori - jo ennen koodauksen ja analyysin aloittamista ja säilyvät muuttumattomina aina tulosten raportointiin. Kvalitatiivisessa päättelyssä taas aprioristen luokkien ja käsitteiden objektiivista olemassaoloa ei oleteta, vaan luokitukset ja käsitteiden sisällöt syntyvät tutkimusprosessissa, tutkijan ja tutkimuskohteen vuorovaikutuksen välityksellä. (Brannen 1992, 4-10; Lehto 1998, 213-215.)

Käytännössä tutkimusprosessissa on mahdotonta pitää erillään induktiivista ja deduktiivista logiikkaa. Käsitteiden ja luokkien määrittelyä ja teoreettista päättelyä ei voi irrottaa tutkijan kokemuksesta ”puhtaan” deduktiivisen ajattelun mukaisesti, eikä tutkija voi olla vapaa teoreettisista ennako-oletuksista tulkintoja tehdessään, kuten induktiivinen logiikka edellyttäisi (Stanley 1993).

Haastatteluaineistoissa haastatellut puhuessaan työstä ja työttömyydestään samalla määrittelevät näitä käsitteitä. Ts. haastatteluaineistojen kautta on mahdollista päästä kiinni niihin merkityksiin, joita ihmiset työlleen ja toiminnalleen antavat ja minkälaisia kulttuurisia oletuksia työhön ja sen puutteeseen liitetään. Haastattelujen analyysissä ei siis ole niinkään merkitystä sillä, onko kuvatulla toiminnalla vastinetta ”oikeasti”, vaan mitkä on toimintaan liitetty merkitys haastateltavan kulttuurisessa todellisuudessa. (van Dijk 1980, 232.)

Sekä kvantitatiivisen että kvalitatiivisen aineiston kanssa työskentelyssä keskeistä on tutustua aineistoon hyvin. Aineistoon tutustuminen ja sen karsiminen raakahavainnoiksi vastaavat kvantitatiivisen aineiston koodausta: kaikki ylimääräinen tiputetaan pois. ”Ylimääräisen” määrittelyssä tutkija poissulkiessaan tekee jo tulkintaa. Tulkintojen - tai ”kvantikielellä” luokitusten - mielekkyyden testaus voidaan tehdä moneen kertaan monella tavalla. Alkuvaiheessa voidaan jättää puolet aineistosta luokittelematta ja testata luokituksista muodostettua tulkintakehystä luokittelemattomaan aineistoon (Mäkelä 1992, 52). Tai aineistosta voidaan tuottaa äärihavainnot ja niitä vertaamalla nimetä erottelukriteerit, joita soveltamalla aineisto luokitellaan kertaalleen tai tarvittaessa useammin (ns. Glaserin ja Straussin grounded theory -tutkimusote, ks. Strauss ja Corbin 1994, 274-275).

6.6 Triangulaatio - erityyppisten aineistojen yhdistämisestä

Triangulaatiolla on yhteiskuntatieteissä tarkoitettu erityyppisten aineistojen, metodien, teorioiden ja jopa tutkijoiden yhdistämistä saman aiheen tutkimisessa (vrt. Singleton ym. 1993, 391-393; Brannen 1992). Kuten Singleton ym. (1993, 391-392) ja Lehto (1998, 224-225) huomauttavat, käsite on tässä merkityksessään vertauskuvallinen. Alkuperäisessä merkityksessään navigaatioterminä triangulaatiolla tarkoitetaan kohteen sijainnin määrittämistä mahdollisimman tarkkaan usean eri viitepisteen kautta. Tämä vertauskuva auttaakin hyvin ymmärtämään triangulaatiota yhteiskuntatieteissä.

Triangulaation merkitys yhteiskuntatieteissä on alun perin ymmärretty lähdekritiikin ja tutkimuksen laatukontrollin keinona (Brannen 1992, 13; Singleton ym. 1993, 407). Kvantitatiiviselle tutkimusotteelle ominaisessa pyrkimyksessä induktiiviseen päättelyyn tutkijan on tunnettava tutkimansa ilmiö hyvin jo ennen käsitteiden ja hypoteesin määrittelyä, jottei joutuisi hakoteille jo prosessin alkuvaiheessa (Lehto 1998, 220). Esimerkkinä triangulaation käytöstä tutkimuksen laatukontrollin välineenä Anna-Maija Lehto ottaa Tilastokeskuksen työolotutkimukset (1998, 207-232).

Myös tässä tutkimuksessa triangulaation voi nähdä yhtenä laatukontrollin muotona. Jos yhdestä lähteestä saatu informaatio on ristiriidassa toisesta lähteestä saadun kanssa, asian selvittäminen voi paljastaa virheen tai antaa viitteen ennalta-arvaamattoman monimuotoisen ilmiön lähteille (vrt. Alasuutari 1993, 32-34, 68-69).

Lehto kuitenkin huomauttaa, että useiden aineistotyyppien ja tutkimustapojen yhdistäminen samassa tutkimuksessa voi palvella muitakin tarkoituksia kuin virhemahdollisuuksien vähentämistä (1998, 225). Julia Brannenin (1992, 13) mielestä laatukontrolliajattelu triangulaation yhteydessä tutkimuksen validiteetin parantamisen keinona kertoo vanhakantaisesta tieteenteoreettisesta ajattelusta. Jos oletettuun totuuteen on päästy eri lähtein ja metodein, ja tulosta pidetään näin ollen erityisen validina, jäävät tulosten kannalta mielenkiintoiset sivupolut, ristiriitaisuudet ja aineiston soraäänät helposti huomiotta. Aineistojen ja metodien yhdistämisellä pitäisikin päästä pitemmälle kuin laatukontrolliin.

Bryman (1992, 59-61) ja Lehto (1998, 225) ovat ottaneet artikkeleissaan esiin eri näkökulmia triangulaation hyödyntämiseen. Menetelmät voivat yhdessä

- täydentää toisiaan, jolloin uusia puolia ilmiöstä voi nousta esiin,
- kehittää toisiaan, jolloin menetelmien vuorovaikutuksesta syntyy metodisia innovaatioita,
- laajentaa tutkimuksen kohdetta ja alaa,
- mahdollistaa toisensa, jolloin kvalitatiivinen aineisto auttaa hypoteesin tuottamisen kvantitatiivista tutkimusta varten tai kvantitatiivinen aineisto auttaa kvalitatiivisen tutkimusongelman rajaamisessa,
- kuroo kiinni mikro- ja makrotason tarkastelukulman välistä kuilua yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa.

Julia Brannenin (1992, 23-31) ja Alan Brymanin (1992, 70-75) mukaan tutkimuksessa on kolme tapaa yhdistää kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen tutkimusote:

- 1) Kvantitatiivinen tutkimus, johon on yhdistetty kvalitatiivista aineistoa
- 2) Kvalitatiivinen tutkimus, johon on yhdistetty kvantitatiivista aineistoa
- 3) Tutkimus, jossa molemmat tutkimusotteet saavat yhtäläisen painoarvon.

Kvantitatiivinen tutkimus, jossa on yhdistetty kvalitatiivista aineistoa

Kvalitatiivisella aineistolla voi olla kvantitatiivisessa tutkimuksessa erilaisia funktioita tutkimuksen eri vaiheissa. Kvalitatiivinen aineisto voi auttaa hypoteesin löytämisessä ja täsmentämisessä, tutkimusvälineiden, kuten lomakkeiden testaamisessa ja kehittämisessä sekä tulosten tulkitsemisessä ja raportoinnissa. Kvalitatiivista aineistoa käytetään raportoinnissa usein perustelemaan luokituksia tai ”kuvittamaan” aineiston tulkintaa. (Brannen 1992, 24-27.)

Kvalitatiivinen tutkimus, johon on yhdistetty kvantitatiivista aineistoa

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa voidaan käyttää tilastollista aineistoa valottamassa tutkitun kvalitatiivisen ilmiön kontekstia. Esimerkkinä maahanmuuttajatutkimuksen piiristä tästä otteesta on Elina Ekholmin (1994) tutkimus pakolaisten elinoloista. Ekholmin tutkimuksessa pakolaisten teemahaastatteluaineistoon on yhdistetty pakolaisten elinoloja kuvaavaa väestörekisteriaineistoa ja pakolaistyöntekijöille tehdyn postikyselyn kvantitatiivinen analyysi. Myös tulosten tulkinnassa ja kvalitatiivisten johtopäätösten testauksessa voidaan käyttää apuna kvantitatiivista analyysiä, kuten Anna Maria Viljasen mielentilalausuntojen kulttuurisidonnaisuutta käsittelevässä väitöskirjassa (1994).

Tutkimus, jossa molemmat tutkimusotteet saavat yhtäläisen painoarvon

Tutkimus, jossa pyritään kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen otteen yhtäläiseen esille tuomiseen, voivat olla erillisinä eteneviä tutkimusprosesseja, joissa tutkimukset on kuitenkin liitetty yhteen jollain nimittäjällä, esim. tutkimuskysymyksillä tai teoreettisella viitekehyksellä. Esimerkiksi Kortteisen ja Tuomikosken tutkimuksessa (1998) *Työtön* lähtökohtina ovat olleet erityyppiset aineistot, joita on käsitelty erillisinä aina julkaistuihin väliraportteihin saakka (mts. 186). Kuitenkin aineistojen uudelleentulkinnassa ja raportoinnissa on pyritty aineistojen keskinäiseen tasa-arvoon, eikä pelkästään toisen aineistotyypin tulosten havainnollistamiseen (vrt. mts. 196).

Brannen (1992, 29-31) ja Bryman (1992, 68-69) pitävät *integroivana*, erotuksena edellä kuvailluista täydentävistä yhdistämistavoista, sellaista tutkimusotetta, jossa kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen ote ovat tasa-arvoisesti mukana aina aineiston koostamisesta raportointiin. Kyse voi olla tällöin yksittäisen tutkijan tai tutkimusryhmän työstä tai samanaikaisesti etenevästä prosessista tai vuorottelevasta tutkimustavasta.

Ajatus eri tyyppisten aineistojen ja tutkimusotteiden yhdistämisestä ei ole uusi, vaan se on kehittynyt yhdessä yhteiskuntatieteen muun metodiikan kanssa. Maahanmuuttajatutkimuksen piiristä löytyy klassisena esimerkkinä tästä W. I. Thomasin ja Florian Znanieckin vuonna 1918 ilmestynyt *The Polish Peasant in Europe and America*. Tutkijat käsitelivät monipuolisesti puolalaisten talonpoikien sopeutumista amerikkalaiseen yhteiskuntaan lähteinään lehtikirjoitukset, kirjeet, omaelämäkerrat sekä rekisteritiedot erilaisista hyväntekeväisyys- ja siirtolaisjärjestöistä (Haralambos & Holborn 1992, 753; Singleton ym. 1993, 360).

Vaikka löytyykin lukuisia tutkimuksia, joissa eri tyyppisiä aineistoja ja menetelmiä on yhdistetty, kritisoivat esimerkiksi Lehto (1998, 225) ja Bryman (1992, 67-68) tutkimuksia analyttisyyden puutteesta. Tutkimusotteita on yhdistetty, mutta niiden välisiä suhteita tai keskinäistä vuorovaikutusta ei ole juurikaan pohdittu (emt.). Yrityksen aineistojen yhdistämisen analyttisempään käsittelyyn ovat tehneet Kortteinen ja Tuomikoski (1998) tutkimuksensa liitteessä. Hekin kuitenkin näkevät metodinsa arvon olevan lähinnä parantuneessa luotettavuudessa eikä näkökulman laajenemisessa, jonka heidän *kehämäisten analyysien ja tulkintojen* metodinsa ansiokkaasti tuottaa (mts. 196).

Tässä tutkimuksessa pyrin kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen tutkimusotteen integroimiseen siten, että aineiston analyysin alussa painopiste on selkeästi tilastollisessa aineistossa. Jotta eri pääomalajien vaikutusta maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumiseen voisi tutkia yhdessä ja samassa tutkimuksessa, vaaditaan tueksi maahanmuuttajilta itseltään kerättyä aineistoa, joka tässä tutkimuksessa on

haastatteluaineistoa. Haastatteluaineisto, jota käsitellään enemmän tutkimuksen loppuosassa, mahdollistaa myös maahanmuuttajien oman näkökulman, emic-näkökulman, tuomisen mukaan tutkimukseen.

6.7 Eettiset kysymykset

Maahanmuuttajia on Suomessa vähän. Kun tarkastellaan tietyn maan kansalaisia tai tiettyjä ammattiryhmiä, kategoriat muodostuvat usein pieniksi. Näistä syistä tunnistettavuuden mahdolliseksi tekemiseen ja tutkimuksessa mukana olevien anonyymiteetin suojaamiseen on kiinnitetty erityistä huomiota. Tilastollisessa materiaalissa kansalaisuudet on jaettu 21 kansalaisuusryhmään paitsi aineiston käsittelyn helpottamiseksi myös tietosuojan vuoksi. Koska aineistossa on mukana olevista yksilöistä melko paljon faktoja, on tunnistaminen mahdollista, mikäli siihen olisi tarvetta pyrkiä. Näistä syistä Tilastokeskuksen kanssa tehdyn sopimuksen ja normaalin käytännön mukaisesti aineiston kanssa tekemisissä olevat henkilöt rajattiin tarkasti tutkimushankkeen alkuvaiheessa. Koska aineisto on luonteeltaan henkilörekisteri, sen käsittelyä rajaa henkilörekisterilainsäädäntö (Kleemola 1998, 21).

Kvalitatiivisen aineiston osalta haastatelluille on taattu anonyymiteetti siten, että kvalitatiivisen aineiston raportoinnissa on poistettu ja muunnettu tunnistamiseen johtavia yksityiskohtia. Haastattelusitaattien jälkeen on sulkuihin merkitty kirjain, joka viittaa tiettyyn aineistokokonaisuuteen, sekä numero, joka viittaa haastattelun järjestysnumeroon. Mikäli tulkinnan kannalta on erityisen tärkeätä korostaa esimerkiksi ammattia tai koulutusta, ei samassa yhteydessä tuoda esiin muita määreitä, kuten esimerkiksi tarkkaa kansallisuutta tai kansalaisuutta. Tämä yksityiskohta oli monille haastatelluille tärkeä. Joillain haastateltavilla oli erityiskoulutus, harvinainen ammatti tai he edustivat Suomessa pientä kansalaisuusryhmää, ja näiden tietojen perusteella tunnistaminen on helppoa. Urakehitykseen liittyvät vaikeudet ja odotukset ovat useimmille hyvin henkilökohtaista tietoa, jolle ei halua julkisuutta.

7 Maahanmuuttajien asema työmarkkinoilla rekisteriaineistoilla kuvattuna

7.1 Keitä he ovat? Demografiaa vuosina 1989-93 maahanmuuttaneista

Vuodet 1989-93 olivat suomalaisessa maahanmuuttohistoriassa monella tapaa merkittäviä. Maahanmuuttajien määrä nousi nopeasti Neuvostoliiton hajoamisen ja maailman pakolaiskriisien heijastuessa Suomeen. Suomi muuttui ulkopoliittisesti avoimemmaksi ja ryhtyi avaamaan talouttaan kansainvälisille pääomavirroille: vuodesta 1993 ulkomainen omistus on ollut Suomessa vapaata (Ali-Yrkkö ym. 2000). 1980-90-lukujen taitteessa nettomuutto muuttui positiiviseksi eli Suomeen muutti enemmän ihmisiä kuin mitä täältä lähti.

Vuosina 1989-93 maahanmuuttaneiden valitseminen empiirisen tarkastelun kohteeksi on siis perusteltua tästä näkökulmasta, toisaalta keskittyminen jo jonkin aikaa Suomessa asuneisiin maahanmuuttajiin antaa mahdollisuuden pitkittäisanalyysiin, eli useamman vuoden pituiseen välimatkaan tarkastelussa. Kuten aiemmin on todettu, uudessa maassa jo pidempään asuneiden tarkastelu on perusteltua siksi, että maassa-asumisajan pituus vaikuttaa siihen, millaiseksi maahanmuuttajien työmarkkina-asema muodostuu.

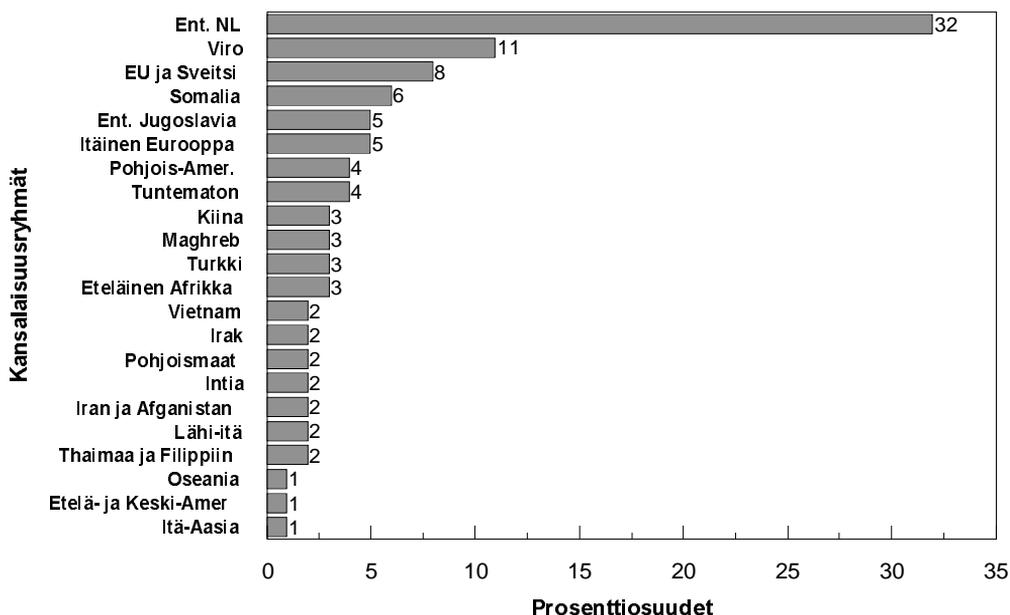
Kansalaisuus

Tilastollisissa aineistoissa tutkimusjoukko jaettiin maahantuloajankohtansa kansalaisuuden perusteella 21 ryhmään (ryhmäjako kansalaisuusmaittain löytyy liitteestä 1) jatkokäsittelyyn yksinkertaistamiseksi.

Kansalaisuuksien ryhmittelyperusteena käytettiin paitsi maantieteellistä kriteeriä, myös sitä perustetta, jonka nojalla ensimmäinen oleskelulupa on myönnetty. Riippumatta siitä, mitkä ovat ihmisen henkilökohtaiset syyt Suomeen muuttoon, ulkomaalaislaki ja hallinnolliset käytännöt sanelevat, mitä ehtoja henkilön täytyy täyttää saadakseen oleskeluluvan maahan. Sellaiset kriteerit, joita voidaan pitää hallinnollisesti hyväksyttävänä, ovat rajoitetut kaikissa maissa: esimerkiksi avioliitto, jossain määrin muut perhesyyt, pakolaisuus, suomalainen syntyperä, työpaikka, jossa tarvitaan erityisammattitaitoa. Tiukentunut maahantulon kontrolli kaikkialla teollistuneessa maailmassa on johtanut varsin monimutkaisiin maahantulosäännöksiin, joilla maahanmuuttajia valitaan, luokitellaan ja kontrolloidaan. Oleskelulupa myönnetään ja

maahanmuuttajien oikeudet määrittyvät maahantulon perusteeseen pohjautuvan luokittelun mukaisesti. Suomessa ensimmäisiin määräaikaisiin oleskelulupiin merkitään tämä luokitus.

Kuvio 3. Eri kansalaisuusryhmien osuudet aineistossa (N=10 485), %.

Oleskelulupiin merkitty alkuperäinen maahantulooperuste ei ole omana muuttujanaan Tilastokeskuksen rekisteriaineistossa, mutta siitä voi tehdä johtopäätöksiä kansalaisuuden, Ulkomaalaisviraston tilastojen ja työhallinnon rekisteriaineistossa olevien oleskelulupakoodien perusteella⁴⁶. Esimerkiksi Thaimaan ja Filippiinien kansalaisilla maahantulon perusteet ovat pääasiassa yhtenäiset (Suomen kansalaisten puolisoita) ja ryhmät ovat muutenkin demografisesti melko homogeeniset (pääosin työikäisiä naisia). Entisen Neuvostoliiton kansalaiset tai Neuvostoliiton seuraajavaltioiden kansalaiset liitettiin yhteen lukuun ottamatta Viron kansalaisia, jotka erotettiin omaksi ryhmäkseen. Lähes kaikista entiseen Neuvostoliittoon kuuluneista valtioista muuttaneiden joukossa on inkerinsuomalaisen syntyperänsä vuoksi muuttaneita ja heidän perheenjäseniään. Viron kansalaisten kohdalla taustaoletuksena oli, että heidän työmarkkina-asemaansa Suomessa vaikuttaisi suomensukuinen kieli sekä maantieteellinen ja kulttuurinen läheisyys.

⁴⁶ Oleskelupakoodi osoittaa oleskeluluvan myöntämisperusteen siinä vaiheessa, kun oleskelulupa on määräaikainen (tavallisimmin kaksi ensimmäistä pysyvää maassaolovuotta), mutta pysyvän oleskeluluvan haltijoilla koodimerkintä on kaikilla sama riippumatta ensimmäisen oleskeluluvan myöntämisperusteesta.

Entisestä Neuvostoliitosta ja sen seuraajavaltioista kotoisin olevat ovat suurin maahanmuuttajaryhmä Suomessa: Viron ja muiden entisten Neuvostotasavaltojen kansalaiset muodostavat 43 prosenttia kohderyhmästä. Koska kyseessä on Suomen naapurialue, on asiantila luonnollinen. Useimmissa muissakin maissa naapurimaan kansalaiset ovat suurin maahanmuuttajaryhmä; esimerkiksi Ruotsissa suurin maahanmuuttajaryhmä ovat suomalaiset (Korkiasaari 2000). Lisäksi Suomen ja entisen Neuvostoliiton maiden väliset elintasoerot lisäävät Suomen vetovoimaa. Ennen Neuvostoliiton hajoamista muuttoliike Neuvostoliitosta Suomeen oli pääosin muutttoa avioliiton vuoksi, mutta inkerinsuomalaisten ns. paluumuuton alkaminen tasoitti aiemmin naisvaltaisen joukon sukupuolijakaumaa.

Afrikan mantereesta erotettiin omaksi ryhmäkseen ns. Maghreb-maista muuttaneet eli Marokon, Tunisian ja Algerian kansalaiset. Näistä maista tulleet ovat pääosin miehiä, jotka ovat muuttaneet Suomeen avioiduttuaan Suomen kansalaisen kanssa (Tilastokeskus 2001, 19-21). Pohjois-Afrikasta Egypti ja Libya liitettiin Lähi-itä-ryhmään. Saharan eteläpuolinen Afrikka Somaliaa lukuun ottamatta muodostaa suuren ja heterogeenisen ryhmän. Saharan eteläpuolisesta Afrikasta tulleiden joukossa on niin pakolaisia, Suomen kansalaisten perheenjäseniä kuin opiskelijoinakin maahan muuttaneita. Somaliasta tulleet ovat tulleet maahan pakolaisina, ja heitä on kohderyhmässä kaksi kertaa enemmän kuin muualta Afrikasta tulleita.

EU-kansalaiset pohjoismaalaisia lukuun ottamatta muodostavat oman ryhmänsä, johon kuuluvat myös sveitsiläiset. Suomessa asuvista EU-kansalaisista suurimman joukon muodostavat nykyisin Ison-Britannian ja Saksan kansalaiset (vrt. Tilastokeskus 2001, 8).

Taulukossa 4 näkyvät kansalaisuusryhmittäin jaoteltuna yleisimmät syyt, joiden perusteella oleskelulupa Suomeen on myönnetty. *Yleisimmällä syyllä* tarkoitetaan sitä oleskelulupaperustetta, joka kerää suurimman prosenttiosuuden kaikista käytössä olevista perusteista. Kukin *yleisin syy* on seuraavassa taulukossa kerännyt vähintään 30 prosentin osuuden kunkin kansalaisuusryhmän kaikista oleskelulupaperusteista. Lähteenä taulukossa ovat URA:n tiedot. Yhteensä 38 prosentilla⁴⁷ on URA-aineiston mukaan pysyvä oleskelulupa, jolloin koodista ei käy ilmi oleskeluluvan alkuperäinen myöntämisperuste. On huomattava, että URA-aineistossa on aliedustus niillä maahanmuuttajilla, jotka ovat tulleet maahan työvoimapolitiittisin perustein. Työvoimapolitiittiset muuttajat eivät a) ole oikeutettuja työvoimahallinnon palveluihin ja b) heidän oleskelulupansa on myönnetty nimenomaan tiettyä työtä varten, joten työhallinnon palveluille ei ole välitöntä tarvetta. Esimerkiksi kiinalaisten osalta tämä on erityisen näkyvää: URA-aineistossa on mukana vain 99 kiinalaista, kun perusjoukossa heitä on yli 900.

⁴⁷ Todennäköisesti useammalla kuin 38 prosentilla URA-aineistosta on pysyvä oleskelulupa. Oleskeluluvan koodeja ei vain ole päivitetty tietojärjestelmään oleskelulupatyypin muuttuessa.

Taulukko 4. Yleisimmät oleskelulupaperusteet eri kansalaisuusryhmissä.

KANSALLISUUSRYHMÄ	YLEISIN PERUSTE ENSIMMÄISELLE OLESKELULUVALLE
Entinen Neuvostoliitto, Viro	Inkerinsuomalainen paluumuuttaja
Somalia, Entinen Jugoslavia, Irak, Vietnam, Iran ja Afganistan	Pakolainen
Eteläinen Afrikka	Opiskelija
Oseania	Suomalaiset sukujuuret
Kiina, Itä-Aasia	Työpaikka
EU ja Sveitsi, Itäinen Keski-Eurooppa, Pohjois-Amerikka, Etelä-Amerikka, Maghreb, Lähi-itä, Thaimaa ja Filippiinit, Intia, Turkki	Suomen kansalaisen tai pysyvästi Suomessa asuvan ulkomaalaisen puoliso

Lähteet: URA, Ulkomaalaisvirasto

Kansalaisuusryhmittäisessä jaossa suurimmat ryhmät, kuten Viron, Somalian, Irakin ja Vietnamin kansalaiset, erotettiin omiksi ryhmikseen. Joihinkin suurehkoihin ryhmiin, kuten entisen Jugoslavian ja Iranin kansalaisiin, liitettiin pienempiä ”naapurikansalaisuuksia”, kuten Albania tai Afganistan. Paitsi kansalaisuusryhmän kokoon myös maahantulon perusteeseen liittyvät seikat puolsivat joidenkin ryhmien erottamista isommista maantieteellisistä ryhmistä. Esimerkiksi Vietnamin kansalaiset ovat tulleet pääosin pakolaisina, kun taas muilla itäisen Aasian maista tulleilla on vaihtelevammat maahanmuuttosyyt.

Oman ryhmänsä muodostaa kansalaisuusryhmä *tuntematon*. Tuntemattomista suurin osa on valtiottomia, toisin sanoen henkilöitä, jolla ei ole minkään valtion kansalaisuutta. Tähän ryhmään kuuluvista suurin osa on entisiä Neuvostoliiton kansalaisia tai palestiinalaisia.

Kansalaisuuteen perustuvassa tarkastelussa, johon tämä tutkimus perustuu, *etninen ryhmä* jää luokittelujen ulkopuolelle. Esimerkiksi pääosin pakolaisina maahantulleita kurdeja on Turkin, Irakin ja Iranin kansalaisten joukossa. Pakolaisten suuri määrä joissain kansalaisuusryhmissä saattaa heikentää kuvaa, joka muuten syntyisi kansalaisuusryhmän sosioekonomisesta asemasta. Kuten tämänkin tutkimus tulee osoittamaan, pakolaisten sosioekonominen selviäminen vie pidemmän ajan kuin muista syistä maahan tulleiden muuttajien. Pakolaiset lähtevät selkeämmin nolatilanteesta menneisyys painolastinaan kuin muut maahanmuuttajat⁴⁸.

⁴⁸ Kuitenkin on syytä muistaa, että ihmiset muuttavat maasta toiseen yhä useammin moninkertaisin motiivein. Vaikka oleskelulupa olisi myönnetty perhesyistä tai opiskelun vuoksi, voi maahanmuuton syynä olla myös pakolaisuus. Samoin monien pakolaisina maahantulleiden motiivit voivat pakolaisuuden lisäksi sisältää toiveita taloudellisesta menestyksestä tai opiskelumahdollisuuksista.

Suomen kansalaisuuden saaneet

Vuoden 1997 loppuun mennessä viisi prosenttia eli 421 henkilöä kohderyhmään kuuluvista oli saanut Suomen kansalaisuuden. Suomen kansalaisuuden myöntämishdot ovat lainsäädännön tasolla liberaalit: vaaditaan viiden vuoden pysyvää maassa-asumisaikaa tai Suomen kansalaisten puolisoilta kolmea vuotta, nuhteetonta käytöstä, kielitodistusta suomen tai ruotsin kielen taidosta sekä verotettavia tuloja (<http://www.uvi.fi>).

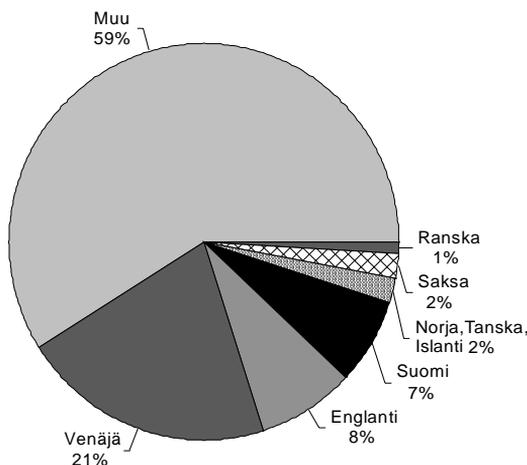
Kansalaisuuden saaneiden joukossa sellaiset kansalaisuusryhmät, jotka ovat tulleet Suomeen avioliiton vuoksi, ovat yliedustettuina. Koska avioliiton vuoksi muuttaneilta vaaditaan maassa-asumisaikaa vain kolme vuotta, on selvää, että halukkaat tästä ryhmästä saavat kansalaisuuden aiemmin kuin muut. Kansalaistamiskäytännöstä sovellettavista kriteereistä kertonee myös se, että kansalaistettujen joukossa on enemmän työllisiä kuin muissa ryhmissä.

Suomen kansalaisuuden saaminen näyttää sitovan maahanmuuttajat varsin tiiviisti Suomeen. Kansalaisuuden saaneista hyvin harva eli kaksi prosenttia (N=9) oli muuttanut pois Suomesta vuoden 1997 loppuun mennessä, eikä joukossa ollut pakolaisia. Tavanomaisin kohdemaana oli aiempi kansalaisuusmaa.

Äidinkieli

Kohderyhmän jakaminen kieliryhmittäin osoittaa venäjänkielisten yliedustuksen sekä aineistossa että Suomessa asuvien maahanmuuttajien joukossa: Venäjä onkin Suomen kolmanneksi yleisin äidinkieli suomen ja ruotsin kielten jälkeen (Tilastokeskus 2001, 16-17). Kotimaisten kielten lisäksi Tilastokeskuksen TIKE-aineistossa on luokiteltuna vain suurimpien eurooppalaisten kielten puhujat. Ryhmä *muut* muodostuukin varsin suureksi, kuten kuva kaksi osoittaa.

Kuvio 4. Äidinkielet kohderyhmässä (N=10 485), %.

Suomen kielen äidinkielekseen ilmoittaneista 72 prosenttia (N=509) on entisestä Neuvostoliitosta, 15 prosenttia (N=107) Virosta ja loput EU:sta, Pohjois-Amerikasta tai Pohjoismaista muuttaneita. Näillä henkilöillä on todennäköisesti suomalaiset sukujuuret ja tätä kautta syntynyt identifikaatio suomen kieleen, vaikka kieli ei kenties kaikissa tapauksissa olisikaan henkilön vahvin kieli.

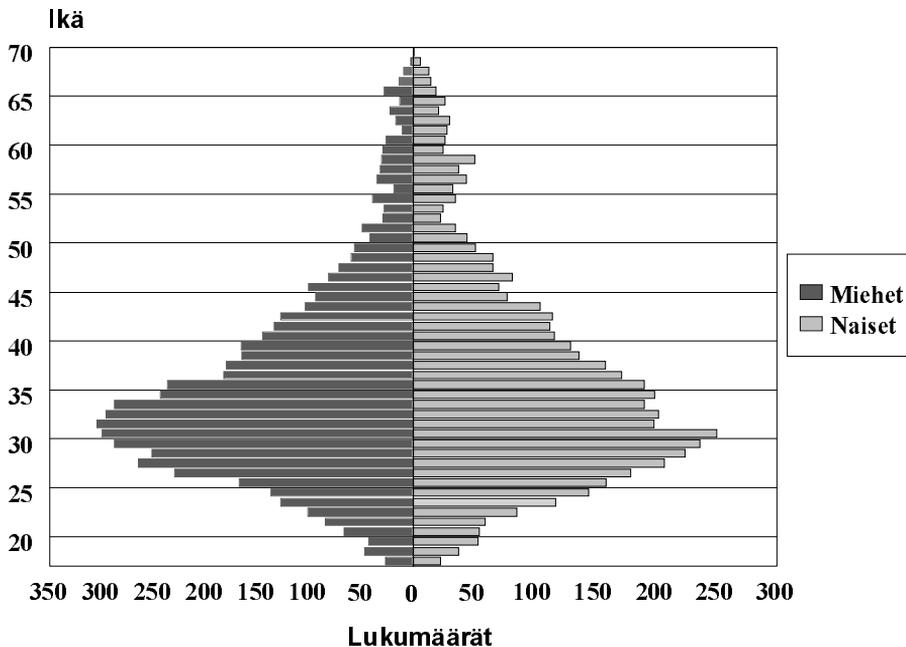
Sukupuoli

Sukupuolijakauma aineistossa vastaa koko maahanmuuttajaväestön sukupuolijakaumaa; vuonna 1992 koko ulkomaalaisväestöstä oli miehiä 55 prosenttia ja vuonna 1997 heitä oli 51 prosenttia (Tilastokeskus 1994 ja 1998). Sukupuolijako kansalaisuusryhmittäin on kuitenkin huomattavasti epätasaisempi. Kuten koko ulkomaalaisväestössä, myös tutkimusaineistossa joidenkin ryhmien sukupuolijakauma on hyvin vino. Monien kansalaisuusryhmien vinot sukupuolijakaumat tuovat esiin Suomen maahanmuuttopolitiikan vaikutuksen maahanmuuttajaväestön rakenteeseen. Koska pysyvän maahanmuuton mahdollisuudet ovat rajoittuneet paljolti inkerinsuomalaisten maahanmuuttoon, pakolaisuuteen, perhesyihin ja avioliittoon Suomen kansalaisen kanssa, on tämä muokannut myös maahanmuuttajaväestön rakennetta. Avioliitto Suomen kansalaisen tai Suomessa pysyvästi asuvan ulkomaalaisen kanssa on yleisin yksittäinen syy muuttaa Suomeen (Ylänkö 2000). Esimerkiksi marokkolaiset ja turkkilaiset muualla läntisessä Euroopassa ovat tulleet alun perin työhön, myöhemmin he ovat jääneet pysyvästi, ja yhteisöt ovat laajentuneet pikku hiljaa ketjumuuton myötä (esim. Piore 1979; Sassen 1999). Suomessa työvoiman maahanmuuttoa ei samassa laajuudessa ole ollut, ja näin esimerkiksi Marokon ja Turkin kansalaisetkin ovat pääosin suomalaisten kanssa naimisissa olevia miehiä.

Ikärakenne

Kuten aiemmin mainitsin, aineistoon otettiin mukaan ne henkilöt, jotka olivat maahanmuuttovuonna työkäisiä eli 15-64-vuotiaita. Seuraava kuvio 3 kuvaa maahanmuuttajien sukupuoli- ja syntymävuosijakaumaa ja tuo esiin sen, että aineistossa ovat vahvasti edustettuina parhaassa työiässä olevat. Suurin osa aineistossa mukana olevista on syntynyt vuoden 1960 tienoilla, nuorimpia joukosta ovat Maghreb-maista (Tunisia, Marokko, Algeria) kotoisin olevat, joista 78 prosenttia on syntynyt vuosina 1959-68. Vanhimpia taas ovat entisen Neuvostoliiton kansalaiset. Suomessa asuvat maahanmuuttajat ovatkin samoin kuin muissa myöhäisissä maahanmuuttomaissa Irlannissa ja Portugalissa huomattavasti nuorempia kuin muissa EU-maissa (Salt ym. 2000, 60-62).

Kuvio 5. Ikä- ja sukupuolijakauma aineistossa (N= 10 485).

Maahanmuuttajien ikärakenne siis poikkeaa voimakkaasti koko väestön ikärakenteesta (Tilastokeskus 2001). Maahanmuuttajien ikärakenteen poikkeaminen koko väestöstä on haaste maahanmuuttajien ja muun väestön sosioekonomisen aseman vertailulle. Siinä missä maahanmuuttajat ovat suureksi osaksi parhaassa työ- ja lisääntymisiässä on muu väestö ikärakenteeltaan vanhenevaa sotien jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien muodostaessa piikin väestöpyramidissa. Suomen maahanmuuttajaväestöstä vanhusväestön määrä on vähäinen, alle 10 000 henkeä. Tässä joukossa ovat yliedustettuina Ruotsista tai Yhdysvalloista tulevat paluumuuttajat, jotka haluavat viettää eläkepäivänsä aiemmassa kotimaassaan (esim. Tilastokeskus 2001). Monissa jo 1950-luvulta lähtien maahanmuuttajia vastaanottaneissa maissa vanhenevien maahanmuuttajien palveluiden järjestäminen on akuutti kysymys, mutta Suomessa ollaan saman kysymyksen edessä vasta useiden vuosikymmenten päästä (ks. kuitenkin Kuusi ja Raitanen 2000).

Siviilisääty

Taulukossa 5 on esitetty maahanmuuttajien siviilisääty tulovuoden lopussa sekä vuoden 1997 lopussa rinnastaen tiedot ikäpainotettuihin tietoihin koko väestöstä.

Taulukko 5. Maahanmuuttajien siviilisäätö tulovuoden lopussa (N= 10 485), vuonna 1997 (N=8 556) sekä koko väestön siviilisäätö maahanmuuttajien ikärakenteen mukaan painotettuna vuonna 1993.

SIVIILISÄÄTY	MAAHANMUUTTAJAT MAAHAN TULLESSA %	MAAHANMUUTTAJAT VUONNA 1997 %	KOKO VÄESTÖ 1993 %
Naimisissa	66	68	50
Naimaton	29	16	40
Eronnut	4	14	9
Leski	1	2	1
YHTEENSÄ %	100	100	100

Maahanmuuttajat ovat siis olleet avioliitossa Suomeen muuttaessaan useammin kuin koko väestö. Tämä voi johtua paitsi kulttuurisista syistä, myös noudatetuista oleskelulupakäytännöistä. Avioliittoa pidetään legitimiimpänä syynä saada oleskelulupa Suomeen kuin muita perusteita, kuten avioliittoa tai ystävyyssuhteita (<http://www.uvi.fi>; Juntunen 1999, 218-219). Naimisissa olevia oli eniten Turkin kansalaisissa ja Maghrebmaista tulevissa. Yli 80 prosenttia näiden maiden kansalaisista oli maahantulovuoden lopussa naimisissa. Näissä ryhmissä avioliitto Suomen kansalaisen kanssa on myös yleisin oleskeluluvan myöntämisperuste (taulukko 1). Vastaavasti pohjoismaalaisten (islantilaiset, norjalaiset, tanskalaiset) ja pohjoisamerikkalaisten (Kanadan ja Yhdysvaltain kansalaiset) joukossa oli eniten naimattomia.

Avioliittoa suosivista oleskelulupakäytännöistä johtuu todennäköisesti myös naimattomien pienempi määrä maahanmuuttajien kuin koko väestön joukossa – kohderyhmän vanhennuttua muutamalla vuodella 1997 naimattomia on edelleen vähemmän. Eronneisuus vaikuttaa olevan maahanmuuttajien joukossa yleisempää kuin koko väestössä (vrt. myös Tilastokeskus 2001, 21), johon yksi syy on todennäköisesti avioliiton suosiminen oleskelulupaperusteissa.

7.2 Maahanmuuttajat eri puolilla Suomea

Maahanmuuttoa voi tarkastella alueellisena ilmiönä neljästä eri näkökulmasta lähtien:

- Suomeen muutto ulkomailta,
- maahanmuuttajien jakaantuminen eri puolille Suomea,
- maahanmuuttajien jatkomuutto Suomessa,
- maahanmuuttajien muuttaminen Suomesta edelleen joko syntymämaahan tai johonkin muuhun maahan.

Suomeen muuttoa ulkomailta eli sitä, keitä maahanmuuttajien joukossa on ja mikä on tarkasteluajankohdan maahanmuuton historiallinen, taloudellinen ja poliittinen konteksti, on käsitelty jo aiemmin. Seuraavassa käsitelläänkin maahanmuuttajien jakaantumista eri puolelle Suomea, muuttamista Suomessa ja Suomesta.

Maahanmuuttajien jakaantuminen alueellisesti

Maahanmuuttajien alueellista jakaantumista tarkasteltiin vanhan, ennen vuotta 1997 voimassa olleen läänijaon mukaisesti. Maahanmuuttajat ovat vahvasti keskittyneet eteläiseen Suomeen. Yli 60 prosenttia sekä kohderyhmään kuuluvista että kaikista maahanmuuttajista asuu eteläisessä Suomessa (Tilastokeskus 2001, 25-27). Alueellisesti ovat selvästi eniten keskittyneet somalialaiset, joista 79 prosenttia asui vuonna 1997 Uudellamaalla. Myös Etelä-Amerikasta, Lähi-idästä ja Kiinasta kotoisin olevat ovat varsin tiiviisti keskittyneet Uudellemaalle. Muiden läänien ja kansalaisuuksien osalta alueellinen hajonta on suurempi.

Eri lääneissä maahanmuuttajat ovat sijoittuneet erityisesti suurimpiin kaupunkeihin, ja kaupungeissa tietyille alueille. Eteläisessä Suomessa tämä alue on pääkaupunki-seutu, jossa kolmen kaupungin (Helsinki, Espoo, Vantaa) väestöstä 3,9 prosenttia oli ulkomaalaisia vuonna 1999.

Helsingissä ulkomaan kansalaisten osuus väkiluvusta oli 4,7 prosenttia vuodenvaihteessa 1998-99. Itä-Helsingissä asui 26 prosenttia kaupungin 26 000 ulkomaan kansalaisesta. Ulkomaalaisten määrä on lähes viisinkertaistunut itäisessä Helsingissä 1990-luvun kuluessa, ja maahanmuuttajia on keskittynyt erityisesti Myllypuroon, Mellunkylään ja Vuosaaren (Askelo 2000, 26-27; Kortteinen & Vaattovaara 2000, 118-119). Kehitysmaista tulevien maahanmuuttajien keskittyminen on seurausta arava-vuokra-asuntojen suuresta määrästä näillä alueilla. Alueet ovat muodostuneet jo asuntokantansa vuoksi pienituloisten asuinalueiksi, ja maahanmuuttajat ovat yliedustettuina

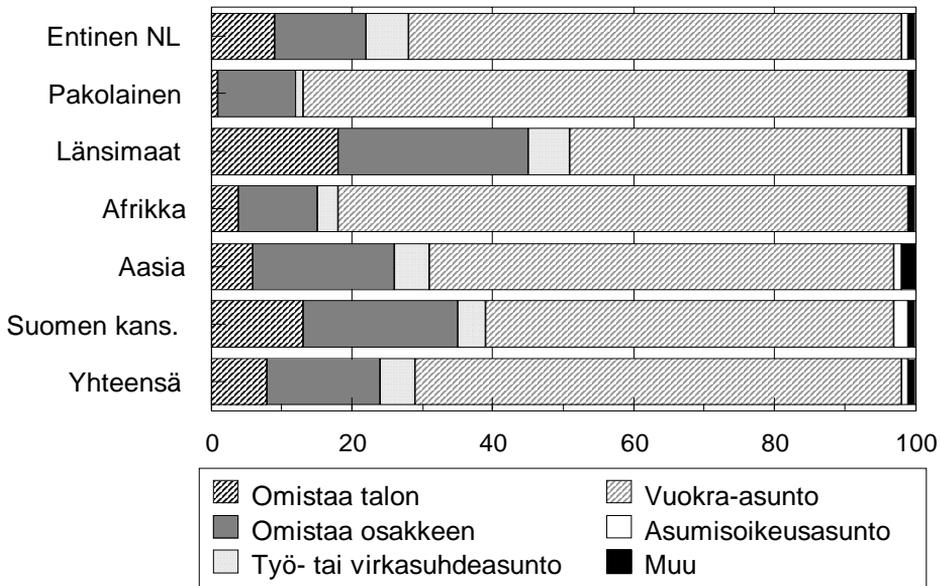
pienituloisten joukossa niin Helsingissä kuin muuallakin Suomessa. Voikin sanoa, että niillä suurimpien kaupunkien alueilla, joissa on paljon aravavuokra-asuntoja, on myös paljon muista kuin länsimaista tulevia maahanmuuttajia. Julkinen asuntosektori jää pienituloisille maahanmuuttajille useimmiten ainoaksi vaihtoehdoksi, koska heillä on vaikeuksia saada asuntoa vapailta asuntomarkkinoilta, joilla kilpailu on kova, syrjintä avointa ja pelisäännöt vaativat kulttuurisia taitoja. Ilman julkisen sektorin vuokra-asuntoja pakolaisten ja muiden ei-länsimaalaisten maahanmuuttajaryhmien mahdollisuudet kelvolliseen asumiseen voisivat olla vähäiset. Yleisesti ottaen pääkaupungin, kuten muunkin Suomen, ulkomaalaisväestö on kuitenkin vielä niin pieni, ettei maahanmuuttajien asuminen ole eriytynyt merkittävästi. (Kauppinen 2000a ja 2000b.) Kuitenkin pääkaupunkiseudun sosioekonomista eriytymistä koskevassa tutkimuksessa on todettu, että maahanmuuttajia⁴⁹ on keskittynyt erityisesti niille alueille, joihin on tiivistynyt myös sosioekonomista huono-osaisuutta (Kortteinen & Vaattovaara 2000).

Aineistosta nousee esiin se, että maahanmuuttajien tyypillisin asumismuoto on vuokra-asuminen. Vuoden 1997 lopussa tutkituista maahanmuuttajista 64 prosenttia asui vuokralla, viidellä prosentilla kyse oli työ- tai virkasuhdeasunnosta. Asunnon hallintaperuste on sidoksissa työmarkkina-asemaan ja sitä kautta käytettävissä oleviin tuloihin. Vakaiden tulojen turvin voi hakea asuntolainaa ja tätä kautta pyrkiä valtaväestön suosimalle asumisuralle. Omistusasuntoja ovatkin hankkineet aktiivisimmin juuri länsimaista kotoisin olevat, kun taas pakolaiset asuvat 85 prosenttisesti vuokra-asunnoissa.

Ikäpainotetussa koko väestössä oli vuonna 1997 talonomistajia 38 prosenttia, osakehuoneiston omistajia 26 prosenttia, vuokra-asunnossa asui 31 prosenttia, asumisoikeusasunnossa asui yksi prosentti ja muu hallintaperuste oli asunnossaan neljällä prosentilla. Maahanmuuttajat asuvat siis vuokralla huomattavasti useammin kuin koko väestö. Tämä liittyy paitsi maahanmuuttajien asumisuran lyhyteen ja varallisuuden rajoitettuun määrään myös siihen, että maahanmuuttajat asuvat 80-prosenttisesti eteläisen Suomen kaupunkikeskuksissa, joissa asuntojen hinnat tekevät suomalaisen asumisunelman – omakotiasumisen – tavoittamattomaksi monille.

⁴⁹ Kortteinen ja Vaattovaara (1999; 2000) eivät käytä käsitettä *maahanmuuttaja*, vaan erikseen määrittelemättömiä käsitteitä *ulkomaalainen*, *ulkomailla syntynyt* ja *etninen vähemmistö*. Ko. tutkimuksen metodin ja tulosten arvioinnin kannalta käsitteiden käytön sekavuus on ongelmallista. Tämän tutkimuksen alkuosassa (luku 1) on määritelty käsitteiden *ulkomaalainen* ja *ulkomailla syntynyt* välistä eroa. Vastaavasti *etnisellä vähemmistöllä* tarkoitetaan yleisesti etnistä ryhmää, joka on asunut useampia sukupolvia maassa ja on ehtinyt luoda omia institutionaalisia rakenteitaan (esim. Liebkind 1988; Necef 1996). Lainsäädännössä tunnustettuja etnisiä vähemmistöjä Suomessa ovat esimerkiksi romanit, juutalaiset ja tataarit. Suurin osa ulkomaalaisesta ja ulkomailla syntyneestä väestöstä on asunut Suomessa vasta noin vuosikymmenen, joten etnisen vähemmistön käsite ei vakiintuneessa muodossaan vielä kuvaa joukkoa, johon Kortteisen ja Vaattovaaran (esim. 1999; 2000) tutkimus kohdistuu.

Kuvio 6. Asunnon hallintaperuste: maahanmuuttajat alkuperän mukaan ja Suomen kansalaisuuden saaneet 1997, % (N= 7957).

Vaikuttaa siltä, että asuntomarkkinoilla elää samantyyppinen mahdollisuuksien hierarkia kuin työelämässä. Maailmantalouden etuoikeutetut pääsevät paremmin kiinni markkinatalouden ehdoilla toimiviin omistusasuntoihin ja yksityisiin vuokra-asuntoihin kuin esimerkiksi kehitysmaista tulleet ryhmät, kuten pakolaiset (Kauppinen 2000a, 2000b; Uusikallio 2001, 250-264). Kansalaisuuden mukaan tarkasteltuna asunnon hallintasuhte näyttäytyy osana muuta kiinnittymistä yhteiskuntaan: Suomen kansalaisuuden saaneita asuu omistusasunnoissa enemmän kuin muita ryhmiä. Siinä missä kansalaistumisen voi tulkita pitempiäaikaiseksi sitoutumiseksi suomalaisen yhteiskunnan jäsenyyteen, sitoutuminen asuntolainaan voi ilmentää samaa pyrkimystä.

Suomen sisäinen muuttoliike

Seuraavassa taulukossa 6 on kuvattu tutkimuksessa mukana olevien maahanmuuttajien jakaantuminen eri asuinlääneihin maahantulovuonna (ts. lääni, jonka alueelle maahanmuuttajat ovat maahan tullessaan rekisteröityneet) sekä vuonna 1997.

Taulukko 6. Maahanmuuttajien asuinläänit maahantulovuoden lopussa 1989-93 ja vuonna 1997 (N= 10 485).

ASUINLÄÄNI	TULOVOUONNA	%	VUONNA 1997	%	% ILMAN POIS-MUUTTANEITA
Uudenmaan lääni	5 139	48	4 702	45	54
Turun ja Porin lääni	1 164	11	958	9	11
Ahvenanmaa	48	1	21	0	0
Hämeen lääni	1 143	10	902	9	11
Kymen lääni	535	5	401	4	5
Mikkelin lääni	389	4	190	2	2
Pohjois-Karjalan lääni	279	3	165	2	2
Kuopion lääni	309	3	210	2	3
Keski-Suomen lääni	321	3	254	2	3
Vaasan lääni	483	5	322	3	4
Oulun lääni	468	5	317	3	4
Lapin lääni	207	2	114	1	1
Poismuuttaneet	-	-	1 929	18	-
YHTEENSÄ	10 485	100	10 485	100	100

Maahanmuuttajien keskittyminen eteläisen Suomen ja erityisesti Uudenmaan läänin alueelle on voimakasta. Vähiten muuttoa muualle Suomeen tai Suomesta pois on ollut Uudenmaan läänistä ja eniten Mikkelin, Pohjois-Karjalan ja Lapin läänien alueelta, eli samoilta alueilta, jotka ovat koko väestön muuttoliikettä ajatellen muuttotappioläänejä. Poismuutto näistä ja myös muista lääneistä on suuntautunut jonkin verran naapuriläänisiin, mutta pääosin Uudenmaan läänisiin.

Uudenmaan lääni houkuttelee sekä ensimmäistä kertaa Suomeen asettuvia että pitempään maassa asuneita. Alueen taloudelliset resurssit tarjoavat työpaikkoja työn takia muuttaville sekä runsaita koulutusmahdollisuuksia opiskelupaikkoja hakeville. Maahanmuuttajia houkuttelevat alueella asuvat muut maahanmuuttajat, jolloin etnisen keskittymän syntyminen mahdollistaa kulttuurisen yhteisöllisyyden ylläpidon (esim. Breton ym. 1990).

Vuodesta 1987 lähtien pakolaisia on sijoitettu pääkaupunkiseudun ulkopuolelle ns. *kuntiinsijoitusohjelman* puitteissa. Vuonna 2000 pakolaisia sijoittaneita kuntia oli jo yli sata. (Forsander & Ekholm 2001, 110.) Pakolaisten sijoituspäätöstä tehdessä kunnilla on itsemääräämisoikeus. Kunnanhallitus tekee päätöksen vastaanottaa sovitun määrän pakolaisia määrättyinä ajankohtana, ja kunta sitoutuu järjestämään asunnot ja muut palvelut, joita pakolaisten kotouttaminen edellyttää. Paitsi kiintiöpakolaisia myös myönteisen oleskelulupapäätöksen saaneita turvapaikanhakijoita on sijoitettu kuntiin eri puolelle maata. Kuntiinsijoituspolitiikan taustalla on tarve jakaa pakolaisista syntyvää taloudellista rasitetta eri puolille Suomea. Valtio on tehnyt vastaanoton kunnille houkuttelevammaksi laskennallisina kuntakorvauksina, joita pakolaisten vastaanotosta maksetaan kunnille vastaanotosta aiheutuvien kulujen peittämiseksi (Vnp 512/1999).

Tutkijat ovat arvostelleet pakolaisten hajasijoitusta eri puolille maata. Karmela Liebkindin (esim. 1994b) mukaan etnisten yhteisöjen tuen puuttuminen on uhka pakolaisten psyykkiselle hyvinvoinnille. Matinheikki-Kokon (1992b; 1997) kritiikin mukaan vastaanottojärjestelmä ei hajasijoituspolitiikan seurauksena kykene tarjoamaan riittävästi tukea pakolaisten kulttuuri-identiteetille, ja näin monikulttuurisuutta ideologisella tasolla syleilevän integraatiopolitiikan tavoitteeksi muodostuu käytännössä nopea assimilaatio suomalaiseen kulttuuriin. Wahlbeck (1999, 80-82) kritisoi Valtosen (1998) tavoin hajasijoituspolitiikan olevan yksi muoto suomalaisen pakolaisten integraatiopolitiikan ongelmakeskeistä ja holhoavaa lähestymistapaa. Hajasijoituksen vuoksi riittävän vahvoja pakolaisyhteisöjä ei pääse muodostumaan, ja näin pakolaisten omissa sosiaalisissa verkostoista nousevat voimavarat jäävät hyödyntämättä. Pakolaisten nähdään menettäneen ”kaiken” sosiaalisen, fyysisen ja inhimillisen pääomansa ja olevan siis erityisen huolenpidon tarpeessa kuten lapset tai vajaa-kuntoiset⁵⁰, jotka pitää menetyksen jälkeen uudelleen sosiaalistaa - tai jopa kuntouttaa - suomalaiseen yhteiskuntaan. Lähestymistapa kuitenkin ruokkii, kuten yleinen kritiikki kuuluu, lähinnä sosiaalistumista hyvinvointiyhteiskunnan palveluiden asiakuuteen (vrt. esim. Valtonen 1998; Wahlbeck 1999; Neced 2000).

Wahlbeck (1999, 81) huomauttaa, että suomalainen pakolaispolitiikka hajasijoitusmalleineen perustuu uskalle epärealistisen nopeasta integraatiosta tai jopa assimilaatiosta. Yhtenä ilmentymänä tästä pidetään käsitettä pakolaisten vastaanotto-toiminta (aiemmin *pakolaishuolto*), joka alleviivaa palveluiden väliaikaisuutta (Matinheikki-Kokko 1997). Palveluita siis tarjotaan sen aikaa - käytännössä muutaman vuoden - kunnes pakolaiset on normalistettu samaan asemaan muiden kunnan asukkaiden kanssa. Ajatukset monikulttuuriseen yhteiskuntaan kuuluvasta positiivisesta eriyttämisestä elävät kritiikin mukaan ainoastaan juhlapuheissa.

Suomen ja muiden Pohjoismaiden kaltaisissa perinteisesti etnisesti ja sosiaalisesti homogeenisessa yhteiskunnassa maahanmuuttajien keskittyminen omiin etnisiin yhteisöihinsä on vaikea ajatus. Lisääntyvä etninen heterogeenisuus ja asuinalueiden segmentoituminen haastaa perinteisen pohjoismaisen tasa-arvon ideaalin, joka tukee mahdollisimman nopeaa integraatiota valta-yhteiskuntaan eli tulemista osaksi jo olemassa olevaa kokonaisuutta. (Wahlbeck 1999, 81.) Nykyistä tiiviimpien etnisten yhteisöjen muodostuminen tukisi asumisen segmentoitumista eli maahanmuuttajien omien asuinalueiden muodostumista. Segmentaatio voisi johtaa segregatioon, kaupunki-alueiden eriytymiseen ja eristäytymiseen muusta yhteiskunnasta omalakisiksi, valta-yhteiskunnan elämäntavasta poikkeaviksi saarekkeiksi, jotka voivat olla alttiita myös

⁵⁰ Tätä kuvaa elävästi se, että pakolaisasioiden hallinnon ollessa vuosina 1984-93 sosiaalihuollituksen vastuulla, pakolaisasiat kuuluivat hallinnollisesti kuntoutusasioiden osastolle.

sosiaalisten ongelmien kasautumiselle. Nämä kaikki ovat piirteitä, jotka näyttäytyvät monietnisen yhteiskunnan mukanaan tuomina uhkakuvina perinteiseen järjestykseen perustuvissa hyvinvointiyhteiskunnissa. Suomessa kaupungit ovat olleet sosiaalisesti tasapainoisia kansainvälisestä perspektiivistä tarkastellen. Suomesta puuttuu monia tekijöitä, jotka ovat muualla edistäneet alueellista eriytymistä: jo vuosikymmeniä on rakennettu omistussuhteiltaan vaihtelevia asuinalueita, suurkaupungit puuttuvat, ja maa on ollut etnisesti ja sosiaalisesti homogeeninen, mikä on näkynyt tulonjaon tasaisuutena (Kortteinen & Vaattovaara 1999; 2000).

Pakolaisten hajasijoituksen kritiikot ovat olleet huolestuneita pääosin pakolaisten henkisestä hyvinvoinnista, ja näkökulma on ollut yksilökeskeinen. Tiiviimmät sosiaaliset verkostot voivat kuitenkin tukea monenlaista yhteiskunnallista aktiivisuutta, kuten taloudellista toimeliaisuutta. Rakenteellista näkökulmaa eli sitä, mitä etua tiiviimmistä maahanmuuttajayhteisöistä voisi olla maahanmuuttajien työllistymiselle ja taloudelliselle innovatiivisuudelle ja tätä kautta yhteiskunnalle laajemminkin, on tuotu Suomessa varsin vähän esiin (vrt. kuitenkin Kortteinen & Vaattovaara 2000 sekä Ruotsista Österberg 2000, 19-43).

Toisenlaisen pakolaisten sijoituspolitiikan esteenä on käytännöllisiä ongelmia. Suomessa kunnilla on varsin laaja itsehallinto. Päätöksen pakolaisten asuttamisesta kuntaan tekevät kunnan poliittiset päättäjät, ja ongelmana on, että mikään kunta ei ole halukas ottamaan vastaan useampana vuotena sitä määrää pakolaisia, joka yhteisöllisyyden syntymisen edellytyksenä olisi. Haluttomuuden taustalla voi olla pelko sosiaalisten ongelmien syntyisestä mutta myös käytännöllinen huoli resurssien, kuten asuntojen tai koulutuksen, riittävydestä. Vaikuttaa siltä, että valtionkorvausjärjestelmän kautta tulevat summat eivät riitä pakolaisista aiheutuvien kulujen korvaamiseen kuin tiettyyn rajaan asti: monien pakolaisten osalta kolme vuotta korvausaika ei riitä kunnan tarjoamien palveluiden aiheuttamien kulujen peittämiseen.

Pakolaisten hajasijoituksen seurauksena on ollut se, että monet ovat äänestäneet jaloillaan ja siirtyneet omatoimisesti pääkaupunkiseudulle tai muihin aluekeskuksiin. Pakolaiset ovat siis osa maan sisäistä muuttoliikettä pääkaupunkiseudulle ja lähi-keskuksiin (Ekholm 1994).

”— Ihmiset muuttavat tänne pääkaupunkiseudulle, koska yhteisö on (täällä) liian pieni ja on yksinäistä.” (Vietnamilainen pakolainen, Ekholm 1994, 94).

Entisen Neuvostoliiton alueelta muuttavien inkerinsuomalaisten paluumuuttajien asuttamisessa noudatetaan myös eräänlaista kiintiöpolitiikkaa. Ennen Suomeen muuttota paluumuuttajalla täytyy olla asunto valmiina, ja asuntoa haetaan käytännössä kunnasta, johon muuttota suunnitellaan. Aiemmin, ennen vuotta 1996, tätä ns. *kuntiinohjausjärjestelmää* ei ollut, ja tuolloin muutto oli pääosin spontaania ja suuntautui lähinnä pääkaupunkiseudulle. Pääkaupunkiseudulla tulijoiden asuttaminen vaikeutui ja erilaisiin hätämajoituksiin ja muihin väliaikaisratkaisuihin jouduttiin turvautumaan usein. 1990-luvun loppupuolelta lähtien inkerinsuomalaisia on asutettu eri puolille Suomea. (Virtanen 1997.) Valtio korvaa kunnille paluumuuttajien toimeentulotukimenot muuttota seuranneelta puolen vuoden ajalta ja vanhuksille viiden vuoden ajalta (Vnp 1054/90).

Koska maahanmuuttajat ovat keskittyneet suurimpiin kaupunkeihin, voi maahanmuuttopolitiikan nähdä osana kaupunkipolitiikkaa (esim. Sassen 1991). Ilmiö ei ole erityisen suomalainen, vaan muissakin maissa maahanmuuttajat keskittyvät kasvukeskuksiin ja suurimpiin kaupunkeihin. Suomessa tällainen keskus on pääkaupunkiseutu, ja esimerkiksi Ruotsissa Tukholman, Malmön ja Göteborgin seudut. Ruotsissa noudatettiin aiemmin samantyyppistä pakolaisten kuntiinsijoituspolitiikkaa kuin Suomessa. Vuosina 1984-1994 Ruotsissa seurattiin ns. *koko Ruotsi* -toimintamallia, jonka avulla pakolaisten sijoittumisesta aiheutunutta sosiaalista ja taloudellista rasitusta pyrittiin tasaamaan kuntien kesken. Hajasijoituspolitiikan tavoitteena oli lisäksi tarjota kunnille mahdollisuus oikoa vanhenevaa väestörakennettaan pakolaisten avulla. Seuraukset olivat Ruotsissa saman tyyppiset kuin Suomessakin: pakolaiset ovat oman toimimisesta muuttamalla keskittyneet kasvukeskuksiin lähelle muita saman etnisen ryhmän jäseniä. (Borgegård ym. 1996, 176-177; Similä 1992, 11-18.)

Ongelmana pakolaisten ja myös muiden maahanmuuttajien jatkomuutoissa Suomen sisällä on se, että ne voivat lisätä yhteiskunnan kustannuksia ja viivästyttää maahanmuuttajan sosioekonomista integraatiota. Osa pääomista tai erilaisista valmiuksista on aluesidonnaisia, eli ne ovat hyödynnettävissä ainoastaan maantieteellisesti rajatulla alueella. Muuttamalla maasta tai kaupungista toiseen ihminen siis menettää nämä *insider* -edut, eli *sisäryhmäsidonnaiset* pääomien muodot (vrt. Fischer & Malmberg 1997; 1998). Muuton tuomat muut edut - esimerkiksi etnisen yhteisön läheisyys - voivat kuitenkin motivoida enemmän. Monet maahanmuuttajiin kohdistetuista yhteiskunnallisista tukimuodoista, esimerkiksi tuetut työelämäkontaktit, eivät hyödytä maahanmuuttajien paikallista sosioekonomista integraatiota, mikäli henkilö muuttaa toiselle paikkakunnalle. Esimerkiksi monilla ruotsinkielisillä paikkakunnilla maahanmuuttajakoulutuksessa opetettava kieli on ruotsi. Mikäli maahanmuuttaja hakeutuukin suomenkieliselle paikkakunnalle, on käytännössä opeteltava suomen kieli, jotta työllistyminen tai jatkokouluttautuminen onnistuisi. Myös monet sosiaalisen pääoman muodoista, esimerkiksi työelämäkontaktit, ovat paikkasidonnaisia, jolloin

kontaktiverkoston luominen on uudella paikkakunnalla aloitettava alusta. Ruotsissa tehdyn tutkimuksen mukaan sosioekonomisesti ovat parhaiten menestyneet sellaiset maahanmuuttajat (ikä ja koulutustausta vakioiden), jotka ovat pysyneet mahdollisimman pitkään samoilla alueellisilla työmarkkinoilla, mieluummin suurehkoissa kaupungeissa. Muuttaminen maan sisällä voi johtaa aluekohtaisten sisäryhmäsidoonisten etujen menetykseen, mikä heijastuu heikompana sosioekonomisena menestyksenä. (Fischer & Malmberg 1998.)

Maastamuuttaneet

Vuosina 1989-93 Suomeen muuttaneiden ja sittemmin ennen vuotta 1997 tilastoista poistuneiden osuus on 18 prosenttia kaikista tarkasteluvuosina maahanmuuttaneista. Suurimmalta osalta on olemassa tieto maastamuutosta sekä maasta, johon he ovat muuttaneet. Tavanomaisin kohdemaana maastamuuttajille on kansalaisuusmaa. Kahdelta prosentilta (N=223) tämä tieto kuitenkin puuttuu, joten kyseessä on joko ”häviäminen” - muutto tuntemattomaan kohteeseen - tai kuolema.

Maastamuuttaneiden osuus on jakaantunut läänien kesken melko tasaisesti, kuitenkin siten, että ne läänit, joihin maahanmuuttajia on alun alkaen muuttanut vähän, ovat menettäneet suhteellisesti enemmän maahanmuuttajistaan.

Taulukko 7. Maastamuuttaneiden osuus eri kansallisuusryhmissä 1997 loppuun mennessä (N=10 485).

<u>ENITEN MAASTAMUUTTANEITA %</u>		<u>VÄHITEN MAASTAMUUTTANEITA %</u>	
Pohjoismaat	66	Irak	4
Pohjois-Amerikka	53	Maghreb	7
Itä-Aasia	45	Entinen Jugoslavia	8
Oseania	44	Vietnam	10

Suomesta poismuuttaneita oli eniten niissä kansallisuusryhmissä, jotka alun alkaen olivat sijoittuneet hyvin työmarkkinoille. Monet näistä kansalaisuuksista olivat tiettyä työtehtävää varten maahanmuuttaneita työvoimapolitiittisia maahanmuuttajia. Taulukossa 7 on kuvattu eniten ja vähiten maastamuuttaneiden osuudet kansallisuusryhmittäin. Maasta suuressa määrin muuttaneita voisi siis kuvailla maailmanpolitiikan ja -talouden etuoikeutetuiksi kansallisuusryhmiksi, joilla on mahdollisuuksia valita asuinmaansa. Vastaavasti vähän poismuuttaneet ovat kotoisin sellaisista maista, joiden kansalaisten liikkumismahdollisuudet ovat rajoitetut. Vähäisessä määrin maastamuuttaneiden kansallisuusmaat ovat joko pakolaisuutta tuottavia (Irak, entinen Jugo-

slavia) tai runsaasti ylimääräistä työvoimaa tuottavia (Maghreb-maat) tai molempia (Vietnam).

7.3 Maahanmuuttajien koulutustausta

Inhimillisen pääoman tutkimuksessa koulutusta pidetään yhtenä tärkeimmistä työmarkkina-asemaan vaikuttavista tekijöistä. Koulutuksella nähdään olevan tietty taloudellinen vaihtoarvo, jonka suuruus määräytyy työmarkkinoilla kysynnän ja tarjonnan mukaisesti. Yritystasolla työvoiman koulutustason parantuminen merkitsee tuotavuuden parantumista, ja yksilötasolla koulutustason parantuminen merkitsee yksilön markkina-arvon ja sitä kautta työmarkkina-aseman ja tulotason kohoamista (esim. Borjas 1994; Chiswick 1978). Mikäli koulutustaso vaikuttaisi näin mekaanisesti myös maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan, merkitsisi se sitä, että korkeammin koulutettujen maahanmuuttajien asema olisi automaattisesti parempi kuin vähemmän koulutettujen. Näin ei kuitenkaan ole, vaan koulutus on osa myös muita pääomalajeja, kuten sosiaalista ja kulttuurista pääomaa. Sillä, missä ja milloin koulutus on suoritettu ja mitä sisältöjä koulutuksessa on ollut, on merkityksensä koulutuksen työmarkkina-arvon määräytymisessä.

Koulutusjärjestelmien vertailu kansainvälisittäin on vaikeaa. Koska tutkinto tai koulutuksen pituus eivät kerro paljoakaan koulutuksen sisällöstä, on kvantifioitavissa olevia tietoja maahanmuuttajien koulutuksesta pidettävä viitteellisinä arvioitaessa koulutuksen käyttöarvoa uuden maan työmarkkinoilla. Jokaisen maan koulutusjärjestelmä on muokattu vastaamaan kyseisen maan tai alueen työmarkkinoiden kvalifikaatiotarpeita. Koulutuksen sisältö, opetusmenetelmät ja koko koulutuskulttuuri heijastelevat niitä käsitteitä ja arvostuksia, joita koulutukseen ja formaaliin oppimiseen kussakin yhteiskunnassa liitetään.

Maahanmuuttajien koulutustiedot on yhdistetty TIKE-aineistoon Tilastokeskuksen tutkintorekisteristä. Tutkintorekisterin tiedot kerätään suoraan niistä oppilaitoksista, joissa tutkinnot on suoritettu. Maahanmuuttajien osalta tutkintorekisteriin on yhdistetty tietoja myös työhallinnon tietojärjestelmästä. Sen sijaan opetusministeriön tai opetushallituksen tekemät tutkintojen vastaavuuspäätökset eivät näkyneet tutkintorekisterissä vielä siinä vaiheessa kuin aineisto hankittiin.

Tilastokeskuksen tutkintorekisterissä maahanmuuttajien tiedot ovat melko puutteelliset. Vuonna 1997 oli 47 prosentilla aineistoon kuuluvista merkintä joko keskiasteen tai korkea-asteen tutkinnosta. Muilla on siis joko perusasteen tutkinto, puuttuva kou-

lutus tai puuttuva koulutustieto. Maahanmuuttajien kohdalla on huomattava, että koulutustieto jää herkästi puuttumaan tai merkitään tuntemattomaksi silloin, jos koulutuksesta ei löydy riittävästi näyttöä tai koulutusta ei kyetä vertaamaan suomalaiseen koulutusjärjestelmään. Koulutus voi olla tuntematon myös niissä tapauksissa, joissa henkilö ei ole ollut maassa ollessaan viranomaisjärjestelmien kanssa tekemisissä, mikä olisi mahdollistanut koulutustietojen tallentumisen rekistereihin.

Todennäköistä on, että koulutustieto on merkitty tuntemattomaksi erityisesti koulutusrakenteen ääripäissä. ”Tuntemattomat” voivat olla Suomeen tiettyä työtehtävää varten muuttaneita tai opiskelijoita, jotka eivät ole asioineet työhallinnon kanssa, joten koulutustiedot eivät ole tallentuneet henkilörekistereihin. Tämä joukko on todennäköisesti siten valikoitunut, että koulutustaso on keskimääräistä korkeampi. Toisaalta koulutus on voitu merkitä puuttuvaksi tai tuntemattomaksi myös niillä, joilla koulutus on hyvin vähäinen tai puuttuu kokonaan. Erityisesti pakolaisina tulleiden joukossa on runsaasti joko luku- ja kirjoitustaidottomia tai sellaisia, jotka eivät hallitse latinalaista kirjaimistoa (esim. Forsander & Ekholm 2001).

Vuonna 1997 keskiasteen koulutuksen oli suorittanut 29 ja korkea-asteen tutkinnon 18 prosenttia tutkimusjoukkoon kuuluvista maahanmuuttajista. Muilla koulutustieto oli merkitty tuntemattomaksi tai perusasteen koulutukseksi. Tutkinnoista 21 prosenttia oli suoritettu Suomessa ja loput muualla kuin Suomessa. Keskiasteen koulutuksista 23 prosenttia ja korkea-asteen koulutuksista 16 prosenttia oli Suomessa suoritettuja.

Taulukko 8. Maahanmuuttajien ja ikäpainotetun koko väestön koulutus rakenne 1997.

KOULUTUSASTE	KOKO VÄESTÖ, %	MAAHANMUUTTAJAT, %
Perusaste tai tuntematon	24	53
Keskiaste	46	29
Alin korkea-aste	17	4
Alempi korkeakouluaste	5	4
Ylempi korkeakouluaste	7	8
Tutkijakoulutusaste	1	2
YHTEENSÄ	100	100

Koko väestössä nuorempien ikäluokkien naisten koulutus on jonkin verran parempi kuin samojen ikäluokkien miehillä (Tilastokeskus 1998, 140). Maahanmuuttajaväestön ja erityisesti entisestä Neuvostoliitosta tulevien joukossa naisten parempi koulutustaso toistuu. Poikkeuksen muodostavat kuitenkin pakolaiset, joiden joukossa naisten koulutustaso on heikompi kuin miesten. Pakolaiset tulevat kehitysmaista tai kehittyneempien maiden heikosti kehittyneiltä alueilta, joten pakolaisnaisten heikko koulutustaso heijastelee naisten mahdollisuuksia laajemminkin näissä yhteiskunnissa.

Korkea-asteen ja keskiasteen koulutuksen suorittaneita on maahanmuuttajien joukossa hieman vähemmän kuin koko väestössä. Vaikka koulutustiedot ovat maahanmuuttajien osalta melko puutteelliset, voi sanoa, että kohderyhmään kuuluvien maahanmuuttajien joukossa on hieman enemmän korkeimman koulutuksen suorittaneita, huomattavasti vähemmän keskiasteen koulutuksen suorittaneita ja paljon enemmän perusasteen koulutuksen tai sitä vähemmän suorittaneita kuin ikäpainotetussa koko väestössä. Keskiasteen koulutus on tyypillisempi teollisuusmaista muuttaneilla kuin muilla. Muualla kuin teollisuusmaissa ammatillinen koulutus ei ole kehittynyt ja institutionalisoitunut osaksi koulutusjärjestelmää; työssä oppiminen on edelleen ammatin oppimisen yleisin vaihtoehto vähemmän kehittyneissä maissa. Näyttääkin siltä, että maahanmuuttajat ovat yliedustettuina koulutusrakenteen ääripäissä eli hyvin koulutetuissa sekä kouluttamattomissa ja lähes kouluttamattomissa. Sama ilmiö toistuu myös muissa maissa (esim. USA: Espenshade & Usdansky & Chung 2001, 81).

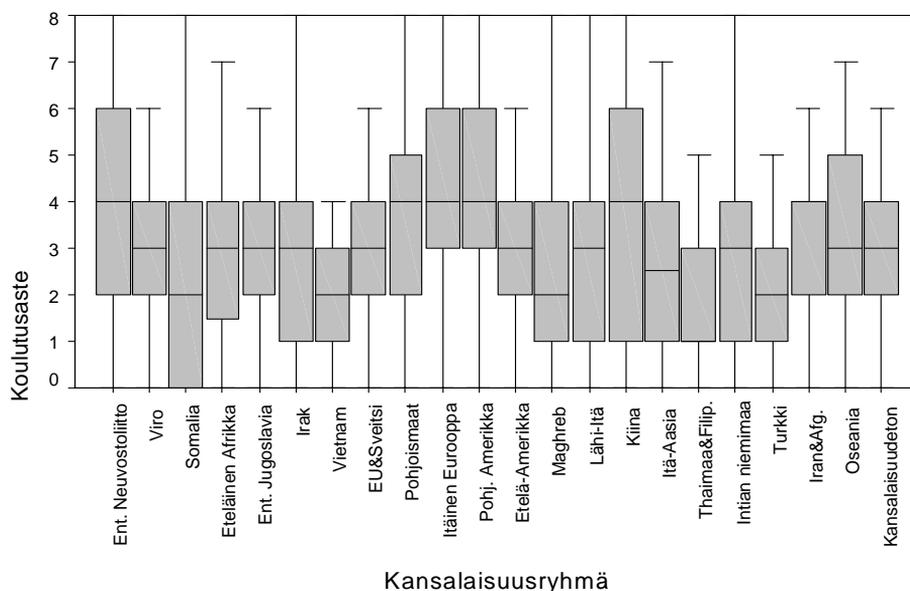
Koulutusta *iän suhteen* tarkasteltaessa aineistossa toistuu maahanmuuttajien kohdalla sama ilmiö koulutuksen kasaantumisesta nuoremmille ikäluokille kuin koko väestössä. Aineiston vanhemmat maahanmuuttajat, ennen vuotta 1948 syntyneet, ovat nuorempia ikäluokkia useammin vailla koulutusta, koulutus on tuntematon tai suoritettuna on vain perusasteen koulutus. Tarkasteltaessa iän vaikutusta saavutettuun koulutusasteeseen on tosin otettava huomioon maahanmuuttajien voimakkaasti vino ikärakenne.

Vaikka maahanmuuttajien koulutuksen tarkastelu rajoittuu 1989-93 välisenä aikana maahanmuuttaneisiin, on todennäköistä, että maahanmuuttajien koulutusrakenne näyttäytyisi vastaavanlaisena, mikäli tarkastelu ulotettaisiin laajempaan maahanmuuttajajoukkoon (vrt. Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000, 15-18; Tilastokeskus 2001). On myös mahdollista, että korkeammin koulutettujen osuus maahanmuuttajista on jonkin verran noussut, ja tulee lähivuosina edelleen nousemaan, asiantuntijasiirtolaisten määrän kasvettua 2000-luvun alkupuolella. Lisäksi aiemmin maahan asettuneet muuttajat hankkivat koko ajan lisää koulutusta, joten myös Suomessa suoritettujen tutkintojen määrä nousee nopeasti.

Koulutustaso eri kansalaisuusryhmissä

Eri kansalaisuusryhmien koulutustasoa analysoitiin työministeriön tietojen perusteella siksi, että tiedot olivat kattavampia kuin Tilastokeskuksen aineistossa - siitä huolimatta, että työministeriön aineistossa ovat mukana vain ne, jotka ovat joskus olleet työhallinnon asiakkaina.

Kuvio 7. Koulutustaso eri kansalaisuusryhmissä koulutusvuosien mukaan 1999. (N=11 285).

Lähde: Työministeriön URA-rekisteri. Taso 0 = ei koulutusta tai tuntematon; 1 = vähemmän kuin 9 vuotta; 2 = noin 9 vuotta; 3 = noin 10 vuotta; 4 = noin 12 vuotta; 5 = noin 13 vuotta; 6 = noin 15 vuotta; 7 = noin 16 vuotta; 8 = tutkijakoulutus.

Keskimääräisen koulutustason, eli koulutustason mediaanin mukaan tarkasteltuna korkein koulutustaso on Kiinasta, entisestä Neuvostoliitosta, itäisestä Keski-Euroopasta, Pohjois-Amerikasta ja Pohjoismaista tulleilla kansalaisuusryhmillä. Enemmän kuin koulutuksen mediaanitason vaihtelu huomiota kiinnittää kuitenkin ryhmien sisäinen heterogeenisuus, joka ilmenee koulutuksellisena variaationa. Koulutustason heterogeenisuus kertonee myös laajemmasta sosiaalisten taustojen, elämäntapojen ja kulttuuristen asenteiden kirjosta samasta kansalaisuusryhmästä tulevien maahanmuuttajien kesken. Yhteisen kansalaisuuden merkitystä maahanmuuttajien keskinäistä solidaarisuutta luovana tekijänä ei pitäisikään ylikorostaa, vaan huomioida myös muiden yhteisyyttä luovien tai sitä rikkovien identiteettien merkitys: koulutus, sosiaaliluokka, sukupuoli

li, uskonto ja kieli merkitsevät ihmisten välisten sidosten syntymisessä usein enemmän kuin yhteinen kansalaisuus tai etninen tausta⁵¹.

Koulutustason vaihteluväli on erityisen suuri kiinalaisten ja somalialaisten kohdalla, mikä somalialaisten osalta kertoo naisten ja miesten koulutustasojen suuresta erosta sekä myös siitä, että somalialaisten joukossa on sekä lähes kouluttamatonta maaseutuväestöä että kaupunkien varakkaampien piirien hyvin koulutettua väestöä (vrt. Alitolppa-Niitamo 2001a; Alitolppa-Niitamo & Ali 2001). Kiinalaiset vaikuttavat polarisoituneelta ryhmältä: koulutusjakauman toisessa päässä on hyvin koulutettuja asiantuntijasiirtolaisia sekä opiskelijoita ja toisessa päässä vähemmän koulutettuja ravintolatyöntekijöitä.

Suomessa suoritettut tutkinnot

Tilastokeskuksen aineistossa on vuoden 1997 tiedoissa mukana *koulutustutkinnon suoritusmaa* yhtenä muuttujana. Muuttujan arvojen vaihtoehdot ovat Suomi, muu maa tai ei tiedossa. Yllättävän suuri osa maahanmuuttajista, 11 prosenttia (N=910), oli suorittanut tutkinnon Suomessa. Tutkitulla maahanmuuttajajoukolla on siis ollut varsin vahva koulutusorientaatio, jota selittää osaltaan se, että 1990-luvun alkupuolen lama tukki työllistymisväylät ja koulutus muotoutui varteenotettavaksi vaihtoehdoksi työttömyydelle. Suomessa tutkinnon suorittaneet ovat kohderyhmän nuorimmasta päästä. Siitä ryhmästä, joka oli maahantullessaan 16-20-vuotias, on 21 prosenttia ehtinyt suorittaa Suomessa tutkinnon vuoteen 1997 mennessä. Miehet ovat joukossa hieman yliedustettuina.

Yhteensä 64 prosenttia Suomessa suoritetuista tutkinnoista on keskiasteen tutkintoja ja alle kolmasosa eli 27 prosenttia on vähintään alimman korkea-asteen tutkintoja. Kansalaisuusryhmistä somalialaiset ja muut Saharan eteläpuolisesta Afrikasta muuttaneet sekä kiinalaiset ja iranilaiset ovat yliedustettuina Suomessa tutkinnon suorittaneiden joukossa. Kiinalaisten ja Saharan eteläpuolisesta Afrikasta tulevien osalta tämä on sikäli luonnollista, että yksi yleisimmistä maahanmuuttosyistä näissä kansalaisuusryhmissä on ollut opiskelupaikka Suomessa. Tarkasteluajankohtana maahanmuuttaneiden somalialaisten ja iranilaisten joukossa oli paljon nuoria ja kaupunkien keskiluokkaa, ja monilla oli valmiina opiskelukokemusta tai tutkintojakin. Monilla somalialaisista opiskelu jäi sisällissodan sytyttyä kesken (Alitolppa-Niitamo 2001b).

⁵¹ Identiteettien - myös etnisten - ymmärretään viime aikaisessa etnisyytutkimuksessa olevan situationaalisia eli tilannekohtaisia siten, että ihminen voi tilanteesta riippuen ilmaista limittäin ja päällekkäin eri identiteettejään. Identiteettiä voikin pitää savutetun tilan mukaan prosessina, joka sisältää monta tapaa määritellä minää suhteessa ympäristöön (esim. Breton ym. 1990).

Aliedustettuina Suomessa tutkintoja suorittaneiden joukossa ovat entisestä Jugoslaviasta, Thaimaasta ja Filippiineiltä tulleet. Tähän voi olla syynä heikko pohjakoulutus, joka tekee jatkokoulutuksen Suomessa hyvin vaikeaksi: suurimmalla osalla on taustallaan ainoastaan muutama kouluvuosi. Entisestä Jugoslaviasta tulleiden heikohkon tutkinto-orientaation takana voi olla ajatus pikaisesta paluumuutosta, joka teki tulevaisuuden suunnittelun ainakin vielä 1990-luvulla Suomessa merkityksettömäksi.

8 Mitä he tekevät? Maahanmuuttajat työmarkkinoilla ja työmarkkinoiden ulkopuolella

8.1 Maahanmuuttajat eri työmarkkina-asemissa

Pääasiallisen toimintansa mukaan luokiteltuina maahanmuuttajat on jaettu aineistossa työllisiin, työttömiin, opiskelijoihin, eläkeläisiin sekä muihin. Luokka *muu* käsittää esimerkiksi kotityötä tekevät ja sellaiset, jotka eivät kuulu mihinkään edellä mainituista luokista. Tutkimusjoukon jakaantuminen näihin luokkiin on esitetty taulukossa 9. Vuosien 1996 ja 1997 luvuista on vähennetty maastamuuttaneiden osuus.

Maahanmuuttajien pääasiallista toimintaa verrataan koko väestöä kuvaaviin tietoihin vuodelta 1997. Koko väestön tiedot on ikäpainotettu maahanmuuttajien ikärakenteen mukaiseksi.

Taulukko 9. Maahanmuuttajat pääasiallisen toimintansa mukaan tulovuoden lopussa 1989-93 (N=10 485), vuonna 1996 (N=8 848) ja vuonna 1997 (N=8 556) sekä ikäpainotettu koko väestö 1997.

PÄÄASIAL- LINEN TOIMINTA	MAAHAN- MUUTTAJAT TULOVUONNA %	MAAHAN- MUUTTAJAT VUONNA 1996 %	MAAHAN- MUUTTAJAT VUONNA 1997 %	KOKO VÄESTÖ VUONNA 1997 %
Työllinen	24	32	36	67
Työtön	22	30	28	12
Opiskelija	10	13	11	8
Eläkeläinen	0	1	1	7
Muu	44	24	24	6
YHTEENSÄ %	100	100	100	100

Työllisten määrä on vuosien kuluessa lisääntynyt tasaisesti, mutta edelleen vuonna 1997 työllisten osuus oli vain noin puolet koko väestön työllisistä. *Työttömien* osuus on sen sijaan vuosien varrella hieman laskenut, mutta se oli edelleen vuonna 1997 yli kaksi kertaa suurempi kuin koko väestössä. Työttömien osuus on verrattain alhainen tulovuoden lopussa, mutta sen sijaan ryhmä *muu* on sitäkin suurempi. Tämä kertoo siitä, etteivät vastatulleet maahanmuuttajat ole ehtineet vielä ryhtyä sen paremmin opiskelijoiksi, työllisiksi kuin työttömiksikään.

Huomiota kiinnittää se, että *eläkeläisten* osuus on maahanmuuttajien joukossa huomattavasti alhaisempi kuin koko väestössä. Eläke-etuudet on sidottu kansalaisuuteen ja asumisaikaan Suomessa, joten maahanmuuttajien pääsy eläkkeelle, vaikka muut ehdot täytyisivätkin, ratkeaa kansalaisuuden ja asumisajan perusteella.

Taulukossa 10 työmarkkina-asetussa tapahtuneita muutoksista tarkastellaan yksilötasolla maahantulovuoden ja vuoden 1997 välillä.

Taulukko 10. Maahanmuuttajien pääasiallisessa toiminnassa tapahtuneet muutokset tulovuoden (N=10 485) ja vuoden 1997 (N= 8 556) välillä.

PÄÄASIAALLINEN TOIMINTA 1997 %	PÄÄASIAALLINEN TOIMINTA MAAHANTULOVUODEN LOPUSSA, %				
	TYÖLLINEN	TYÖTÖN	OPISELIJAJA	ELÄKELÄINEN	MUU
TYÖLLINEN	58	33	32	0	27
TYÖTÖN	15	37	28	0	29
OPISELIJAJA	5	10	20	10	12
ELÄKELÄINEN	2	1	0	60	2
MUU	20	19	20	30	30
YHTEENSÄ %	100	100	100	100	100

Ne maahanmuuttajat, jotka ovat olleet työllisiä maahantulovuotensa lopussa, ovat 58 prosenttisesti työllisiä myös vuoden 1997 lopussa. Tulovuotensa lopussa työllisistä joka viides on siirtynyt luokkaan muu eli työvoiman ulkopuolelle todennäköisesti kotityöhön ja 15 prosenttia on työttömänä. Maahantulovuotensa lopussa työttöminä olleista 37 prosenttia on työttömiä myös seuraavana tarkasteluajankohtana. Toisaalta lähes yhtä moni – 33 prosenttia – on työllistynyt. Työvoiman ja opiskelun ulkopuolelle on tästä joukosta siirtynyt viidennes, eli 19 prosenttia.

Maahantulovuoden lopussa opiskelleista viidennes oli myös vuonna 1997 opiskelijoita, mutta huomattavan suuri osuus, 60 prosenttia, on siirtynyt työvoimaan, 32 prosenttia työhön ja 28 prosenttia työttömäksi. Myös maahantulovuotensa lopulla luokkaan muu kuuluneet ovat 56 prosenttisesti siirtyneet työvoimaan, heistä kuitenkin hieman yli puolet työttömiksi.

Maahanmuuttajista vain kaksikymmentä oli eläkeläisiä maahantulo vuoden lopulla. Heistä 70 prosenttia on edelleen eläkeläisiä vuoden 1996 lopussa, mutta muut ovat siirtyneet työhön tai opiskelijoiksi. Selityksenä tälle voi olla se, että vajaakuntoisille on tehty maahantulo vuonna määräaikainen eläkepäätös, ja maahanmuuttaja (usein pakolainen) on kuntoutunut työhön tai opiskelijaksi toiseen tarkasteluajankohtaan mennessä.

Edellistä taulukkoa voi tulkita siten, että edullisin lähtökohta myöhemmälle työllistymiselle on työllistyä välittömästi tai mahdollisimman nopeasti maahantulon jälkeen. Niillä, jotka ovat maassaolonsa alkuvaiheessa olleet työttömiä tai työvoiman ulkopuolella muina kuin opiskelijoina tai eläkeläisinä, on riski olla työttöminä tai työvoiman ulkopuolella edelleenkin useamman vuoden maassaolon jälkeen.

8.2 Keitä eri työmarkkina-asemissa on?

Tulovuosi, maahantulon syy ja työmarkkina-asema

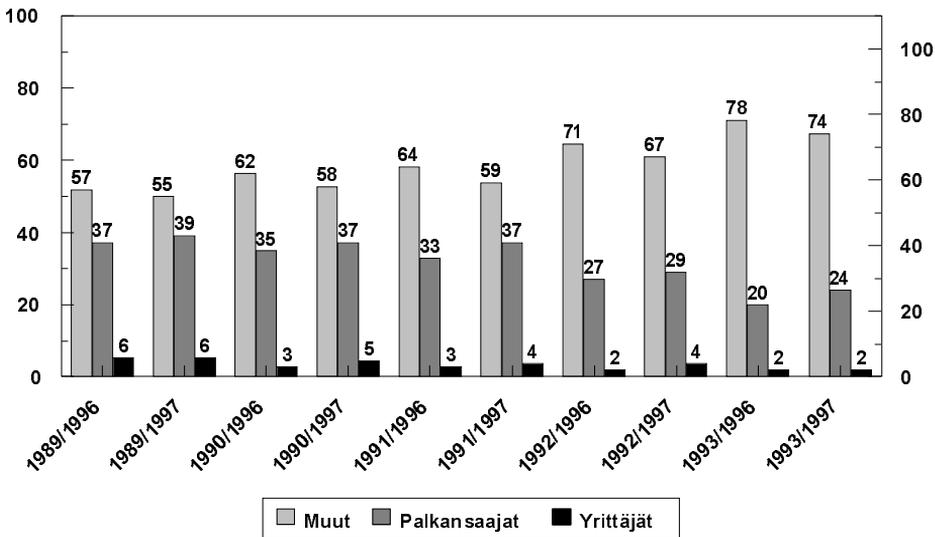
Tutkittaessa tulovuoden ja ammattiaseman välistä suhdetta vuonna 1997 kävi ilmi, että työllisten osuus on sitä suurempi, mitä pitempään maassaolleeesta vuosikerrasta⁵² on kysymys. Myös yrittäjien ja opiskelijoiden osuus kohoaa maahantulo vuosikerran vanhetessa. Asian voi tulkita siten, että toiminta - on se työssäkäyntiä, yrittämistä tai opiskelua - lisääntyy sitä mukaa, mitä pitempään henkilö ehtii olla maassa. Tällöin aktiviteetin lisääntyminen näyttäytyisi integraatioprosessin etenemisen mittana. Kuviossa 8 (ks. seuraava sivu) työn, sekä yrittämisen että palkkatyön, lisääntyvä osuus maahantulo vuosikerran vanhenemisen myötä tulee hyvin esiin. Ryhmään *muut* kuuluvat kaikki ne, jotka eivät ole joko yrittäjiä tai palkansaajia, vaan ovat työttömiä, opiskelijoita, kotityötä tekeviä tai muista syistä työvoimaan kuulumattomia. Kahdesta pylväitä selittävästä vuosiluvusta ensimmäinen on maahantulo vuosi ja toinen tarkasteluvuosi.

Maahanmuuttajien työllisyysaste, toisin sanoen niiden osuus, jotka ovat joko palkansaajia tai yrittäjiä, asemassa, on suurempi aiemmin tulleiden joukossa ja laskee lineaarisesti myöhemmin maahantulleissa vuosikerroissa. Myös tarkasteluvuosien 1996 ja 1997 välillä näyttää tapahtuneen selvää kehitystä: vuonna 1997 työmarkkina-aktiivisuus on noussut kaikissa vuosikerroissa verrattuna edelliseen vuoteen 1996. Tälle kehitykselle voidaan löytää useita tulkintoja:

⁵² Egon F. Kunz (1973) on pakolaistutkimuksissaan käyttänyt vuosikerran, *vintage*, käsitettä eri aikoina tulleiden maahanmuuttajaryhmien eroja analysoidessaan.

- 1) Jo yksi vuosi lisää maassa-asumisaikaa kartuttaa maahanmuuttajien inhimillistä ja sosiaalista pääomaa niin, että työllistyminen helpottuu ja aktiivisuus työmarkkinoilla lisääntyy. Tätä tulkintaa puoltaa työmarkkina-aktiivisuuden kehitys eri maahantulo vuosikerroissa.
- 2) Maahantulo vuosikerrat ovat erilaisia pääomarakenteeltaan, toisin sanoen eri vuosikerroissa on eritasoisilla suomalaisen työelämän valmiuksilla varustettuja maahanmuuttajia, mikä heijastuu eri vuosikertojen erilaisena työmarkkina-aktiivisuutena. Tätä tulkintaa puoltaa se, että eri maahantulo vuosikerroissa on erilaisista syistä maahantulleita, ja pakolaisten osuus nousee myöhemmissä vuosikerroissa.
- 3) Suomen talouden ja työelämän muutokset säätelevät eri aikoina tulleiden maahanmuuttajien mahdollisuuksia työelämässä. Tätä selitystä puoltaa se, että jo aiemmassa tutkimuksessa (esim. Borjas 1994; Bevelander & Scott 1996; Ekberg & Gustafsson 1995; Wadensjö 1999) maahanmuuttajien työmarkkina-aseman on todettu olevan erityisen herkkä taloudellisen tilanteen muutoksille.

Kuvio 8. Ammattiasema maahantulo vuoden mukaan vuosina 1996 (N=8 848) ja 1997 (N=8 556), %.

Seuraavassa kappaleessa tarkastelen sitä, onko eri maahantulo vuosikerroissa tulleissa maahanmuuttajissa sellaisia erottavia tekijöitä, jotka selittäisivät sitä, miksi eri vuosikertojen asema työmarkkinoilla näyttää erilaiselta.

8.3 Milloin tulleet ja miksi?

Kuten aiemmin totesin, Suomessa on maahanmuuttajien vastaanotossa hypätty suoraan *toiseen aaltoon*, eli maahanmuuttopolitiikan painopiste on ollut työvoiman maahanmuuton sijaan pakolaisten, turvapaikanhakijoiden ja maahanmuuttajien perheenjäsenten maahanmuutossa. Koska maahanmuuttajien määrä alkoi nousta nopeasti vasta 1980- ja -90-lukujen taitteessa, on valittu tarkasteluajankohta oikeastaan aikaisin mahdollinen tehdäkseen mahdolliseksi maahanmuuttajien sosioekonomisen aseman järkevän tilastollisen tarkastelun.

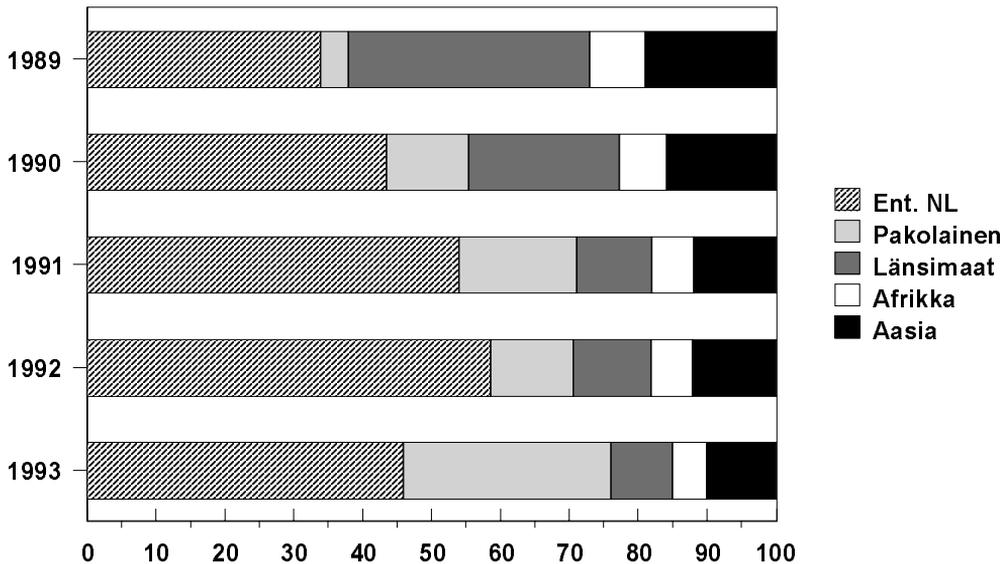
Mutta miten eri vuosina tulleet *vuosikerrat* poikkeavat toisistaan demografisesti? Eri vuosina tulleiden maahanmuuttajien lähtökohtien vaihtelun selkiyttämiseksi kansalaisuusryhmät luokiteltiin uudelleen ja muodostettiin uusi muuttaja, jolle annettiin nimitys *alkuperä*. *Alkuperä*-muuttaja on sikäli keinotekoinen, että se on muodostettu luokittamalla kansalaisuusryhmät yhteen maantieteellisin ja osin maahanmuuttosyihin liittyvin kriteerein. *Pakolaisuutta tuottavat maat* -luokkaan kuuluvat ovat pääosin pakolaisia, kuten vietnamilaiset, somalialaiset, iranilaiset ja afganistanilaiset sekä entisestä Jugoslaviasta ja Irakista tulleet ryhmät etnisestä taustastaan riippumatta. *Länsimaat*-luokkaan kuuluvat EU:n, Pohjoismaiden, itäisen Keski-Euroopan, Oseanian sekä Amerikan mantereen kansalaisina maahan tulleet. Keski- ja Etelä-Amerikkaa ei tavanomaisesti luokitella poliittisesti ja kulttuurisesti länsimaihin, mutta niistä tulleiden lukumäärä on aineistossa (N=102) ja yleisestikin Suomessa⁵³ niin vähäinen, että heidät luettiin mukaan länsimaista tulleeisiin. Samoin itäisestä Keski-Euroopasta tulleet luettiin tähän ryhmään. Muut ryhmät, eli Afrikka, Aasia ja entinen Neuvostoliitto muodostettiin maantieteellisin kriteerein⁵⁴.

⁵³ Etelä- ja Keski-Amerikan valtioiden kansalaisia asui Suomessa keväällä 2001 yhteensä 940 henkilöä.

⁵⁴ Näin koottuna *alkuperä* -luokasta saatiin muuttaja, joka heijastaa paitsi maahanmuuttajien taustaa, myös heidän ”näkyvyyttään” suomalaisessa yhteiskunnassa. Kanadalaisessa keskustelussa käytetään käsitettä ”visible minorities” seuraavasti: ”The concept of *visible minorities* includes those permanent residents — with physical characteristics that distinguish them from Canada’s mainstream.” (Fleras & Elliott 1992, 319.) Vaikka maahanmuuttajien valtaväestöstä poikkeavan ulkonäön mukanaantuoman näkyvyyden esiintuomisessa piilee ryhmien rodullistamisen vaara (vrt Miles 1989, 103-104), ei ulkonaisten seikkojen merkityksen kieltäminen auta tilannetta. Etnisen *alkuperän* kaltaisilla seikoilla on merkitystä ihmisten mielikuvissa, kuten esimerkiksi asennetutkimukset todistavat (Jaakkola 1999, 82 - 87; Söderling 1997, 18; Togeby 1998b). Vaikka luokka *pakolaisuutta tuottavat maat* ei olekaan maantieteellisesti tai etnisesti määrittynyt, se on hyvin näkyvä yhteiskunnallisessa keskustelussa ja keskustelu vaikuttaa näin myös siihen mielikuvaan, jonka pakolainen työnhakijana työnantajassa herättää (esim. Knocke & Herzberg 2000).

Kuviossa 9 on esitetty eri alkuperistä ja tulosityistä tulleiden osuudet eri vuosikerroissa siten, että viimeiseen tarkasteluvuoteen 1997 mennessä maastamuuttaneet on poistettu joukosta.

Kuvio 9. Eri alkuperien osuudet eri maahanmuuttovuosisikerroissa (N=8 556).

Kuvio yhdeksän osoittaa, että länsimaalaisten, afrikkalaisten ja myös aasialaisten osuus laskee myöhemmissä vuosikerroissa. Nämä ryhmät ovat tulleet maahan pääosin avioliiton vuoksi (Ylänkö 2000a). Ensimmäisissä vuosikerroissa inkerinsuomalaisten maahanmuutto ei ollut vielä kunnolla alkanut, joten silloisesta Neuvostoliitosta muuttaneiden voi olettaa olevan pääosin avioliiton vuoksi muuttaneita (Kyntäjä 1997; Ylänkö 2000a). Myöhemmissä vuosikerroissa pakolaisten ja entisestä Neuvostoliitosta muuttaneiden osuus lisääntyy siten, että vuonna 1993 muuttaneissa pakolaisten osuus on jo 30 prosenttia. Entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneiden osuus on suurimmillaan vuonna 1992 muuttaneiden joukossa muodostaen joukosta 58 prosenttia. 2000-luvulle tultaessa pakolaisten muutto on jälleen vähentynyt entisestä Neuvostoliitosta muuttavien osuuden pysyessä korkeana ja EU-maista suuntautuneen muuton lisääntyä (Tilastokeskus 2001, 54, 56).

Pakolaisten joukossa naisten osuus lisääntyy myöhemminä tarkasteluvuosina 1980-90-lukujen vaihteessa tulleiden somali- ja albaanipakolaisten perheenyhdistämisen toteuduttua. Naisia oli 42 prosenttia vuonna 1989 tulleissa maahanmuuttajista, 44 prosenttia vuonna 1990, 45 prosenttia vuonna 1991, 49 prosenttia vuonna 1992 ja 51 prosenttia vuonna 1993. Naisten osuuden lisääntyminen myöhemmissä vuosikerroissa laskee vuosikertojen keskimääräistä koulutustasoa, koska erityisesti pakolaisnaiset

ovat keskimäärin huomattavasti heikommin koulutettuja kuin miehet, toisin kuin on esimerkiksi entisestä Neuvostoliitosta muuttaneiden osalta.

Työministeriön URA-tilaston koulutustietojen mukaan joissain ryhmissä, Virosta sekä pakolaisina Somaliasta ja Iranista tulleiden joukossa, keskimääräinen koulutustaso laskee tarkasteluajankohdan myöhempinä vuosina. Somaliasta tulleilla muutos on erityisen selvä. Virosta muuttaneiden joukossa inkerinsuomalaiset ovat olleet myöhemmin enemmistönä.

Näyttää siltä, ovatko aiemmin tulleet entisen Neuvostoliiton inkerinsuomalaiset vahvemman inhimillisellä pääomalla varustettuja kuin myöhemmin tulleet, ei löytynyt. Ensimmäisinä vuosina Suomeen muuton mahdollistuttua tuli enemmän suomen kielen taitoisia kuin myöhemmin, mutta nämä tulijat olivat yleensä iäkkäitä inkerinsuomalaisten paluumuuttajien ensimmäiseen sukupolveen kuuluneita, jotka eivät enää ikänsä puolesta ole ehtineet suomalaisille työmarkkinoille (Kyntäjä 2001, 157-158).

Ennen 1990-luvun alkua Suomeen muutti ulkomaiden kansalaisia pääosin avioliiton vuoksi. Jo ennen vuotta 1989 oli vastaanotettu noin tuhat pääosin Kaakkois-Aasiasta tullutta kiintiöpakolaista, joiden vastaanotto oli alkanut vuodesta 1979. Inkerinsuomalaisten maahanmuutto oli käynnistynyt jo 1980-luvun puolella, mutta se muuttui luonteeltaan virallistetuksi maahanmuuttopolitiikaksi vasta vuonna 1990, jolloin presidentti Koivisto julkatoi näkemyksensä inkerinsuomalaisten samastamisesta paluumuuttajiin. Siinä missä 1980-luvulla ulkomaan kansalaisten määrä nousi muutamien prosenttien vuosivauhtia, ja tästäkin joukosta huomattava osa oli ruotsinsuomalaisia paluumuuttajia ja heidän perheenjäseniään, vuonna 1990 maahanmuuttajien määrä nousi edellisen vuoden 21 174 hengestä 26 255 henkeen eli 24 prosenttia. Vuonna 1990 vauhdittui inkerinsuomalaisten maahanmuutto, ja turvapaikanhakijoita lähinnä Somalian ja Jugoslavian kriisien seurauksena alkoi tulla maahan aiempaa enemmän. Vuosi 1991 oli sotien jälkeisen maahanmuuton huippuvuosi: ulkomaan kansalaisten määrä nousi 43 prosenttia 37 579 henkeen (Tilastokeskus 2001). Entisestä Neuvostoliitosta muutti tuolloin 6 500 pääosin Venäjän ja Viron inkerinsuomalaista (Kyntäjä 2001, 149).

Ensimmäisinä tarkasteluvuosina, vuosina 1989 ja 1990, työvoimapolitiittisten maahanmuuttajien osuus oli suurempi kuin myöhempinä vuosina 1991-93, jolloin suurin osa maahanmuuttajista oli pakolaisia tai inkerinsuomalaisia paluumuuttajia. Työvoimapolitiittiset muuttajat tulevat maahan tiettyä työtehtävää varten, joten heidän työelämäänsä sijoittumisensa on ongelmattomampaa kuin niillä ryhmillä, joiden maahanmuutto ei perustu heidän työvoimansa kysyntään. Vuosina 1989-90 tulleista suurempi osa oli työelämässä heti maahanmuuttovuoden lopussa kuin myöhemmistä vuosikerroista.

Vuonna 1991 iski lama täydellä voimalla lisäten nopeasti koko väestön työttömyyttä. Tuolloin myös maahanmuuttajien, niin vastatulleiden kuin jo muutaman vuoden maassa olleiden, työllistyminen vaikeutui, mikäli heillä ei ollut työpaikkaa valmiina, kuten työvoimapolitiittisilla muuttajilla.

1990-luvun alkuvuosina Somaliasta ja entisestä Jugoslaviasta tulleet turvapaikanhakijat olivat suurelta osin yksinäisiä nuoria miehiä. Somaliasta tulleet olivat kehitysmaan olosuhteet huomioon ottaen kohtuullisen koulutettuja: useimmat olivat kotoisin kaupungeista, osasivat lukea ja olivat käyneet vähintään oman maansa peruskoulun (vrt. Alitolppa-Niitamo & Ali 2001; Alitolppa-Niitamo 2001a; 2001b). Myöhemmin 1990-luvun kuluessa naisten ja perheellisten määrä näissä ryhmissä lisääntyi perheenjäsen-ten hakeutuessa Suomeen ja virallisten perheenyhdistämisten toteuduttua. Näiden myöhemmin tulleiden koulutustaso ja luku- ja kirjoitustaito oli heikompi kuin aiemmin 1990-luvulla tulleilla⁵⁵.

Egon F. Kunzin (1973) pakolaisuuden kineettisen mallin mukaan eri aikoina maastaan lähteneet *pakolaisvuosikerrat* ovat ominaisuuksiltaan erilaisia. *Vainon ennakoivat* ensimmäiset lähtijät ovat yhteiskunnalliselta asemaltaan yleensä sen verran lähellä vallan keskusta, että he pystyvät ennakoimaan, milloin yhteiskunnallinen tilanne on vaarassa muuttua. Koska he pystyvät lähtemään rauhallisemmissa oloissa kuin myöhemmät *akuutit pakolaiset*, heillä on paremmat mahdollisuudet realisoida ja saada omaisuuttaan mukaan ja valita tavoitemaansa. Myöhemmin lähtevissä akuuteissa pakolaisvirroissakin on toisistaan erottuvia ryhmiä lähdön tavan ja ajankohdan mukaisesti, ja nämä seikat erottelevat pakolaisia esimerkiksi poliittisen, taloudellisen, etnisen ja muun yhteiskunnallisen aseman mukaisiksi ryhmiksi. Esimerkiksi Somali-
an tapauksessa jo 1980-luvun lopulla maasta lähti presidentti Siad Barren aikana epäsuosiossa olleita ryhmiä, ja joitain turvapaikanhakijoita tuli Suomeen jo tuolloin. Somalian sisällissodan puhkeamisen jälkeen 1990-luvun alkuvuosina Suomeen tulleet olivat koulutetumpia ja yhteiskunnallisesti vahvemmassa asemassa kuin myöhemmin tulleet. Köyhemmät ja yhteiskunnassa heikommilla olleet ryhmät päätyivät massapakotilanteissa yleensä naapurimaihin Keniaan ja Etiopiaan, joista jotkut päätyivät myöhemmin perheenyhdistämisen kautta länsimaihin. (Alitolppa-Niitamo & Ali 2001; Alitolppa-Niitamo 2001a; 2001b).

Pohjoismaihin - pääosin Ruotsiin - tulleet iranilaiset pakolaiset ovat pääosin *akuutteja pakolaisia* ja lähtöisin kaupunkien ylemmästä keskiluokasta tai keskiluokasta. He ovat lähteneet Iranista pääosin 1980-luvun jälkipuoliskolla islamilaisen hallinnon ja reformien vakiinnuttua ja Iranin ja Irakin sodan heikennettyä elinoloja entisestään. Varsinai-

⁵⁵ Suullinen tiedonanto, maahanmuuttajien aikuiskoulutuksen opettajat 21.9.1999 sekä Alitolppa-Niitamo (2002)

nen yläluokka lähti *vainon ennakoivina* pakolaisina jo ennen islamilaista vallankumousta 1979 tai sen aikana, ja he menivät pääosin suuriin vastaanottajamaihin, kuten Yhdysvaltoihin tai Ranskaan. (Lewin 2001.)

Vietnamin 1970-luvulta alkaneiden kriisien yhteydessä Suomeen ei tullut vainon ennakoivia pakolaisia, vaan ensimmäiset vietnamilaiset tulivat kiintiöpakolaisina vuonna 1979 Kaakkois-Aasian leireiltä. Vietnamin pakolaistilanne oli pahentunut 1978 Kiinan vastaisen rajasodan takia, joten Suomen hallitus päätti ottaa kansainvälisen painostuksen seurauksena ensimmäiset sata vietnamilaista kiintiöpakolaista (Seppälä 2000). Tuolloin tulleiden joukossa oli koulutetumpia pakolaisia kaupungeista, mutta monet jatkoivat matkaansa myöhemmin sukulaisten luokse muihin länsimaihin. Myöhemmin 1980-luvulla Suomeen tulleiden vietnamilaisten joukossa oli paljon heikosti koulutettua maaseutuväestöä: keskimääräinen koulussa vietetty aika oli kuusi vuotta (Pylvänäinen 1989). Vietnamin pakolaiskriisi osoitti sen, että akuuttien kriisien lauettua ja poliittisten tilanteiden vakiinnuttua pakolaisuus muuttuu vähitellen luonteeltaan siirtolaisuudeksi muuttoliikkeen poliittisten motiivien vaihtuessa taloudellisiksi. Rajanveto muuttoliikkeiden motiivien välillä on kuitenkin häilyvää. (Kunz 1973.) Vietnamilaisten tilanteessa Hong Kongin hallitus katsoi tämän muutoksen tapahtuneen vuonna 1988, kun Vietnamista lähteneille ei enää automaattisesti myönnetty pakolaisasemaa, vaan heidän lähtönsä perusteet tutkittiin ja enemmistö, jolle pakolaisasemaa ei myönnetty, palautettiin UNHCR:n toimesta aluksi vapaaehtoisesti ja myöhemmin väkisin Vietnamiin (Chan & Christie 1995, 81-82).

Tarkastelujankohtana 1989-1993 tulleet maahanmuuttajavuosikerrat poikkeavat toisistaan melkoisesti siinä, keitä eri vuosikerroissa on, ja tämä seikka vaikuttaa siihen, kuinka eri vuosikerrat ovat myöhemmin työmarkkinoille sijoittuneet. Se, että aiemmin tulleet ovat työllistyneet myöhemmin tulleita useammin, voi selittyä vain osittain Suomessa vietettyjen vuosien kertymisellä. Keskeinen syy eri vuosikertojen erilaiseen työllistymiseen ja siitä johtuvaan epätasaiseen palkkatulojen ja tulonsiirtojen jakaantumiseen löytyy siitä, että eri vuosikertojen maahanmuuttajat tulevat erilaisista lähtökohdista.

Maahanmuuttajavuosikertojen erot siis selittävät heikompaa työmarkkina-asemaa myöhemmin tulleissa vuosikerroissa. Pakolaisten osuuden nousu ja avioliiton vuoksi maahan tulleiden ja erityisesti länsimaalaisten osuuden lasku myöhemmissä vuosikerroissa vaikuttaa siihen, että myöhemmät vuosikerrat ovat heikommassa työmarkkina-asemassa kuin aiemmat. Suomalaisen yhteiskunnan muutokset vaikuttanevat myös osaltaan, mutta tavalla, jota on vaikea tässä yhteydessä empiirisesti mitata.

8.4 Työvoimaosuus

Työvoimaosuus⁵⁶ oli tutkittujen maahanmuuttajien joukossa kaikissa kansalaisuusryhmissä alhaisempi kuin koko väestön joukossa⁵⁷. Vuonna 1997 työvoimaosuus oli koko väestössä maahanmuuttajien enemmistöä vastaavassa ikäryhmässä (25-44-vuotiaat) 85 prosenttia ja naisilla 78 prosenttia. Samana ajankohtana tarkasteltujen maahanmuuttajien työvoimaosuus oli 64 prosenttia ja edellisenä vuonna 1996 vastaava luku oli 62 prosenttia. Työvoimaosuuden nousua selittää muun muassa maahanmuuttajien kokonaistyöllisyystilanteen paraneminen lamavuosista. Vaikka laman taitumisesta nousukaudeksi oli tuolloin kulunut jo joitain vuosia, maahanmuuttajien työllisyyden taloudellisen tilanteen kohentuminen heijastui viipeellä verrattuna koko työikäiseen väestöön (Tilastokeskus 2001, 23-24).

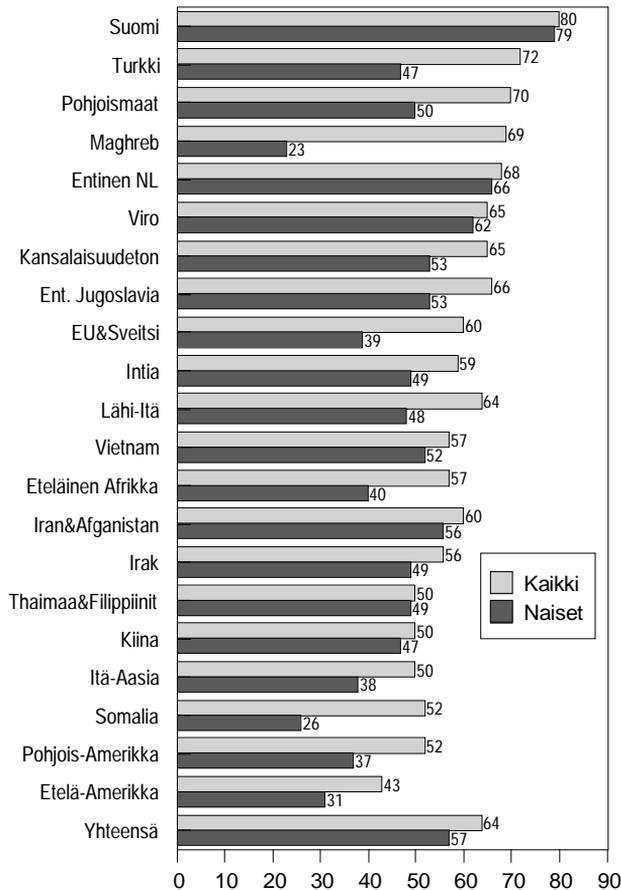
Maahanmuuttajien alhaiselle työvoimaosuudelle voi löytää useita syitä. Ilmiö on tuttu kaikista maahanmuuttajia vastaanottaneista Pohjoismaista (Norja, ks. Kjelsrud & Sivertsen 1998; Ruotsi ks. Ekberg & Gustafsson 1995; Tanska, ks. Coleman & Wadensjö 1999, 317-318; Schulz-Nielsen 2000). Ruotsissa ja Tanskassa maahanmuuttajien työvoimaosuus oli 1980-luvun puoliväliin asti korkeampi kuin muun väestön, minkä jälkeen se kääntyi laskuun. Selityksenä on pidetty muuttuvaa maahanmuuttopolitiikkaa ja toisaalta maahanmuuttopainetta, jotka vaikuttivat siihen, keitä maahan tuli. Kuten aiemmin on todettu, toisen maailmansodan jälkeisen muuttoliikkeen ensimmäisessä aallossa tulijat muuttivat työvoiman tarpeen vuoksi. Sen jälkeen rajojen sulkeuduttua työvoimapolitiiselle muutolle 1970-luvun loppuun mennessä maahanmuuttajat olivat lähinnä pakolaisia ja aiemmin tulleiden perheenjäseniä, joiden osallistuminen muuttuville työmarkkinoille oli heikompaa kuin aiempien tulijoiden. Eriyisesti pakolaisnaiset ovat usein heikosti koulutettuja ja perheet ovat suuria, joten naisten osallistuminen työvoimaan on huomattavasti mielialaa harvinaisempaa näissä ryhmissä (esim. Ekberg & Gustafsson 1995; Salt ym. 2000).

Seuraavassa kuviossa 10 työvoimaosuudet on jaoteltu kansalaisuusryhmän mukaan. Naisista työvoimaosuudet on laskettu erikseen, koska monissa maahanmuuttajaryhmissä erot osallistumisesta työmarkkinoille ovat suuret eri sukupuoliryhmien välillä. Se viisi prosenttia (N=421) kohdejoukosta, joka on tarkasteluaikajankohtaan mennessä saanut Suomen kansalaisuuden, on tässä tarkastelussa erotettu omaksi kansalaisuusryhmäkseen.

⁵⁶ Työvoimaosuudella tarkoitetaan sitä osuutta työikäisistä (16-64), joka kuuluu joko työlliseen tai työttömään työvoimaan.

⁵⁷ Perinteisesti Pohjoismaissa ja Suomessa työvoimaosuudet ovat olleet korkeat paitsi koko väestössä, myös erityisesti hedelmällisyysikäisten naisten joukossa.

Kuvio 10. Työvoimaosuudet vuonna 1997 kansalaisuusryhmän mukaan, naiset erikseen (N=8 556).

Maahanmuuttajien työvoimaosuudet ovat varsin alhaiset verrattuna koko väestöön, tosin kansalaisuusryhmä- ja sukupuolikohtaiset erot ovat huomattavia. Maahanmuuttovuoden lopun työvoimaosuudet ovat etelä- ja keskiamerikkalaisia lukuun ottamatta pienempiä kuin vuoden 1997 lopussa. Erityisesti pakolaisista ja muista ei-työvoimapolitiittisista maahanmuuttajista monet ovat maahanmuuttovuoden lopussa joko maahanmuuttajakoulutuksessa tai odottamassa sitä. Miesvaltaisissa kansalaisuusryhmissä (Marokko, Turkki, entinen Jugoslavia ja EU) työvoimaosuudet ovat korkeammalla kuin muissa ryhmissä, kun taas naisvaltaisissa (Thaimaa ja Filippiinit) ja monilapsisissa (Somalia, Irak, Iran ja Vietnam) maahanmuuttajaryhmissä kotityö työvoiman ulkopuolella laskee työvoimaosuuden hyvin alas⁵⁸.

⁵⁸ Työvoiman ulkopuolella olevat naiset ovat palkkatyömarkkinoiden näkökulmasta passiivisia, ja heidän merkityksensä taloudellisina toimijoina ohitetaan. Virallisten työvoimatilastojen ulkopuolella olevien naisten näkymättömyyttä alleviivaa myös se, että heidän taloudellisesta toiminnastaan on olemassa hyvin vähän tutkimusta. Sama koskee laajemminkin harmaan talouden piirissä toimivia maahanmuuttajia. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että naiset toimivat aktiivisesti etnisen talouden piirissä ostaen, myyden ja välittäen sekä tuotteita että palveluksia. Tämä taloudellinen toiminta muodostaa usein jatkumon naisten roolille lähtömaiden talouksissa. Esimerkiksi monissa kehitysmaissa kaupanteko ja tavaravälitys ovat naisten toimintaa, kun taas arvokkaampana pidetty tuotanto tai hallinto ovat miesten aluetta. (Esim. naisten taloudellisesta roolista Somaliassa Koshen 2001; myös Valtonen 1997, 88-89, 171-173.)

Pakolaisina tulleiden kansalaisuusryhmien ja eteläisestä Afrikasta muuttaneiden alhaista työvoimaosuutta selittää osittain opiskelijoiden suuri määrä. Opiskelijoiden osuus kohde-ryhmästä oli 11 prosenttia vuonna 1997 (13 prosenttia vuonna 1996). Myös opiskelijoiden joukossa kansalaisuusryhmien väliset erot olivat suuria. Erityisesti pakolaisvaltaisissa ryhmissä oli suuri osuus opiskelijoita; iranilaisten joukossa opiskelijoita oli 25 prosenttia (30 prosenttia vuonna 1996) ja somalialaisten joukossa 20 prosenttia (25 prosenttia vuonna 1996).

Taulukko 11. Opiskelijoiden osuus maahanmuuttajista 1996 ja 1997: kansalaisuusryhmät, joissa on eniten ja vähiten opiskelijoita (N= 8 848 ja 8 556).

ENITEN OPISKELIJOITA	OPISKELIJOIDEN OSUUS, %		VÄHITEN OPISKELIJOITA	OPISKELIJOIDEN OSUUS, %	
	1996	1997		1996	1997
Iran ja Afganistan	30	25	Oseania	3	0
Somalia	25	20	Itä-Aasia	5	5
Eteläinen Afrikka	24	19	P-Amerikka	7	5
Irak	22	17	EU	8	8
Vietnam	19	13	Pohjoismaat	9	7

Myöhempinä tarkasteluvuosina 1996 ja 1997 maahanmuuttajien työllisyystilanne oli laman jäljiltä vielä heikompi kuin mitä se oli 2000-luvun alussa. Työpaikkojen ollessa niukka resurssi monet maahanmuuttajista niin kuin muustakin väestöstä tarttuvat niihin mahdollisuuksiin, joita yhteiskunnassa on tarjolla työttömyyden vaihtoehtona. Lama-vuosina työvoimakoulutusta oli tarjolla enemmän kuin taloudellisesti hyvinä aikoina, ja erityisesti maahanmuuttajille sitä tarjottiin runsaasti työttömyyden katkaisemiseksi ja työtä korvaavien yhteiskunnallisen integroitumisen väylien löytämiseksi. Tästä on merkinä se, että opiskelijoiden osuus laskee jälkimmäisenä tarkasteluvuotena 1997, jolloin työmarkkinatilanne oli edellistä vuotta parempi (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Koistinen 1997). Työllistymismahdollisuuksien ollessa niukat koulutus näyttäytyy väylänä sosiaaliseen nousuun. Maahanmuuttajille sosiaalinen nousu ei kuitenkaan välttämättä tarkoita nousua suomalaisen yhteiskunnan ehdoilla⁵⁹, vaan erityisesti pakolaisille koulutus on instrumentti, joka muuntaa paluumuuton mahdollisuuden konkreettisemmaksi. Alitolppa-Niitamon analyysin (2001b) mukaan suomen-somalialaiset nuoret arvottavat koulutusta ja eri koulutusaloja instrumentaalisesti sitä kautta, minkä hyödyn ne voivat tuottaa Somaliassa:

⁵⁹ Vrt. Piore 1979. Ensimmäisen maahanmuuttajapolven viiteryhmänä oman sosiaalisen nousun arvottamiseksi toimii useimmiten oma etninen ryhmä ja lähtömaahan jääneet, eikä niinkään uuden yhteiskunnan jäsenet.

”Luokassa oppilaat keskustelivat siitä, mille linjalle hakeutuisivat opiskelumaan ammattikoulussa. Poika ehdotti toiselle: ‘Valitaan kuljetusala, sitten me voidaan aloittaa kuljetusbisnes Somalian ja Kenian välillä. Sillä alalla tulee olemaan paljon mahdollisuuksia.’ Myöhemmin poika muutti mieltään ja harkitsi merenkulkualan koulutusta, jotta voisi myöhemmin hankkiutua töihin Jemenin ja Somalian välillä kulkeville laivoille.” (Alitolppa-Niitamo 2001b, 141.)

Myös muilla maahanmuuttajaryhmillä koulutusvalintojen tuottaman inhimillisen pääoman kansainvälinen siirrettävyys on tärkeä arvo. Ammatillinen koulutus arvioidaan ”liian” sidonnaiseksi tiettyihin työmarkkinoihin, mikäli koulutuksella ei ole maastalähdön jälkeen kunnollista vaihtoarvoa. Esimerkiksi Wuokko Knocken ja Fredrik Herzbergin (2000) haastattelemat ruotsalaiset maahanmuuttajanuoret valitsivat tavoitealansa siten, että he pystyisivät hyödyntämään ”tuplaosaamistaan” kielissä ja kulttuureissa, mutta valintojen logiikkaa ohjasi myös koulutuksen siirrettävyys siltä varalta, ”jos tulee muutetuksi pois täältä kotimaasta sinne kotimaahan.” (Knocke & Herzberg 2000, 182-184.)

Carl-Ulrik Schierupin ja Aleksandra Ålundin Tanskassa ja Ruotsissa tutkimat entisestä Jugoslaviasta kotoisin olevat maahanmuuttajat pyrkivät ohjaamaan lapsiaan sellaiseen koulutukseen, josta olisi hyötyä ”sitten kun on palattu kotiin.” ”Koti” on siis edelleen Skandinavian sijasta entisessä kotikylässä, vaikka lähdöstä on kulunut jo 15 vuotta. (Schierup & Ålund 1986, 51-52). Diasporassa elävillä maahanmuuttajilla kouluttautumista ohjaa siis koulutuksen siirrettävyyden rationaliteetti: kun on vähintään kerran muuttanut maasta toiseen, ovat siirtolaisuuteen ja inhimillisen pääoman siirtoon liittyvät haasteet muuttuneet realistisemmiksi.

Mielenkiintoinen ja optimismia herättävä tulos on se, että Suomen kansalaisuuden saaneilla maahanmuuttajilla työvoimaosuus on samalla tasolla kuin muulla väestöllä. Asiaa voi tulkita siten, että kansalaisuuden myöntämiskäytännöissä suositaan työmarkkinaosallisuutta. Tämä kertoo hallinnossa käytössä olevista kansalaistamisen kriteereistä⁶⁰. Kansalaisuus ja sen kautta lankeava muodollinen kiinnittyminen yhteiskuntaan toteutuu nimenomaan työmarkkinaosallisuuden kautta. Jo aiemmin on käsitelty työn merkitystä suomalaisuuden eetokselle (luku 5.3), ja pitäen mielessä suomalaisen työkeskeisen kansalaisuuskäsityksen työmarkkinaosallisuuden tärkeys kansalaisuuden myöntämisen kriteerinä on luontevaa (vrt. Paananen 1999).

⁶⁰ Suomessa kansalaistamisprosessista vastaa sisäministeriön hallinnonalalla toimiva ulkomaalaisvirasto, ja työtulojen ohella nuhteettomuutta on pidetty keskeisenä kriteerinä (vrt. <http://www.uvi.fi>).

Kansalaisuuden saaneiden korkeaa työvoimaosuutta voi tulkita myös toisinpäin: kansalaisuuden saaminen auttaa maahanmuuttajaa omaksumaan työmarkkinakansalaisen identiteetin ja tämä puolestaan edesauttaa työmarkkinoille pääsyä. Samaa optimistista logiikkaa noudattaen maahanmuuttajien työmarkkina-aseman parantamisen edellytykset olisivat varsin yksinkertaiset: kaikista kansalaisia mahdollisimman pian. Todennäköistä kuitenkin on, että kansalaisuuden saamisen merkitys maahanmuuttajille on käytännöllisempi eikä riitä muokkaamaan kuulumisen tunteita näin radikaalilla tavalla.

Ruotsissa tehdyn tutkimuksen mukaan *maahantuloajankohta* on merkittävin yksittäinen tekijä maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumisessa. Bevelanderin ja Scottin (1996) mukaan tulovuosi tai maassa vietetyn ajan pituus eivät kuitenkaan *sinänsä* vaikuta maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan, vaan tärkeämpiä ovat muutokset talouden rakenteissa. Maahanmuuttajien työmarkkina-asemassa tapahtui Ruotsissa - ja myös monissa muissa maissa - nopea muutos heikompaan 1980-luvulla, jolloin elinkeinoelämä kävi läpi perusteellisen rakennemuutoksen. Hieman aiemmin työvoiman rekrytoiminen ulkomailta oli lopetettu ja maahanmuuttajien maahantulon syyt vaihtuivat työvoimapolitiittisista syistä pakolaisuuteen. Työelämä koki laadullisen muutoksen teollisuuden työpaikkojen vähennyttyä, ja siirtolaisten miehittämät yksinkertaiset suoritustasoiset työt vähenivät. Bevelander ja Scott korostavat, että uusien maahanmuuttajien osaaminen ei ole heikentynyt 1960-luvulta 1990-luvulle tultaessa, vaan työelämän muutokset ovat sulkeneet vastatulleet maahanmuuttajat työelämän ulkopuolelle (emts. 171).

Vastaavasti Pohjois-Amerikassa tehtyjen tutkimusten mukaan maahanmuuttajien ihmillisen pääoman määrä ja laatu on vuosien varrella muuttunut. 1980-luvulla tulleet maahanmuuttajat ovat joidenkin tutkijoiden mukaan olleet vähemmän koulutettuja ja osanneet heikommin englantia kuin aiempina vuosikymmeninä tulleet, ja tämä on estänyt heidän ammatillista liikkuvuuttaan ja urakehitystään (Borjas 1994; Reitz 2000).

8.5 Pätikäuralla

Vuoden 1996 lopulla aineistoon kuuluvista maahanmuuttajista 30 prosenttia oli työttömänä ja yhteensä 41 prosenttia oli ollut vuoden 1996 kuluessa työttömänä yli yhden kuukauden jakson. Työttöminä vuoden aikana olleista viidennes oli ollut työttömänä koko vuoden. Toisin sanoen *vähintään* 20 prosenttia työttömistä ja kuusi prosenttia kaikista aineistoon kuuluvista oli tarkasteluajankohtana pitkäaikaistyöttömiä, eli he olivat olleet yhtäjaksoisesti yli vuoden työttömänä. Keskimäärin työttömyys kesti

vuonna 1996 yhteensä kahdeksan kuukautta. Keskihajonta - neljä kuukautta - on kuitenkin varsin suuri.

Vuoden 1997 loppuun mennessä hieman suurempi määrä - 42 prosenttia - oli ollut vuoden kuluessa työttömänä yli kuukauden pituisen jakson. Myös pitkäaikaistyöttömien määrä nousi. Koko kohderyhmästä yhdeksän prosenttia oli ollut työttömänä koko vuoden ja työttömistä 20 prosenttia oli pitkäaikaistyöttömiä. 4 prosenttia (N=336) koko kohderyhmästä ja kahdeksan prosenttia työttömistä oli ollut työttömänä molemmat vuodet 1996 ja 1997. Vaikka työttömänä olleita on suuri määrä, on huomioitava, että 52 prosenttia kohderyhmästä *ei* ollut ollut työttömänä kuukauttaakaan kahden vuoden tarkastelujaksolla.

Keskimäärin kohderyhmään kuuluvat maahanmuuttajat olivat olleet työttömänä 3,4 kuukautta vuodesta 1997. Keskihajonta on kuitenkin suuri, 4,4 kuukautta, mikä kertoo siitä, että maahanmuuttajat eivät ole työmarkkina-asemaltaan homogeeninen ryhmä vaan jakaantuvat eri kriteerien mukaisesti ryhmittymiin. *Ikä* vaikutti maahanmuuttajien työttömyysjaksojen pituuteen samoin kuin koko väestöllä: mitä vanhemmasta henkilöstä on kyse, sitä pitemmäksi työttömyys usein venyy. Iäkkäämpien maahanmuuttajaryhmien työttömyyttä pidentää vielä eläke-etuuksien puuttuminen⁶¹, joka pakottaa käytännössä työkyvyttömänkin sinnittelemään työttömyyspäivärahojen piirissä. Erot työttömyyden pituudessa eri ikäryhmissä eivät kuitenkaan olleet huomattavia. Sen sijaan tulovuodella on vaikutus työttömyyden pituuteen: aiemmilla vuosikerroilla työttömyyskuukausien keskiarvo oli alempi kuin myöhemmillä vuosikerroilla. Niin iän kuin vuosikerran suhteen keskihajonta on kuitenkin yli neljä kuukautta.

Työttömyyden pituuteen vaikutti selkeimmin maahanmuuttajan kansallisuusryhmä: pääosin pakolaisina tulleet kansallisuudet, kuten somalialaiset, vietnamilaiset sekä Irakin ja Iranin kansalaiset olivat olleet keskimäärin pisimpään työttöminä - keskimäärin viisi kuukautta. Vähiten työttöminä olivat olleet EU-kansalaiset sekä pohjois-amerikkalaiset - keskimäärin 1,5 kuukautta. On kuitenkin muistettava, että mitä suuremmista työttömyyskuukausimääristä on kansallisuusryhmän kohdalla kysymys, sitä suurempi on myös keskihajonta. Tämä kertoo siitä, etteivät eri kansallisuusryhmät - eivätkä varsinkaan pakolaiset - ole homogeenisia työttömyyskuukausiensa määrän suhteen.

Vuonna 1997 *työssäolokuukausia* ei ollut ollenkaan 54 prosentilla kohderyhmästä, mutta vastaavasti 24 prosenttia oli ollut koko vuoden työssä. Väliin jää siis 22 prosen-

⁶¹ Työvuosiin ja ansioihin sidottu työeläke ei ole ehtinyt Suomessa oloaikana näillä henkilöillä kertyä ja sairaus-, työttömyys- tai yleiseen kansaneläkkeeseen maahanmuuttajat eivät useimmiten ole oikeutettuja (Kansaneläkelaki 23 §).

tin osuus, joka on ollut työssä 1-11 kuukautta vuodesta. *Keskimäärin* työssäolokuukausia oli neljä, mutta kuten työttömyyskuukausienkin kohdalla, keskihajonta 5,1 kuukautta oli varsin suuri.

Kuten työttömyyskuukausienkin kohdalla eniten maahanmuuttajien työllisyyskuukausien määrään vaikuttivat maahantulovuosi ja kansallisuusryhmä, vaikka molemmissa on keskihajonta oli varsin suuri. Aiemmissa vuosikerroissa tulleet olivat olleet useampia kuukausia vuodesta töissä ja kansallisuusryhmän perusteella jakaantuminen näytti samalta kuin työttömyyskuukausien kohdalla. Pakolaiset olivat olleet lyhyimmän aikaa töissä ja maailmantalouden hyväosaiset eli EU-kansalaiset ja pohjoisamerikkalaiset pisimpään muiden ryhmien asettuessa näiden välille.

Aiempien tutkimusten (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Koistinen 1997) mukaan maahanmuuttajien työuraa luonnehtii työttömyyden, työjaksojen, opiskelun, tuetun työllistämisen ja muiden työpoliittisten toimenpiteiden vuorottelu. URA:n kuvailusivujen analyysi osoitti, että monien maahanmuuttajien työura on sinnittelyä ja yritystä tarttua mahdollisuuksiin, joilla omaa asemaa työn saannissa voisi parantaa.

Itäisestä Keski-Euroopasta kotoisin oleva alle 40-vuotias mies on koulutukseltaan elektroniikka-asentaja ja ollut ennen Suomeen muuttoaan 1991 töissä laaduntarkkailijana tehtaassa. Suomessa hän kävi alussa neljän vuoden aikana useita suomen kielen kursseja ja ulkomaalaisille suunnatun ohjaavan koulutuksen. Kurssien yhteydessä hän oli harjoittelussa kahdessa paikassa, ensin varastomiehenä ja sitten tehtaan kokoonpanossa. Kaupungin puisto-osasto työllisti hänet puoleksi vuodeksi, kun hän oli ollut maassa kuusi vuotta. Väkituisempaa työtä ei kuitenkaan hakemisesta huolimatta löytynyt. Viime aikoina hän on ollut useampaan otteeseen elintarviketehtaassa töissä, mutta on hakeutunut tietotekniikka-alan koulutukseen saadakseen jatkuvampaa työtä omaksi kokemaltaan alalta elektroniikan parista. (A122)

Pohjois-Amerikassa maahanmuuttajien työttömyysjaksojen on todettu olevan lyhyempiä kuin muun väestön. Maahanmuuttajat ovat valtaväestöä halukkaampia ottamaan vanhan päätyttyä uuden työn nopeasti, vaikka heikommilla ehdoilla kuin mitä edellinen työ oli (Sassen 1995, 117).

Kunnollisen vertailevan tutkimuksen puute estää vastaavien johtopäätösten teon Suomesta, mutta laadullisen aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että vastikään työttömiksi jääneillä maahanmuuttajilla on voimakas *halukkuus* ottaa vastaan uutta työtä aiempaa heikomminkin ehdoin. Kyky kestää sitä riskiä, että parempaa ei enää tarjottaisikaan, vai-

kuttaa maahanmuuttajilla alhaiselta. He ovat siis tietoisia siitä, että heidän mahdollisuutensa työmarkkinoilla ovat rajoitetumpia kuin muun väestön edustajilla keskimäärin.

URA:n kuvailusivut osoittavat, että työttömän maahanmuuttajan ohjaaminen koulutukseen tai harjoitteluun on työvoimatoimiston virkailijoille keino katkaista pitkittynyt työttömyys ja näin saada maahanmuuttaja aktivoitua. Työhallinnon näkökulmasta maahanmuuttajalta siis puuttuu jotain, ja puutteen paikkaamiseksi täytyy käyttää toimenpiteitä, kuten koulutusta. Pitemmälle menevä suunnitelmallisuus tai ajatus toiminnan tavoitteellisuudesta vaikuttaa kuitenkin jäävän asiakkuutta kuvaavissa aineistoissa toisarvoiseksi. Monien haastateltujen kertomuksissa heijastui kyllästyminen koulutukseen työllistymisongelmien ratkaisuna. Seuraavassa siteerattu inkerinsuomalainen toimittaja kyseenalaistikin jatkuvan kurssituksen tai tavoitteettoman harjoittelun mielekkyyden:

Työttömät työnhakijat, jotka osallistuvat työvoimakursseille, yleensä aivan oikeasti pyrkivät työllistymään kurssin kautta. Kurssin järjestäjänä työvoimatoimisto lupaakin työpaikkoja, mutta todellisuudessa se ei pysty työllistämään kaikkia kurssilaisia sopiviin paikkoihin. — Kurssilaisia työllistetään väliaikaisiin harjoitteluihin vain sillä tarkoituksella, etteivät he kuljeskelisi (työvoimatoimistossa) liikaa ilman mitään asiaa. — työvoimatoimiston toimintamalli on keltoton, koska se tappaa työnhakijoiden toivon saada työvoimatoimistosta reaalista apua työllistymistä koskeissa asioissa. Moni työnhakija menettää uskon työvoimatoimiston lupauksiin ja työnhankkimismahdollisuuksiinsa sekä myös itsevarmuuden ja oman aktiivisuuden työnhankkimisessa. — kurssit ovat tehotomia ja henkisesti haitallisia työttömille työnhakijoille.
(A63)

Määräaikaisten työjaksojen runsaus ei kerro vain pätkätyön yleisyydestä maahanmuuttajien keskuudessa, vaan useimpien uraa luonnehtii muunkin toiminnan pätkittäisyys: pätkäopiskelua, pätkäharjoittelua ja pätkätyöttömyyttä. Uran hajoaminen pätkiin ei koske vain maahanmuuttajia. Myös valtaväestön toimihenkilönäisiin sekä nuoriin pätee sama, erityisesti työuran alkuvaiheessa (Jolkkonen & Koistinen 2001; Savola 2000; Sutela ym. 2001).

Epäsäännöllisen, osa-aikaisen ja työsuhdeturvaltaan epämääräisen työn ja pätkittäisten työttömyysjaksojen yleisyydellä mitattuna maahanmuuttajien työmarkkina-asema muistuttaa valtaväestön naisten työmarkkina-asemaa. Maahanmuuttajat ovatkin yliedustettuina niillä naisvaltaisilla palvelualoilla, jotka kärsivät työsuhteiden epämääräistymisestä. (Savola 2000; Sutela ym. 2001.)

Maahanmuuttajien ongelma on se, että huono-osaisuuteen työmarkkinoilla liittyy myös monia muita huono-osaisuutta aiheuttavia tekijöitä kuten köyhyyttä, heikkoja asunto-oloja, terveysongelmia, hajonneita perheitä, sosiaalisen tuen puutetta ja lasten kouluongelmia (esim. Mogensen & Matthiessen 2000; Social och ekonomisk förankring 1999).

Ongelmallista silpputyössä ja pätkäurassa on se, että tulojen epävarmuus pakottaa turvautumaan erilaisiin tulonsiirtoihin, kuten työttömyysturvan eri lajeihin, koulutustukeen, harjoittelutukeen, toimeentulotukeen ja niin edelleen. Pätkäuralla olevan maahanmuuttajaperheen arjessa esiintyy tulonsiirtojen lajikirjo varsin edustavasti. Riippuvuus tulonsiirroista on erityisesti pakolaisille ja useimmille inkerinsuomalaisille tuttua jo maahantulon alusta. Vuonna 1999 kotouttamislain mukana voimaan tullut kotouttamistuki sitoi eri tukimuodot yhteen, mutta ulottuu vain ”kotoutumisvaiheeseen” eli alle kolme vuotta maassa olleisiin ja niihin, jotka osallistuvat kotoutumislain määrittelemiін toimenpiteisiin, kuten kielenopetukseen. Sen piiriin eivät kuulu esimerkiksi työlliset, tutkinto-opiskelijat tai äitiys- tai vanhempaintuen piirissä olevat.

Maahanmuuttajien kannalta ongelmallista on paitsi sosiaaliturvajärjestelmän monimutkaisuus myös tulonsiirtojen hakemiseen liittyvä byrokraatia, joka vaatii varsin kehittyneitä kansalaistaitoja ja edellyttää hyvää virkakielen hallintaa, siis sellaisia ominaisuuksia, joita niillä tulonsiirtoja tarvitsevilla maahanmuuttajilla ei tyypillisesti ole. Useimpien tukimuotojen ansiosidonnaisuus tekee niiden hakemisen pätkäuralla olevalle vaativammaksi, kuin jos tuloja ei olisi ollenkaan. Riippuvuus erilaisista pätkittäisistä tulomuodoista johtaa sosiaalisten tulonsiirtojen hakemis-myöntämistakaisinerintäkierteeseen. Monien maahanmuuttajien riippuvuus tulonsiirroista merkitsee sitä, että he ovat tiedollisesti ja taidollisesti heikosti varustettuina tilanteessa, josta alkuauskaidenkin on tavanomaisesti vaikea selviytyä.

8.6 Työllisyysaste

Työllisyysasteella tarkoitetaan tässä sitä osuutta kohderyhmään kuuluvista, joka on ollut työssä tarkasteluajankohtana eli vuoden lopussa. Maahantulovuoden lopussa oli neljännes eli 24 prosenttia työssä. Vuoden 1996 loppuun mennessä, 4-8 vuoden maassa-asumisen jälkeen, työllisyysaste oli noussut 32 prosenttiin ja vuoden 1997 loppuun mennessä 36 prosenttiin. Kansalaisuusryhmien väliset erot olivat kuitenkin suuria. Seuraavassa taulukossa 12 kansalaisuusryhmät on ryhmitelty työllisyysasteensa mukaan maahantulovuotensa lopulla sekä vuosina 1996 ja 1997.

Taulukko 12. Työllisyysasteet kansalaisuusryhmissä maahantulo vuoden lopussa (N= 10 485) sekä vuosien 1996 (N=8 848) ja 1997 (N=8 566) lopussa.

	TULOVUODEN LOPPU 1989-1993	VUODEN 1996 LOPPU	VUODEN 1997 LOPPU
HEIKOSTI TYÖLLISTYNEET Työllisyysaste < 11 %	Somalia, entinen Jugoslavia, Irak, Vietnam, Iran & Afganistan	Somalia, Irak	Irak
VAATIMATTOMASTI TYÖLLISTYNEET Työllisyysaste 12-25 %	Viro, eteläinen Afrikka	Entinen Jugoslavia, eteläinen Afrikka, Iran & Afganistan, Vietnam, Thaimaa ja Filippiinit, Etelä-Amerikka	Somalia, Entinen Jugoslavia, Iran & Afganistan, Vietnam, Etelä-Amerikka
KOHTUULLISESTI TYÖLLISTYNEET Työllisyysaste 26-39 %	Entinen Neuvostoliitto, Etelä-Amerikka, Maghreb, Itä-Aasia, Thaimaa ja Filippiinit, Turkki, Lähi-itä	Entinen Neuvostoliitto, Viro, Pohjois-Amerikka, Maghreb, Lähi-itä, Oseania	Eteläinen Afrikka, Thaimaa ja Filippiinit, Entinen Neuvostoliitto, Maghreb
HYVIN TYÖLLISTY- NEET Työllisyysaste 40-50 %	EU ja Sveitsi, Pohjoismaat, itäinen Keski-Eurooppa, Pohjois-Amerikka, Kiina, Itä-Aasia, Intia, Oseania	EU ja Sveitsi, Pohjoismaat, itäinen Keski-Eurooppa, Kiina, Itä-Aasia, Intia, Turkki	Viro, Pohjois-Amerikka, Lähi-itä, Oseania, EU ja Sveitsi, Pohjoismaat, itäinen Keski-Eurooppa, Kiina, Itä-Aasia, Intia, Turkki

Viron kansalaiset ovat parantaneet työllisyyttään tarkasteluajanjaksolla selkeästi parhaiten. Myös Turkista ja Lähi-idästä tulleet ovat kyenneet parantamaan työllisyyttään verrattain hyvälle tasolle. Eurooppalaisperäisillä sekä joiltain Aasian alueilta, kuten Kiinasta, Intian niemimaalta ja Itä-Aasiasta, tulleilla maahanmuuttajilla oli jo maahan tulleessaan melko korkea työllisyysaste, joka kertoo siitä, että näissä ryhmissä on paljon työvoimansa tarpeen vuoksi maahanmuuttaneita. Näistä ryhmistä ne, jotka ovat jääneet maahan pitemmäksi aikaa, ovat myös pystyneet säilyttämään korkean työllisyysasteensa. Monien oleskelu onkin sidottu työlupaan ja siihen, että he pysyvät työllisinä.

Lähes kaikki, jotka aloittivat työuransa heikosti työllistyneiden ryhmässä, ovat pakolaisia⁶². Pakolaisten maahantulon syynä ei ole ollut heidän työvoimansa tarve, ja useim-

⁶² Maahanmuuttovuosi tarkoittaa itse asiassa sitä vuotta, jolloin henkilö on rekisteröity jonkun kunnan asukkaaksi. Muilla kuin turvapaikanhakijoina tulleilla tämä vuosi on yleensä myös maahanmuuttovuosi. Turvapaikanhakijoiden osalta maahanmuuttovuosi tarkoittaa sitä vuotta, jolloin he ovat saaneet ensimmäisen oleskelulupansa Suomeen ja tulevat siten rekisteröidyksi kunnan asukkaaksi. Turvapaikanhakija on kuitenkin voinut olla maassa ennen tätä jo useita vuosia vain rajoitetulla oikeudella työntekoon.

mat heistä, kuten myös inkerinsuomalaisista paluumuuttajista, ovat ensimmäiset maassa-olovuotensa maahanmuuttajien aikuiskoulutuksessa tai odottamassa pääsyä siihen. Maahanmuuttajakoulutuksen tai muun koulutuksen aikana he eivät kuulu työvoimaan, joten tämä selittää ainakin ensimmäisten vuosien heikon työllisyyden. Useamman maassaolovuoden jälkeen muut pakolaisryhmät Irakista tulleita lukuun ottamatta ovat parantaneet työllisyyttään.

Hyvin työllistyneistä maahanmuuttajista suurin osa on joko maailmantalouden hyväosaisia länsieurooppalaisia ja pohjoisamerikkalaisia tai sellaisista ryhmistä, joista monet tulevat maahan alun perin työn takia. Näin heidän maassaoleskelussaan on alusta alkaen toisenlainen lähtökohta työmarkkina-asemaa ajatellen. Työvoiman tarpeen vuoksi oleskeluluvan saaneiden oikeudellinen asema on heikompi kuin muista syistä - pakolaisuuden, paluumuuton tai avioliiton - vuoksi muuttaneilla. Heidän oleskelulupansa on sidottu ensimmäisinä maassaoluvuosina tiettyyn alaan tai tiettyyn työnantajaan (Sorainen 1999). Käytännössä siis työmarkkina-asemaltaan vahvimpien maahanmuuttajien oikeusturva on heikoin. Heidän asemansa on heikko paitsi ulkomaalaisoikeudellisesti myös suhteessa sosiaaliturvaan, joka on monin osin sidottu pysyvään oleskeluoikeuteen.

Perheenjäsenet saavat suomalaisen lainsäädännön mukaisesti saman oleskelulupastatuksen kuin ns. päähakija. Eli mikäli yksi perheenjäsen saa oleskeluluvan inkerinsuomalaisen syntyperänsä vuoksi, muut perheenjäsenet, kuten alaikäiset lapset ja puoliso syntyperästään riippumatta, saavat saman oleskelulupastatuksen. Näin on myös työn vuoksi maahan muuttavien osalta. Puoliso - usein vaimo - saa saman oleskelulupastatuksen kuin töihin tuleva puoliso, mutta työlupaa hän voi hakea vasta, kun on saanut työpaikan. Työntekijöiden mukana seuraavien puolisoitten työllistymisessä on siis ”tavanomaisten” ulkomaalaisen työnhakuun liittyvien vaikeuksien lisäksi ylitettävänä byrokraattisia kynnyksiä. Tällä olisi ehkä selitettävissä se, että pääosin työn takia muuttaneista kansallisuusryhmissä naisten työllisyysasteet ja myös työvoimaosuudet ovat alhaiset. Naisten itsenäisen roolin puute kansainvälisessä muuttoliikkeessä on kuitenkin tätä laajempi ilmiö⁶³ (Sassen 1998, 36-37).

⁶³ Naisten osuus on niin Suomeen kuin OECD ja EU-maihin tulevista maahanmuuttajista on nousut 1900-luvun loppupuolella erityisesti pakolaisten määrän nousun myötä. Naisten osuus maahanmuuttajista em. maissa on noin puolet maahanmuuttajista. (European Social Statistics, Migration 2000, 103; SOPEMI 2001, 27; Salt ym. 2000, 35-36.) Tästä huolimatta sekä työvoiman muuttoliikkeessä että pakolaisuudessa naisten rooli on usein riippuvainen miehestä - joko aviomiehestä tai isästä. He tulevat siis oikeuksiltaan määritellyksi miespuolisen perheenjäsenen juridisen statuksen kautta. Esimerkiksi kansainvälinen pakolaisoikeus ei ole kovin herkkä naiseen kohdistuvien ihmisoikeusloukkauksien tunnistamisessa ja tunnustamisessa turvapaikan tarpeen kriteerit täyttäväksi (Macklin 1999; Mahmud 1996; Crawley 1997; 1999).

Länsimaalaisten lisäksi hyvin työllistyneitä kansalaisuusryhmiä ovat myös Kiinasta, Intiasta, Itä-Aasiasta, Turkista ja itäisestä Keski-Euroopasta tulleet. Aasialaiset ryhmät ovat turkkilaisia lukuun ottamatta pääosin työn takia maahan muuttaneita. Turkkilaiset ovat taas pääosin Suomen kansalaisten kanssa avioituneita miehiä (Tilastokeskus 2001, 19). Intialaisia, kiinalaisia ja turkkilaisia työllistää paljon etninen yrittäjyys, erityisesti ravintola-ala, jolla monet toimivat joko itse yrittäjinä tai palkansaajina. Maahanmuuttajien yrittäjyyttä käsitellään laajemmin luvussa 8.11. Itäisestä Keski-Euroopasta muuttaneet näyttävät olevan Suomessa - toisin kuin muissa Pohjoismaissa (esim. Social och ekonomisk förankring 1999; Kjelsrud & Sivertsen 1998) - samantyyppisessä asemassa työmarkkinoilla kuin muualtakin Euroopasta tulleet. Myös koulutusrakenteet näissä ryhmissä vastaavat toisiaan. Muissa Pohjoismaissa entisestä Itä-Euroopasta tulleet ovat useammin pakolaisia eli heikommista lähtökohdista kuin pääosin paikallisen kanssa avioituneet itäeurooppalaiset Suomessa.

Viron kansalaiset ovat ryhmä, joka on selkeiden parantanut asemaansa tarkasteluvuosien kuluessa. Virolaisista enemmistö on muuttanut maahan joko inkerinsuomalaisina paluumuuttajina tai avioituttuaan Suomen kansalaisen kanssa (Tilastokeskus 2001, 8, 19). Heillä ei siis pääsääntöisesti ole ollut työpaikkaa edesauttamassa työllistymistä Suomessa. Virolaisten kilpailuetu suomalaisilla työmarkkinoilla on todennäköisesti suomen ja viron kielisukulaisuus. Myös maantieteellinen ja kulttuurinen läheisyys auttavat kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman omaksumista ja sitä kautta auttavat eteenpäin työmarkkinoilla. Vastaavasta kulttuuri- ja kielisukulaisuudesta työllistymisessä on esimerkkejä myös muista maista (vrt. Israel: Chiswick 1998; Yhdysvallat: Beenstock ym. 2001; Chiswick 1978; Kanada: Chiswick & Miller 2000).

8.7 Työllisyys ja koulutus – kenelle koulutus kannattaa?

Aiemmin luvussa 4.2 on käsitelty kansainvälistä tutkimusta liittyen maahanmuuttajan inhimillisen pääoman saamaan vasteeseen vastaanottavan maan työmarkkinoilla. Perinteisen taloustieteellisen ajattelun mukaan inhimillisellä pääomalla on työmarkkinoilla muotoutuva vaihtoarvo. Maahanmuuttajien koulutuksen katsotaan kärsivän *human capital mismatchistä*, toisin sanoen maahanmuuttajien mukanaantuoma koulutus kärsii inflaation uuden maan työmarkkinoilla, mutta erojen oletetaan yleensä kasvavan umpeen maassaoluvuosien myötä. Tätä selitetään usein sillä, että koulutuksen ohella toinen keskeinen inhimillisen pääoman komponentti, kielitaito, paranee vuosien myötä. (Esim. Borjas 1994; Beenstock ym. 2001; Chiswick & Miller 2000; Husted ym. 2000.)

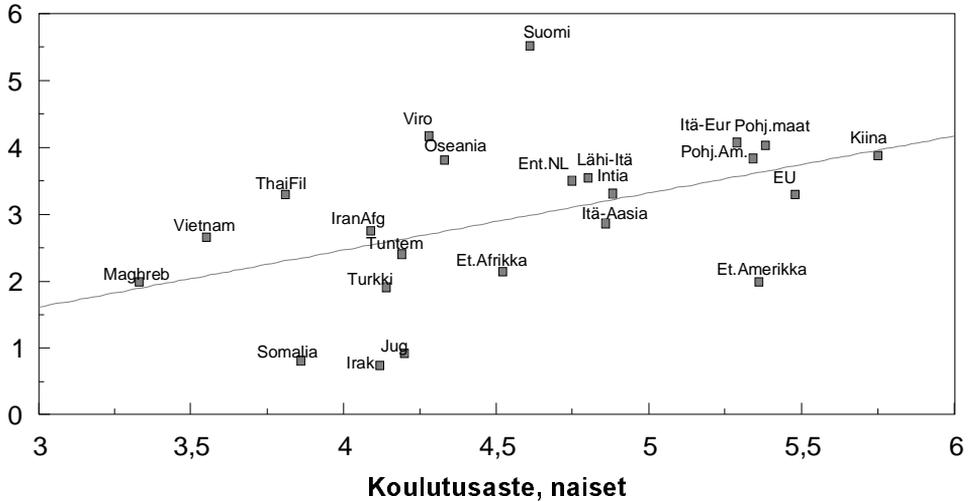
Tässä tutkimuksessa koulutuksen ja maahanmuuttajien työmarkkina-aseman suhdetta tutkittiin regressioanalyysin avulla. Työmarkkina-asemaa tutkittiin laskemalla eri kansallisuusryhmille vuoden 1997 *työssäolokuukausien keskiarvot* (kuvioissa 11 ja 12 pystyakselilla) miehille ja naisille erikseen. Myös *koulutusasteiden keskiarvot* (kuvioissa 11 ja 12 vaaka-akselilla) laskettiin eri kansallisuusryhmille sekä miehille ja naisille erikseen. Kuten aiemmin on todettu, koulutusaste on muuttujana Tilastokeskuksen aineistossa sikäli ongelmallinen, että muuttujan arvo voi olla tuntematon sekä niissä tapauksissa, joissa koulutus puuttuu, että niissä tapauksissa, joissa koulutustieto puuttuu. Tämä merkitsee sitä, että tuntemattomat jakaantuvat todennäköisesti koulutusrakenteen ääriilaitoihin: niihin, joilla koulutusta ei ole tai sitä on hyvin vähän, sekä niihin, jotka eivät ole olleet tekemisissä työhallinnon kanssa, jota kautta koulutustieto olisi tallentunut koulutusrekisteriin. Jälkimmäisiin kuuluvat esimerkiksi ne Suomeen töihin tulleet ja heidän perheenjäsenensä, jotka eivät ole asioineet työhallinnon palveluissa. Tässä ryhmässä on paljon länsimaalaisia, todennäköisesti keskimäärin melko hyvin koulutettuja. Tarkastelussa ongelma ratkaistiin siten, että koulutusasteen arvo ”tuntematon” jätettiin pois kansalaisuusryhmien koulutusasteen keskiarvoa laskettaessa. Tämä ratkaisu merkitsee kuitenkin sitä, että erityisesti kehitysmaista tulleiden naisten koulutustaso näyttää mallissa todellisuutta paremmalta.

Naisten työssäolokuukausien määrä on miehiä vähäisempi, kuten myös koulutuksen määrä erityisesti kehitysmaista tulleissa ryhmissä. Sekä ”naisten mallin” että ”miesmallin” korrelaatiokerroin oli 0,40 ja selityksaste jäi alhaiseksi ollen 0,16. Mallit olivat merkitseviä tasolla 0,000.

Naiset näyttävät saavan miehiä heikommin vastetta koulutukselleen työmarkkinoilla. Kuten aiemmin on todettu, monet maahanmuuttajanaiset ovat työmarkkinoiden ulkopuolella, mikä näkyi jo alhaisissa työvoimaosuuksissa. Naisten kohdalla malli ei siis heijasta niinkään sitä, millä kansalaisuusryhmällä on riski olla työttömänä työllisyyden vastapainona, vaan työmarkkinoiden ulkopuolella kotityössä oloa työllisyyden vaihtoehtona. Erityisesti tämä koskee Irakista, Somaliasta ja entisen Jugoslavian alueelta tulleita naisia, jotka ovat pääsääntöisesti pakolaisia. Myös miesten osalta pakolaisryhmät ovat sijoittuneet heikoimmin. Pakolaisten keskimääräisestä koulutustasosta mallit antavat liian optimistisen kuvan, koska koulutusastetta kuvaavan muuttujan alin arvo jätettiin pois. Pakolaisten – erityisesti naisten - joukossa on paljon kouluttamattomia, kuten aiemmin työhallinnon URA-rekisterin koulutustiedoilla osoitettiin.

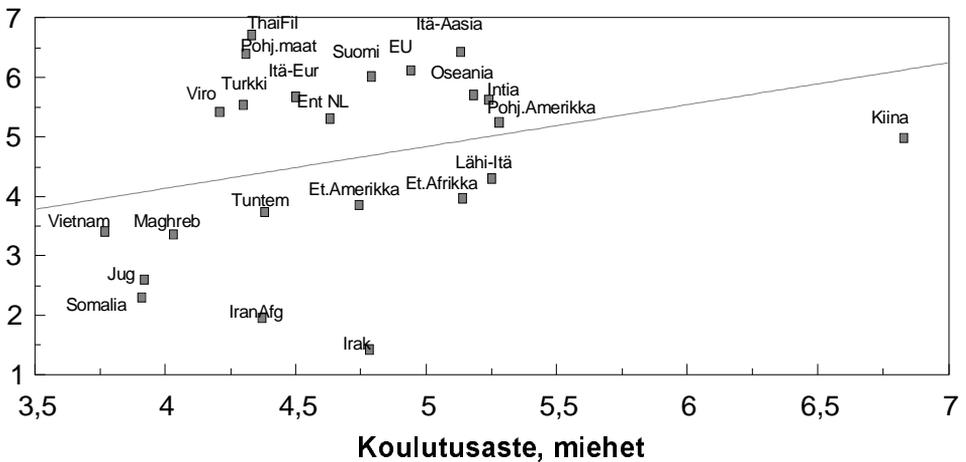
Kuvio 11. Maahanmuuttajanaisten työssäolokuukaudet ja koulutusaste eri kansallisuusryhmissä vuonna 1997 (N=4 116).

Työllisyyskuukaudet, naiset

Kuvio 12. Maahanmuuttajamiesten työssäolokuukaudet ja koulutusaste eri kansallisuusryhmissä vuonna 1997 (N=4 623).

Työllisyyskuukaudet, miehet

Kiinalaiset – sekä miehet että naiset – osoittautuvat tässä mallissa koulutetuimmaksi ryhmäksi. Toisaalta kiinalaisten joukossa on melko paljon puuttuvia koulutustietoja, joten tämänkin ryhmän osalta koulutusasteen keskiarvo saattaa olla todellisuuteen nähden liian optimistinen. Näyttäisi kuitenkin siltä, että tämä ryhmä ei saa työmarkkinoilla vastetta koulutukselleen tai sitten opiskelijat painavat työssäolokuukausien keskiarvoa alaspäin.

Suomen kansalaisuuden saaneiden osalta mallit heijastavat sitä, että kansalaisuudella palkitaan työmarkkinakiinnittymistä. Toisin sanoen hyvin työmarkkinoille kiinnittyneet, alkuperäisestä kansalaisuudesta huolimatta, saavat Suomen kansalaisuuden tai hakevat kansalaisuutta helpommin kuin heikommin työmarkkinoille kiinnittyneet.

Maahanmuuttajien inhimillinen pääoma – tässä tapauksessa koulutusaste – ei näissä malleissa onnistunut täysin selittämään eri kansalaisuusryhmien kiinnittymistä työmarkkinoille. Kansalaisuusryhmien välinen variaatio on suuri, ja erityisesti naisten osalta työttömyyden tai työllisyyden vaihtoehtona on monilla kotityö. Regressiosuoran ”heikommalle puolelle” jäivät molemmissa malleissa kehitysmaista tulleet ja sellaiset kansalaisuusryhmät, jotka tulevat pakolaisuutta tuottavista maista. Sen sijaan länsimaiset maahanmuuttajat ja muut sellaiset maahanmuuttajaryhmät, jotka eivät erotu ulkonäkönsä puolesta, ja aasialaisista ne kansalaisuusryhmät, joista suuri osa on alun perin tullut Suomeen töihin, ja Suomen kansalaisuuden saaneet kansalaisuusryhmät saavat koulutukselleen vastetta työmarkkinoilla.

Maahanmuuttajien aseman työmarkkinoilla voi siis nähdä heijastelevan laajempaa maailmanjärjestystä, jossa maan asema kansainvälisessä taloudessa määrittelee sen kansalaisten mahdollisuuksia. Suomen maahanmuuttopolitiikka toistaa taloudellista maailmanjärjestystä siten, että tiettyjen ryhmien, kuten suomalaissyntyisten, tai tietystä maista tulleiden asema on maahanmuuttajina etuoikeutetumpi kuin toisten. Sekä maailmantalouden, suomalaisen maahanmuuttopolitiikan että työmarkkinoiden etuoikeutettuja ovat länsimaalaiset: EU-kansalaiset toivotetaan maahanmuuttajina tervetulleiksi, ja heidän polkuaan pehmentävät yhteiset EU-säännökset. Pohjoismaiden kansalaiset ovat tervetulleita joko etnisesti suomalaisina, kuten useimmat Ruotsista palaavat, EU-kansalaisina tai yhteispohjoismaisen työmarkkinasopimuksen turvin.

Pohjoisamerikkalaisten tilanne näiden etuoikeuksien ulkopuolisina on ongelmallisempi, mutta heistä suurin osa Suomessa joko työssä tai avioliitossa. Erityisesti yhdysvaltalaisen ongelmaton asema avioliittosiirtolaisina paljastaa viimeistään heidän etuoikeutetun asemansa. Yhdysvaltalaisia miehiä on kansalaisuusryhmistä eniten suomalaisten naisten puolisoina, mutta toisin kuin marokkolaisten tai turkkilaisten miesten kohdalla, heidän avioliittojensa motiiveja ei ole julkisuudessa asetettu kyseenalaisiksi (Juntunen 1999, 218-219; vrt. myös Huttunen 2002, 254-255, 338).

Maailman taloudellisen järjestyksen synnyttämien luokittelujen heijastumista maahanmuuttopolitiikkaan kutsutaan *virallistetuiksi asenteiksi* (Silverman 1991). Virallistetut asenteet juridisoidaan maahanmuuttoa säätelevässä lainsäädännössä, ja näin legitimoidaan se oikeuksien hierarkia, joka kohtelee eri maista lähtöisin olevia maahanmuuttajia hyvin eri tavoin. Virallistetut asenteet noudattelevat samaa kansallisuuksien hierarkiaa kun populaarit ulkomaalaisasenteet, joita mielipidetutkimuksin aika ajoin mitataan. Sekä Söderlingin (1997) että Jaakkolan (1999) tutkimuksissa länsimaalaiset ovat mieluisimpia maahanmuuttajia, kun taas kehitysmaista ja pakolaisuutta tuottavista maista tulevat ovat epäsuosituimpia. Myytti sukulaisuudesta tekee inkerinsuomalaisista etuoikeutettuja paitsi suomalaisten asenteissa⁶⁴ myös maahanmuuttopolitiikassa.

Maailmanjärjestys heijastuu maahanmuuttajien asemaan suomalaisilla työmarkkinoilla myös siten, että tiettyyn maahan ja siellä riittävän varakkaisiin elinoloihin syntymisen merkitsee pääsyä kiinni sellaiseen inhimilliseen pääomaan, joka on siirrettävissä ja hyödynnettävissä missä päin maailmaa tahansa. Maailman taloudellisessa työssä määrityksi ihmisen status myös potentiaalisena maahanmuuttajana.

8.8 Etninen segmentaatio ja ammattiala

Suomessa perinteiset vähemmistöt ovat luoneet omia taloudellisen toiminnan muotojaan, joita voisi kuvailla *etnisiksi talouksiksi*. Esimerkiksi juutalaisten ja tataarien vahva asema tekstiilikaupassa juontuu ajalta ennen vuotta 1918, jolloin avautuivat mahdollisuudet kansalaisyhteisöihin ja elinkeinonvapauteen. Tätä ennen vain tietyt toimialat, kuten käytettyjen vaatteiden kauppa, olivat sallittuja ulkomaan kansalaisille (Torvinen 1989). Romaneilla on ollut omat pienyrityksien muotonsa, kuten hevoskauppa ja käsityöläisyys, jotka ovat mahdollistaneet liikkuvuuden (Rantala & Huttunen 1994). Saamelaisilla taas luontaiselinkeinoja, erityisesti porotaloutta voi pitää etnisinä elinkeinoina, joilla on vaikutuksensa syvällä kulttuurin rakenteissa (Ruotsala 1997).

Yhteistä etnisten ryhmien taloudellisen toiminnan muodoille on ollut se, että ne muokkautuvat valtaväestön taloudellisen toiminnan katveessa ja sen ehdoilla (esim. Feuchtwang 1982; Knocke 1993). Kulloinkin yhteiskuntarakenteen, poliittinen ja talouden tilanne ja etnisen ryhmän asema yhteiskunnan statushierarkiassa määrittelee

⁶⁴ Inkerinsuomalaiset ovat maahanmuuttajina toiseksi suosituimpia heti norjalaisten jälkeen Jaakkolan (1999, 145) asennemittauksessa.

vät niitä mahdollisuuksia, joita etnisen ryhmän jäsenille on tarjolla. Mahdollisuusrakennetta säätelevät paitsi etnisten suhteiden laatu myös erilaiset lait ja säädökset.

Suomen perinteisten vähemmistöjen elinkeinorakenteessa tapahtuneet muutokset kertovat niistä muutoksista, jotka ovat tapahtuneet yhteiskunnassa ja sen suhtautumisvoissa kyseisiin etnisiin ryhmiin. Esimerkiksi juutalaisten ja tataarien mahdollisuuksia ovat lisänneet paitsi elinkeinotoiminnan lainsäädännöllisten rajoitusten poistuminen heti Suomen itsenäistymisen jälkeen myös yritystoiminnassa useiden sukupolvien aikana kertynyt varallisuus, joka on mahdollistanut yritystoiminnan laajentamisen ja seuraavien sukupolvien koulutautumisen. Samalla yhteisöt ovat kyenneet pitämään yllä sisäistä sosiaalista verkostoa, joka on edelleen edistänyt yhteisöiden sisäistä ja ulkoista integraatiota suomalaisessa yhteiskunnassa. Nykyisin sekä juutalaisten että tataarien parissa perinteinen yrittäjyys on monissa perheissä vaihtunut koulutustason nousun myötä toimihenkilöammatteihin (Forsander & Ekholm 2001, 94-99). Tältä osin tataarien ja juutalaisten etninen talous Suomessa on kehittynyt saman suuntaisesti kuin monien muidenkin etnisten ryhmien muissa maissa (Waldinger & Perlmann 1998). Seuraavassa käsitelläänkin sitä, onko uudempien maahanmuuttajaryhmien joukossa löydettävissä vastaavia esimerkkejä etnisen talouden tai laajempien työmarkkinoiden etnisten taskujen muodostumisesta.

Maahanmuuttajat eri ammattialoilla

Ammattia koskevat tiedot kerätään Tilastokeskuksen rekistereihin verotustiedoista, toisin sanoen tieto perustuu henkilön ilmoitukseen. Koska monien maahanmuuttajien kohdalla siirtyminen uuteen maahan merkitsee ammatillisen statuksen laskua (esim. Valtonen 1997; Broomé ym. 1996), ammattiryhmään identifioitumiseen ja ammatin ilmaisemiseen liittyy statussiirtymiin yhdistyviä identiteetti-ongelmia (vrt. Ezzy 1993; Flodgaard ym. 2000, 109-112). Länsimaisissa yhteiskunnissa työidentiteetti on hyvin tärkeä yksilön määrittelijänä (vrt. Flodgaard ym. 2000, 107-108). Ilmoittaako henkilö, joka on omassa maassaan toiminut insinöörinä, mutta työskentelee siivoojana, olevansa siivooja, jos hän kokee insinöörit edelleen ensisijaiseksi ammatilliseksi viiteryhmäkseen? Vai ilmoittaako hän amatikseen ”insinööri”, siitä huolimatta, ettei ole kyseistä ammattia koskaan harjoittanut Suomessa? Kortteinen ja Tuomikoski (1998) raportoivat vastaavista statussiirtymiin liittyvistä identifikaatio-ongelmista tutkiessaan työttömiä ja Ekholm (1994) raportoidessaan pakolaisten muuttuvista elinoloista:

”Ensimmäiset kaksi vuotta kuljin kuin unessa huomaamatta edes missä olin ja ihmettelin vain sitä, minkä menetin. Sopeutumisongelma on lähinnä oman aseman, maan, omaisuuden ja elintason menettämistä ja muuttumista työläiseksi —” (omassa maassaan korkeassa asemassa ollut pakolainen, Ekholm 1994, 84).

Molemmissa rekisteriaineistoissa maahanmuuttajien ammatillinen hajonta on varsin suuri. Tilastokeskuksen aineistossa 70 prosentille tutkimusjoukosta löytyi merkintä ammatista vuodelta 1997. Työhallinnon aineistossa ammattimerkintä on kaikilla, mutta 17 prosentilla oli merkintä *ei luokitella*, toisin sanoen henkilöltä oli rekisteröity puuttuvan suomalaisen luokitusjärjestelmän mukainen ammatti.

Seuraavassa taulukossa on arvioitu yleisimpien alojen osuuksia maahanmuuttajien työllistäjänä. Arvion perustana on käytetty tämän tutkimuksen rekisteriaineistoja.

Taulukko 13. Arvio yleisimpien alojen osuuksista työllistyneiden joukossa 1990-luvun lopussa, %.

ALA JA TYYPILLISIMMÄT AMMATIT	OSUUS %
Ravintola-ala Pizzakokki Kokki Tarjoilija Pizzayrittäjä Keittiöapulainen	15
Metalli-, elektroniikka- ja puuteollisuus Hitsaaja Kokooja Koneistaja Varastonhoitaja Pakkaaja	15
Siivous- ja puhtaanapitoala Siivooja Laitoshuoltaja	9
Hoitoala Lääkäri Lähi- tai perushoitaja Sairaanhoitaja	8
Rakennusala Rakennusmies Maalari	6
Opetusala Oman äidinkielen opettaja	6
Myyjä	5
Muut, esim. Kuljetusala Tutkijat Toimistoala Tietotekniikka Muusikot	36
YHTEENSÄ	100

Taulukosta käy ilmi, että teollisuus työllistää merkittävän osan maahanmuuttajista. Palvelualat, erityisesti ravintola- ja siivousala, työllistävät kuitenkin selkeästi suurimman osuuden maahanmuuttajista. Se, että Suomessa kuin muissakin maissa, toisen maailmansodan jälkeisten maahanmuuttajien *toinen aalto* (vrt. luku 2.1) sijoittuu erityisesti palvelualoille, johtuu taloudessa ja työelämässä tapahtuneista muutoksista, jotka muokkaavat tarjolla olevien mahdollisuuksien määrää ja laatua. *Ensimmäisessä aallossa* muualle läntiseen Eurooppaan tulleet maahanmuuttajat sijoittuivat teollisuuteen, kuten tuotantolaitoksiin ja rakennuksille, mutta Suomessa maahanmuuttajien määrän kasvu alkoi vasta, kun palvelusektorista oli tullut yhä merkittävämpi työllistäjä. Suomessa työmarkkinat siis joutuvat kosketuksiin maahanmuuttajien kanssa palvelualavetoisesti. Kantaväestön kannalta tämä merkitsee sitä, että työelämässä olevat maahanmuuttajat muuttuvat näkyvämmiksi kohtaamisten lisääntyessä.

Maissa, joihin maahanmuuttajia on tullut pitempään ja suurempia määriä, on tuttu ilmiö, että ne alat, joille maahanmuuttajia tulee enemmän, eivät enää houkuttele valtaväestöä (vrt. Kanada: Pendakur & Mata 1999, 26-27). Alat leimautuvat ”siirtolaistöiksi” ja sitä kautta sopimattomiksi valtaväestön mielikuvissa. Puhtaanapito, hoitoalan perustyöt, taksin- ja linja-autonkuljettajan ammatit ja rakennusala ovat monissa maissa siirtolaisaloja, joissa valtaväestön määrä on vähitellen laskenut. Valtaväestön pako aloilta ruokkii edelleen maahanmuuttajatyövoiman tarvetta, ja näin syventyvä etninen segmentaatio työmarkkinoilla monimutkaistaa työvoiman tarjontaan ja saatavuuteen liittyviä rakenteellisia ongelmia.

Suomessa maahanmuuttajien määrä työmarkkinoilla on niin vähäinen, ettei mistään alasta ole muodostunut vielä leimallisesti ulkomaalaisalaa. Viitteitä tähän suuntaan on havaittavissa lähinnä pääkaupunkiseudulla, jossa maahanmuuttajien enemmistö asuu.

Ravintola-alan merkitys maahanmuuttajien työllistäjänä on keskeinen. Aiempien tutkimuksien ja laadullisen aineiston perusteella maahanmuuttajia on työntekijöinä ja omistajina sekä ns. etnisissä ravintoloissa että laajemmalla konseptilla toimivissa ravintoloissa. Ravintola-alan suuri merkitys maahanmuuttajien työllistäjänä erityisesti ensimmäisessä sukupolvessa on tyypillinen ilmiö muissakin maissa (esim. Ram ym. 2000). Suomessakin ravintola-alalla on yrittäjinä jo niin paljon maahanmuuttajia, että tieto alalla olevien menestyksestä edistää myös muiden maahanmuuttajien hakeutumista alalle. (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Forsander 2000a.) Ravintola-alan yrittäjyyttä käsitellään tarkemmin luvussa 8.11.

Siivousalan suurimmat yritykset arvioivat, että heidän työntekijöistään viidennes oli pääkaupunkiseudulla maahanmuuttajia vuonna 2001. Siivoojan työ on kuitenkin monille maahanmuuttajille kuin myös suomalaisillekin työmarkkinoiden sisääntuloala,

josta vaihdetaan ”parempaan” siinä vaiheessa, kun resurssit ja motivaatio sen sallivat (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Trux 2000). Siivousalasta, vaikka se paljon maahanmuuttajia työllistääkin, ei ole vielä muodostunut liikkuvuusloukkua maahanmuuttajille, koska mielikuva maahanmuuttajista kykenevinä ainoastaan yksinkertaisiin matalapalkkatöihin ei ole iskostunut vielä valtayhteisön kollektiiviseen tajuntaan. Nämä mielikuvat tai leimat muokkaavat voimakkaasti käsityksiä maahanmuuttajien uralla etenemisen mahdollisuuksista tai mahdottomuudesta. Kollektiiviset mielikuvat - kulttuuriset mallit antropologian termein⁶⁵ - eri yhteiskunnallisten ryhmien ominaisuuksista ulottuvat myös maahanmuuttajiin synnyttäen ”itserasismia” eli murentaen erityisesti maahanmuuttajanuorten itseluottamusta ja uskoa etenemismahdollisuuksiinsa laajemmassa yhteiskunnassa (Liebkind 1988, 77-78, 93-101).

Yhteistä yleisimmille aloille, ravintola- ja siivousalalle sekä myyntityölle on paitsi se, että ne ovat palvelualoja, myös se, että useimmat tehtävät näillä aloilla ovat suoritus- tasoisia matalapalkkatehtäviä. Nämä alat ovat viime vuosina käyneet läpi mittavaa rakennemuutosta, ja pientä ydintyövoimajoukkoa lukuun ottamatta väliaikaisten ja osa-aikaisten määrä on noussut voimakkaasti (esim. Savola 2000; Sutela ym. 2001). Monilla aloilla eri työtehtäviä on ulkoistettu siten, että yritykset keskittyvät vain siihen, mitä pitävät ydinosaamisenaan ja ostavat muut palvelut ulkopuolisilta tuottajilta. Esimerkiksi ravintoloissa annokset kootaan yleisesti puolivalmisteista, jolloin varsinaista keittiöhenkilökuntaa tarvitaan vähemmän. Sesonki- ja ruuhkatyövoima ostetaan työvoimaa vuokraavilta yrityksiltä. Useimmat laitokset ja yritykset ovat ulkoistaneet siivouspalvelunsa, minkä seurauksena tuottavuusvaatimukset ovat tiukentuneet, osa-aikaisuus lisääntynyt ja siivoojista on tullut työyhteisöjen ulkopuolisia niissä työpaikoissa, joissa he työskentelevät. Myös myyntityössä osa-aikaisuus on lisääntynyt tehokkuusvaatimusten lisääntyttyä. Kaupan alan yritykset haluavat osa- ja väliaikaisella työvoimalla tasata ruuhka- ja sesonkiaikojen työvoiman tarvetta ilman, että työvoiman ylikapasiteetti rasittaisi tulosta niinä aikoina, jolloin myynti on vähäisempää. (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Forsander 2000a; Trux 2000.)

Niissä maissa, joissa palvelualat ovat läpikäyneet työvoiman väliaikaistumisen, on valtaväestöä edustava ydintyövoima samaan aikaan vetäytynyt aloilta (Grint 1991, 249-251; Holzer 1996; Sassen 1996; 1998). Tilalle on tullut ”joustokykyisempää” työvoimaa eli niitä, jotka tietävät olevansa alalla vain väliaikaisesti eivätkä näin ole riippuvaisia työpaikastaan, tai niitä, joiden mahdollisuudet työmarkkinoilla ovat eri syistä rajoitetut. Ensimmäiseen joukkoon kuuluu erityisesti opiskelijoita ja jälkimmäiseen joukkoon maahanmuuttajia, joista erityisesti laittomasti maassa oleskelevat ovat työvoimahierarkian alimmassa kastissa (Wrench 1996).

⁶⁵ Esim. Holland & Quinn (1987); D’Andrade & Strauss (1992); Schwartz & White & Lutz (1992).

Vaikka laittomien maahanmuuttajien määrä suomalaisilla työmarkkinoilla on toistaiseksi olematon verrattuna esimerkiksi Isoon-Britanniaan, Espanjaan, Italiaan ja Pohjois-Amerikkaan, seuraavat suomalaiset työmarkkinat perässä. Tiukasti säännelty maahanmuuttajapolitiikka ja hyvinvointiyhteiskunnan tuottama työmarkkinoiden kontrolli eivät ole estäneet samaa mekanismia toteutumasta kuin muissakin maahanmuuttajia vastaanottaneissa kypsissä markkinatalouksissa: työn laadun muutos johtaa työvoiman laadun muutokseen. Lisääntyvä epävakaus työntää niitä, joilla on mahdollisuuksia muuallakin, toisiin tehtäviin, ja syntyvä vaje täyttyy työvoima- ja mahdollisuushierarkian alaportilla olevilla, joista maailmantalouden huono-osaisemmista maista muuttaneet ovat merkittävä osa. Palvelualojen matalapalkkatöiden lisäksi näyttävät jotkut työt myös rakennusalalla ”maahanmuuttajistuvan”, kuten erilaisissa rakennustöissä työskennelleen venäläisen sähköasentajan kertoma osoittaa:

Suomalaiset eivät välitä apulaisten paikoista, koska palkka on matala. Siksi vain maahanmuuttajat tulevat yleensä apulaisiksi. (A70)

Paitsi että maahanmuuttajien työllistyminen laajemmassa mittakaavassa johonkin ammatilliseen segmenttiin voi laukaista kehityksen, joka ajaa valtaväestöön kuuluvia alalta, myös muista syistä johtuvat muutokset alalla voivat muokata työoloja siten, että valtaväestö vaihtaa alaa. Pääkaupunkiseudun linjaliikenteen avaaminen kansainväliselle tarjouskilpailulle vuonna 1993 käynnisti prosessin, jonka kuluessa työolojen ja -ehtojen lisääntyneeseen epävarmuuteen kyllästynyt ydintyövoima hakeutui pois alalta. Syntynyt työvoimavaje on täyttynyt varsin nopeasti maahanmuuttajilla samalla kun valtaväestöön kuuluvien alalle hakeutujien määrä on jatkuvasti vähentynyt. Vuonna 2002 esimerkiksi Helsingin seudun linja-autonkuljettajista noin viidennes oli taustaltaan maahanmuuttajia. Pääkaupunkiseutu seuraa monien muiden maiden jälkiä julkisen liikenteen muuttuessa maahanmuuttaja-alaksi. Työhallinto on ollut voimakkaasti mukana vauhdittamassa maahanmuuttajien sijoittumista alalle rahoittamalla pätevöittävää koulutusta. Pääkaupunkiseudun linjaliikenteen vähittäinen muodonmuutos ”ulkomaalaisalaksi” on seurausta pitkästä kehityskulusta, jonka alkupäässä on Suomen talouden kansainvälistymisen käynnistyminen ulkomaisten pääomasijoitusten vapauttamisen myötä vuonna 1992. Pääkaupunkiseudun linjaliikenteessä pääomien ja työvoiman globalisaatio kytkeytyvät yhteen. (Forsander 2000a, 181-187.)

Opetusala tarjoaa töitä koulutetummille maahanmuuttajille joko opettajina tai kouluavustajina (vrt. Ruotsi; Knocke 1999, 121). Erityisesti pakolaisten ja paluumuuttajien osalta opetustehtävät ovat osa maahanmuuttajien integraatiokoneistoa, joka kuntatasolla on taloudellisesti erillään kunnan muusta toiminnasta. Maahanmuuttajaopetus on sidoksissa kotouttamislain määräyksiin ja se toteutetaan yleensä valtion kotouttamistoiminnasta maksamien kuntakorvausten kehyksissä. Tämä

voi useissa kunnissa johtaa siihen, että maahanmuuttajataustaisten opetushenkilökunta, joka toimii maahanmuuttajalasten opetuksessa, ei ole täysin niveltynyt osaksi kunnan pysyvää opetustoimen henkilöstöä. Virkojen puuttuminen on osa maahanmuuttajapalveluiden jatkuvaa väliaikaisuutta. Maahanmuuttajalasten opetus mielletään vastaanottotoiminnaksi, välivaiheena kohti ”normaalistamista”, joka merkitsee maahanmuuttajalasten sijoittumista suomalaisluokkaan valtaväestöopetuksen ehdoilla (vrt. Alitolppa-Niitamo 2002; Matinheikki-Kokko 1997; kunnallinen maahanmuuttajapolitiikka Ruotsissa, Bäck & Soininen 1998; Similä 1992). Maahanmuuttajataustaisten opettajien puuttuva muodollinen pätevyys ruokkii irrallisuutta ja väliaikaisuutta. Vaikka heillä olisikin takanaan alan opinnot ja muodollinen pätevyys omasta maastaan, vaaditaan suomalaiseen virkakelpoisuuteen kuitenkin mitattavat lisäopinnot. Tämän tutkimuksen aineistosta ei löytynyt Suomessa koulutettua erityisopettajaa lukuun ottamatta yhtäkään muodollisesti pätevää maahanmuuttajalasten opettajaa.

Oman äidinkielsä opettajia on kahdenlaisia. Toiset opettavat äidinkieltä maahanmuuttajalapsille, mutta toiset opettavat äidinkieltään suomalaisille. Se, että maahanmuuttajat toimivat runsaslukuisesti oman äidinkielsä opettajina, näkyi jo 1980-90 –lukujen vaihteessa, jolloin kieltenopettaja oli ulkomaalaisten tyypillisin ammattinimike (Jaakkola 1991, 125). Monilla opettajina toimivilla on jonkinlainen opetusalan koulutus omasta maastaan. Koulutuksen taso voi kuitenkin vaihdella pedagogisesta korkeakoulututkinnosta ammatilliseen kansakoulunopettajan koulutukseen tai lyhyisiin alan kursseihin. (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000, 24.) Äidinkieltään suomalaisille opettajien kieltenopettajien joukossa oli joitakin muodollisesti päteviä, ts. joko Suomessa pätevoityneitä tai EU:n alueella tutkintonsa suorittaneita.

Maahanmuuttajalasten omakielisen opettajan tehtävät kunnan perusopetuksessa ovat esimerkki *etnospesifeistä ammateista*. Etnospesifeillä ammateilla tarkoitetaan maahanmuuttajapalveluiden mukana syntyneitä tehtäviä, jotka edellyttävät tietyn kielen ja kulttuurin hallintaa sekä usein käytännössä ko. etnisen ryhmän jäsenyyttä. Näitä ammatteja voivat olla äidinkielen opettajan lisäksi asioimistulkin, ohjaajan tai kouluavustajan tehtävät. Useimmat näistä ammateista ovat toimihenkilöammatteja, jotka vaativat hyvää koulutusta ja ammattitaitoa, mutta työsuhteet ovat useimmiten epävakaita (ks. Lutz 1993, 137-141). Alalla olevilla ei useinkaan ole uudessa maassa tunnustettua muodollista pätevyyttä ja epävakaksi ammatit tekee juuri niiden etnospesifitys: liikkumavaraa ko. etnisestä ryhmästä riippumattomiin tehtäviin ei juuri ole (Lutz 1993, 138). Käytännössä monet työtehtävät ovat osoittautuneet hyvinkin pitkäaikaisiksi, mutta elinikäistä uraa harva maahanmuuttaja näissä tehtävissä itselleen suunnittelee. (Lutz 1993, 137-141; ks. myös Valtonen 1997, 215). Etnospesifitys voi tehdä ammateista liikkuvuusansan - ilman Suomessa tunnustettua muodollista pätevyyttä ei ole asiaa laajemmille työmarkkinoille.

Oman äidinkielen opetus (tai opettaminen omalla äidinkielellä) on tyypillisesti etninen resurssi, ts. syntyperään sidoksissa oleva kyky, joka on muunnettavaksi tuottavaksi pääomaksi, kuten etninen ruoka, musiikki tai muut kulttuurituotteet (Light & Gold 2000, 105-113; Ram ym. 2000, 498-499). Myös ravintola-ala ja erityisesti etnisten ruokien valmistus on Suomessa toimintaa, jossa etnisten resurssien hyväksikäytöstä on tullut laajemmassa mitassa elinkeino. Se, että resurssi on sidoksissa tiettyyn etniseen taustaan, tekee siitä kilpailuedun työmarkkinoilla suhteessa valtaväestöön ja muihin maahanmuuttajiin: vain tietyn etnisen ryhmän jäsenillä on hallussaan tietty resurssi ja heistäkin vain jotkut onnistuvat muuntamaan sen tuottavaksi pääomaksi.

Valtaväestön pakoa maahanmuuttajatoiksi leimaantuneilta aloilta on mekanismin käynnistyttyä vaikea enää kääntää, kuten on nähty esimerkiksi niissä maissa, joissa työmarkkinat ovat tulleet riippuvaisiksi pahanpohjimmaisten, kuten laittomien maahanmuuttajien, työvoimasta. Maatalouden sesonkityöt ovat tästä hyvä esimerkki. Etelä-Euroopassa tai Yhdysvalloissa valtaväestöä tai ylipäätään laillista työvoimaa on enää vaikeata saada esimerkiksi hedelmien poimintaan, koska palkat ovat kilpailukyvyttömiä ja tehtävät ovat leimautuneet siirtolaistöiksi (Grint 1991, 249-250; Piore 1979; Massey ym. 1993, 453-454). Kuluttajia on vaikea motivoida maksamaan appelsiineistaan huomattavasti korkeampaa hintaa siksi, että poimijat ovat tehneet työnsä laillisin ehdoin ja lailliseen hintaan. Sama koskee muutakin maahanmuuttajatyövoimalla tuotettua, kuten etnisten ravintoloiden edullisia lounaita ja julkisten tilojen siivousta. Työmarkkinoille syntyy tämän mekanismin seurauksena työpaikkoja, joista lähtökohtaisesti puuttuvat ne ominaisuudet, jotka tekevät töistä houkuttelevia korkeammalla työmarkkinoiden hierarkiassa olevalle ydintyövoimalle. Näissä töissä on heikko tai olematon työsuhdeturva, alhainen palkkataso ja kehittymis- tai etenemismahdollisuudet puuttuvat (Feuchtwang 1982, 262-263).

8.9 Sukupuolijako työmarkkinoilla

Osin edellä mainittujen suosittujen ammattien *sukupuolijako* noudattaa suomalaisten työmarkkinoiden sukupuolista segmentaatiota (vrt. Nurmi 1998). Suomessa, kuten muuallakin Pohjoismaissa, naisten - myös hedelmällisyysikäisten - työvoimaosuus on korkea ja lähellä miesten vastaavia lukuja. Kuitenkin työmarkkinoiden sukupuolitettu työnjako on syvään juurtunut ja on edelleen jyrkentyntä 1990-luvun alun laman seurauksena. ”Naisammatit” ovat tyypillisesti vähemmän arvostettuja, mikä heijastuu myös palkkatasoon⁶⁶ (Lehto 2001; Miettinen 1997; Nurmi 1998; Savola 2000).

⁶⁶ On usein raportoitu, että Suomessa naiset ansaitsevat keskimäärin noin 80 prosenttia siitä mitä miehet, vaikka naisten koulutustaso on keskimäärin miehiä korkeampi (esim. Lehto 2001, 7; Tilastokeskus 1999, 17-18; Savola 2000, 13-14; Vartiainen 1999, 5-6).

Suomalaisten työmarkkinoiden sukupuolihierakiassa perinteisesti miehisinä pidetyillä aloilla, kuten teknisillä aloilla ja metalliteollisuuden ammateissa, on paljon enemmän maahanmuuttajamiehiä kuin naisia. Näiltä osin maahanmuuttajien jakaantuminen työmarkkinoille noudattelee suomalaisen yhteiskunnan sukupuolista järjestelmää. Kiinnostava kysymys on se, mikä ohjaa maahanmuuttajanaisia ammatinvalinnassaan kohti suomalaisen yhteiskunnan vakiintunutta segmentaatiota. Laadullinen aineisto toi esiin joukon entisestä Neuvostoliitosta muuttaneita naisia, joilla oli teknisen alan koulutus ja usein pitkä työkokemus meillä varsin miehisistä ammateista, kuten viilaajan ja rakennustyöntekijän ammateista. Hyvin harva näistä naisista oli Suomessa valmis etsimään töitä tai täydennyskoulutusta alaltaan, vaan he halusivat vaihtaa ”naisammatteihin”. Esimerkkeinä tästä ovat kolmekymmentä vuotta radioteknikkona toiminut nainen, joka kouluttautui lähihoitajiksi, tai entinen viilaaja, joka halusi ja pääsi työhön kirjastoon. Ammatinvaihtohalujen takana mainittiin usein olevan tehdastyön raskaus ja ”halu työskennellä ihmisten kanssa”. Suomessa naiset halusivat toteuttaa pitkäaikaisen unelmansa ja ryhtyä hoiva- tai palvelualalle. Vaikuttaa siltä, että kokemus neuvostojärjestelmän muodollisesta työmarkkinatasa-arvosta ei saanut näitä naisia toimimaan Suomen työmarkkinoilla vallitsevaa sukupuolisegregaatiota kyseenalaistavasti.

Nainen kävi peruskoulun jälkeen teknisen oppilaitoksen, josta hän valmistui radioteknikoksi. Hän työskenteli moskovalaisessa tehtaassa teknikkona lähes 30 vuotta edeten vähitellen suunnittelutehtäviin. Tympäännyttyään tehdastyön likaisuuteen ja meteliin hän työskenteli jonkin aikaa lastentarhassa apulaisena. Suomeen muutettuaan hän hakeutui kielikursseille ja sitten ravintola-alan kursseille, kun ei oikein muutakaan keksinyt. Ravintola-alan kurssille hän ei kuitenkaan alan työkokemuksen puutteessa päässyt. Urasuunnittelukurssilla naiselle täsmentyi, että hän haluaa uudelleen kouluttautua hoitoalalle. Hän hakikin maahanmuuttajille tarkoitettuun lähihoitajakoulutukseen ja pääsi. Haastattelua jankkohtana nainen työskentelee vanhusten huollossa sijaisena, ja mitä todennäköisimmin sijaisuus jatkuu. (A53)

Helma Lutz (1993, 136-137) kirjoittaa, että Hollannissa järjestettiin 1980-luvulla naispuolisille maahanmuuttajille ammatillista koulutusta erityisen emansipaatio-ohjelman puitteissa, mutta tarjonta keskittyi ainoastaan perinteiseen hoivatyöhön. Lutz korostaakin, että maahanmuuttajien integraatio-ohjelmat usein myötäilevät vastaanottavan maan työmarkkinoilla olemassa olevaa sukupuolijärjestelmää, sen sijaan että pyrkisivät haastamaan sen.

Palveluammattien osalta maahanmuuttajien ammattijakauma rikkoo Suomessa jakoa miesten ja naisten ammatteihin. Vaikka entisestä Neuvostoliitosta tulee paljon tekniisiin ja muihinkin meillä miesten ammatteina pidettyihin ammatteihin koulutettuja

naisia, heidän mahdollisuutensa saada koulutustaan vastaavaa työtä saattavat olla vielä heikommät kuin vastaavan koulutuksen saaneilla miehillä. Teknisten alojen maahanmuuttajanaisten on omalle alalle työllistyäkseen läpäistävä ”tuplalasiakatto”, eli heidän pitää ylittää sekä maahanmuuttajuuteen että sukupuoleen liittyvät työllistymisestä Suomessa.

Toinen ilmiö, joka rikkoo suomalaisten työmarkkinoiden perinteistä sukupuolijärjestelmää, on maahanmuuttajamiesten ammattialajakauma. Maahanmuuttajamiehiä on sijoittunut Suomessa verrattain runsaasti ns. naisten aloille palvelusektorilla, erityisesti hoito-, siivous-, ravintola- tai opetusaloille. Tämä suomalaisten työmarkkinoiden sukupuolijärjestelmää rikkova ilmiö voidaan tulkita monin tavoin:

- 1) Sukupuolijärjestelmä ja siihen liitetyt arvostukset, kuten jako miesten ja naisten töihin, ovat kulttuurisesti rakentuneita ja vaihtelevat siten eri puolilla maailmaa. Ei tarvitse mennä kovinkaan kauas Suomesta, kun havaitsee, että nainen tarjoilijana on harvinaisuus. Maahanmuuttajat tuovat mukanaan koulutuksensa, työkokemuksensa ja käsityksensä miesten ja naisten töistä. Tätä kautta heillä voi olla erilaiset asenteelliset valmiudet toimia sellaisessa ammatissa, joka suomalaisessa sukupuolijärjestelmässä kuuluu vastakkaiselle sukupuolelle (esim. palvelualat).
- 2) Ammatillisessa hierarkiassa niin Suomessa kuin muuallakin ns. naisten ammatit ovat heikommien arvostettuja kuin ns. miesten ammatit (Savola 2000). Monet maahanmuuttajaryhmät ovat työmarkkinahierarkian häntäpäässä. Näin ollen heillä on heikon työmarkkina-asemansa vuoksi mahdollisuudet lähinnä heikon statuksen ammatteihin, jotka monissa tapauksissa ovat myös naisammatteja.
- 3) Myös erilaiset työpoliittiset toimet, kuten tukityöllistäminen erityisesti julkiselle sektorille, joita työttömien maahanmuuttajien työllistämiseksi on käytetty paljon, rikkovat perinteisiä nais- ja miesammattiasetelmia. Suuremmissa kaupungeissa miespuolisten maahanmuuttajien työllistäminen päiväkotiin on varsin tavanomainen toimenpide pitkään jatkuneen työttömyyden katkaisemiseksi.

Maahanmuuttajanaisten ja miesten ammattien feminisaation voi nähdä seurauksena niistä mahdollisuuksista, joita yhteiskunnallinen järjestelmä ”varaa” tietystä positiossa oleville subjekteille. Yhteiskunnassa elää mahdollisuuksien hierarkia, joka avaa erilaisista positioista käsin erilaisen määrän mahdollisuuksia. Maahanmuuttajille, varsinkin etnisen hierarkian alimmista kerroksista tuleville, mahdollisuudet avautuvat ”luontevimmin” alimman hierarkiatason (nais)ammatteihin, jos ovat avautuakseen ollenkaan. (Feuchtwang 1982; Knocke 1991.) Esimerkiksi työhallinnon rekisterin kuvailusivuilla turkkilaisen miehen tietoihin oli erikseen merkitty, ettei kyseinen henkilö halua ravintola-alalle, vaikka miehen koulutuksessa, työurassa tai kiinnostuksen kohteissa ei ollut mitään, mikä olisi viitannut kyseiselle alalle.

Ongelmallisinta maahanmuuttajia ja yhteiskunnan rakenteita koskevassa keskustelussa on itse ongelmien muotoilu. Vallan ja eliitin näkökulmasta kysymyksessä on *maahanmuuttajien* ongelmallinen integroituminen tai paremminkin integroitumattomuus, jolloin erityisesti maahanmuuttajien kulttuurin on nähty tuottavan integraation esteitä (Knocke 1991; 1999; Ålund & Schierup 1991; Ålund 1985). Tässä keskustelussa esimerkiksi musliminaisten asemasta on luotu stereotyyppinen kuva, jonka vaihtoehdoksi hahmottuu länsimaisen ja erityisesti skandinaavisen naisen asema vapauden ja ihmisoi-keuksien tiivistymänä⁶⁷ (esim. Lutz 1993, 137). Wuokko Knocke (2000, 370) huomauttaakin, että jos maahanmuuttajien kulttuurista halutaan etsiä integraation esteitä, pitäisi täsmentää, mistä ja kenen kulttuurista puhutaan tilanteessa, jossa maassa asuu toistasataa eri etnistä ryhmää.

Työmarkkinoiden lohkoutumisessa etnisyyden ja sukupuolen mukaan haasteellista on segmentaation kumuloituva luonne. Informaatio työpaikoista kulkee suurelta osin sosiaalisia verkostoja pitkin (Granovetter 1982), ja mikäli nämä verkostot eriytyvät etnisiä ja sukupuolen mukaisia jakolinjoja noudatellen, työmarkkinoiden etnisillä ja sukupuolisilla lohkoilla on taipumus sementoitua hierarkkiseksi järjestelmäksi. Hierarkkinen lohkoutuminen vaikeuttaa työvoiman liikkuvuutta ja pahentaa työmarkkinoiden rakenteellisia ongelmia, kuten tutkimus naisten ja miesten erilaisesta työmarkkina-asemasta on osoittanut (Nurmi 1998; Lehto 2001; Savola 2000).

Tutkimukset maahanmuuttajanaisten sosiaalisista verkostoista osoittavat, kuinka erilaisista työmarkkinapositioneista avautuu erilaisia sosiaalisia suhteita ja informaatioverkostoja, jotka edelleen määrittelevät naisille avautuvia työmarkkinamahdollisuuksia (Hagan 1998; Hondagneu-Sotelo 2001, 63-91; Sassen 1995, 102-105).

Kuten aiemmin (luku 3.2) on todettu, teollisuus työllisti paljon maahanmuuttajia erityisesti toisen maailmansodan jälkeisen siirtolaisuuden ensimmäisessä aallossa (esim. Schierup & Paulson 1994). Sitten tuotantorakenteen muutos on vähentänyt teollisuuden työpaikkoja, ja palveluista on tullut merkittävä maahanmuuttajien työllistäjä länsimaissa. Sassen (1995, 104-105; 1996) huomauttaa, että samalla on tapahtunut siirtolaistyöpaikkojen tarjonnan feminisaatio, koska monet palvelusektorin suoritus-tason työpaikoista ovat perinteisiltä naisvaltaisilta aloilta, kuten hoiva- ja siivousaloilta. Siirtolaistyöpaikkojen feminisaatio vaikuttaa puolestaan maahanmuuttajamiesten asemaan työmarkkinahierarkiassa.

Feministisesti orientoitunut maahanmuuttajatutkimus on kiinnittänyt usein huomiota naisten aseman näkymättömyyteen maahanmuuttajien yhteiskunnallisen aseman tutki-

⁶⁷ Vuonna 2002 keskustelu musliminaisten ja -tyttöjen ”kunniamurhista” tarjosi paljon aineistoa näiden stereotyyppien ja uhkakuvien käsittelylle.

muksen piirissä. Naiset on yleensä nähty yksityisen elämänpiirin ylläpitäjinä yleisen, yhteiskunnallisen ja poliittisen sijaan, jota taas maahanmuuttajamiesten on nähty edustavan (Carmon 1996, 19-20; Crawley 1999). Maahanmuuttajamiehiä koskeneet tutkimustulokset on saatettu yleistää kattamaan myös naiset (Knocke 1999, 108).

Käsitys maahanmuuttajanaisten yksityisen ja näkymättömän elämänpiirin edustajina heijastuu myös maahanmuuttajanaisten työmarkkina-asemassa. Pohjois-Amerikassa sekä Keski- ja Etelä-Euroopassa kehitysmaiden maahanmuuttajanaisten on lähes monopoli lastenhoidossa ja muussa kotipalvelutyössä, joka ei sen paremmin työnantajien kuin työntekijöidenkään mielissä hahmotu ”oikeaksi” palkkatyöksi, vaan jatkumoksi naisten perinteiselle hoivaroolille perheen piirissä (Hondagneu-Sotelo 2001, Hagan 1998). Sassen (1998, 86-100) onkin kärjistänyt kehitysmaiden maahanmuuttajanaisten roolina olevan länsimaisten naisten ”vapautumisen” jäljiltä jääneen hoivaroolin haltuunoton. Länsimaisten naisten osallistuminen palkkatyöhön on monissa maissa mahdollistunut kehitysmaiden naisten työvoiman varassa. Monissa läntisissä teollisuusmaissa kehitysmaiden naiset tuottavat ne hoivapalvelut, joka pohjoismaisissa universalistisessa hyvinvointivaltiossa on institutionalisoitu yhteiskunnan vastuulle. Näin koulutettu, länsimaisen keskiluokan nainen vapautuu hoivavelvoitteestaan palkkatyöhön maahanmuuttajanaisten tuottaessa ne palvelut, joita varten naisten työvoimaa on tarvittu aiemmin kotona.

Maahanmuuttajanaiset – erityisesti kehitysmaiden naiset – ovatkin maahanmuuttajamiehiä halutumpia monilla aloilla, koska työnantajilla on käsitys heistä nöyrempinä ja helpommin johdettavina kuin mitä maahanmuuttajamiehet ovat (teollisuudesta Stalker 2000, 71; Shih 2002).

8.10 Kansalaisuusryhmät eri ammattialoilla

Suomen olosuhteissa maahanmuuttajien sekä myös etnisiin vähemmistöihin kuuluvien määrät ovat pieniä. Työmarkkinoille ei ole muodostunut etnisiä talouksia perinteisessä mielessä siten, että jollain ryhmällä olisi vahva kontrolli tiettyyn toimialaan, saati että jollain toimialalla omistajuus olisi etnisesti määrittynyttä (esim. Waldinger ym. 1990; Light & Gold 2000; Suomesta Joronen 2002). Kriteerinä tietyn kansalaisuusryhmän keskittymisestä tietylle alalle olen pitänyt sitä, että kansalaisuusryhmän edustus tietyllä ammattialalla on yli kaksi kertaa suurempi kuin kansalaisuusryhmän osuus kaikista maahanmuuttajista. Esimerkiksi Tilastokeskuksen aineistossa kiinalaisia on kolme prosenttia perusjoukosta, mutta insinööreistä 11 prosenttia ja teknikoista kuusi prosenttia on kiinalaisia.

Seuraavaan taulukkoon on koottu kansalaisuusryhmittäiset keskittymät eri ammattialoilla TIKE-aineiston mukaisesti. Mukana ovat vain ne kansalaisuusryhmät, joista löytyy edellä esitellyn kriteerin mukaisia keskittymiä eri ammattialoille.

Taulukko 14. Kansalaisuusryhmien keskittyminen eri ammattialoille vuosina 1996 ja 1997.

KANSALAIUUSRYHMÄ	AMMATTIALA
Entinen Neuvostoliitto	Terveystenhoito, kuljetus, siivous
Viro	Myynti, kuljetus, rakennus
Somalia	Koulutus, sosiaalityö
Eteläinen Afrikka	Siivous, postinjakko
Entinen Jugoslavia	Teollisuus
Vietnam	Teollisuus
EU ja Sveitsi	Koulutus, liikkeenjohto
Itäinen Keski-Eurooppa	Viihde, tekniikka
Pohjois-Amerikka	Koulutus
Maghreb	Ravintola, siivous
Lähi-itä	Ravintola
Kiina	Tekniikka, ravintola
Itä-Aasia	Ravintola
Thaimaa ja Filippiinit	Ravintola, siivous
Intia	Ravintola, siivous, myynti
Turkki	Ravintola

Aasialaiset ovat varsin vahvasti keskittyneet ravintola-alalle, jossa monilla on valmiina työllistäviä verkostoja pizzerioissa, kebab-paikoissa, kiinalaisissa, intialaisissa ja monissa muissa etnisissä ja vähemmän etnisissä ravintoloissa. Laadullisesta aineistosta käy ilmi, että ravintola-alan imu erityisesti aasialaisten ja Välimeren maista kotoisin olevien miesten joukossa on niin suuri, että enemmistölle näistä maista kotoisin olevista miehistä on kertynyt ravintola-alan työkokemusta riippumatta siitä, mitä henkilö on aiemmin urallaan tehnyt.

Myyjän työn osalta eri tyyppisistä aineistoista nousi esiin viitteitä siihen suuntaan, että erityisesti opiskelevien ja parhaiten suomea osaavien maahanmuuttajien - kuten monet virolaiset - määrä myyjän työssä olisi nousussa.

Kiinalaiset - siis joko Manner-Kiinasta, Hong Kongista tai Taiwanilta tulleet - ovat voimakkaimmin kahtia jakaantunut joukko. Yhdessä päässä ovat hyvinkoulutetut teknisen alan työntekijät tai opiskelijat ja toisessa päässä vähän koulutetut tai kouluttamattomat ravintola-alan työntekijät.

Eteläisestä Afrikasta - siis Saharan eteläpuoleisesta Afrikasta Somaliaa lukuun ottamatta - tulleiden kohdalla näkyy ristiriita koulutustason ja niiden ammattialojen välillä, joista afrikkalaisten keskittymistä löytyy. Eteläisestä Afrikasta tulleilla on keskimäärin melko hyvä koulutus (vrt. luku 7.3), mutta heitä on vähän asiantuntija-ammateissa. Koulutuksen heikko vaste työmarkkinasijoituksessa on mahdollista tulkita monin tavoin. Suoraviivaisin tulkinta osoittaa syylliseksi ihonväristä johtuvan rasismin, joka karsii afrikkalaiset jo rekrytoinnin alkumetreillä. Aiemmin on löytynyt jonkin verran näyttöä sille, että monilla tästä kansalaisuusryhmästä on ollut vaikeuksia omaksua suomen kieltä, ja maan kielen taidon on todettu vaikuttavan voimakkaasti mahdollisuuksiin työmarkkinoilla (vrt. Joronen 1997, 78-80; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000). Erityisesti akateemisissa ammateissa kielitaitovaatimukset ovat varsin korkealla, mikä vaikeuttaa ja hidastaa akateemisesti koulutettujen maahanmuuttajien mahdollisuuksia saada inhimilliselle pääomalleen vastetta uuden maan työmarkkinoilla. Syrjintä ja kielitaitovaateet kietoutuvat myös yhteen työmarkkinoiden todellisuudessa. Hyvän suomen kielen taidon vaatimus on niin epätarkka, että siihen vedoten voidaan torjua tarvittaessa kaikki ei-äidinkielliset työnhakijat piilottaen näin joidenkin hakijoiden poissulkemisen todelliset syyt. Toisaalta heikko suomen kielen taito voi estää sosiaalisen pääoman - kontaktien ja uskottavuuden - hankkimista palvelemaan koulutusta vastaavaa työllistymistä. Mikäli selkeitä syrjintäkokemuksia arkisessa elämässä kuitenkin kertyy, niin kuin erityisesti afrikkalaisille on raportoitu kertyneen (esim. Makkonen 2000; Ylänkö 2002), motiivi suomen kielen taidon parantamiseen ei välttämättä ole kovin korkealla.

Entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneet ovat hajaantuneet varsin laajalle eri ammattialoille, kuitenkin terveydenhuolto-, kuljetus- sekä siivousaloilta löytyy enemmän entisen Neuvostoliiton kansalaisia kun muilta aloilta. Kuljetusala työllistää myös Viron kansalaisia. Myyjän työn kaltainen asiakaspalvelutyö edellyttää kohtuullisen hyvää suomen kielen taitoa, joka virolaisilla on kielisukulaisuuden vuoksi usein hallussaan, joten heidän työllistymisensä myyntialalle on tätä kautta ymmärrettävää.

8.11 Yrittäjyys

Viime vuosina yrittäjyyttä itsensä työllistämisen muotona on ahkerasti markkinoitu sekä viranomaisten että tutkijoiden toimesta (esim. kolmas sektori -keskustelu: Helander 1998, 89-91). Maahanmuuttajien työllistymisvaikeuksiin yrittäjyyden on nähty olevan yksi ratkaisu, ja koulutusta sekä tiedotusta yrittäjyydestä on suunnattu eri maahanmuuttajaryhmille (Ekholm 1999). Maahanmuuttajayrittäjyyden tutkimusperinteessä yleisillä työmarkkinoilla tapahtuvan syrjinnän ja siitä johtuvan työttömyyden välttämisen oletettiin aluksi olevan keskeisin motivaatio maahanmuuttajien

yrittäjäuralle ryhtymiselle. Myöhempi tutkimus on kuitenkin osoittanut, että motiivit ovat monipuolisempia, eikä työttömyyden välttäminen ole osoittanut kovinkaan hyväksi lähtökohdaksi menestyvälle yritystoiminnalle (Portes 1995, 25-27; Portes & Zhou 1996, 219-220).

Tässä kappaleessa maahanmuuttajien yrittäjyyttä käsitellään ensin tutkimuskirjallisuuden ja sitten empiirisen aineiston kautta. Yrittäjätoiminta on varsin yleinen työllistymisen muoto maahanmuuttajilla kaikkialla vastaanottavissa maissa, ja maahanmuuttajien yritystoimintaa on tutkittu varsin paljon ja pitkään. Voikin sanoa, että koko maahanmuuttajien työmarkkina-aseman tutkimusperinne on paljon velkaa juuri yrittäjyyden tutkimukselle. Vaikka maahanmuuttajien yrittäjyys ei Suomessa ole vielä mittakaavaltaan suurta, niin tendenssinä on ollut kuitenkin maahanmuuttajien yritystoiminnan voimakas lisääntyminen (Joronen & Ali 2000; Joronen 2002). Näistä syistä maahanmuuttajien yrittäjyyttä käsitellään tässä sen tosiasiallisesti työllistävää merkitystä laajemmin.

Pisimpään maahanmuuttajien yritystoimintaa on tutkittu Yhdysvalloissa. Maahanmuuttajien yritystoimintaan viitataan näissä tutkimuksissa usein käsitteellä *etninen talous* (Light & Gold 2000). Käsitteellä on viitattu sekä vain yritystoimintaan että laajemmin etnisten vähemmistöjen ja maahanmuuttajien taloudelliseen toimintaan, kuitenkin sillä rajauksella, että etninen tausta katsotaan taloudelliseen toimintaan osallistujien yhteiseksi piirteeksi.

Light ja Gold (2000, 50) jakavat etnisen talouden maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen *yritystoimintaan* ja toisaalta sellaisiin yleisten *työmarkkinoiden osiin, joita etnisiin vähemmistöihin kuuluvat kontrolloivat*. Näiden käsitteiden käyttö ei edellytä, että joku talouden lohko olisi kokonaisuudessaan tai edes suurilta osin jonkun etnisen ryhmän hallussa tai kontrollissa. Suomessa maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen määrä on pieni, mutta silti esimerkkejä sekä etniseen omistukseen perustuvasta taloudesta että etniseen kontrolliin perustuvasta taloudesta löytyy. Saamelaisien poronhoito ja turkkilaisten pikaruokabisnes ovat tällaisia esimerkkejä.

Käytössä on myös etnisten taskujen (*ethnic niche*) käsite, joka vertautuu etniseen kontrolliin perustuvan talouden käsitteeseen (esim. Waldinger ym. 1990). Etnisiä taskuja voi syntyä työmarkkinoille silloin, kun samaan etniseen ryhmään kuuluvilla on joillakin toimi- tai ammattialoilla sellaista valtaa, että he kykenevät kontrolloimaan esimerkiksi alan työpaikkoihin pääsyä suhteittensa kautta. Kontrolliaseman avulla voidaan vähentää työttömyyttä ja parantaa työolosuhteita omaan ryhmään kuuluvien keskuudessa, koska se mahdollistaa omaan ryhmään kuuluvien suosimisen työhönotossa. Esimerkiksi New Yorkin kaupunginhallinnosta löytyy useiden eri ryh-

mien etnisiä taskuja: rakennustoiminnasta oli tullut irlantilaisten etninen tasku, puhtaanapidosta italialaisten ja koulutuksesta juutalaisten etninen tasku (Waldinger ym. 1990).

Etnisen talouden molemmat osat voidaan jakaa edelleen – samoin kuin koko talous – *viralliseen, epäviralliseen ja laittomaan sektoriin*. Sektoreiden rajat ovat usein liukuvia. Ennen kuin yritystoiminta siirtyy osaksi virallista taloutta, sitä saatetaan kokeilla pienimuotoisesti ja epävirallisesti. Joskus taas osa yritystoiminnasta tapahtuu virallisella, osa epävirallisella sektorilla. Tällainen tilanne on kun yrityksen toiminnasta osa tapahtuu kirjanpidon ulkopuolella ns. harmailla markkinoilla. Varsin yleistä hyvinvointiyhteiskunnissa on esimerkiksi se, että perheyriyksessä on virallisesti töissä vain yksi perheenjäsen, mutta tosiasiallisesti yrityksessä työskentelee tulonsiirtojen turvin myös muita perheenjäseniä. Koska taloudellista toimintaa ohjaava lainsäädäntö ja elinkeino- ja työlupakäytännöt sekä verotuskäytännöt vaihtelevat maittain, ovat virallisen, epävirallisen ja laittoman rajat häilyviä. Etnisen talouden epävirallinen ja laitton sektori ovat yleensä laajimmillaan sellaisissa maissa, joissa muussakin yritystoiminnassa on paljon epävirallista ja laitonta, ja toisaalta laitonta siirtolaisuutta on eniten, kuten esimerkiksi Italiassa ja Yhdysvalloissa.

Etniset resurssit yritystoiminnassa

Maahanmuuttajayrittäjien kilpailuetuna valtaväestöön nähden on usein nähty heidän kykynsä hyödyntää *etnisiä resursseitaan* yritystoiminnassa. Tällä tarkoitetaan resursseja ja avun muotoja, joita henkilö saa oman etnisen ryhmänsä jäseniltä ja jotka perustuvat etnisen ryhmän yhteiseen alkuperään. Etnisillä resursseilla on katsottu olevan erityisen suuri merkitys sellaisten yrittäjien kohdalla, joilta puuttuu luokkaresursseja, kuten valtaväestön keskiluokkaiseen taustaan liittyviä taitoja, koulutusta tai pääomaa. Etnisten verkostojensa avulla he kykenevät saamaan käyttöönsä pääomaa, tietoja, liikesuhteita ja työnantajalleen lojaalia halpaa työvoimaa. Resurssien käyttöön saaminen perustuu jäsenten keskinäiseen solidaarisuuteen ja ryhmän harjoittama sosiaalinen kontrolli takaa palvelusten vastavuoroisuuden (Light & Gold 2000, 84, 105-106; Ram ym. 2000). Tyypillinen esimerkki etnisten resurssien käytöstä on ns. etninen ravintola. Taito valmistaa etnistä ruokaa on kohtuullisen helposti käyttöön otettava etninen resurssi, ja pääomaa ja työvoimaa hankitaan usein yhteiseen etnisyyteen perustuvien verkostojen kautta.

Yritystoiminnassa tarvittavan taloudellisen pääoman hankinta vaatii erityisesti maahanmuuttajien ollessa kyseessä omia järjestelmiään. Maahanmuuttajien mahdollisuudet saada pääomaa pankeista tai muista valtaväestön rahoitusmuodoista ovat usein heikot. Esimerkkeinä maahanmuuttajien keskinäiseen solidaarisuuteen perustuvasta järjestelystä ovat eri puolilla maailmaa toimivat luoton kierrätysyhdistykset (*rotating*

credit associations). Luottoringit toimivat siten, että kukin jäsen tallettaa säännöllisesti tietyn summan pääomaringiin, ja kukin vuorollaan saa koko pääoman käyttönsä. Ringiin osallistuvien on kyettävä luottamaan siihen, että kukin täyttää velvoitteensa. Taloudellisen toiminnan edellyttämä keskinäinen solidaarisuus rakentuu sille, että luottoringin jäsenet ovat etnisiin ja usein myös sukulaisuussuhteisiin perustuvien sitein riippuvaisia toisistaan (Bager 1998; Granovetter 1995).

Timanttikauppaa on usein käytetty esimerkkinä yritystoiminnasta, joka on globaalia mutta samalla äärimmäisen eksklusiivista. Merkittäviltä osin se on diasporisten yhteisöjen jäsenten hallinnassa, ja liiketoiminnassa mukana olevia sitoo toisiinsa yhteinen etninen taustasta sekä moninkertaisesta sukulaisuudesta nouseva solidaarisuus, kuten on esitetty sekä amerikkalaisia juutalais- että intialaisia jainalaisyhteisöjä esimerkkeinä käyttäen (Coleman 1988; Westwood 2000). Näissä yhteisöissä timanttikauppa on saattanut jatkua sukupolvesta toiseen, ja sukujen jäseniä on sijoittunut ympäri maailmaa timanttiyhtiöiden toimistoihin. Koska timanttikaupassa toimitaan yleensä suurella riskillä, liiketoimintaan osallistuvilta jainalaisyhteisöjen miespuolisilta jäseniltä vaaditaan täydellistä luotettavuutta. Yhteisön naiset eivät osallistu timanttikauppaan, koska heidän luotettavuuttaan vähentää avioituminen suvun - ja suvun yritystoiminnan - ulkopuolelle. Naisten roolina on jainalaisuutta, ja sitä kautta myös suvun liiketoimintaa ylläpitävien arvojen uusintaminen. Luotettavuuden vaalimisen merkityksenä on paitsi ennaltaehkäistä transaktioissa syntyviä riskejä, myös ylläpitää hyvää mainetta, joka on edellytyksenä asiakkaiden luottamukselle. Timanttikaupassa toimivien yhteisöjen sosiaalinen pääoma on näin muunnettu taloudelliseksi pääomaksi tavalla, joka minimoi väärinkäytösten mahdollisuudet ja sanktioi petoksen sulkemalla siihen syyllistyneen ulos yhteisöstä. (Westwood 2000.)

Maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen yritystoimintaa koskevassa kirjallisuudessa korostetaan yhteisen etnisen taustan tuomaa solidaarisuutta kilpailuetuna (esim. Portes & Zhou 1996; Sanders & Nee 1996). Oman ryhmän suosiminen ei ole yrittäjille vain mahdollisuus vaan myös vastavuoroisuuden ja ryhmälojalisuuden edellyttämä velvollisuus, joka voi olla myös rasite sekä yritystoiminnan että yhteisö- ja perhesuhteiden kannalta (Ram ym. 2000). Yhteinen etninen tausta ei aina toimi yhdistävänä tekijänä ja tuota solidaarisuutta omaa ryhmää kohtaan. Etnisen identiteetin korostaminen tässä yhteydessä jättää nimittäin huomiotta sen, että ryhmän jäsenillä voi olla muidenkin identiteettien tuottamia erilaisia ja ristiriitaisia intressejä, jotka liittyvät esimerkiksi sukupolven tai sukupuoleen (esim. Ram ym. 2000). Silloinkaan kun etniseen taustaan perustuvaa ryhmittymistä tapahtuu, ei etnisten verkostojen olemassaolosta seuraa, että niitä hyödynnettäisiin yritystoiminnassa. Esimerkiksi Ruotsissa asuvilla latinalaisamerikkalaisilla ja Suomessa asuvilla somalialaisilla on kiinteitä etnisiä verkostoja, joita he hyödyntävät mobilisoidessaan resurssejaan kulttuuriseen ja poliittiseen toimintaan. Näitä verkostoja ei kuitenkaan ole hyödynnetty kovinkaan paljoa yri-

tystoimintaan tarvittavien resurssien mobilisointiin, toisin kuin esimerkiksi aasialaisten maahanmuuttajien keskuudessa. (Najib 1994; Alitolppa-Niitamo 1994; 2001a.)

Monet maahanmuuttajien yritystoiminnan tutkijat (Joronen 2002; Ram ym. 2000) varoittavat eksotisoimasta maahanmuuttajien yritystoiminnan tarkastelua. Yritystoimintaa ei siis pitäisi tulkita maahanmuuttoon ja etniseen taustaan liittyvien tekijöiden kautta, jolloin on vaarana, että muut yrittäjyyteen liittyvät tekijät jäävät taka-alalle. Maahanmuuttajien yritystoiminnalle on pidetty tunnusomaisena perheenjäsenten ja sukulaisten hyödyntämistä yritystoiminnassa, mutta tämä ei rajoitu maahanmuuttajiin, vaan se on ominaista yleensäkin pienyrittäjille.

Perinteisesti maahanmuuttajien yritystoiminta on keskittynyt sellaisiin toimialoihin, joissa ei edellytetä korkeaa koulutusta eikä suuria alkupääomia, kuten pikkukauppoihin, ravintoloihin ja vaatetusteollisuuteen. 1990-luvulla maahanmuuttajayrittäjyyden kuva on tässä suhteessa muuttunut ja muuttumassa edelleen sekä Yhdysvalloissa että Euroopassa. Maahanmuuttajayritysten toiminta on kansainvälistymässä ja suuntautumassa korkean teknologian aloille ensimmäisen sukupolven ansaitsemien pääomien varassa. Toinen sukupolvi on yleensä myös edellistä paremmin koulutettu. Aiempaa runsaamman fyysisen ja inhimillisen pääoman varassa on luonnollista, että yritystoimintakin etsii uusia, aiempaa vaativampia muotoja. Tällaista kehitystä on tapahtunut esimerkiksi Saksan turkkilaisten ja Ison-Britannian pakistanilaisten keskuudessa, mutta paras esimerkki maahanmuuttajien toiminnasta korkean teknologian parissa on Kalifornian piilaakson kehitys 1980- ja 1990-luvuilla. It-alan maahanmuuttajayrittäjien menestys useissa maissa on perustunut korkeaan koulutukseen sekä laajoihin ja monikansallisiin kontaktiverkostoihin. (Joronen 2002; Khadria 2001; Leung 2001; Meyer 2001; Saxenian 1999.)

Suomessa viime vuosikymmeninä tulleet maahanmuuttajat eivät ole *vielä* suuremmassa määrin ryhtyneet yrittäjiksi. Maahanmuuttajayrittäjien toimialoista ja kansalaisuuksista löytyy kuitenkin selvää keskittymistä, ja olemassa olevat yrittäjät - varsinkin jos he menestyvät - houkuttelevat myös muita samasta etnisestä ryhmästä yrittäjyyteen, usein vielä samalle alalle. Näin yrittäjyys usein hiljalleen kumuloituu samoille toimialoille ja kansallisuusryhmiin (esim. Portes & Zhou 1996).

Yrittäjien *sukupuoli- ja ikäjakauma* noudattivat koko aineiston jakaumia: 54 prosenttia niin aineiston maahanmuuttajista kuin yrittäjistäkin on miehiä, ja puolet on nuoria vuosina 1959-68 syntyneitä aikuisia. *Maahantulon vuosi* vaikuttaa yrittäjien määrään samoin kuin palkkatyöhön osallistumiseen: mitä aiemmin tulleesta vuosikerrasta on kyse, sitä suurempi osuus yrittäjiä kussakin vuosikerrassa on.

Tutkituista maahanmuuttajista neljä prosenttia oli yrittäjiä vuoden 1997 lopussa. Ammatissa toimivasta väestöstä yrittäjien osuus oli kahdeksan prosenttia, joista noin kolmannes on maatalousyrittäjiä⁶⁸. Yrittäjäaktiivisuus on siis tämän tutkimuksen aineistossa mukana olleilla vähäisempi kuin muulla väestöllä, mutta toisaalta maassaoloaika on tällä joukolla kertynyt niin vähän, että se ei anna täyttä kuvaa tilanteesta⁶⁹. Esimerkiksi Jorosen ja Alin (2000, 215-216) haastattelemista maahanmuuttajayrittäjistä kolmannes oli tullut jo 1970-80-luvuilla. Vasta pitempi maassaoloaika auttaa kokoamaan ne resurssit, kuten taloudellisen pääoman, sosiaaliset verkostot ja tietotaidon markkinatilanteesta, jota yrityksen (ja varsinkin menestyvän yrityksen) aloittaminen vaatii. Onkin siis odotettavissa, että yrittäjien osuus maahanmuuttajien joukossa nousee sitä mukaa, mitä pitempään vuosikerrat ehtivät olla maassa (esim. Ruotsi: Najib 1994, 9-12).

Maahanmuuttajien määrän lisääntyessä laajenevat yleensä myös etniset markkinat, toisin sanoen etnospesifien tuotteiden kysyntä luo markkinat näitä tuotteita myyville yrityksille, kuten päivittäistavara-kaupalle, matkatoimistoille ja etnisiä talouksia palveleville yrityksille, kuten kirjanpitäjille ja lakiasiantoimistoille. Tähän asti maahanmuuttajia on ollut vielä niin vähän, että maahanmuuttajayrittäjät ovat toimineet Suomessa samoilla markkinoilla kuin muutkin yrittäjät (Joronen & Ali 2000, 250). Minkäänlaisten yritysten markkinoiksi eivät siis ole riittäneet vain maahanmuuttajat, vaan menestys on riippunut valtaväestön ostohaluista.

Yrittäjien osuus eri *kansalaisuusryhmissä* vaihtelee paljon. Yrittäjiä on määritelmäni mukaan kansalaisuusryhmässä paljon, mikäli ryhmässä on yrittäjiä yli *kaksi kertaa enemmän kuin mikä on yrittäjien osuus maahanmuuttajista*. Kansalaisuusryhmiä, joissa yrittäjiä on tämä kriteerin mukaan runsaammin, oli vuoden 1997 lopussa ainoastaan kaksi: turkkilaisista 22 prosenttia sekä Lähi-idästä kotoisin olevista kahdeksan prosenttia oli yrittäjiä. Entisestä Neuvostoliitosta (Viro poisluettuna) muuttaneiden suuri osuus aineistossa – 32 prosenttia - merkitsee kuitenkin sitä, että *yrittäjien joukossa* entisestä Neuvostoliitosta muuttaneet ovat suurin ryhmä. Yrittäjistä heitä on lähes kolmannes, vaikka yrittäjiä heidän joukossaan on vain kolme prosenttia. Myös yritys-tasoinen tarkastelu paljastaa, että entisestä Neuvostoliitosta muuttaneet ovat pohjoismaalaisten jälkeen suurin ryhmä yritysten omistajina (Joronen ym. 2000, 31; Joronen & Ali 2000). Tältä osin tilanne ei ole uusi, vaan kyseessä on tavallaan pieni merkki paluusta vanhaan: venäläisten yrittäjien merkitys oli varsin suuri suomalaisen talous-

⁶⁸ Vuonna 1997 työkäisestä maahanmuuttajien ikärakenteen mukaan ikäpainotetusta koko väestöstä yrittäjiä oli kahdeksan prosenttia.

⁶⁹ Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että Suomen kansalaisuuden saaneista, joita tosin 1997 on vain viisi prosenttia aineistoon kuuluvista, yrittäjien osuus on sama kuin koko väestössä, kahdeksan prosenttia.

elämän kehitykselle autonomian aikana. 1800-luvulla venäläiset kauppiaat muodostivat 40 prosenttia Helsingin kauppiaskunnasta, ja monet venäläisten tehtailijoiden perustamista yrityksistä ovat edelleen hyvissä voimissa (Joronen ym. 2000, 125-127).

Pienin osuus yrittäjiä oli pääosin pakolaisina tulleiden kansalaisuusryhmien joukossa. Somalialaisten, vietnamilaisten sekä Irakista ja entisestä Jugoslaviasta tulleiden joukossa yrittäjien osuus on alle kaksi prosenttia. Näiden ryhmien alhaisen yrittäjäaktiivisuuden takana on todennäköisesti resurssien ja erityyppisten pääomien puute. Taloudellisten pääomien puute johtuu usein pakolaisuudesta: pakomatka sinänsä on maksanut paljon, omaisuus on saattanut hävitä lähtömaan poliittisissa kriiseissä samalla kun maan koko talous on romahtanut. Uudessa maassa pakolaisina tulleiden taloudellinen asema on yleensä ainakin ensimmäiset vuodet heikko työllistymisvaikeuksien vuoksi, joten pääomien kartuttaminen on vaikeaa. Lisäksi useimpien pakolaisten taloutta rasittaa omaan maahan jääneiden omaisten rahallinen avustaminen. Yhteiskunnallinen tausta vaikuttaa osaltaan yrittäjäaktiivisuuteen: monilla pakolaisilla ei ole kokemusta yrittäjyydestä kotimaastaan. Esimerkiksi monet somalialaiset tulevat virkamiesperheistä ja sosialistisessa Jugoslaviassa yksityisyritteliäisyyttä ei juuri ollut. Myös sosiaalinen pääoma, eli kontaktiverkosto, joka on todettu maahanmuuttajayrittäjälle välttämättömäksi (Joronen ym. 2000), on usein pakolaisilla suppea. Heiltä puuttuvat kosketuskohdat ja tätä kautta ihmissuhteet uuteen yhteiskuntaan, ja toisaalta omasta maasta periytyvät sosiaaliset verkostot ovat hajonneet ja heikentyneet.

Avioliiton vuoksi maahan muuttaneilla - kuten useimmat Turkista tai Lähi-idästä muuttaneet - on suopeammat lähtökohdat pääomien kartuttamiseksi kuin pakolaisilla. Turkkilaisten⁷⁰ joukossa yrittäjiä on ylivoimaisesti suurin osuus, ja sama ilmiö toistuu myös monessa muussa maahanmuuttomaassa. Turkkilaiset yrittäjät ovat erityinen tapaus Suomen kontekstissa verrattain suuren lukumääränsä ja toimialakeskittymisensä vuoksi: yrittäjistä 92 prosenttia toimii ravintola-alalla, tavallisimmin pizzerian tai kebab-paikan omistajina. Turkkilaisten pikaruokabisnes on lyönyt itsensä voimalla läpi vain vuosikymmenessä. Nykyisin on vaikea löytää taajamaa ilman pizza- tai kebab -paikkaa. (Vrt. Wahlbeck 2002.)

Turkkilaisten yrittäjäaktiivisuutta on tulkittu kulttuurisen selitysmallin kautta; itsensä työllistäminen yrittäjänä vastaa turkkilaisille maahanmuuttajille keskeistä riippumattomuuden ja aktiivisen menestyspyrkimyksen ihannetta (Caglar 1995). Myös tehokkaat etniset verkostot sekä Suomessa että muissa maissa edesauttavat turkkilaisten menestymistä yrittäjinä. Ennen ”Suomen valloitusta” turkkilaisia yrittäjiä on toiminut

⁷⁰ Tätä joukkoa yhdistää se, että he ovat kaikki alun perin Turkin kansalaisia, mutta joukossa on kuitenkin myös Turkin kurdeja, jotka poliittisista syistä eivät jaa turkkilaista kansallista identiteettiä.

vuosikymmeniä pikaruokabisneksessä muissa maissa, kuten Saksassa, jossa turkkilaisten yrittäjien pikaruokabisnes on fuusioitunut paikallisiin oloihin sopivaksi Döner-imbissiksi (Caglar 1995, 224-227). Näin turkkilaisilla yrittäjille on siis rakentunut tueksi transnationaali suhteiden verkosto, joka tarjoaa yritystoiminnan tietotaitoa ja taloudellista pääomaa (Caglar 1995).

Maahanmuuttajien kontrolloiman ravintolatoiminnan volyyymi on kasvanut 1990-luvulla nopeasti varsinkin pääkaupunkiseudulla. Onkin mahdollista, että maahanmuuttajayrittäjät erityisesti pikaruoka- ja muussa pienravintolabisneksessä ”syövät” vähitellen hengiltä valtaväestöön kuuluvat pienyrittäjät, joilla on kilpailussa vastassaan sekä maahanmuuttajayrittäjät että isot kansainväliset pikaruokaketjut. Tästä ovat esimerkkeinä Saksan Döner-Imbissien leviäminen ja aasialaisyrittäjien menestys ”brittiläisen ruokamaun” muokkaajina. Monder Ram ym. (2000, 499) kuvaavatkin valkoisten brittien katkeruutta siitä, ettei heillä ole eksotiikkaa kilpailuetunaan, koska ”hyvin todellisessa merkityksessä ‘eksotisoitu’ ravintolatoiminta mahdollistaa etnisen monopolin muodostumisen, koska vain länsi-intialaiset voivat uskottavasti perustaa karibialaisia ravintoloita ja vain eteläaasialaiset intialaisia ravintoloita” (Ram ym. 2000, 498-499). Eksotiikkahakuisuudesta ja pyrkimyksestä uskottavuuteen ovat merkinä pizzojen italian kielelle velkaa olevat nimet: *Frutti di Mare*, *Bolognese*, *Quattro Stagione*, jotka turkkilaisvaikutuksen ansiosta ovat saaneet seurakseen *Pizza Kebapin*, *Anatolian* tai *Marmaroksen*. Turku, Helsinki tai Pori eivät luo ostajaa helliviä mielikuvia pizzan nimessä, vaikka ne nakkikioskilla saattavatkin kuulostaa aivan toiselta.

Monet tutkijat kritisoivat kulttuurisia selityksiä maahanmuuttajien yrittäjäaktiivisuuden perustelijoina. Tässä selitysmallissa inhimillisen pääoman kärsimä inflaatio uuden maan työmarkkinoilla johtaa maahanmuuttajan työllistymisvaikeuksiin ja jättää näin itsensä työllistämisen ainoaksi mahdollisuudeksi työllistyä (vrt. Wahlbeck 2002). Tällöin maahanmuuttajayrittäjän kilpailueduksi voivat muodostua helposti liikuteltavat etniset resurssit, kuten kielitaito, etninen ruoka, musiikki, tanssi tai käsityöt. Esimerkiksi äidinkielen englanninpuhuja voi lähes missä tahansa elättää itsensä opettamalla englantia ja aasialaiset ovat aiemmasta koulutuksesta tai ammattitaidosta huolimatta perustaneet ravintoloita niihin maihin, joihin heitä on asettunut. Maahanmuuttajien työllistymistä yrittäjyyden kautta onkin tuettu monin projektein (esim. Ekholm 1999). Kuitenkin Jorosen ja Alin (2000, 250-251) tulosten mukaan elinkelpoisimpia yrityksiä ovat ne, joissa yrittäjä on hakeutunut palkkatyöuralta yrittäjyyteen. Näillä yrittäjillä oli käytössään enemmän resursseja ja verkostoja kuin työttömyysuralta yrittäjiksi pyrkineillä. Aluksi palkkatyöhön pyrkiminen onkin Jorosen ja Alin mukaan maahanmuuttajille paras keino parantaa mahdollisuuksiaan yrittäjänä. Vastaavasti yhteiskunnallisista toimista maahanmuuttajien yrittäjyyden edistämiseksi on eniten hyötyä silloin, kun ne kohdistetaan niihin yrittäjiksi haluaville, joilla on Suomessa jo työkokemusta.

Yrittäjien keskittymistä eri toimialoille tarkasteltiin samalla periaatteella kuin yrittäjien osuutta eri kansalaisuusryhmissä. Toimialalle määriteltiin keskittyneen maahanmuuttajia, mikäli maahanmuuttajayrittäjiä on ko. toimialalla kaksi kertaa enemmän kuin on yrittäjien osuus kaikista aineiston maahanmuuttajista.

Maahanmuuttajayrittäjien parissa suosituimpia toimialat olivat ravintolatoiminta 27 prosentin osuudella, siivousala 13 prosentin sekä tavaravälitys ja tukkukauppa, vähittäiskauppa ja maatalous kukin kymmenen prosentin osuudella yrittäjien pääasiallisista toimialoista.

Suosituimmat toimialat kattavat siis 70 prosenttia maahanmuuttajayrittäjien kaikista toimialoista. Palvelut työllistävät maahanmuuttajia kuten jo aiemmin on todettu. Maataloutta lukuun ottamatta kaikki nämä toimialat ovat perinteisiä maahanmuuttaja-aloja myös muissa maissa (Eurooppa: Waldinger ym. 1990; USA: Light & Gold 2000; Ruotsi: Najib 1994 ja 1999). Maatalous on siinä mielessä maahanmuuttajilta (kuten paljolti myös muilta elinkeinon ulkopuolisilta) suljettu elinkeino, että maahanmuuttajan on vaikea harjoittaa sitä itsenäisesti. Tila on yleensä peritty ja maantaluuteen sisältyy paljon kulttuurista tietoutta. Maatalousyrittäjät ovatkin yleensä sijoittuneet alalle avioitumalla, kuten on entisen Neuvostoliiton alueelta kotoisin olevien naisten kohdalla. Maatalousyrittäjistä tyypillisin tapaus aineistossani on entisen Neuvostoliiton alueelta tai Virosta kotoisin oleva nainen. Maatalousyrittäjistä (N=17) kaksi kolmannesta on kotoisin em. alueelta ja he ovat kaikki naisia.

Tiettyä kansalaisuusryhmää edustavien yrittäjien keskittyminen tietylle toimialalle ei saa laajempaa vahvistusta tämän tutkimuksen eikä myöskään Jorosen tutkimuksen (Joronen ym. 2000; Joronen & Ali 2000) aineistoista. Poikkeuksina nousevat esiin turkkilaiset ravintolayrittäjät. Myös Lähi-idästä ja Intian niemimailta tulneiden kansalaisuusryhmien yrittäjistä yli puolet on ravintola-alalla. Jorosen vuonna 1999 kootussa yritystasoisessa aineistossa ravintola-alan yritysten osuus maahanmuuttajien yrityksistä on 15 prosenttia.

Erityisesti tukkukauppa nousee tässä tarkastelussa esiin toimialana, joka on kerännyt piiriinsä huomattavan määrän eli kolmanneksen maahanmuuttajien yrityksistä. Vertaillen maahanmuuttajien yritysten ja yleistä yritysten toimialarakennetta Joronen tulee siihen tulokseen, että maahanmuuttajien yritysten toimialarakenne noudattelee heterogeenisuudessaan varsin pitkälle yritysten yleistä toimialarakennetta, eikä käsitys maahanmuuttajien keskittymisestä vain ja ainoastaan etnisten ravintoloiden ja pikkukauppojen tapaiseen vähäistä koulutusta vaativaan alhaisen teknologian toimintaan pidä paikkaansa. Ruotsissa tilanne on vastaava, vaikka yritysten määrät ovat paljon suuremmat (Najib 1999, 37-38). Toisaalta maahanmuuttajien yritysten toimialarakenne vaihtelee yrittäjän lähtöalueen mukaan. Esimerkiksi eurooppalaisten, pohjoisamerik-

kalaisten sekä entisestä Neuvostoliitosta tulevien yritykset ovat keskittyneet tavaravälitykseen ja tukkukauppaan sekä muuta liike-elämää palvelemaan toimintaan, kun taas aasialaisten yritykset toimivat suurelta osin traditionaalisella ravintolasektorilla. Valtaosa eli 85 prosenttia maahanmuuttajien yrityksistä on pieniä ns. mikroyrityksiä, jotka työllistävät alle viisi henkilöä. Myös liikevaihdolla mitattuna yritykset asettuvat tähän kokoluokkaan. (Joronen ym. 2000, 32-40.)

Maahanmuuttajien yritykset työllistävät muita maahanmuuttajia. Jorosen ja Alin (2000, 211) mukaan ne yritykset, joissa ylipäättänsä oli vierasta työvoimaa, työllistävät joko ainoastaan tai valtaväestön ohella maahanmuuttajia. Samaan viittasi eräs haastateltava:

On vaikea saada työtä, jos työnantaja on suomalainen. Siksi kannattaa etsiä työtä ulkomaalaisten yrityksissä. (Turkkilainen ravintolatyöntekijä A24)

Maahanmuuttajien omat sosiaaliset verkostot siis auttavat pääomien hankinnassa, yritysten välisessä yhteistyössä sekä työtehtävien ja työvoiman tarpeen kohtaamisessa. Itse maahanmuuttajana tulleella yrittäjällä ei ole ehkä samaa ennakkoluulojen ja luottamuspuolan muuria ylittävänä työvoimaa rekrytoidessaan kuin valtaväestöön kuuluvalla. Toistaiseksi ei voi kuitenkaan asettaa suuria toiveita maahanmuuttajayritysten mahdollisuuksiin työllistää toisia maahanmuuttajia. Maahanmuuttajien yritystoiminnan sekä sen työllistävyuden kansantaloudellinen merkitys on vielä pieni. Yli puolet maahanmuuttajien yrityksistä työllistää vain yrittäjän itsensä (Joronen & Ali 2000, 211). Tilanne kuitenkin muuttunee maahanmuuttajien ja maahanmuuttajayritysten määrän lisääntyessä sekä yritysten ”vanhetessa”. Esimerkiksi Ruotsissa maahanmuuttajien omistamien yritysten työllistävä merkitys on jo aivan toinen: maahanmuuttajien omistamien pienten ja keskisuurten yritysten on arvioitu työllistävän 205 000 henkeä eli 15 prosenttia pk-sektorin työntekijöistä (Najib 1999, 35-36).

Maahanmuuttajien jakaantuminen työmarkkinoille osoittaa, että maahanmuuttajien osaaminen ei sinänsä muokkaa maahanmuuttajien ammattirakennetta, vaan paikallisten työmarkkinoiden rakenne, sukupuolinen järjestelmä ja taloudelliset olosuhteet osoittavat maahanmuuttajille paikan myötäillen paikallisesti määrittäneitä etnisiä ja sukupuolisia hierarkioita (esim. Knocke 1999, 108; Lutz 1993, 141; Sassen 1995, 113). Maahanmuuttajien etnisyyden ja sukupuolen määrittämä asema työmarkkinoilla saattaa institutionalisoitua aikaa myöten osaksi hierarkkisia rakenteita, koska maahanmuuttajien sosiaalinen pääoma ja erityisesti informaatioverkostot kumuloituvat tukemaan työmarkkinoiden etnisten ja sukupuolisten rakenteiden segmentaatiota⁷¹.

⁷¹ Informaatioverkostojen kumuloitumisen vaikutuksista maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vrt. Djuve & Hagen (1995) Oslon seudun pakolaisten työllistymisestä.

8.12 Työuran laadun mukainen lohkoutuminen

Edellä olen tarkastellut maahanmuuttajien jakaantumista erilaisin kriteerein erilaisiin työmarkkina-asemiin. Olen käsitellyt *työpaikkojen laatuun* perustuvaa lohkoutumista ja sitä, millaisille ammattialoille maahanmuuttajia on keskittynyt. Suomalaiset maahanmuuttajamäärät ovat vielä liian pienet, jotta varsinaista etnistä segmentaatiota työmarkkinoilta voisi vielä löytyä. Toisaalta selviä aihioita tästä, maahanmuuttajien yliedustusta lukumääränsä nähden tietyiltä aloilta kyllä löytyy. Nämä työpaikat ovat usein aloilla, joita on leimannut voimakas rakennemuutos ja työn epävakautuminen.

Työvoiman laatuun perustuva työmarkkinoiden lohkoutuminen koskee maahanmuuttajia sikäli, että maahanmuuttajan statukseen suomalaisilla työmarkkinoilla vaikuttavat ensinnäkin maahantulon syyt. Työn vuoksi maahanmuuttaneet ovat työmarkkinoilla eri kastissa kuin ne, joiden muutto ei perustu heidän työvoimansa tarpeeseen vaan muihin syihin. Työmarkkinoiden portinvartijoilla eli työnantajilla, viranomaisilla ja työmarkkinajärjestöillä on valta luokitella ja arvioida maahanmuuttajien inhimillisen pääoman laatua, jolloin esimerkiksi kotimaassa suoritetun koulutuksen arvo määrittyy työmarkkinoiden siihen kohdistaman arvostuksen kautta (vrt. Paananen 1999; Jaakkola 2000). Koulutuksen suoritusmaa ja henkilön etninen alkuperä muodostavat työmarkkinoilla tapahtuvassa laadunarvioinnissa osan kriteereistä. Näin käsitykset maahanmuuttajien työvoiman laadusta uusintavat sitä hierarkkista rakennetta, joka maailmantaloudessa erilaisten maiden ja niistä tulevien erilaisten ihmisten välille muodostuu.

Seuraavassa tarkastellaan *työuran laatuun* perustuvaa lohkoutumista maahanmuuttajien joukossa. Tavoitteena on tutkia, millaisia työmarkkina-aseman muutoksia erilaisille maahanmuuttajaryhmille on tapahtunut heidän työurallaan 1990-luvun Suomessa. Pitkittäistarkastelulla saadaan esille maahanmuuttajien työuratapahtumia 4-8 ensimmäisen maassaolovuoden ajalta. On huomattava, että aineistosta ei selviä *työsuhteen laatu*, toisin sanoen se, onko kyseessä oleva työsuhde pysyvä vai määräaikainen. Tiedoista ei myöskään selviä, onko kysymyksessä tukityösuhde, vai ns. avointen markkinoiden työsuhde. Lamavuosina maahanmuuttajia työllistettiin paljon määräaikaisiin 6-10 kuukauden mittaisiin työsuhteisiin erityisesti julkiselle sektorille.

Kuten aiemmin on todettu, aineistossa on kohdejoukon sosioekonomista asemaa kuvaavia muuttujia kolmelta ajankohdalta: maahantulovuoden lopusta sekä vuosilta 1996 ja 1997. Ammattiasemaa kuvaavan muuttujan (työllinen, työtön tai muu) avulla olen jakanut joukon neljään ryhmään: 1) vakaalla työuralla olevat, 2) epävakaaalla työuralla olevat, 3) työmarkkinoiden marginaalissa olevat ja 4) työvoiman ulkopuolella olevat. Ryhmittelyperusteet löytyvät liitteestä kaksi. Maahanmuuttajan katsottiin olevat *vakaalla*

työuralla, mikäli hän oli ollut työllinen kolmesta tarkasteluajankohdasta vähintään kahtena viimeisenä vuotena eli vuosina 1996 ja 1997. Näin tulkiten vakaalla työuralla oli ainoastaan viisi prosenttia kaikista kohdejoukkoon kuuluvista. *Epävakaalla työuralla* oleviksi tulkittiin ne, jotka olivat olleet työllisiä toisena kahdesta viimeisestä tarkasteluajankohdan vuodesta, mutta jotka olivat toisena vuonna työttömiä tai työmarkkinoiden ulkopuolella. Ryhmään siis ”pääsi”, jos oli ollut työllinen joko vuonna 1996 tai 1997. Tämä ryhmä muodostui varsin suureksi: siihen kuuluu 60 prosenttia kohderyhmästä.

Työmarkkinoiden marginaalissa oleviksi luokiteltiin ne, jotka eivät olleet olleet työllisiä minään tarkasteluajankohtana tai jotka olivat olleet työllisiä vain toisena kahdesta ensimmäisestä tarkasteluvuodesta. Heitä oli joukosta 28 prosenttia. *Työmarkkinoiden ulkopuolella* oleviin luokiteltiin ne, jotka olivat olleet työmarkkinoiden ulkopuolella joko kaikkina tarkasteluajankohtina tai kahtena viimeisenä tarkasteluvuotena. Näin määritellen työmarkkinoiden ulkopuolella on seitsemän prosenttia kohderyhmästä.

Tämän jaottelun mukaan työmarkkinoiden ulkopuolella olevien osuus näyttää pienemmältä kuin mitä erityisesti naisten alhaisten työvoimaosuuksien perusteella voisi olettaa (luku 8.4). Työvoimaosuudet kuvaavat kuitenkin vain yhden vuoden tilannetta kohdejoukon osalta eivätkä kata tilannetta pitemmällä aikavälillä. Maahanmuuttajien tiivis osallistuminen erilaisiin omaehtoisiin sekä työvoimapolitiittisiin koulutuksiin vaikuttaa siihen, että yhtenä poikkileikkausajankohtana tarkasteltuna kohderyhmän työvoimaosuudet jäävät alhaisiksi, mutta pitkittäistarkastelu tuo jo toisen kuvan eli nostaa koti-työtä tekevät esiin satunnaisten opiskelijoiden joukosta.

Taulukko 15. Maahanmuuttajat erilaisilla työurilla (N=8 556).

Työmarkkinaura	N	%
Vakaalla työuralla	447	5
Epävakaalla työuralla	5095	60
Työmarkkinoiden marginaalissa	2403	28
Työvoiman ulkopuolella	611	7
Yhteensä	8 556	100

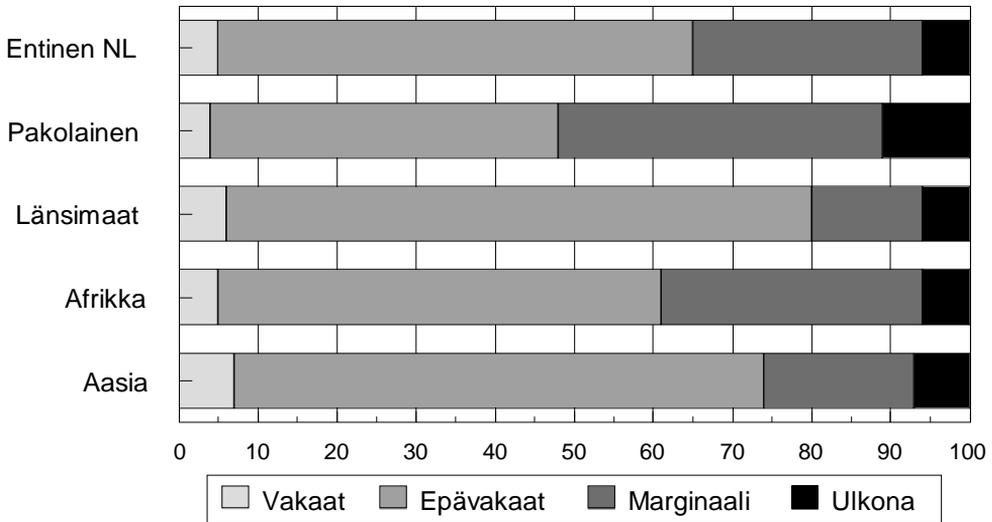
Se, että suuri osa maahanmuuttajista on työmarkkinoilla epävakassa työmarkkina-
asemassa, kertoo maahanmuuttajien asemasta työmarkkinoiden reservissä. He ovat
tavallaan työmarkkinoiden kynnyksellä odottamassa mahdollisuutta päästä vakaampaan
asemaan työmarkkinoilla. Asemaan työmarkkinoiden puskurivyöhykkeellä liittyy se,
että tämä joukon työmarkkina-asema on todennäköisesti herkkä taloudellisen tilanteen
heilahteluille. Maahanmuuttajien työllisyystilanteen nopea parantuminen 1990-luvun
lopussa ja 2000-luvun alkuvuosina onkin ehkä nostanut juuri tästä joukosta ihmisiä
vakaammalle työuralle.

Sitä, *mitkä tekijät vaikuttavat maahanmuuttajien työuran laatuun*, tutkittiin käyttä-
mällä varianssianalyysin MCA-sovellutusta (Multiple Classification Analysis).
MCA:ssa voidaan käyttää laadullista luokittelua, ja siinä voidaan tutkia muuttajien
yhteisvaihtelua ja niiden välisiä kontrasteja. MCA:n avulla tarkastellaan kerrallaan
yhtä selitettävää ja useita selittäviä muuttujia. Tavoitteena on selvittää, kuinka paljon
selittävät muuttujat yhdessä ja erikseen selittävät selitettävän muuttujan varianssista.
MCA tuottaa myös ns. vakioidut beta-kertoimet, eli mitä suurempi muuttujan kerroin
on, sitä paremmin se selittää selitettävän muuttujan vaihtelua. (Heikkilä 1998, 143-
144; Roponen 1994, 78-79.)

Maahanmuuttajien jakaantumista eri työuryryhmiin tutkittiin siten, että työmarkkina-
ura-muuttuja muunnettiin neljäksi dummy-muuttujaksi, joiden vaihtelua selitettiin
neljällä eri mallilla. Selitettävä muuttuja on siis työuran tyyppi dikotomisoituna nel-
jällä eri tavalla (vrt. liite 3). Eli kutakin työuryryhmää, vakaalla ja epävakalla työ-
uralla olevia sekä työmarkkinoiden marginaalissa ja kokonaan työmarkkinoiden ulko-
puolella olevia, tutkittiin MC-analyysin avulla erikseen. Aluksi analyysiä yritettiin to-
teuttaa siten, että kolmesta ensimmäisestä työuryryhmästä rakennettiin kolmiluokkainen
välimatka-asteikollinen muuttuja, ja tällä analyysitavalla päästiin yhdenmukaiseen tu-
lokseen verrattuna tässä raportoituihin tuloksiin. Neljällä mallilla päästiin kuitenkin
tutkimaan kuhunkin työuryryhmään päätymiseen johtaneita tekijöitä erikseen sekä pys-
tyttiin ottamaan mukaan myös työmarkkinoiden ulkopuolella olevien ryhmä.

MC-analyysiin valittiin ne rakennemuuttujat, joiden on aiemmassa alan tutkimuksessa
todettu selittävän maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa, kuten *sukupuoli, ikä, kou-
lutustaso* sekä *alkuperä* ja *maahantulovuosi*. Lisäksi otettiin mukaan *koulutuksen
suoritusmaa*, jonka on joissakin tutkimuksissa todettu vaikuttavan maahanmuuttajien
työuraan (Friedberg 2000). Seuraavassa kuvio 13 kuvaa maahanmuuttajien osuutta
erilaatuisilla työurilla alkuperän mukaan.

Kuvio 13. Maahanmuuttajien jakaantuminen erilaatuisille työurille alkuperän mukaan vuonna 1997 (N= 8 556).

Kaikki neljä mallia olivat merkitseviä. Neljässä työuryryhmässä työuran laatua selittävien muuttajien kärjessä olivat vaihtelevasti joko koulutuksen suorituspaikka, koulutustaso tai henkilön alkuperä iän, maahantulovuoden ja sukupuolen jäädessä heikommalle selittäjinä. Selitysosuudet jäivät kaikissa neljässä työuramallissa heikoiksi vaihdellen 0,011:n ja 0,068:n välillä. Selitysosuudet jäivät erityisen heikoiksi selitettävien muuttajien vinouden vuoksi: pienemmissä ryhmissä, kuten vakaassa työmarkkina-asemassa ja työmarkkinoiden ulkopuolella olevien joukossa, selitysosuudet olivat heikoimpia. Tulokset ovat kuitenkin pääosin tilastollisesti erittäin merkitseviä, ja tulosten sisällöllinen merkitys kokonaisuuden kannalta on heikommissakin tuloksissa otettava huomioon. Pienetkin signaalit kertovat yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa usein jotain olennaista tutkittavasta kokonaisuudesta. (Heikkilä 1998, 189, 196.)

Taulukkoon 16 on koottu erilaatuisten työurien taustatekijät MC-analyysin perusteella. Yksityiskohtaisemmat tulokset löytyvät liitteestä kolme. Taulukkoon on koottu ne muuttajat, jotka kunkin työuratyypin analyysissä erottelivat parhaiten maahanmuuttajia erilaisiin ryhmiin. *Työmarkkinauran taustatekijät* –sarakeeseen on koottu ne muuttajien arvot eli taustatekijät, jotka muita taustatekijöitä useammin luonnehtivat kyseessä olevalla työuralla olevia.

Taulukko 16. Erilaatuisten työmarkkinauratyypin taustatekijät

Työmarkkinaura	Työmarkkinauran taustatekijät
Vakaalla työuralla	Suomessa suoritettu koulutus Ikä alle 38 vuotta Alkuperä aasialainen tai länsimaalainen
Epävakaalla työuralla	Suomessa suoritettu koulutus Alkuperä länsimaalainen tai aasialainen Tullut Suomeen 1989 tai 1990 Koulutustaso joko korkea-asteen koulutus tai perusasteen koulutus
Työmarkkinoiden marginaalissa	Alkuperä pakolaisuutta tuottavissa maissa tai Afrikan maissa Ikä yli 49 vuotta Mies Maahanmuuttovuosi 1993 Keskiasteen koulutus
Työvoiman ulkopuolella	Ikä alle 38 vuotta Alkuperä pakolaisuutta tuottavissa maissa

Vakaata työuraa selittivät muuttujista parhaiten koulutuksen suorituspaikka, ikä ja alkuperä sukupuolen, tulovuoden ja koulutusasteen jäädessä alle merkitsevyytason, joka on tässä 0,050. Vakaalla työuralla olevia luonnehtivat Suomessa suoritettu koulutus, alle 38-vuoden ikä ja aasialainen tai länsimainen alkuperä. Koulutustaso antoi sikäli oireellisia tuloksia, että vakaalla työuralla olijoista useampi oli suorittanut korkea-asteen kuin keskiasteen koulutuksen. Mielenkiintoista tässä on se, että sukupuoli ei jakanut vakaalla työuralla olijoita, tosin naisten osuus oli hieman suurempi.

Epävakaata työuraa selittivät muuttujista vahvimmin koulutuksen suorituspaikka, alkuperä, tulovuosi ja koulutustaso sukupuolen ja iän jäädessä tässä alle merkitsevyytason. Epävakaalla työuralla olijoita luonnehti Suomessa suoritettu koulutus (joskaan ei niin vahvasti kuin vakaalla työuralla olijoiden ryhmässä), länsimainen ja aasialainen alkuperä, kuuluminen aiempiin maahanmuuttajavuosikertoihin sekä korkea-asteen tai siten toisesta ääripäästä tuntematon tai perusasteen koulutus. Sukupuoli ja ikä eivät juurikaan jaa epävakaalla työuralla olijoita, tosin vanhemmissa ikäryhmissä on hieman vähemmän vakaalla työuralla olevia kuin nuoremmassa.

Työmarkkinoiden *marginaalissa* olevien työuraa selittävästä muuttujista kaikki olivat erittäin merkitseviä. Alkuperä, koulutusaste ja koulutuksen suorituspaikka olivat

selittäjinä parhaita. Pakolaiset ja afrikkalaiset, iäkkäämmät, miehet sekä heikommin ja muualla kuin Suomessa koulutetut olivat muita useammin marginaalissa, kuten myös tarkasteluajankohdan loppupuolella tulleet.

Työmarkkinoiden *ulkopuolella* olevien ryhmää jakavat vahvimmin alkuperä ja ikä – muuttajat muiden muuttajien jäädessä alle merkitsevyystason, sukupuolen ollessa kuitenkin oireellisen lähellä merkitsevyystasoa. Pakolaiset ovat muita useammin pysyneet koko työuransa työmarkkinoiden ulkopuolella, mikä johtunee opiskelijoiden ja kotiäitien suuresta määrästä tässä ryhmässä. Samoin mitä nuoremasta ikäryhmästä on kyse, sitä useammin joukossa on työmarkkinoiden ulkopuolella olevia, siis todennäköisimmin opiskelijoita ja kotiäitejä, mikä selittää myös naisten hieman miehiä suuremman osuuden tässä ryhmässä. Näyttää siltä, että kotiäitiys pitää maahanmuuttajanaisia poissa työmarkkinoilta vain ajoittain ja tietyissä kansallisuusryhmissä, erityisesti sellaisissa, jotka ovat tulleet pääosin pakolaisina maahan ja joissa lapsiluku on suuri, kuten somalialaiset ja irakilaiset.

Selittäviä muuttujia tarkasteltiin myös erikseen verraten niiden saamia arvoja keskenään eri työuratyypeissä. *Alkuperä*-muuttuja selitti työmarkkinoiden marginaalissa olevien työmarkkina-asemaa parhaiten ja epävakaaassa työmarkkina-asemassa olevien työmarkkina-asemaa toiseksi parhaiten koulutustaso-muuttujan jälkeen. Se oli muissakin ryhmissä yksi vahvimmista selittäjistä. Etninen hierarkia työurien jakaantumisessa tuki aiemmista tutkimuksista tuttuja etukäteisoletuksia: länsimaalaiset ovat vakaimmalla työuralla, heidän jälkeensä aasialaista alkuperää olevat, entisestä Neuvostoliitosta ja Afrikasta tulleet ja viimeisenä pakolaiset. Aasialaisten osuus (7 %) vakaalla työmarkkinauralla on kuitenkin yhden prosenttiyksikön korkeampi kuin länsimaalaisilla (6 %). Toisaalta länsimaalaisten osuus (74 %) epävakaaalla työuralla on huomattavasti suurempi ja heidän osuutensa työmarkkinoiden marginaalissa (6 %) pienempi kuin minkään muun ryhmän. Pakolaisten suuri osuus sekä työmarkkinoiden marginaalissa (41 %) että pitkäaikaisesti työmarkkinoiden ulkopuolella olevien joukossa (11 %) voi selittyä monien pakolaisten heikolla koulutuksella (vrt. aiemmin luku 7.3) sekä suurella lapsiluvulla. Pakolaisten joukossa jopa 40 prosenttia väestöstä on alle 15-vuotiaita (Tilastokeskus 2001, 16-17).

Yksi keskeinen syy pakolaisten heikkoon työmarkkina-asemaan löytyy kuitenkin itse pakolaisuuden vaikutuksista: pakolaiset tulevat yleensä kehitysmaista (Somalia, Vietnam, Afganistan) tai hieman kehittyneempien maiden köyhiltä alueilta (kurdit, Kosovon albaanit) ja sotaa käyville sekä poliittisesti epävakailta alueilta. Nämä tekijät vaikuttavat mahdollisuuksiin kerätä koulutus- ja työmarkkinakokemusta lähtömaasta. Monet ovat olleet ennen Suomeen tuloaan jo pitkään ulkopuolella siitä jokapäiväisestä elämästä, johon useimmilla maailman ihmisillä kuuluu työnteko, perheestä huolehti-

minen ja opiskelu. Jokapäiväisen elämän on voinut romahduttaa sota tai muu poliittinen epävakaus, eläminen pakolaisleirillä tai toisessa maassa, joka ei kuitenkaan ole tarjonnut mahdollisuutta pysyvään asettumiseen. Turvapaikanhakijoina tulleilla pakolaisilla on oman maan kokemusten ja toisessa maassa vietetyn ajan lisäksi menneet useimmiten vielä Suomessa yli vuosi oleskelulupapäätöstä odotellessa (vrt. pakolaisten kokemukset ennen Suomeen tuloa Alitolppa-Niitamo 1994; Alitolppa-Niitamo & Ali 2001; Ekholm 1994, Valtonen 1999). Työllistymismahdollisuuksien ja työkyvyn kannalta on eri asia saapua maahan kansalaisuusmaastaan muutaman tunnin lentomatkan jälkeen kuin traumatisoivien kokemusten keskeltä useiden vuosien väliaikaisuuden jälkeen.

Pakolaisten psyykkistä ja sosiaalista integroitumista vastaanottaneisiin maihin on tutkittu paljon, ja prosessi on pakolaiskokemusten vuoksi hankalampi kuin muilla maahanmuuttajaryhmillä (esim. Berry ym. 1992; Berry 1992; Kunz 1973; Liebkind 1993 ja 1994b; Wahlbeck 1999; Valtonen 1997). Pakolaisuuteen liittyy usein traumatisoivia ja jopa psyykkisesti ja sosiaalisesti vammauttavia tekijöitä, jotka vaikuttavat uudessa yhteiskunnassa selviämiseen. Pakolaiseksi lähdetään usein sotatilanteesta (kuten somalialaiset, entisestä Jugoslaviasta tulevat ja kurdit) tai muunlaisista poikkeusoloista (kuten Irakista ja Afganistanista kotoisin olevat), mikä on voinut johtaa vammautumiseen tai perheiden hajoamiseen. Suoranaista sotatilaa edeltäneet ja seuranneet poikkeusolot merkitsevät usein sitä, että yhteiskunnan rakenteet, kuten koulutus, ovat voineet olla retuperällä jo pitkään ennen kotimaasta lähtöä. Sotatila ja poikkeusolot heikentävät siis huomattavasti paitsi maan inhimillistä ja fyysistä pääomaa, myös sosiaalista pääomaa, kuten luottamusta ihmisten välisissä suhteissa, verkostoja sekä poliittisten ja etnisten ryhmien välisiä suhteita, jotka ovat olennaisia hallinnon ja yhteiskunnan infrastruktuurin toiminnan kannalta (Colletta & Cullen 2000). Eräs iranilainen on kuvannut kriisin vaikutusta maan henkiseen ilmapiiriin näin:

”Iranilaiset muuttuneet täysin (vallankumouksen jälkeen), luottamus mennyt. Ihmisistä on tullut itsekkäitä, eivät halua tehdä toisen eteen mitään. Iran on vajonnut alaspäin, Iranista on tullut henkisesti kehitysmää.” (Ekholm 1993, 76).

Kriisin seurannaisvaikutukset, kuten heikkolaatuinen tai olematon koulutus sekä kokemattomuus suhteessa yhteiskunnallisiin palveluihin, matkustavat pakolaisten mukana uuteen maahan. Usein pakolaisyhteisö ei lähtömaasta peräisin olevien sosiaalisten, taloudellisten ja etnisten ristiriitojen vuoksi pysty pitkään aikaan toimimaan sisäisesti integroituneena maahanmuuttajayhteisönä, jonka jäsenet voisivat hyötyä keskinäisistä sosiaalisista verkostoistaan sosioekonomisen asemansa parantamiseksi (vrt. Granovetter 1995; Portes ja Zhou 1996).

Useimmat Suomeen päätyneet pakolaiset - sekä turvapaikanhakijoina että kiintiöpakolaisina tulleet - ovat tulleet monen maan kautta. Esimerkiksi somalialaista monet opiskelivat stipendin turvin Neuvostoliitossa. Neuvostoliiton romahduksen jälkeen loppuivat stipendit ja oleskeluoikeus, ja samoihin aikoihin alkanut Somalian sisällissota sai monet hakemaan turvapaikkaa muista maista yhdessä muiden Somaliasta paenneiden kanssa.

Vietnamilaisista useimmat ovat tulleet UNHCR:n Suomelle tarjoamina kiintiöpakolaisina vietettyään vuosia Kaakkois-Aasian leireillä. Kiintiöpakolaisten ja turvapaikanhakijoiden⁷² lisäksi pakolaisen juridisen aseman saavat myös pakolaisten perheen yhdistämisen kautta tulleet perheenjäsenet, jotka tulevat useimmiten suoraan kotimaistaan. Pitkäaikainen väliaikaisuuden kokemus ja elämä pakolaisleireillä tai vastaanottokeskuksissa voi laitostaa ja vaikeuttaa vastuunottoa arjesta uudessa maassa, mikä vastaavasti aiheuttaa riippuvuutta ammattiauttajista (Solheim 1990, 38-40; Similä 1992).

Myös kulttuurisen etäisyyden kotimaan ja asuinmaan välillä on raportoitu vaikuttavan maahanmuuttajien työllistymiseen (esim. Borjas 1994; Waxman 2001) sekä sopeutumiskokemuksiin laajemmin (mm. Berry ym. 1992). Pakolaisilla kulttuurinen etäisyys lähtömaan ja asuinmaan elämäntapojen välillä on yleensä suurempi kuin muilla maahanmuuttajilla. Pakolaisuutta tuottavat maat ovat useimmiten kehitysmaita, jonka merkkinä monet kehityksen mittareina pidetyt asiat, kuten perusinfrastruktuuri, koulutustaso, perheen asema ja sukupuolijärjestelmä, ovat jälkimodernista näkökulmasta käsin kehitysmättömiä. Jo elintasoero vaikuttaa pakolaisten ja uuden yhteiskunnan kohtaamisissa. Se saa monet taloudellisesta eriarvoisuudesta johtuvista elämäntavallisista eroista näyttämään eksoottisen kulttuurin tuotteilta - usein yhtä lailla kohtaamisen molempien osapuolten arvioissa.

Mark Graham (1999, 65-66) kuvaa iranilaisten pakolaisten suhteen länsimaisuuteen rakentuvan niille käsityksille, joita elokuvat ja muut kulttuurituotteet kontekstistaan irrotettuina ja sensuroituina ovat välittäneet. Ystävien ja perheen kanssa videolta katsottujen länsielokuvien kummallisia tapoja ja epäilyttäviä juonenkäännteitä voidaan

⁷² Valtioneuvosto vahvistaa vuosittain *kiintiön*, jonka puitteissa viranomaiset valitsevat Suomeen YK:n pakolaisjärjestön UNHCR:n pakolaisiksi rekisteröimiä henkilöitä. Vuonna 2001 pakolaiskiintiö oli 750, joka on kansainvälisittäin pieni. Esimerkiksi Norjan pakolaiskiintiö oli samaan aikaan 1 500. Kiintiöpakolaisten valintakriteerit ovat humanitaarisia, mikä käytännössä tarkoittaa sitä, että Suomen kiintiöihin on valittu heikoimmassa asemassa olevia pakolaisia; vajaakuntoisia, suuria perheitä, yksinhuoltajia tai pitkään leirillä olleita (Kiintiöpakolaisten vastaanotto 2001). Vaikka pakolaispolitiikka on osa ihmisoikeuspolitiikkaa, on se joissakin maissa kuitenkin myös työvoimapolitiikkaa. Suuret vastaanottajamaat, esimerkiksi Kanada, Yhdysvallat ja Australia, noudattavat kiintiöpakolaisten valinnassakin siirtolaispoliittisia kriteereitään eli ottavat valinnoissaan huomioon henkilön mahdollisuudet sijoittua työmarkkinoille (esim. Reitz 1998, 69-104).

tulkita ja moralisoida teekupin ääressä ja rakentaa näin mielikuvaa länsimaisesta elämästä, joka on vaurasta mutta moraalisilta arvoiltaan epämääräistä. Kulttuurituotteiden kautta kehityksimaista tulevat ihmiset ovat jo ennen maahanmuuttoaan ”tutustuneet” länsimaisuuteen, ja oikea kohtaaminen länsimaailman kanssa tuo eteen jotain epämääräisen tuttua mutta myös vierasta ja ennakoimatonta.

Saskia Sassen (1998, 42-44; ks. myös Portes 1997, 6-7) tuo esiin, että globalisaation levittämät länsimaisen elämäntavan standardit kaikkialla tunnistettavine tuotemerkkeineen kiinnittävät kehitysmaiden ihmisiä maailmantalouteen siten, että potentiaalisen muuttajan integraatio länsimaiseen markkinatalouteen alkaa jo kotimaassa. Länsimaiden tahdittama talouden globalisaatio siis ”esikotouttaa” tarvitsemansa työvoimapolit jo niiden kotimaissa länsimaiseen kulutuskeskeiseen elämäntapaan. Yhteiskunnan hyväosaiset luokat kulkevat tässä(kin) kehityksessä edellä, mutta urbanisaation ja länsimaisten kulutustuotteiden halpenemisen myötä läntisen elämän ideaali läpäisee vähitellen kaikki kansankerrokset. Näin Suomeenkin kehityksimaista tulevat maahanmuuttajat ovat jo valmiiksi integroituneet länsimaisen kulutuskulttuurin maailmaan ja hyvän elämän unelmiin. Näistä syistä erityisesti pakolaisilla on maahan tullessaan runsaasti oletuksia ja odotuksia siitä, millaista elämän länsimaissa pitäisi olla ja mitä se pahimmassa tapauksessa voi olla.

Pakolaisuutta koskevassa kirjallisuudessa tehdään pakolaisten ja muiden maahanmuuttajien välille se keskeinen ero, että pakolaisuutta ei ole vapaaehtoinen lähteminen alkuperämaasta, vaan siihen liittyy määritelmällisesti vainon kokeminen⁷³. Klassisen muuttoliiketutkimuksen työntö- ja vetetekijöillä arvioituna pakolaisuudessa on kyse siitä, että elinolot *työntävät* lähtemään, eikä niin, että kohdemaassa saavutettavissa olevat elinolot *vetävät* puoleensa, kuten taloudellisesti motivoituneessa siirtolaisuudessa. Koska kyse ei ole vapaaehtoisesta lähtemisestä, ei pakolainen useinkaan voi valita kohdemaataan. Näiden tekijöiden on osaltaan arvioitu vaikuttavan pakolaisten *motivaatioon* ja kykyihin sijoittua uuden maan työmarkkinoille (esim. Djuve & Hagen 1995; Wahlbeck 1999). Olemassa olevien pääomien mobilisointi palvelemaan työmarkkina-aseman parantamista on vaikeaa, jos lähteminen kotimaasta ei alunperin kuulunut suunnitelmiin. On kuitenkin tärkeä huomata, kuten jo Kunz (1973) korosti, että maastamuuton motiivien erottaminen niin tiukasti, kuin kansainvälisen oikeuden ja kansallisten maahantulosäännösten logiikka edellyttäisi, on usein mahdotonta. Pakolaisuuteen voi liittyä taloudellisia motiiveita ja työvoimasiirtolaisuutta voivat motivoida pakolaisuuteen liitetyt tekijät, kuten ekologiset katastrofit ja poliittinen vaino; esimerkiksi tästä Turkin kurdien muuttoliikkeen lähivuosisikymmenien historia (Sirkeci & Icduygu 2001; Sirkeci 2001).

⁷³ Pakolainen määritellään ns. Geneven sopimuksessa vuodelta 1951.

Länsimaalaisten muita ryhmiä vahvemman työmarkkina-aseman syytä voi tulkita monin tavoin. Suurin osa länsimaalaisista on muuttanut Suomeen avioituttuaan Suomen kansalaisen tai pysyvästi maassa asuvan ulkomaalaisen kanssa. Maahanmuuttoajan kohtana - vuosina 1989-93 - Suomi ei kuulunut vielä Euroopan unioniin, joten EU-kansalaisia koskivat samat oleskelulupakriteerit kuin muitakin kansallisuusryhmiä. Suomalaisen tai täällä pitempään asuneen ulkomaan kansalaisen kanssa avioituneella on lähtökohtaisesti paremmat mahdollisuudet kiinnittyä yhteiskuntaan kuin vailla vastaavia kiinnikkeitä turvapaikanhakijana, pakolaisena tai inkerinsuomalaisena paluumuuttajana tulleella. Puolison kautta voi tutustua kulttuuriin, kieleen ja yhteiskunnan toimintatapaan, kartuttaa sekä inhimillistä että kulttuurista pääomaansa. Puolison välityksellä voi syntyä kontakteja ja verkostoja uuteen yhteiskuntaan eli sellaista sosiaalista pääomaa, joka voi edesauttaa työllistymistä (Joronen 1997, 72).

Ikä-muuttuja osoitti, että maahanmuuttajat ovat tässä suhteessa samassa asemassa työmarkkinoilla kuin muukin väestö: nuoremmat ovat paremmassa asemassa kuin vanhemmat. Vastaaviin tuloksiin on päädytty myös muissa maissa. Esimerkiksi Tanskassa tehdyn maahanmuuttajien elinolututkimuksen mukaan hyvä tanskan kielen taito, hyvä terveys ja 25-49 vuoden ikä todettiin tärkeimmiksi tekijöiksi maahanmuuttajien työelämäintegraation kannalta (Shultz-Nielsen 2000). Aiemmin on todettu (luku 7.3), että erityisesti yli 45-vuotiaina maahan tulleiden joukossa koulutustaso on matalampi kuin nuoremmissa ikäryhmissä. Laadullinen aineisto osoitti, että vanhemmat, heikommin koulutetut maahanmuuttajat ovat tehneet työrullaan pääosin ruumiillista työtä. Erityisesti entisen Neuvostoliiton alueelta tulleilla on usein takanaan pitkä ura raskaassa tehdastyössä. Iäkkäämpien ihmisten terveys ei useinkaan kestä niitä tehtäviä, joita heille on Suomessa avoimilla työmarkkinoilla tarjolla. Nämä tehtävät ovat pääasiassa palvelualojen suoritustasoisissa tehtävissä: siivousta tai keittiötöitä. Noin puolella iäkkäämmistä maahanmuuttajista olikin työministeriön rekisteriaineistossa jonkinlainen merkintä vajaakuntoisuudesta.

Noin 50-vuotias Helmi työskenteli 30 vuotta sorvaajana ja viilaajana leningradilaisissa tehtaissa. Suomessa hän oli päiväkodissa harjoittelussa, ja työ oli hänestä mukavaa, vaikka lasten nostamiset ottivatkin selälle. Sitten Helmi pääsi kotipalvelualan koulutukseen, mutta koulutusaikana jo aiemmin vihoitellut ihottuma paheni niin, että lääkäri kielsi pesuaineiden käsittelyn ja Helmi joutui lopettamaan kurssin. Jos selkä vain kestäisi, niin Helmi toivoisi pääsevänsä vaikka työllistämistuella taas päiväkotiin työhön, koska ei ole tottunut olemaan toimeettomana (A105).

Tulovuosi-muuttujan mukaan aiemmin tulleet ovat hieman vakaammalla uralla työmarkkinoilla kuin myöhemmin tulleet. Tätä vuosikerran merkitystä maahanmuuttajan työmarkkinaintegraation kannalta on käsitelty laajemmin luvussa 8.3.

Koulutusaste-muuttuja osoittaa, että korkea-asteen koulutuksen suorittaneiden työura on hieman vakaammalla pohjalla kuin heikommin koulutetuilla. Ero on kuitenkin pieni, ja ongelmallinen osittain tietojen validiteettiin liittyvistä syistä (vrt. luku 6.4). Jo aiemmin koulutuksen ja työmarkkina-aseman välistä suhdetta käsiteltäessä todettiin (luku 4.2), että inhimillisen pääoman ja erityisesti akateemisen koulutuksen siirto maasta toiseen ei ole kitkatonta.

Mielenkiintoista on se, että *koulutuksen suoritusmaa* -muuttuja jakaa selkeästi maahanmuuttajia ja osoittaa, että sillä, onko tutkinto suoritettu Suomessa vai muualla on merkitystä työuran laadun kannalta. Suomessa suoritettut tutkinnot edesauttavat työuraa. Tulos siis tukee havaintoja, joita on tehty muualla. Kuten aiemmin on todettu ulkomailla hankitun inhimillisen pääoman - eli sekä koulutuksen että työkokemuksen vaste on huono uuden maan työmarkkinoilla (esim. Borjas 1994, Sanders & Nee 1996). Koulutuksen arvostus vaihtelee riippuen maasta, missä se on hankittu, mutta paikallinen tutkinto on aiemmissa tutkimuksissa todettu yleensä arvostetuimmaksi (Friedberg 2000; Schulz 1998, 240-241). Muissa maissa suoritetuilla tutkinnoilla ei ole juurikaan merkitystä uuden maan työmarkkinoilla, jos kielitaito, jonka avulla opittua voi soveltaa, puuttuu (Waxman 2001). Erityisesti akateemisilla aloilla vaadittu kielitaito on hyvin abstrakti, mistä syystä nimenomaan akateemiset kärsivät usein statuksen laskusta uuden maan työmarkkinoilla. Vaatii usein vuosia, ennen kuin kielitaito on niin hyvä, että koulutusta voi täysin hyödyntää työmarkkinoilla (esim. Jaakkola 2000). Espenshaden ja Fun (1997) Yhdysvalloissa tekemän tutkimuksen mukaan tutkinnon suorittamispaikan vaikutus palkkatasoon perustuu nimenomaan kielitaidon parantumiseen, jonka kieliympäristössä oleskelu ja opiskelu ko. kielellä aiheuttavat.

Tutkinnon suorittaminen kohdemaassa parantaa siis maahanmuuttajan paikallisesti määrittynyttä inhimillistä pääomaa ja tätä kautta sosioekonomista asemaa. Mutta mukana voi olla muitakin selittäjiä. Sosiaalisen pääoman kertyminen on yksi tekijä. Opiskeluaikana maahanmuuttajalle kertyy verkostoja ja suhteita - sekä vahvoja että heikkoja - jotka voivat myöhemmin olla avuksi työmarkkinoilla. Asuminen ja opiskelu uudessa maassa opettavat myös kulttuurista pääomaa eli tietylle sosiaaliluokalle tai ammattiryhmälle tyypillistä asennoitumista, makua ja elämäntapaa. Keskeinen selitys sille, miksi tutkinnon suorittaminen Suomessa parantaa maahanmuuttajan työmarkkina-asemaa, voi olla suomalaisen tutkinnon herättämässä luottamuksessa. Työnantajan tekemä rekrytointipäätös perustuu pitkälti arvioon siitä, miten työnhakija selviäisi työtehtävistä. Työnhakijan osaamisen eli koulutuksen, työkokemuksen ja persoonallisuuden arviointi on osa rekrytointiprosessia, jossa luottamus työnhakijaan merkitsee pal-

jon. Suomalainen koulutus herättää työnantajan luottamuksen, koska hän tuntee ja tietää, mistä siinä on kysymys, toisin kuin on jossakin muussa maassa suoritettujen koulutuksen kohdalla. Koulutuksen arvottamisessa merkitsevät suoritusmaahan liittyvät käsitykset ja arvostukset. Länsimaalaiset tuotteet voittavat tässä imagopelissä luottamuksen tuntemattomampien maiden kustannuksella.

Aineistoista ei käy ilmi se, millä kielellä tutkinto on suoritettu. Suomessa voi nykyisin sekä keskiasteella että korkea-asteella opiskella myös englannin kielellä. Koko korkeakoulututkinto on mahdollista suorittaa englanniksi oppimatta juurikaan suomea. Voisi olettaa, että englanninkielisessä opiskelussa, vaikka se tapahtuukin Suomessa, osa Suomessa työllistymistä edesauttavasta inhimillisestä ja sosiaalisesta pääomasta jää saavuttamatta. Laadullisen aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että niillä, jotka ovat suorittaneet tutkintonsa Suomessa englanniksi ja joiden suomen kielen taito on heikko, on työllistyminen koulutustasoa vastaaviin työpaikkoihin Suomessa ollut huomattavasti vaikeampaa kuin niillä, jotka ovat opiskelleet suomeksi.

8.13 Kielitaito

Tämän tutkimuksen rekisteriaineistosta puuttuvat tiedot henkilön suomen kielen taidosta ja myös muiden kielten taidosta. Laadullisessa aineistossa kielitaito- ja laajemmin kielenkäyttökysymys näyttäytyy kuitenkin keskeisenä. Maahanmuuttajat itse toivat haastatteluissa voimakkaasti esille kielitaidon merkityksen työmarkkina-aseman ja laajemmin yhteiskunnallisen selviämisen näkökulmasta. Laadullisen aineiston perusteella suomen kielen taitotasolla vaikuttaa olevan varsin suoraviivainen yhteys työmarkkinoilla selviämiseen. Kielitaito on perusedellytys, jolle muu työelämän kompetenssi rakentuu.

Parasta (saadakseen töitä) on ottaa työnantajiin suoraan yhteyttä puhelimitse, mutta tietysti täytyy ensin hankkia ammattitaito, mitä myydä ja kielitaito, millä myydä. (Eurooppalainen puutarhuri, A31)

Kielitaito on osa inhimillistä pääomaa yhdessä ammattitaidon ja koulutuksen kanssa. Taloustieteellisessä ajattelussa kielitaidolla ymmärretään olevan työmarkkinoilla vaihtoarvo, eli se vaikuttaa työntekijälle maksettavaan palkkaan. Kielitaidon ajatellaan siis lisäävän työn tuottavuutta. Taloustieteellisessä muuttoliiketutkimuksessa maan valtakielen hallinnan puute on yksi selittävä tekijä siinä, miksi maahanmuuttajat saavat työvoimansa myynnistä heikomman vasteen eli vähemmän palkkaa kuin valtaväestö keskimäärin. (Esim. Borjas 1994, 1684-1685; Chiswick & Miller 2000, 7.) On tutkittu

myös sitä, kuinka pitkän ajan kuluessa ja millaisella kielitaitotasolla tämä ”palkkaerorangaistus” kuulu umpeen (esim. Borjas 1994; Chiswick 1978; 1998).

Tutkimuksia maan kielen hallinnan merkityksestä maahanmuuttajien sosioekonomiselle asemalle on tehty paljon, ja lähes yksimielisesti ne toteavat yhteyden kielitaidon tason ja sosioekonomisen aseman välillä (esim. Beenstock ym. 2001; Chiswick 1998; Chiswick & Miller 2000; Dustmann & Fabbri 2000; Pendakur & Pendakur 1997; Social och ekonomisk förankring 1999; Waxman 2001). Tässä tutkimuksessa kotimaisten kielten - suomen ja ruotsin - taitotason merkitystä ei pystytty arvioimaan. Tutkimus työllistyneistä maahanmuuttajista (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000, 14, 44-46) osoitti, että suomen kielen taitotasolla on merkitystä työmarkkinoille sijoittumisessa. Ammattitaitoaan vastaavassa työssä olevat arvioivat kielitaitonsa huomattavasti paremmaksi kuin ne, jotka olivat ammattitaitoaan vastaamattomassa työssä. Em. tutkimuksessa maahanmuuttajien kielitaitoa arvioitiin pääosin subjektiivisesti kysymällä maahanmuuttajien omaa arviota kielitaidostaan. Objektiiivisten mittarien soveltaminen on tutkimuksissa koettu hankalaksi, kalliiksi ja ongelmalliseksi, koska kielitaidon kaikkia osa-alueita on vaikea tutkia suhteessa juuri siihen hetkeen, jota tutkitaan. Useimmiten, kuten edellä mainitussa tutkimuksessa, maahanmuuttajien subjektiiviset arviot kielitaidostaan ovat osoittautuneet melko luotettaviksi verrattessa niitä niihin huomiointeihin, joita haastattelijat tutkimusaineistoa kootessaan ovat tehneet. Itsearviointin luotettavuuteen kiinnitettiin huomiota myös aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen taitoa arvioivassa tutkimuksessa, jossa kielitaidon tasoa arvioitiin myös objektiiivisin mittarein (Pälli & Latomaa 1997, 56-68).

Peter Waxman (2001) tutki Australiassa 2-4 vuotta asuneita bosnialaisia, irakilaisia ja afgaanipakolaisia. Työllisyysaste oli australialaisittain hyvin alhainen, vain 15 prosenttia. Pakolaisuuteen liittyvät traumakokemukset eivät korreloineet odotetulla tavalla työmarkkina-asemaan, vaan ne, joilla oli kidutus- tai vankeuskokemuksia olivat muita työttömiä aktiivisempia etsimään töitä. Waxman tulkitsi tämän niin, että kokemuksista hengissä selviäminen oli edesauttanut itseluottamuksen vahvistumista. Keskeisin työllistymiseen vaikuttava tekijä kaikissa pakolaisryhmissä oli englannin kielen taito. Kielitaitonsa heikoksi arvioineet eivät olleet työllistyneet riippumatta ammattitaidon ja koulutuksen laadusta tai tasosta. Inhimillisen pääoman lajeista ammattitaidolla ja koulutuksella on vaihtoarvo uuden maan työmarkkinoilla vasta, kun kielitaidon taso mahdollistaa niiden hyödyntämisen.

Laajassa kirjallisuuskatsauksessa maahanmuuton vaikutuksesta talouteen George J. Borjas toteaa maan kielen taidon keskeisen merkityksen maahanmuuttajan sosioekonomisen asemaan, erityisesti palkkatasoon (Borjas 1994, 1684-85). Borjasin katsaus keskittyy pääosin yhdysvaltalaiseen kirjallisuuteen, mutta vastaavia tuloksia

on muualtakin maahanmuuttajia vastaanottaneista maista, kuten Barry Chiswickin (1998) ja Christian Dustmannin ja Francesca Fabbriin (2000) tutkimukset Israelista ja Isosta-Britanniasta; näiden tutkimusten mukaan palkkataso ja kielitaidon taso ovat maahanmuuttajilla sidoksissa keskenään. Pohjoismaista löytyy samansuuntaisia tuloksia kielitaitotason ja työmarkkina-aseman keskinäisestä sidoksesta. Ruotsin sosiaalivaltion tekemän maahanmuuttajien elinolututkimuksen (Social och ekonomisk förankring 1999) mukaan ruotsin kielen taito on tärkein yksittäisistä maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavista tekijöistä. Toisen sukupolven tanskan-turkkilaisia, -pakistanilaisia ja -jugoslaviaalaisia maahanmuuttajanuoria koskevan tutkimuksen tulokset ovat vastaavia: mitä heikompi tanskan kielen taito, sitä useammin nuoret ovat työttöminä (Jeppesen 1990, 17). Tanskassa tehdyssä suuressa maahanmuuttajien elinolututkimuksessa käsiteltiin monia elämänalueita, ja sen mukaan hyvä tanskan kielen taito, hyvä terveys ja 25-49 vuoden ikä olivat tärkeimmät tekijät maahanmuuttajan työelämäintegraation kannalta (Shultz-Nielsen 2000).

Mikäli maassa on käytössä kaksi tai useampia virallisia kieliä, muuttuu tilanne maahanmuuttajan kannalta erityisen haastavaksi. Suomen lisäksi tilanne on näin esimerkiksi Kanadassa. Vaikka Kanadassa (kuten myös Suomessa) viralliset kielet ovat pitkälti alueellisesti eriytyneet, on tutkimuksen (Pendakur & Pendakur 1997) mukaan niillä maahanmuuttajilla, jotka hallitsevat molemmat viralliset kielet, korkeampi ansiotaso kuin vain yhden kielen hallitsevilla. Suomesta ei ole tutkimustietoa molempien virallisten kielten hallinnan merkityksestä maahanmuuttajien työmarkkina-asemalle. Vahvasti kaksikielisillä alueilla maahanmuuttajilla, pääosin pakolaisilla, on mahdollisuus valita, kummalla kielellä he suorittavat maahanmuuttajakoulutuksen. Käytännössä arjen kielenkäyttötilanteet näillä alueilla kuitenkin ”pakottavat” oppimaan myös toista kieltä työllistymis- ja liikkuvuusmahdollisuuksien maksimoimiseksi. (Söderman 1997.) Laadullinen aineisto osoittaa, että maahanmuuttajien joukossa on joitain monikielisiä henkilöitä, joiden kielivalikoimaan kuuluvat myös sekä suomen että ruotsin kielet. Tavallisesti kielet on opittu joko siten, että henkilö on muuttanut ruotsinkieliseltä alueelta suomenkieliselle (harvemmin toisin päin) tai sitten työtilanne on edellyttänyt myös toisen kielen opettelemista. Esimerkiksi pakolaisena tullut lääkäri sai viran terveyskeskuksesta vasta osoitettuaan hallitsevansa molemmat kielet, ja venäläisen musiikinopettajan töiden jatkumisen ratkaisi kyky opettaa ruotsiksi. Näissä tyypillisesti akateemisten virkojen täyttöön liittyvissä tilanteissa molempien kielten taito on siis taannut ammatillisen etenemisen.

Kielellä, jota vastaanottavassa maassa puhutaan, on merkityksensä siihen, kuinka eri kielitaustoista tulevat maahanmuuttajat kieltä oppivat, toisin sanoen äidinkielen ja opeteltavan kielen typologinen yhteys vaikuttaa siihen, kuinka maahanmuuttaja kielen omaksuu (vrt. Pälli & Latomaa 1997, 90-91). Kielenhallinnalla vuorostaan on, kuten edellä osoitettiin, vaikutuksensa maahanmuuttajien sosioekonomisen aseman

muokkautumiseen. Israelilaisella, yhdysvaltalaisella ja kanadalaisella aineistolla tehdyissä tutkimuksissa (Beenstock ym. 2001; Chiswick & Miller 2000) on osoitettu, että äidinkielen ja siirtolaisuusmaan kielten typologinen läheisyys merkitsee paljon siinä, kuinka nopeasti uuden kielen voi omaksua ja tätä kautta saavuttaa tavoitteeksi asettamansa työmarkkina-aseman.

Aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen oppimista koskevan tutkimuksen mukaan koulutustausta eli käytännössä se, onko aiemmin opetellut vieraita kieliä, vaikuttaa suomen kielen oppimistuloksiin. Otoksen pienuudesta huolimatta löytyi erityisesti vironkielisten osalta näyttöä sille, että kielitaustan läheisyys edesauttaa suomen kielen oppimista. (Pälli ja Latomaa 1997.) Virolaisten hyvä työmarkkina-asema, joka ilmenee tässä tutkimuksena esimerkiksi työllisyysasteen nopeana nousuna (vrt. taulukko 12), voi selittyä kielisukulaisuuden auttamalla hyvällä suomen kielen taidolla. Muilta osin virolaisten inhimillinen pääoma, kuten koulutus, ei selittänyt heidän työllistymistään.

Turkin kieltä puhuvien - sekä turkin kurdien että turkkilaisten - vahvaa panosta yrittäjinä ja verrattain korkeata työllisyysosuutta voisi myös selittää suomen ja turkin kielten yhtäläisyyksillä⁷⁴. Työmarkkinamenestystä selittäviä tekijöitä on muuten vaikea löytää - varsinkin kun turkkilaisten keskimääräinen koulutustaso on melko matala. Mielenkiintoista on se, että muissa Pohjoismaissa, kuten Tanskassa ja Ruotsissa, Turkista lähtöisin olevien maahanmuuttajien sosioekonominen asema suhteessa muihin maahanmuuttajiin vaikuttaa olevan heikompi kuin Suomessa (esim. Hjarnø 1997; Jepsen 1990; Necef 1996; Social och ekonomisk förankring 1999). Vaikka tanskan-, ruotsin- ja suomenturkkilaisten välillä on muitakin eroja (kuten tulotapaan ja -syihin, verkostoihin ja elinoloihin Turkissa liittyvät) kuin kielelliseen yhteyteen perustuvat, ei kielellisten yhtäläisyyksien merkitystä sosioekonomisen aseman muodostumisen osatekijänä voi sulkea pois.

⁷⁴ Suomen ja turkin kielten kielisukulaisuudesta ei ole kiistatonta näyttöä, mutta typologisesti kumpikin ovat nk. agglutinatiivisia kieliä, joissa sanoja taivutetaan erilaisin päättein. Niin ikään fonotaktisesti eli ääntämykseltään ne muistuttavat toisiaan. Äidinkielen ja opeteltavan kielen typologinen ja ääntämyksellinen samankaltaisuus todennäköisesti edesauttavat uuden kielen oppimista. Esimerkiksi indoeurooppalaiset (esim. ruotsi, englanti, saksa, ranska, venäjä, persia ja kurdi) sekä isoivat kielet kuten kiina ja vietnam poikkeavat suomen kielestä sekä typologisesti että fonotaktisesti, mikä tekee näiden kielten puhujille suomen kielen opettelu hankalammaksi kuin mitä se on sukulaiskielisille (esim. viro, unkari) tai suomea muistuttavien kielten, kuten altailaisten kielten (turkki, tataari) puhujille. Tataarin ja suomen kielten yhtäläisyyksillä on selitetty mm. sitä, miksi Suomen tataarit omaksuivat aikoinaan ensin kielekseen suomen toisin kuin pääosin germaanista jiddishia puhuneet juutalaiset, jotka omaksuivat ensin ruotsin kielen. (Halén 1991, 81; Harvainen 1991, 62-68; Ylänkö 2002, 164).

Suomi tarjoaa valtakielensä vuoksi hankalat lähtökohdat monien maahanmuuttajien suomen kielen oppimiselle. Se, että suomen kieli ei ole indoeurooppalainen, aiheuttaa sen, että suurin osa maahanmuuttajista ei saa äidinkielestään tai muista hallitsemistaan kielistä tukea suomen kielen oppimiselle. Ainoastaan muiden ei-indoeurooppalaisten, kuten isoivia kieliä vietnamia tai kiinaa puhuvien, voisi ajatella olevan yhtä vaivalloisen oppimisen edessä huolimatta siitä, muuttavatko he Suomeen tai indoeurooppalaista kieltä puhuvaan maahan. Tämäkin pätee vain siinä tapauksessa, että aiempaa kokemusta indoeurooppalaisen kielen oppimisesta ei ole.

Maan kielen tai kielten taito avaa siis sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuuksia maahanmuuttajille. Se, että rekisteriaineisto osoittaa aiemman tulovuoden ja pidemmän maassaoloajan edesauttavan työllistymistä ja parantavan tulotasoa, voi kertoa kielitaidon karttumisesta vuosien myötä. Toisaalta maassaoloajalla ei ole havaittu olevan merkitystä suomen kielen taitotasolle (Pälli ja Latomaa 1997, 81-82). Maassaoloaikaan tärkeämpää onkin se, millaisessa kieliympäristössä on maassaolovuotensa viettänyt. Mikäli maahanmuuttajan perheessä tai lähipiirissä on puhuttu maan valtakieltä, on kielitaito kehittynyt paremmaksi kuin niillä, jotka ovat joutuneet vähemmän tekemisiin maan kielen kanssa. (Espenshade & Fu 1997.)

Aina maan virallisen kielen hallinta ei ole edellytys tai edes vaatimus työelämässä pärjäämiselle. Tästä ovat esimerkkeinä etnisesti ja kielellisesti muusta yhteiskunnasta eriytyneet yhteisöt, etniset enklavit, kuten Miamin kuubalaiset (Borjas 1994, 1684-1685). Myös Suomessa on englanninkielisiä enklaveja, joissa voi pärjätä, menestyä ja saavuttaa korkeat ansiotulot ilman suomen kielen taitoa. Esimerkkeinä näistä ovat yliopistot ja englannin kielen työkielekseen omaksuneet yritykset erityisesti informaatioteknologian alalla. Sekä Jaakkolan (2000) että Forsanderin ja Alitolppa-Niitamon (2000) tutkimuksissa oman ryhmänsä muodostivat työntekijät, joiden suomen kielen taito oli olematon mutta ansiotaso oli verrattain korkea ja työ oli koulutusta vastaavaa. Näillä henkilöillä englannin kieli oli työn ja perheen kieli ja myös äidinkieli.

Marja-Liisa Truxin (2000) tutkimus F-Securesta, suomalaisesta mutta englanninkielisestä tietoturvayrityksestä, esittelee yrityksen globaalitalouden kansainvälisenä mutta paikallisena saarekkeena. Tutkitun Espoon toimipisteen työntekijät olivat muuttaneet maahan joko ulkomailta rekrytoituina työntekijöinä tai perheenjäseninä. Joukossa ei ollut pakolaisia tai inkerinsuomalaisia paluumuuttajia. Yrityksen työntekijöiden kieli-ongelmat liittyivät tavanomaisesti vaikeuksiin saada englanninkielisiä palveluita, joiden osalta odotukset olivat suuret. Varsinkin länsimaalaiset odottivat varsin kattavia englanninkielisiä peruspalveluita, mutta käytännössä monien arkisten asioiden hoito, kuten laskujen maksaminen ja elintarvikkeiden ostaminen, vaatii jonkin verran suomen kielen taitoa (Trux 2000, 289-291).

Englanninkieliset saarekkeet suomalaisessa työelämässä tulevat todennäköisesti tulevaisuudessa lisääntymään ja vastaavasti englanninkielisten oheispalveluiden määrä kasvaa. Saarekkeet osoittavat, että suomalaisessa työelämässä voi pärjätä ilman suomen kielen taitoakin. Ongelmana on kuitenkin se, että ammatillinen liikkuvuus näiden saarekkeiden ulkopuolella on rajoitettua: englanninkielisestä firmasta ei vaihto suomenkieliseen firmaan kitkatta onnistu. Uramahdollisuudet Suomessa rajautuvat englanninkielisiin työmarkkinalohkoihin, mutta toisaalta kapeilla asiantuntija-aloilla työmarkkinat toimivat usein globaalisti.

Maan - tai työpaikan - kielen hallinnan keskeinen merkitys maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumisessa kertoo siitä, että kieli on muutakin kuin kommunikaatioväline. Kielitaitoon on sidoksissa muitakin taitoja, näin kielitaidosta osana inhimillistä pääomaa muodostuu välittävä linkki maahanmuuttajan hankkiessa kulttuurista ja sosiaalista pääomaa. Kielitaidon merkitys työmarkkina-aseman muotoutumisessa on siis moninaisempi kuin pelkkiin tilastollisiin aineistoihin perustuvat tutkimukset ovat pystyneet osoittamaan. Knocke ja Hertzberg (2000) osoittivat ruotsalaisten maahanmuuttajataustaisten nuorten työmarkkina-asemaa koskevassa tutkimuksessaan, kuinka vieras aksentti ruotsin kielessä voi vaikuttaa haitallisesti siihen mielikuvaan, joka työnantajalle muodostuu työnhakijasta. Kielitaito ja puhumisen tavat virittävät siis tunteenomaisen pelin, jota hallitsevat mielikuvat työnhakijan oletetusta osaamisesta. Negatiiviset mielikuvat voivat johtaa kategoriseen johtopäätöksen työnhakijan soveltumattomuudesta työyhteisöön tai -tehtävään.

Suomalaisille työelämän portinvartijoille maahanmuuttajien suomen kielen taidolla ei ole vain väline- vaan myös symboliarvo (Paananen, 1999; Valtonen, 2001). Suomen kielen hallinta symboloi maahanmuuttajan halua sitoutua Suomeen, suomalaisuuteen ja sitä kautta tehtäväänsä. Timo Jaakkola (2000, 123-126) on samoilla linjoilla todetessaan, että työnhakijan suomen kielen taito on työnantajille osoitus työnhakijan luotettavuudesta, ja näin kielitaidosta muodostuu luotettavuuden symboli. Maahanmuuttajat eivät ymmärrettävästi kokeneet suomen kielen taidon symboliarvoa näin vahvana, mutta heidänkin näkemyksensä mukaan suomen kielen taito on työsaannin tärkein edellytys (mt. 64-65).

Mielenkiintoinen tulos Jaakkolan (2000) tutkimuksessa on se, että muiden kielten taidolla, jonka maahanmuuttajataustainen työntekijä tuo mukanaan työpaikalleen, ei ollut työnantajien näkökulmasta juurikaan merkitystä. Samantyyppiseen tulokseen päätyivät Krishna Pendakur ja Ravi Pendakur (1997, 23-28) Kanadassa: muulla kielitaidolla kuin maan valtakielen (tai kielten) hyvällä hallinnalla ei ollut maahanmuuttajien työmarkkina-aseman tai ansiotason kannalta juurikaan merkitystä.

Tulokset ovat mielenkiintoisia siksi, että julkinen diskurssi korostaa maahanmuuttajien kulttuuriosaamisen ja kielitaidon merkitystä elinkeinoelämän rikastuttajana. Vaikuttaa siltä, että nämä resurssit ovat maahanmuuttajille kilpailuetu vasta sitten, kun muut inhimillisen pääoman osatekijät ovat ”kunnossa”. Maahanmuuttajan kannalta ongelmallista on osaamisen riittävyden arviointi. Milloin suomen kielen taito on riittävä? Ja kenen näkökulmasta? Kielitaito on sen vuoksi ongelmallinen taitolaji, että muiden kuin äidinkielisten kielitaidolle ei ole täydellisyyden mitta. Vaikka henkilö ilmaisisi itseään kieliopillisesti oikein, voi ääntämisen tapa luoda mielikuvia puutteellisesta kielenhallinnasta. Nämä mielikuvat heijastuvat kuulijan käsityksiin henkilön osaamisen tasosta sekä sopivuudesta tiettyyn työtehtävään ja työyhteisöön.

Eri kieliympäristöissä toimijat tunnustavat usein vain rajoitetun määrän ”oikeita” tapoja puhua kieltä. Suomen kielen osalta tilanne on sikäli ongelmallinen, että kyseessä on pieni kansallinen kieli, jolla ei ole juurikaan käyttöarvoa maan rajojen ulkopuolella. Suomen kieli ei ole adaptoitunut monikulttuurisiin käyttötilanteisiin samoin kuin maailmankielet englanti, ranska, espanja tai arabia, joita voi puhua oikein monin tavoin, vaikka erilaisiin kielenkäyttötapoihin ja aksentteihin liitetäänkin puhujia arvottavia määreitä. Suomen kielessäkin eri murteilla ja aksenteilla on erilainen statusarvo: suomenruotsalainen aksentti voi kuulijan mielikuvissa yhdistyä suomenruotsalaisuuteen liitettyihin yläluokkaisiin mielikuviin (esim. Lönnqvist 1981, 10, 28). Sen sijaan suomen puhuminen venäläisittäin murtaen ei saa osakseen samaa statusarvoa. Kielellisen oikeaoppisuuden rajat voivat kuitenkin venyä monietnisten kielenkäyttötilanteiden lisääntymisen myötä.

9 Kuinka he tulevat toimeen? Maahanmuuttajien tulonjako

Tilastokeskuksen aineiston tulonjakotiedot kuvaavat erilaisia verotettavia tulomuotoja vuoden 1997 valtionverotuksessa. Verotettavat tulot on aineistossa jaettu palkkatuloihin, yrittäjätuloon sekä verotettavaan tulonsiirtoihin, joihin kuuluvat esimerkiksi sairaus-, äitiys- ja työttömyyspäivärahat sekä koulutus-, opinto- ja kotihoidontuki. Tarkastelen aluksi tulonjakoa koko tutkimusjoukossa pois laskien ennen vuotta 1997 Suomesta muuttaneet, jolloin otoksen suuruudeksi jää 8 556. Myöhemmin tarkastelen tulonjakoa erikseen palkansaajien ja toisaalta yrittäjien joukossa. Viimeiseksi tutkin kansalaisuuden ja tulojen suhdetta sekä tulonsiirtoja.

Kaikkien tutkimusjoukkoon kuuluvien keskimääräiset vuositulot vuonna 1997 olivat 49 604 markkaa, tosin keskihajonta oli huomattava – 57 968 markkaa. Vuositulot siis vaihtelevat tutkimusjoukossa huomattavasti. Koko tutkimusjoukon mediaanitulo samana ajankohtana oli 34 405 markkaa.

Tulonjakoa kaikkien tutkimusryhmään kuuluvien kesken on tarkasteltu *kvintiileittäin*, toisin sanoen tulonsaajat on jaettu viiteen yhtä suureen ryhmään verotettavien vuositulojen suuruuden mukaan seuraavasti:

- I alle 14 000 markkaa
- II 14 000 - 30 685 markkaa
- III 30 686 - 40 276 markkaa
- IV 40 277 - 75 873 markkaa
- V yli 75 873 markkaa

Tutkimusjoukkoon kuuluvien maahanmuuttajien tulot ovat siis alhaiset. Tulojen vähäisyys kertoo tulonsiirtojen suuresta merkityksestä monien maahanmuuttajien toimeentulolle. Tulonsiirrotkin jäävät maahanmuuttajien osalta usein vähimmäistasolle, koska ansiosidonnaisten etuuksien edellytyksenä oleva työssäoloehto ei useiden maahanmuuttajien osalta täyty.

Vuositulojen tarkastelu *maahantulovuoden* mukaan jaoteltuna osoittaa, että maassaoloaika on yhteydessä tulojen suuruuteen. Vuonna 1989 maahanmuuttaneista 32 prosenttia kuului korkeimpaan tuloluokkaan vuonna 1997, mutta 1993 maahanmuuttaneista ainoastaan 10 prosenttia ylsi samaan.

Ikäryhmittäinen tarkastelu kertoo, että useimmin korkeimpaan tuloryhmään yltivät vuosina 1949-58 ja 1959-68 syntyneet. Iän merkitys ei kuitenkaan tule korostuneesti esille tarkasteltaessa kaikkien tutkimusryhmään kuuluvien tulonjakoa.

Kuten taulukosta 17 käy ilmi, naiset ovat aliedustettuina korkeimmassa tuloluokassa ja hieman yliedustettuina alemmissa tuloluokissa. Alemmissa tuloluokissa vuositulot ovat niin pienet, että ne tuskin ovat kertyneet päätoimisesta ansiotyöstä, vaan pikemminkin kenties pätkätoista ja tulonsiirroista. Osan naisten alhaisista tuloista selittää kotona tapahtuvan lastenhoidon tukimuodot, kuten äitiys- ja vanhempainpäivärahat ja kotihoidontuki.

Taulukko 17. Naisten osuus kaikkien tutkimusjoukkoon kuuluvien verotettavista ansiotuloista eri tuloluokissa vuonna 1997 (N=8 556), %

TULORYHMÄ						
	I ALLE 14 000	II 14 001– 30 685	III 30 686– 40 276	IV 40 277– 75 873	V YLI 75 873	NAISTEN OSUUS YHTEENSÄ %
NAISTEN OSUUS %	48	55	52	47	34	47

Pääasiallisen toiminnan mukaan tarkasteltuna korkeimpaan tuloluokkaan kuuluvista 87 prosenttia on työllisiä, kuten taulukosta 18 käy ilmi. Työttömät ovat tuloillaan keskittyneet kvintiilijon keskiluokkiin. Opiskelijat ja muut eli lähinnä kotityötä tekevät ja työkyvyttömät ovat keskittyneet pienempiin tuloluokkiin. Tutkimusjoukon harvat eläkeläiset ovat myöskin alimmissa tuloluokissa. Opiskelijoiden, eläkeläisten ja luokan *muut* verotettavat tulot ovat suurimmaksi osaksi niin pienet, että toimeentulo näissä ryhmissä on todennäköisesti riippuvainen verottomista tulonsiirroista, kuten toimeentulotuesta sekä läheisten tuesta.

Taulukko 18. Tutkimusjoukon pääasiallinen toiminta ja tulonjako valtionverotuksessa 1997 (N=8 556), %

KVINTIILI- LEITTÄIN	TYÖLLI- NEN %	TYÖTÖN %	OPISKE- LIJA %	ELÄKE- LÄINEN %	MUU %	YH- TEENSÄ %
I	4	10	17	2	67	100
II	8	45	23	2	22	100
III	12	54	16	0	18	100
IV	47	33	8	0	12	100
V	87	8	3	0	2	100

9.1 Palkansaajien tulonjako

Seuraavassa tulonjakoa vuoden 1997 valtionverotuksen mukaan tarkastellaan vain koko vuoden, eli 11-12 kalenterikuukautta työskennelleiden palkansaajien osalta. Otoksesta on siis rajattu pois ennen vuotta 1997 maasta poismuuttaneet sekä muut kuin kokovuotiset palkansaajat. Rajauksien jälkeen alkuperäisestä otoksesta jäi jäljelle 2 190 henkilöä eli 23 prosenttia.

Kokovuotisten palkansaajien palkkatulojen jakaantumisen selittäjiä etsittiin MC-analyysin avulla. Vertailu koko väestön palkkatuloihin on kuitenkin ongelmallista, koska aineistosta ei käy ilmi, ovatko palkansaajat työskennelleet osa- vai kokoaikaisesti. Selitettävänä muuttujana olivat *palkkatulot*, tutkittavana joukkona *koko vuoden työskennelleet palkansaajat*, joita vuonna 1997 oli yhteensä 2 088 henkilöä. Selittäjinä käytettiin tavanomaisimpia rakennemuuttujia *sukupuolta*, *ikää* ja *koulutustasoa* sekä *maahanmuuttovuotta*, *koulutuksen suoritusmaata* ja *alkuperää*, joiden on aiemmin todettu selittävän maahanmuuttajien työllistymistä. Lisäksi otettiin mukaan *työmarkkinaura* –muuttuja, joka tässä analyysissä oli vain kaksiluokkainen (vakaa-epävakaa työmarkkinaura), koska analysoitiin kokovuotisia palkansaajia, joita ei työmarkkinoiden marginaalissa tai ulkopuolella olevien joukossa ollut. MC-analyysin tulokset on esitetty kokonaisuudessaan taulukkona liitteessä 3.

Malli oli kokonaisuudessaan merkitsevä (yhteiskorrelaatio 0,000), mutta selitysosuus jäi alhaiseksi (0,103), kuten myös työuramallien analyysissä.

Parhaiten palkansaajien tulonjakoa selitti *sukupuoli*. Maahanmuuttajanaiset olivat yliedustettuina palkansaajina. 59 prosenttia palkansaajista oli naisia, vaikka naisten osuus kohderyhmästä oli vain 47 prosenttia. Naiset ansaitsivat kuitenkin vain 75 prosenttia siitä mitä miehet, ja kvintiilitarkastelussa naiset olivat yliedustettuina alemmissä tuloluokissa ja aliedustettuina ylemmissä tuloluokissa. Maahanmuuttajanaiset ovat siis palkkaeronsa osalta samassa tilanteessa kuin koko väestön naiset (esim. Lehto 2001, 7; Tilastokeskus 1999, 17-18; Savola 2000, 13-14; Vartiainen 1999, 5-6).

Lähes yhtä vahva selittäjä kuin sukupuoli oli *alkuperä*. Länsimaalaiset ansaitsevat parhaiten, sitten entisestä Neuvostoliitosta tulevat, seuraavaksi pakolaisuutta tuottavista maista tulevat, afrikkalaiset ja aasialaiset. Aasialaisten heikko sijoittuminen palkkatulojen jaossa on yllättävää ottaen huomioon kohtuullisen hyvän työllisyyden. Se tulee kuitenkin ymmärrettäväksi, kun ottaa huomioon aasialaisten vahvan keskittymisen ravintola-alalle. Majoitus- ja ravitsemistoiminnan keskimääräinen palkkataso on toimialoista heikoin (Tilastokeskus 1999, 7). Pakolaisryhmien keskimääräinen työllisyysaste on maahanmuuttajien keskinäisessä vertailussa heikko, mutta ne, jotka ovat onnistuneet työllistymään, tienaa kohtuullisesti. Tämä johtunee pakolaisten

vahvasta edustuksesta julkisella sektorilla: esimerkiksi koulutusalan palkkataso sijoittuu toimialoittaisessa vertailussa kärkipäähän (Tilastokeskus 1999, 7).

Koulutustaso vaikuttaa palkkojen jakaantumiseen siten, että korkeintaan perusasteen suorittaneet tai koulutustasoltaan tuntemattomat ovat tienanneet keskimäärin eniten. Tulosta voi tulkita siten, että tässä ryhmässä ovat ne työvoiman tarpeen vuoksi maahan tulleet, jotka eivät ole olleet työvoimatoimistojen asiakkaina, joten koulutustiedot eivät ole tallentuneet rekistereihin. Tiedot keskiasteen ja korkea-asteen suorittaneista ovat validimpia, ja paljastavat inhimillisen pääoman teoriaa myötäilevän tuloksen, että korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden palkkatulot ovat keskimäärin korkeammat kuin keskiasteen tutkinnon suorittaneiden. Tulos on sopusoinnussa koko väestön kattavien tulosten kanssa (Tilastokeskus 1999, 13-14). *Koulutuksen suoritusmaan* osalta palkkatulot jakaantuvat niin, että ne palkitsevat Suomessa suoritettua tutkinnosta ulkomailla suoritettua enemmän. Tulos osoittaa, että koulutuksella tai tutkinnolla ei siis ole itseisarvoa, vaan sen markkina-arvo määräytyy työmarkkinoiden kysynnän ja tarjonnan kautta.

Ikä vaikuttaa lineaarisesti palkkatulojen suuruuteen: mitä vanhempi ikäluokka sen paremmat keskimääräiset palkkatulot. Tosin vanhimmat ikäryhmät ovat pieniä. Tämäkin tulos myötäilee koko väestön palkkatulojen jakaantumista (Tilastokeskus 1999, 10-11) siitä huolimatta, että maahanmuuttajille ei tavallisesti makseta kokemuslisää ulkomailla hankitusta työkokemuksesta.

Maahanmuuttovuosi-muuttuja ei ole analyysissä merkitsevä, mutta jos sen arvo tunnustetaan oireelliseksi, se kertoo, että keskimääräiset palkkatulot ovat sitä korkeammat, mitä aiemmasta maahanmuuttovuodesta on kysymys. Kuten aiemmin (luku 8.3) on todettu, pakolaisten ja erityisesti heikosti koulutettujen pakolaisnaisten määrä lisääntyi tarkasteluajanjakson loppua kohti, joten tämä vaikuttaa myös palkkatasoon.

Työmarkkinauran laadun vaikutus palkkatuloihin on yllättävä. Vakaalla työmarkkinauralla olevien palkkatulot ovat alhaisemmat kuin epävakaalla työuralla olevilla. Epävakaalla työmarkkinauralla olevien keskimääräinen koulutustaso on parempi ja joukossa on enemmän asiantuntija-ammateissa toimivia. Vakaalla uralla on enemmän suoritus-tasoisilla matalapalkka-aloilla toimivia: heidän leipänsä on siis vakaa mutta kapea.

Eri ammattialakohtainen kvintiilijakoa noudatteleva palkkatarkastelu osoittaa, että ammattiryhmistä useimmin ylimpään tuloluokkaan yltävät julkis- ja yrityshallinnon alalla ja toisaalta taide- ja viihdealalla työskentelevät (molemmista ryhmistä 54 prosenttia on ylimmässä tuloluokassa). Opetus- ja teknisellä alalla työskentelevistä 42 ja 40 prosenttia on tulonjaossa ylimmässä kvintiilissä. Heikoimmin ansaitsivat kauneudenhoito- ja ravintola-alalla työskentelevät, joista 50 ja 21 prosenttia oli alimmissa tuloluokissa.

Monet haastatelluista maahanmuuttajista totesivat, että jotkut työnantajat yrittävät käyttää hyväkseen maanmuuttajan ulkomaalaisuutta. Heidän mukaansa työnantajat tavallaan kokeilevat työntekijän joustokykyä tarjoamalla palkkaa, joka alittaa reilusti alalla yleisesti maksetut, kuten keskieurooppalaisen erikoismaalarin tapauksessa:

Tein kerran viikon mittaisen maalausurakan, mutta koska olen ulkomaalainen, minulle maksettiin 19 markkaa tunnissa. Eli heti kun huomattiin, että olen ulkomaalainen, yrittivät käyttää hyväkseen. Puoliso soitti liittoon ja sieltä hänelle sanottiin, ettei ole niin huono tuntipalkka Suomessa. (A14)

Seuraavassa esimerkissä vientitehtävissä toimiva nuori Virosta tullut mies kertoo, kuinka hänen mielestään palkkaneuvottelut Suomessa toimivat:

Ulkomaalaiset ei osaa kysyä, mitä tasoa niinku pidetään. Suomalaiset tietää tarkkaan ne rajat, joissa pelataan. Ulkomaalaiset, meille kun on vähemmän töitä tarjolla. Me niinku tyydytään vähempään palkkaan. Ja työnantajat tietää sen ja tarjoaa pienempää palkkaa. Ainaki mulla on sellanen tunne. Ulkomaalaisilla ei oo paljoo vaihtoehtoja. Moni on sellanen kun haluaa tehdä töitä ja on hyvä työntekijä eikä halua olla kotona. (M14)

Työllistyneitä maahanmuuttajia koskeneessa hankkeessa kysyttiin kokoaikatyötä tekevien maahanmuuttajien bruttokuukausipalkkoja (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000). Otos oli pieni (N=62), mutta vahvistaa kuitenkin tämän tutkimusten tuloksia siltä osin, että monille aloille, erityisesti palvelualoille, on syntymässä oma palkkakategoriansa, eli *ulkomaalaispalkka*. Tämä tarkoittaa sitä, että osa maahanmuuttajista suljetaan kategorisesti yleisten palkkaehtojen ulkopuolelle joko maksamalla normaalit palkkaehdot alittavaa palkkaa tai niin, että maahanmuuttajien työvoima ei kelpaa töihin ilman, että palkanmaksua tuetaan joidenkin yhteiskunnallisten tukimuotojen kautta (vrt Ruotsi: Knocke & Herzberg, 2000). Palkkaneuvotteluissa maahanmuuttajat ovat heikoilla, ja työehtosopimusten noudattamista vaativa maahanmuuttaja saattaa joutuneensa suljetuksi työmahdollisuuksien ulkopuolelle.

9.2 Yrittäjien tulonjako

Yrittäjien verotettavien tulojen tarkastelu erillään palkansaajista on perusteltua siksi, että yrittäjien tulot ovat pääosin pienet. Kaikkien työllisten tulojen vertailu yhdessä vinouttaisi tulojakoa melkoisesti alaspäin. Vertailussa, jossa sekä palkansaajat että yrittäjät olivat mukana, kaikista yrittäjistä 53 prosenttia kuului alimpaan tuloviidennekseen, eli heillä oli 1997 valtionverotuksessa ansiotuloja alle 45 000 markkaa.

Yrittäjien vähäiset tulot eivät ole ainoastaan maahanmuuttajayrittäjiä koskeva ilmiö, vaan sama toistuu koko väestöä edustavien yrittäjien tuloja tarkasteltaessa. Olli Kangas ja Veli-Matti Ritakallio (1996, 41-42; myös Ritakallio 1994, 180-181) toteavat, että mikäli köyhyyttä eri sosiaaliryhmissä arvioidaan tulotason mukaan, yrittäjien ja erityisesti maatalousyrittäjien joukossa köyhiä on eniten. Verotettavien tulojen mukainen tarkastelu ei tuo esiin sitä, että yrittäjillä on käytettävissään ammatinharjoittamiseen liittyviä luontoisetuja, jotka parantavat toimeentulon edellytyksiä

Yrittäjien (N=247) verotettavat tulot valtionverotuksessa 1997 jakaantuvat viidenneksittäin tarkasteltuna seuraavasti:

I	alle 15 230
II	15 230 - 35 500
III	35 501 - 54 200
IV	54 201 - 90 971
V	yli 90 971

Yrittäjien keskituloksi muodostui 60 640 markkaa ja mediaaniksi 44 000 markkaa. Keskihajonta oli suuri, 62 500 markkaa. Yrittäjien mediaanitulo oli siis noin puolet palkansaajien mediaanitulosta, joka oli 84 408 markkaa.

Ikä, sukupuoli, koulutus, toimiala tai maahantulovuosi eivät juurikaan vaikuttaneet yrittäjien tulojen suuruuteen. Kansalaisuusryhmäkään ei juuri erottele maahanmuuttajayrittäjiä; kaikissa ryhmissä mediaanitulo oli melko lähellä yhteistä mediaania.

Maahanmuuttajayrittäjien vaatimattomien tulojen syitä voi tulkita monella tapaa: Monet maahanmuuttajayrittäjät kokevat yrittäjäksi ryhtymisen olleen heille ainoa keino saada työtä (Joronen ym. 2000; Wahlbeck 2002; Ruotsissa Najib 1994). Pienen palvelualan yrityksen pyörittäminen vähäisellä peruspääomalla ei välttämättä ole mikään tuottoisa bisnes.

9.3 Sosiaaliset tulonsiirrot

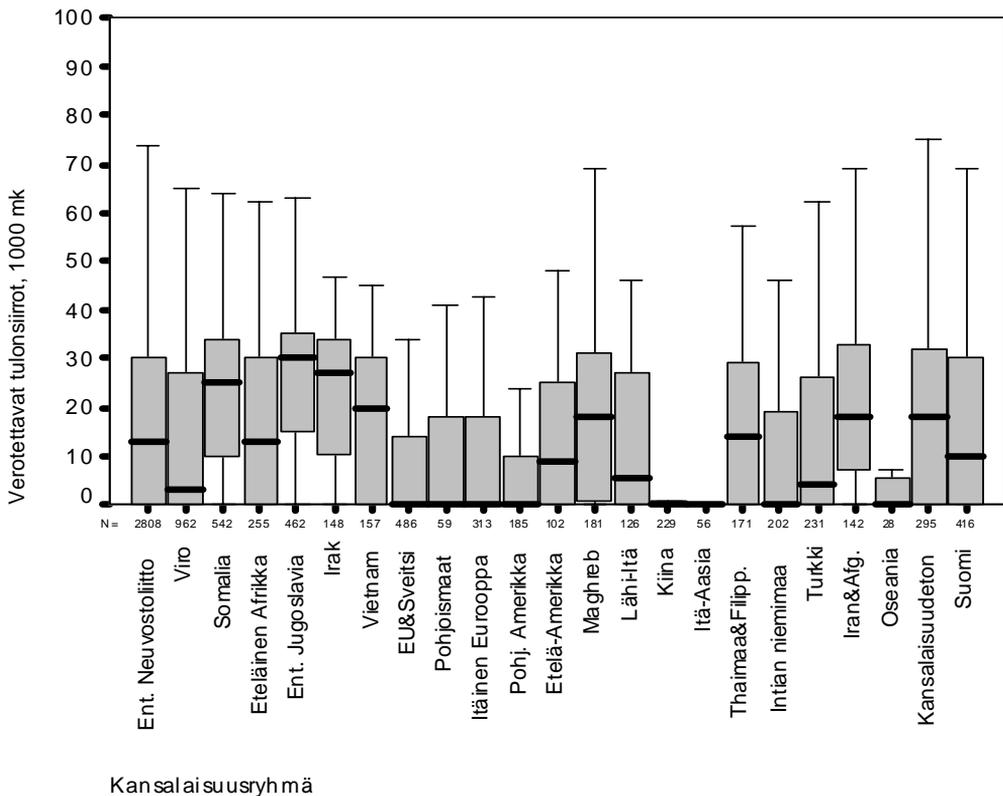
Sosiaalisilla tulonsiirroilla taataan yksilöiden toimeentulo sellaisissa tilanteissa, kun työ- ja muut ansiotulot eivät riitä perustoimeentulon turvaamiseen. Tavanomaisimpia verotettavia tulonsiirtoja maahanmuuttajakohderyhmässä ovat työttömyys-, äitiys- ja vanhempainpäivärahat sekä koulutus- tai opintotuki ja kotihoidontuki. Verotettavat tulonsiirrot voivat olla joko ansiosidonnaisia, jolloin kriteerinä on työssäoloehdon täyttyminen tai sitten perustasoisia, jolloin tietty vähimmäisturva taataan kaikille työssäolosta tai ansiotulojen suuruudesta riippumatta. Maahanmuuttajilla, kuten myös muilla Suomessa pysyvästi asuvilla, tulonsiirtojen taso heijastelee työmarkkina-ase-

maa ja saavutettua palkkatulojen tasoa. Suurin osa maahanmuuttajista on joko epävakaassa tai marginaalisessa asemassa työmarkkinoilla, mikä todennäköisesti johtaa siihen, että tulonsiirtojen työssäoloheito ei useinkaan täyty. Maahanmuuttajien heikko työmarkkina-asema sekä lisää riippuvuutta tulonsiirroista että samalla määrittelee tulonsiirrot usein vähimmäistasolle.

Vuonna 1997 alle puolet eli 47 prosenttia maahanmuuttajista oli saanut työttömyyspäivärahaa. Muita verotettavia sosiaaliturvaetuksia, kuten perhetukia, koulutustukea tai opintotukea, oli saanut 21 prosenttia maahanmuuttajista. Yhteensä verotettavia tulonsiirtoja oli siis saanut 61 prosenttia maahanmuuttajista. 39 prosenttia ei ollut saanut mitään tukia. Keskimäärin verotettavien tulonsiirtojen vuosikertymä niiden 61 prosentin osalta, jotka tulonsiirtoja olivat vastaanottaneet, oli 24 900 markkaa. Summat vaihtelevat hieman perheeseen mukaan.

Seuraavassa kuviossa 14 box-plotit kuvaavat verotettavien tulonsiirtojen määrän jakaantumista, hajontaa ja mediaania eri kansallisuusryhmissä vuoden 1997 lopussa.

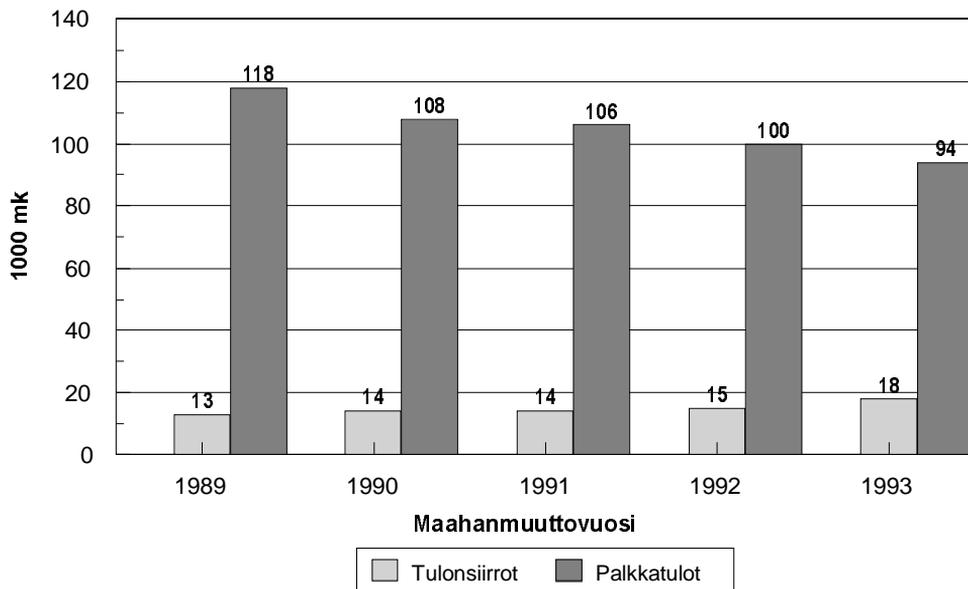
Kuvio 14. Verotettavien tulonsiirtojen jakaantuminen eri kansalaisuusryhmissä 1997 (N= 8 556).

Eniten tulonsiirtoja vastaanottavat ne kansalaisuusryhmät, joissa lapsia on eniten ja työllisyysaste alhainen, eli suurimmaksi osaksi pakolaiset. Vastaavasti ryhmät, joissa on paljon työvoiman tarpeen vuoksi tai opiskelijoina tulleita, kuten Kiinasta, Itä-Aasiasta tai Pohjois-Amerikasta tulleet, ovat vastaanottaneet vähiten tulonsiirtoja. Syyinä tähän ei ole se, etteikö näissä ryhmissä olisi tulonsiirtojen tarvetta, vaan opiskelijoina ja työvoiman tarpeen vuoksi maahantulleiden juridinen asema – eli oleskelulupastatus - rajoittaa heidän oikeuttaan tulonsiirtoihin. Esimerkiksi ulkomaalaisten opiskelijoiden on oleskelulupansa uusimisen yhteydessä osoitettava pankkitalletuksin kykenevänsä elättämään itsensä.

Kun tarkastellaan keskimääräisten tulonsiirtojen ja palkkatulojen suuruutta eri maahantulo vuosikerroissa, voidaan todeta sama trendi tulonsiirtojen kohdalla kuin palkkatulojen MC-analyyseissä: maahanmuuttajavuosikertojen vanhetessa tulonsiirtojen määrä vähenee.

Kuvio 15. Verotettavien tulonsiirtojen (N=8 556) ja koko vuoden työssä olleiden koko-aikaisten palkansaajien verotettavat palkkatulot (N=2 190) eri maahantulo vuosikerroissa 1997, tuhansina markkoina.

Tämä vahvistaa jo aiemmin osoitettuja eri maahanmuuttajavuosikertojen eroja. Eri vuosikerroissa on erilaisia maahanmuuttajia – aiemmin tulleissa on suurempi osuus länsimaalaisia ja avioliiton vuoksi maahan tulleita, myöhemmissä on suurempi osuus entisestä Neuvostoliitosta muuttaneita ja pakolaisia, erityisesti heikosti koulutettuja pakolaisnaisia. Toisaalta viimeisimpinä tarkasteluvuosina eli vuosina 1992 ja 1993

Suomen muuttaneet ovat osuneet ”myrskyn silmään”, 1990-alkupuolen lamaan ja massa-työttömyyteen, joka teki maahanmuuttajien työmarkkina-aseman hyvin vaikeaksi. Maahanmuuttajan vuosikerta on siis työmarkkina-aseman tärkeä selittäjä, jossa yhdistyvät maassa asuttujen vuosien määrä, vastaanottavan maan yhteiskunnalliset olosuhteet muuttoajankohtana sekä ”vuosikerran laatu” eli se, keitä, mistä ja millaisia muita maahanmuuttajia samana ajankohtana vastaanottavaan maahan on muuttanut.

Suomessa maahanmuuttajien sosiaalisia tulonsiirtoja ei ole aiemmin tutkittu. Ruotsissa asuvien maahanmuuttajien tulonsiirtoja käsittelevän pitkittäistutkimuksen (Hansen & Lofstrom 1999) tulosten mukaan maahanmuuttajat vastaanottavat enemmän tulonsiirtoja kuin syntyperäiset ruotsalaiset, ja maahanmuuttajista pakolaiset enemmän kuin ei-pakolaiset (myös Hammarstedt 2000). Tulokset ovat samansuuntaisia tämän tutkimuksen tulosten suhteen myös siltä osin, että Ruotsissakin maahanmuuttajien vastaanottamien tulonsiirtojen määrä vähenee maassa-asumisvuosien myötä. (Vrt. Gustafsson & Österberg 2000, 19-41.) Toisaalta siihen, että 1990-luvulla tulleet saavat enemmän tulonsiirtoja Ruotsissa kuin aiempina vuosikymmeninä Ruotsiin tulleet voi vaikuttaa yhteiskuntaan ja työmarkkinoille integroitumisen lisäksi se, kuten Hansen toteaa myöhemmässä tutkimuksessaan (2000), että maahanmuuttajavuosikertojen ”koostumus” on muuttunut vuosien myötä. Pakolaisten ja perheen yhdistämisen perusteella maahan tulleiden määrä lisääntyi voimakkaasti 1980-luvulta alkaen työperusteisen muuton tyrehtyttyä jo aiemmin. Toiset ruotsalaiset tutkijat (Hammarstedt 2000; Ekberg & Gustafsson 1995) selittävät aiempien maahanmuuttajakohorttien pienempiä tulonsiirtoja rakenteellisilla tekijöillä, kuten työmarkkinoiden ja taloudellisen tilanteen muutoksilla, ja eri vuosikymmeninä tulleiden maahanmuuttajien erilaisella inhimillisellä pääomalla eivätkä niinkään maahanmuuttajien ”kasvamisella ulos” tulonsiirroista. Yllättävää Hansenin ja Lofstromin (2000) tuloksissa on kuitenkin ei-pakolaisten ja pakolaisten välinen ero: vaikka pakolaiset vastaanottavat ei-pakolaisia enemmän tulonsiirtoja ensimmäisinä maassaolovuosina, he ”kasvavat” ei-pakolaisia nopeammin niistä ulos.

Vaikuttaa siltä, että maahanmuuttajat ovat myös sosiaalisten tulonsiirtojen vastaanottajien joukossa huono-osaisia. Sosiaaliturva jakaantuu ansiosidonnaisiin tulonsiirtoihin sekä toisaalta vähimmäisturvaan, joista ansiosidonnaiset etuudet on sidoksissa yksilön työmarkkina-asemaan työssäoloehdon kautta. Maahanmuuttajien tulonsiirtojen markkamäärät ovat niin alhaisia, että ansiosidonnaisten tulonsiirtojen osuus on todennäköisesti hyvin pieni, vaikka tätä ei erikseen voikaan aineistosta osoittaa. Ne 35 prosenttia tässä tutkimuksessa mukana olevista maahanmuuttajista, jotka ovat olleet maassa-asumisaikansa työmarkkinoiden ulkopuolella tai työmarkkinoiden marginaalissa, eivät todennäköisimmin yllä ansiosidonnaiseen sosiaaliturvaan. Osa epävakaiden pätkätoiden kautta työmarkkinoille kiinnittyneistä, joita on 60 prosenttia tämän tutkimuksen maahanmuuttajista, *saattaa* yltää ansiosidonnaisiin etuuksiin pätkä-

työjaksojen lomassa, mikäli työssäoloehto täyttyy. Maahanmuuttajat ovat siis Suomessa, kuten myös Ruotsissa (Hammarstedt 2000), yliedustettuina vähimmäisturvan vastaanottajina. Sosiaaliturvan tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että pitkittynyt riippuvuus vähimmäisturvasta on köyhyysriski, joka pakottaa vähimmäisturvan paikkaamiseen toimeentulotuella ja tätä kautta sosiaalitoimen asiakkuuteen ja lisääntyvään riippuvuuteen hyvinvointibyrokraatiasta.

Tässä luvussa on todettu, että inhimillisen pääoman teoria on liian deterministinen ottaakseen riittävästi huomioon vastaanottavan yhteiskunnan rakenteet. Käytetyt inhimillisen pääoman mittarit – erityisesti koulutuksen taso – eivät selitä kattavasti maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa kuvaavia tekijöitä, kuten työllisyysastetta, palkkatuloja tai työuran laatua. Maahanmuuttajien koulutukseen ja muihin ominaisuuksiin, kuten ikään, sukupuoleen tai alkuperään ja maahantuloajankohtaan, pohjautuva MC-analyysi ei onnistunut kattavasti selittämään maahanmuuttajien työuria tai palkkatasoa, vaan mallien selitysasteet jäivät alhaisiksi. Maahanmuuttajien työmarkkina-aseman muotoutumiseen vaikuttavat tekijät eivät ole niin helposti osoitettavissa kuin inhimillisen pääoman teoria antaa ymmärtää, vaan monet vaikeammin mitattavat asiat, kuten ihmisryhmien ja ihmisten väliset suhteet, verkostot, normit ja luottamus, näyttävät vaikuttavan maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan. Tästä syystä seuraavassa luvussa otetaan avuksi sosiaalisen pääoman käsite ja laadullinen aineisto valottamaan maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan vaikuttavia tekijöitä.

10 Sosiaalinen pääoma ja maahanmuuttajien työmarkkina-asema

Muuttoliiketutkimuksessa sosiaalisten verkostojen ja sosiaalisen pääomien käsitteitä ja niiden pohjalta lähtevää teorianmuodostusta on pidetty *mesotasona*, joka sitoo yhteen muuttoliikkeen syitä ja seurauksia pohtivat makrotason teoriat ja yksilölliset mikrotason teoriat (Faist 2000). Tässä tutkimuksessa makrotason tarkastelussa on käytetty hyväksi työmarkkinoiden lohkoutusteorioita ja edelleen on tarkasteltu hyvinvointivaltiorakennetta suhteessa maahanmuuttoon ja maahanmuuttajiin. Mikrotasolla maahanmuuttajia on käsitelty työmarkkinatoimijoina inhimillisen pääoman käsitteen avulla. Näitä tasoja on pyritty liittämään yhteen sosiaalisten verkostojen ja sosiaalisen pääoman käsitteiden avulla.

Sosiaalisen pääoman käsitteen läpimurto on työmarkkinoiden tutkimuksessa, erityisesti taloustieteissä, korostanut taloudellisen toiminnan holistista luonnetta. Yksilön toimintaan työmarkkinoilla vaikuttaa se, mitä tapahtuu elämän muilla osa-alueilla. Tähän viittaa Mark Granovetterin (1995) kehittämä käsite yhteenkietoutuneisuus (*embeddedness*): taloudellista toimintaa ei voi analysoida vain talouden instituutioissa, vaan siihen vaikuttavaa myös traditionaalisesti ei-taloudelliseksi määritelty, kuten ihmisten väliset arkiset suhteet. Tätä tutkimusta varten sosiaalinen pääoma määritellään yksilön työmarkkina-aseman määrittymisen kannalta hyödyllistä informaatiota kantavien sosiaalisten kontaktien määräksi ja laaduksi, luottamuspääomaksi sekä sellaisiksi normatiivisiksi valmiuksiksi, jotka edesauttavat yksilön työuraa. Sosiaalisten kontaktien määrän sijasta pyritään keskittymään niiden laatuun ja siihen, miten maahanmuuttajien erityyppiset kontaktit vaikuttavat työmarkkina-asemaan.

Granovetterin tunnettua verkostoteoriaa (Granovetter 1973; 1982) on sovellettu paljon vähemmistö- ja maahanmuuttajatutkimuksessa (esim. Portes 1995; Hagan 1998; Suomessa Helander 1999; Joronen & Ali 2000). Teorian mukaan on heikot suhteet (*weak ties*) eli tuttavuudet ovat tärkeitä toimijan taloudelliselle asemalle. Sosiaalisten suhteiden keskeisin merkitys on niiden funktiossa välittää informaatiota: tuttavuusverkostoissa leviää tietoa ja tuntumaa yhteiskunnassa avautuviin mahdollisuuksiin, joihin yksilö voi tarttua vahvistaakseen työmarkkinastatustaan. Aiempi verkostotutkimus on Granovetterin (1973, 1360) mukaan yliarvioinut vahvojen suhteiden (*strong ties*) eli yksilön lähiyhteisön merkitystä taloudellisen aseman takaajana. Heikot suhteet kattavat yleensä laajemman osan yhteiskuntaa ja työmarkkinoita ja tarjoavat näin enemmän mahdollisuuksia kuin vain lähiyhteisöön rajautuvat vahvat suhteet.

Sosiaalinen pääoma käsitetään yleensä yliyksilölliseksi ominaisuudeksi, joksikin, joka toimii ihmisten välisissä *suhteissa* eikä niinkään ihmisissä (esim. Coleman 1988, 100-101). Esimerkiksi sosiaalisen pääoman yksi osa-alue, luottamus, on ihmisten välistä (luottamuspääomasta Fukuyama 1995). Työmarkkinoilla on kyse luonteeltaan epätasa-arvoisista tilanteista, esimerkiksi uuden työntekijän rekrytointitilanteet tai työnantajan ja työntekijän väliset suhteet. Työnhakijan kannalta se, luottaako häntä haastatteleva työnantajan edustaja siihen, että työnhakija selviää työtehtävistä, ratkaisee työpaikan saamisen. Vastaavasti työnantajan kannalta ainakaan rekrytointitilanteessa ei sillä ole merkitystä, luottaako potentiaalinen työntekijä työnantajan kykyyn selvittää velvoitteistaan työnantajana. Työnantajien lisäksi myös muut työmarkkinoiden portinvartijat, kuten viranomaiset ja työmarkkinajärjestöt, pitävät hallussaan valtaa ja resursseja, joiden avulla voi säädellä pääsyä työmarkkinoille (Paananen 1999, 11-14). Epätasa-arvoisissa tilanteissa se, että työmarkkinoiden portinvartija luottaa tiettyyn työnhakijaan tai työntekijään enemmän kuin toiseen, tarjoaa ”luotetulle” yleensä enemmän uramahdollisuuksia. Työnhakijan tai työntekijän uran kannalta on olennaista nimenomaan se, että portinvartija luottaa häneen - vastavuoroisuus luottamussuhteessa ei suhteen epätasa-arvoisen luonteen takia ole niin olennaista. Luottamuspääoma, siis se, että herättää ja pystyy ylläpitämään luottamusta työmarkkinoiden portinvartijoiden keskuudessa, on työntekijän uran kannalta olennaista.

Jari Kuosmanen (2001) tutki ruotsinsuomalaisten miesten sosiaalisia strategioita heidän etsiessään paikkaansa ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Tutkimuksen mukaan *asenteellisilla valmiuksilla* eli kyvyllä kestää muutoksia ja säilyttää tulevaisuudenusko sekä kyvyllä määritellä oma identiteetti positiivisesti suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan on merkittävä rooli ruotsinsuomalaisten miesten työmarkkina-aseman kannalta. Suomessa tehdyissä tutkimuksissa on tullut esille myös joustavuus ja kyky sopeutua työelämässä tapahtuviin muutoksiin ominaisuuksina, joita työntekijältä vaaditaan (esim. Lavikka 2000; Naumanen ja Silvennoinen 1996, 79-85). Työelämän portinvartijoita ja maahanmuuttajien työllistymistä käsitelleissä tutkimuksissa erityisesti työnantajat tuntuvat panevan paljon painoa sille, että potentiaalisen työntekijän täytyy olla asenteiltaan oikeanlainen, ”hyvä tyyppi” (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Jaakkola 2000; Paananen 1999; Valtonen 2001).

10.1 Sosiaaliset verkostot

Thomas Faist (2000, 101) määrittelee sosiaalisten suhteiden ja niistä muodostuvien verkostojen olevan ihmisten välistä jatkuvaa toimintaa, johon osallistujilla on jaettu pyrkimyksiä, sitoumuksia, odotuksia ja normeja. Sovelletuna maahanmuuttajien työmarkkina-aseman tutkimukseen tämä merkitsee sitä, että sosiaalisten verkostojen määrä

ja laatu ovat merkitseviä tekijöitä. Eli toimijoiden työmarkkina-aseman muodostumista voi arvioida suhteessa heidän sosiaalisten suhteidensa määrään ja laatuun. Suhteessa työmarkkina-aseman muodostumiseen sosiaaliset verkostot osana sosiaalista pääomaa ovat ainakin osittain paikallisesti määrittynyt pääoman laji.

Granovetterin laajasti siteerattujen tutkimusten mukaan (1993; 1982; 1995) Yhdysvalloissa suurin osa työpaikoista välittyy epäformaalisti muiden kuin perinteisten rekrytointikanavien, kuten lehti-ilmoitusten tai työvoimatoimiston, kautta. Markku Lonkilan (1999; vrt myös Castrén 2001) tutkimuksessa venäläisistä opettajista sukulaisuussuhteet ja erityisesti vanhempien suhteet olivat ratkaisevassa merkityksessä mieleisen työpaikan löytämisessä. Suhteiden avulla opettajat pystyivät ohjailemaan uraansa haluamaansa suuntaan ja välttämään neuvostojärjestelmästä periytynyttä työnvälitystä, jossa viranomaiset osoittavat työpaikan (Lonkila 1999; 93-97).

Vaikka eri maissa kulttuuri määrittelee sosiaalisten suhteiden merkitystä, ei ole syytä epäillä sitä, että sosiaalisten verkostojen merkitys työllistymisessä on keskeinen myös Suomessa. Esimerkiksi työllistymismahdollisuuksien välittämisessä työnhakijoille ja työnantajien rekrytointipäätöksissä sosiaalisten verkostojen kautta kulkeneella tiedolla on merkittävä rooli. Naumanen ja Silvennoinen (1996, 70) raportoivat, että pienten työpaikkojen työnantajista 43 prosenttia oli sitä mieltä, että työntekijöiden ja tuttaviensa suositukset ovat tärkeitä rekrytointipäätöksiä tehtäessä. Rekrytointikanavia arvioidessa on huomattava, että rekrytointi ei varsinkaan yksityisellä sektorilla aina perustu lisähenkilöstön tarpeeseen, vaan ”sopiva tyyppi” saatetaan palkata ilman välitöntä työvoiman tarvetta (em. 73-74; Rouhelo 2001, 49-52).

Ongelmallista sosiaalisten verkostojen kautta rekrytoitumisessa on se, että sosiaalisten verkostojen *laajuus* vaikuttaa olennaisesti työllistymismahdollisuuksiin. Sosiaalisten verkostojen merkityksellisyys rekrytointikanavana sulkee työllistymismahdollisuuksien ulkopuolelle niitä työnhakijoita, jotka ovat eri syistä menettäneet kosketuksensa paikallisille työmarkkinoille ja niiden ympärillä toimiviin sosiaalisiin verkostoihin, kuten pitkään työttömänä tai työmarkkinoiden ulkopuolella olleet (vrt. Kortteinen & Tuomikoski 1998; Kontula ym. 1998; Vähätalo 1998). Epäformaali rekrytointi tekee työmarkkinoille pääsyn vaikeaksi myös työmarkkinoiden uusille tulijoille, kuten vastikään tulleille maahanmuuttajille ja muille työuraansa paikallisilla työmarkkinoilla aloitteleville (Haapakorpi 1994; Wrench 1996).

Maahanmuuttajat ovat epäformaalin rekrytoitumisen kannalta sikäli huonossa asemassa, että monet Suomessa syntymästään asti asuneet ovat ehtineet kerätä laajan varannon sosiaalisia kontakteja lapsuudesta, opiskeluajoilta, työelämästä ja harrastuksista. Maahanmuuttajien verkostot ovat usein hajallaan maailmalla, ja uusien paikallisten suhteiden rakentaminen vie aikaa (Fischer & Malmberg 1998). Oslossa asu-

vien pakolaisten työllistymistä tutkineiden Anne Britt Djuven ja Kåre Hagenin (1995) mukaan valtaväestökontaktit olivat ratkaiseva edellytys työllistymiselle. Vastaavia tuloksia löytyy myös lukemattomista muista tutkimuksista (esim. Knocke & Herzberg 2000; Schultz-Nielsen 2000; 142-144; Hagan 1998; Hondagneu-Sotelo 2001, 63-91; Valtonen 2001). Myös haastatellut maahanmuuttajat pitivät sosiaalista verkostoa keskeisenä työllistymisen edellytyksenä:

... luulen, että tuttavissa on paras apu. Niiden kautta kuulee aina jotain ja sana kulkee eteenpäin. Moni tuttavani on hakenut myös lehti-ilmoituksella, mutta usein kävi kuitenkin niin, että paikka oli ehtinyt jo mennä, tai kirjallisiin hakemuksiin ei saanut vastausta. Hain itsekin kolmeen eri kirjastoon samaan aikaan, pääkirjastoon, oman alueen kirjastoon ja yliopiston kirjastoon, mutta vastauksen sain vain yliopiston kirjastosta. (Tukityöllistetty kirjastonhoitaja M4)

Tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota epäformaalien rekryointitapojen diskriminoivaan luonteeseen (esim. Wrench 1996). Työnantajien tukeutuessa yksinomaan sosiaalisiin verkostoihin työpaikkoja täyttäessään he pitävät riskinottokynnyksen matalalla mutta tulevat samalla uusintaneeksi olemassa olevia ulossulkemisen mekanismeja. Epäformaaleilla rekryointimenettelyillä voidaan edesauttaa työvoiman fragmentoitumista sekä voidaan ylläpitää erilaisia hyvä veli (tai sisko) –verkostoja. Verkostoihin turvautuminen ja riskinoton välttäminen rekryoinnissa saattaa johtaa siihen, että työyhteisöstä muodostuu samanmielisten homogeeninen yhteenliittymä, joka puolestaan voi vähentää organisaation tuottavuutta ja innovointikykyä (Prasad & Mills 1997; Trux 2000).

Myös sosiaalisten verkostojen *laatu* on olennainen työllistymisen kannalta, eli se, keitä sosiaaliseen verkostoon kuuluu, mihin suuntiin näillä ihmisillä on kontakteja ja kuinka intensiivisiä kontaktit ovat. Työllistymistä edesauttaakseen sosiaalisten verkostojen pitää välittää tietoa työpaikoista. Sosiaalisten verkostojen välittämän työpaikkainformaation laatu ja määrä riippuu siitä, millaisia työpaikkoja verkoston ”työpaikkapoolissa” liikkuu. Esimerkiksi Hagenin (1998) tutkimista guatemalalaisista siirtolaisista naiset olivat töissä yksityistalouksissa, joten heidän eristäytynyt asemansa ei mahdollistanut laajempien verkostojen synnyttämistä, joka olisi edesauttanut työllistymistä kotitalouksien ulkopuolelle⁷⁵. Voi siis olettaa, että erityisesti valtaväestön elämäntavasta poikkeavat pakolaisryhmät kärsivät työmarkkinanäkökulmasta inhimillisen ja kulttuurisen pääoman puutteesta sekä sosiaalisen pääoman puutteesta suhteessa valtaväestöön. Pakolaisilla ei ole työn, opiskelun tai perhesuhteiden muodosta-

⁷⁵ Vastaavia tuloksia on saanut Hondagneu-Sotelo (2000) tutkimuksessaan latinalaisamerikkalaisista kotityöntekijöistä Yhdysvalloissa.

mia ”luonnollisia” siteitä laajempaan yhteiskuntaan, kuten niillä maahanmuuttajilla, jotka ovat tulleet maahan opiskelijoina, työntekijöinä tai perheenjäseninä. Pakolaisina maahan tulleet kansalaisuusryhmät ovat usein heterogeenisempia sukupuoli- ja ikärakenteeltaan (vrt. luku 7.1) kuin muista syistä maahantulleet. Perheet ovat tulleet enemmän tai vähemmän kokonaisina, mikä on omiaan vähentämään kontakteja valta-yhteiskuntaan ja edesauttamaan sosiaalisen sulkeuman syntyä yhteisön sisällä. Tämä vuorostaan ehkäisee sosiaalisen pääoman kertymistä valta-yhteisön suuntaan, vaikkakin edesauttaa sosiaalisen pääoman vahvistumista yhteisön sisällä. (Coleman 1988, 105-108.)

Haastateltujen maahanmuuttajien kontaktiverkostot rakentuvat tavanomaisimmin muutaman keskeisen instituution ympärille. Tutkimuksessa ei tehty tarkempaa verkostanalyysiä, vaan haastateltavilta kysyttiin yksinkertaisesti sitä, keitä heidän tuttavapiiriinsä kuuluu ja missä he tapaavat tuttaviaan. *Kyläily ja ajanvietto* sukulaisten ja muiden samaan etniseen ryhmään kuuluvien luona, tapaaminen oman uskonnollisen ryhmän *kirkossa tai moskeijassa*, erilaisissa *maahanmuuttajaorganisaatioissa toimiminen* ja *urheilu* ovat ne pääasialliset toiminnot, jotka kokoavat maahanmuuttajia yhteen. Näissä tapaamisissa uusinnetaan ja laajennetaan heikkojen suhteiden verkostoa sen lisäksi, että ne pitävät yllä myös suppeampaa määrää vahvoja suhteita. Vapaa-ajan tapaamisissa syntyvä laajempi heikkojen ja suppeampi vahvojen suhteiden (Granovetter 1973; 1982) verkosto vaikutti koostuvat pääosin muista maahanmuuttajista.

Maahanmuuttajien haastatteluista selkeästi esiin nouseva ilmiö oli se, että kontaktit valtaväestöön olivat melko ohuita. Ne rajoittuvat useimmiten *suomalaisen puolison kautta ohjautuviin kontakteihin*, naapureiden tervehtimiseen tai sitten ne olivat *formaaleja*, kuten työn tai opiskelun kautta syntyneet tuttavuudet tai sitten viranomaiskontaktit, kuten opettajat, sosiaalityöntekijät ja työvoimatoimiston työntekijät. Haastateltujen maahanmuuttajien tavanomaisimpia sosiaalisia suhteita voi jäsentää oheisen nelikentän avulla:

Taulukko 19. Haastateltujen maahanmuuttajien tavanomaisimmat sosiaaliset suhteet ja suhteiden laatu työllistymiskontekstissa

	Vahvat suhteet	Heikot suhteet
Maahanmuuttajat	perhe, ystävät	harrastusten, maahanmuuttaja-järjestöjen, uskonnollisen toiminnan piirissä syntyvät tuttavuudet
Valtaväestö	suomalainen puoliso, puolison lähisuku, ystävät	työ- ja opiskelukaverit, opettajat, kouluttajat, viranomaiset, naapurit

On makuasia, kuinka vahvoina tai heikkoina suhteina ystävyysuhteita tai tuttavuus-
suhteita pitää, ja mihin rajan näiden suhteiden välille vetää. Granovetterin verkostoteo-
riaa (1973; 1982) mukaillen vahvoiksi suhteiksi nimettiin sukulais- ja perhesuhteet
sekä läheiset ystävyysuhteet. Muut suhteet, kuten työssä, opiskelussa, asuinympäris-
tössä ja vapaa-ajalla uusinnettavat suhteet, eli tuttavuudet, nimettiin heikoiksi suhteik-
si. Haastatteluissa ei ole tarkemmin puututtu suhteiden syvyyteen tai tuttava- ja ystä-
vä-käsitteiden merkityksiin, vaan haastatteluista kerättiin mainintoja niistä kohtaamis-
tilanteista, joissa haastatellut muita ihmisiä tapasivat. Ystävyysuhteista valtaväestöön
kuuluvien kanssa oli vähän mainintoja, mikä ei tarkoita sitä, etteikö niitä olisi enem-
män kuin mitä haastattelun kontekstissa – työllistyminen ja työuraan vaikuttavat teki-
jät – tuli ilmi. Edellisessä nelikentässä esiintulevat suhteet ovat siis sellaisia, jotka ko-
ettiin merkityksellisiksi välillisten tai välittömien työllistymismahdollisuuksien näkö-
kulmasta. Niiden kautta siirtyi informaatiota paitsi työllistymismahdollisuuksista, myös
välillisesti työllistymiseen vaikuttavista seikoista, kuten opiskelumahdollisuuksista tai
työnhaun keinoista ja tavoista.

Kaikki maahanmuuttajien kannalta merkitykselliset ihmissuhteet eivät suinkaan ole
Suomessa, vaan varsinkin pakolaisten ihmissuhteet ovat voineet levitä viidelle man-
tereelle. Viimeaikaisessa maahanmuuttajatutkimuksessa *diasporassa* eläviin
maahanmuuttajayhteisöihin ja maahanmuuttajien *transnationaaleihin suhteisiin* on
alettu enenevässä määrin kiinnittää huomiota⁷⁶. Nämä suhteet eivät kuitenkaan maa-
hanmuuttajien kertomuksissa edistä työllistymistä muuten kuin välillisesti: toimivat
suhteet lähiyhteisöön voivat edistää maahanmuuttajan henkistä hyvinvointia ja
koheesiotunnetta, vaikka läheiset olisivatkin fyysisesti kaukana (Portes 1999, 471).
Joillain harvoilla aloilla, kuten it-alalla, työvoiman liikkuvuus on jo nyt globaalia
(Trux 2000), mutta muilta osin työmarkkinaintegraatio tapahtuu edelleen paikallises-
ti. Wahlbeckia (1999, 37-38) mukaillen: maahanmuuttajien transnationaalit suhteet
voivat synnyttää vahvan diasporisen yhteisön, mutta ne eivät voi korvata paikallisen
tason instituutioita, kuten työmarkkinoita, joiden puitteissa materiaalisen hyvinvoin-
nin jako tapahtuu. Näin ollen *paikalliset sosiaaliset* suhteet ovat välttämättömiä *pai-
kallisesti määrittyneen* hyvän, kuten työpaikan ja palkkatulojen, välittymisessä (vrt.
Fischer & Malmberg 1998; Jolkkonen ym. 1991, 162-163).

⁷⁶ Diaspora -käsitteen uudelleenmäärittelyn kantaisänä pidetään kulttuurintutkimuksen piirissä
William Safrania, jonka 1991 julkaistun määritelmän kautta ovat monet muut tutkijat aiheensa
rajanneet (Safran 1991; Alitolppa-Niitamo 2000; Clifford 1997; Cohen 1997, 23-24; Wahlbeck
1999, 33-34). Safranin määritelmä nojaa vahvasti diasporista yhteisöä yhdistävään kärsimyshistoriaan
ja kotimaan kaipuuseen. Wahlbeck (1999, 34) huomauttaa, että vähitellen diaspora on laajentunut
monien tutkijoiden käsittelyssä viittaamaan muuhunkin kuin kärsimyksen ja koti-ikävä leimaamiin
hajaannuksen tiloihin, kuten pakolaisuutta laajempaan muuttoliikkeeseen ja postmoderniin kult-
tuuriseen diasporaan (ks. Hall 1992). *Transnationalismi* on käsitteenä laajempi kuin diaspora ja
viittaa lähettävien maiden ja toisissa maissa asuvien maahanmuuttajien välisiin yhteyksiin, kun
taas diasporassa on kysymys transnationaalille tasolle siirtyneestä nationalismista.

Se, kuinka keskeinen tekijä sosiaalisten suhteiden laatu on työpaikkojen laadun määrittymisessä, on tullut esille aiemmissa tutkimuksissa (esim. Bian 1997; Hagan 1999; Joronen 1997). Granovetterin (1973; 1982) tarkoittamia heikkoja suhteita eli tuttavuuksia on pidetty vahvoja suhteita eli läheisiä sukulaisuus- ja ystävyys-suhteita tärkeimpinä työllistymisen kannalta. Heikkoja suhteita ihmisillä on tavallisesti enemmän kuin vahvoja, ja ne leviävät näin ollen laajemmalle yhteiskunnan ja työmarkkinoiden eri lohkoille kuin vahvat suhteet ja pystyvät ainakin teoriassa välittämään työpaikkainformaatiota vahvoja suhteita laajemmalla alalla ja enemmän. Laadullisen aineiston analyysi osoitti, että muiden maahanmuuttajien tai suomalaisen puolison avulla löydetty työpaikat olivat pääsääntöisesti palvelualojen suoritustasoisia matala-palkkatöitä.

Ali on yrittänyt saada monista paikoista töitä, ja kaverin vinkistä saikin mainosten jakoa. Alin soittaessa siivousfirmoihin ne eivät ole luvanneet töitä, ovat ottaneet vain nimen ylös, ja luvanneet soittaa. Suomalaisen vaimon soittaessa on kuitenkin aina järjestynyt jotain. (T7)

Vastaavasti primaarisektorin ”kunnon työpaikkoihin” eli ammattitaitoa vastaaviin vakaampiin työpaikkoihin pääsemiseksi tarvittiin suhteita suomalaisiin, joilla taas on suhteita tavoitealalle.

Afrikkalaisen hitsaajan suomalainen appi oli metallialalla töissä, ja auttoi työnhaussa soittamalla kolmelle tutulle työnantajalle. Jokainen heistä otti haastattehuun, ja loppujen lopuksi hitsaajan oli mahdollista valita kahdesta työnantajasta. (T8)

Tilastollinen ja laadullinen aineisto (ks. myös Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000) osoitti, että monet paremmin koulutetut somalialaiset ovat työllistyneet julkisiin palveluihin, erityisesti maahanmuuttajien kotouttamispalveluihin (vrt. myös Valtonen 1997; 1999). He siis ovat työllistyneet muiden samaa etnistä ryhmää edustavien maahanmuuttajien auttajiksi siihen lohkoon yhteiskuntaa, johon heillä on erityisesti maassalolon alkuvaiheessa eniten kontakteja.

Hodan on opiskellut ennen Suomeen tuloaan terveydenhoitoalaa, ja hakikin Suomessa töitä sairaaloista ja siivousfirmoista. Useimmissa paikoissa sanottiin suoraan, etteivät he ota somaleita. Vähitellen hän alkoi tehdä tulkkauskeikkoja, ensin freelancerina, sitten vakituisesti. Hodanin mukaan useimmat ”kunnon työpaikat”⁷⁷, joita somalialaiset ovat saaneet, rajoittuvat työskentelyyn muiden somalien kanssa, kuten

⁷⁷ Hodanin käyttämä käsite.

kouluavustajan, opettajan ja tulkin työt. Hodanin mielestä työskentely yksinomaan somalien kanssa ei auta integroitumaan suomalaisen yhteiskuntaan. (T19)

Kotouttamistoiminta tarjoaa siis koulutetuimmille somalialaisille ”säädynmukaisia” toimihenkilötyöpaikkoja tilanteessa, jossa toimihenkilötyöpaikat, ja monet muutkin työpaikat, ovat heille tavoittamattomissa. Kuten Hodan totesi, se, että työpaikat ovat etnospesifejä eli perustuvat tietyn yhteisön jäsenyyteen ja kulttuurin hallintaan, tekee työpaikoista kuitenkin epävarmoja ja etenemismahdollisuuksiltaan rajoitettuja. Tilanne on vastaava myös muissa pakolaisryhmissä, vaikka esimerkiksi irakilaiden ja kurdien määrä on sen verran pienempi, ettei julkisen sektorin työllistävä vaikutus näkynyt rekisteriaineistossa niin selkeästi kuin somalien kohdalla.

Maahanmuuttajien haastattelujen perusteella formaalien valtaväestökontaktien kautta välittyneet suhteet olivat tehokkaimpia työllistymisväyliä ammattitaitoa vaativiin primaarisektorin vakaisiin työpaikkoihin. ”Ammattiauttajien”, kuten opettajien, kouluttajien ja työhallinnon virkamiesten, välityksellä avautui työpaikkoja ja uusia suhteita, joita maahanmuuttajien olisi vaikea tavoittaa ilman tukea. Vaikka tavoitealan työpaikka sattuisi olemaan vain harjoittelu- tai tukityöpaikka, on työpaikan kautta kuitenkin mahdollista laajentaa kontaktiverkoston tavoitealalle. Myös Djuve ja Hagen (1995) kiinnittivät huomiota siihen, että maahanmuuttajien suhdeverkosto kumuloituu vähitellen ja alkaa tätä kautta tuottaa työllistymismahdollisuuksia laajemmallekin. Oslon seudulla asuvien pakolaisten valtaväestösuhteet auttoivat työllistymistä selkeästi tuttavuuksien johtaessa uusiin tuttavuuksiin. Ongelmana oli alkuunpääsy valtaväestösuhdeverkoston rakentamisessa. Myös haastatteluissa suhteiden kumulointumisilmiö tuli selkeästi esiin:

Minulla sattui olemaan hyvä tuuri kun pääsin tutun työvoimaneuvojan avulla alussa juuri itselleni sopivalle kurssille. Kurssin aikana ja harjoittelussa syntyi kontakteja, joiden kautta suurin osa toimeksiantoista tulee nykyisin. (Kielenkääntäjä, yrittäjä A122)

Yhteiskunnalliset palvelut, kuten työhallinnon toimenpiteet ja omaehtoinen koulutus, voivat työmarkkinakontaktien muodossa edesauttaa ratkaisevasti maahanmuuttajien työuran alkuun pääsyä ja sillä etenemistä. Näin koulutuksella on siis sekä inhimillistä että sosiaalista pääomaa lisäävä vaikutuksensa (vrt. luku 4.4).

Maahanmuuttajan lähiyhteisö ei pysty tarjoamaan sitä suhteiden variaatiota, joka esimerkiksi koulutusinstituutioiden kautta liikkuu. Jos maahanmuuttajan lähiyhteisössä

ei ole työpaikkoja tai työpaikat ovat vain rajoitetun työmarkkinalohkon sisällä, ei yhteisön informaatioverkostoon kerry tietoa ja kontakteja työmarkkinoille laajemmin. Tämä voi vaikuttaa myös toisen maahanmuuttajasukupolven mahdollisuuksiin saada työmarkkinakontakteja ja rakentaa työhistoriaa. Jos yhteisön ”työpaikkapoolissa” ei ole työpaikkoja, ei synny sellaisia suhteita työmarkkinoille, jotka lisäävät maahanmuuttajanuorien mahdollisuuksia saada työmarkkinakokemusta kesä- ja iltatyöpaikoissa (esim. Knocke & Herzberg 2000, 59-60). Ruotsalaisten ja tanskalaisten työmarkkinatilastojen mukaan (Hedin 2001) maahanmuuttajataustaiset nuoret pääsevät työmarkkinoihin kiinni myöhemmin kuin ruotsalaiset, ja tämä ”myöhästyminen” voi vaikuttaa myös myöhempään työmarkkinakiinnittymiseen. Koska maahanmuuttajanuorten sosiaalisessa verkostossa on yleensä valtaväestönuoria vähemmän sellaisia henkilöitä, jotka voivat auttaa kiinnittymään työmarkkinoille, he tarvitsevat enemmän yhteiskunnan taholta tulevaa ohjausta ja tukea (Wrench 1991, 189). Hyvänä esimerkkinä tällaisten kontaktiverkostojen synnyttämisestä yhteiskunnan tuella on Rotary-järjestön toiminta kesätyöpaikkojen hankkimiseksi maahanmuuttajanuorille. Rotaryt ovat työmarkkinoilla meritoituneita, usein johtoasemassa toimivia henkilöitä, joilla on yhteiskunnallisen asemansa ansioista laaja kontaktiverkosto työmarkkinoille. Näitä suhteita on, mikäli asianomaiset saadaan innostumaan asiasta, mahdollista aktivoida palvelemaan nuorten työllistymistä. (Rantala 2001.)

Useimmat haastatelluista maahanmuuttajista kuvasivat etsineensä töitä varsin aktiivisesti. Haastatelluista kävi kuitenkin ilmi, että ilmoituksiin vastaaminen tai työvoimatoimiston kautta työn etsiminen eivät olleet kovin tuloksekkaita strategioita.

Olen soittanut kymmeniin, ellen satoihin paikkoihin, jotka ilmoittelevat lehdissä tai työvoimatoimistossa. Alkuvuosina etsin oman alan (=tekninen ala/af) töitä, mutta en päässyt koskaan edes haastatteluun, yleensä kun soitin, ne vain sanovat, että paikka on jo mennyt, vaikka ilmoitus olisi tullut ihan äsken, ja tulee taas uudelleen vähän ajan päästä. Nyt olen kyllä etsinyt muitakin töitä. (Irakilaismies A13)

Kathleen Valtosen (2001) tutkimuksessa maahanmuuttajien työllistymisestä Suomessa osoittautui, että työn tai edes työnantajalle maksuttoman harjoittelupaikan etsiminen institutionalisoituneiden kanavien kautta ei ollut tuonut tulosta. Valtosen haastattelemat maahanmuuttajat, jotka olivat pääosin pakolaisia, ja myös monet tähän tutkimukseen haastatelluista olivat sisäistäneet aktiivisen työhaun periaatteet: he etsivät töitä työvoimatoimiston kautta, vastasivat ilmoituksiin puhelimitse sekä lähettivät työnhakukurssseilla viimeisteltyjä hakemuksia, kyselivät hakemustensa perään, soittelivat ja kävivät paikan päällä mahdollisten työnantajien luona. Lopputuloksena oli kuitenkin tyhjiksi osoittautuneita lupauksia tai selkeätä torjuntaa. Työnantajien

torjuntastrategiat osoittautuvat maahanmuuttajien haastatteluissa kaavamaisiksi. Haastatteluissa toistuivat erityisesti seuraavat työnantajien käyttämät strategiat: täydellinen hiljaisuus ilman reagointia hakemuksiin, avoin torjunta ilmoittamalla, ettei firma palkkaa ulkomaalaisia, täyttymättömiä lupauksia palata myöhemmin puhelimitse asiaan, täydellisen suomen ja/tai ruotsin kielen hallinnan vaatimus, haettavana olleen työpaikan ilmoittaminen jo täytetyksi, suomen kansalaisuuden vaatimus ilman, että tehtävän luonne sitä edellyttäisi sekä strategia, jossa työnantaja ilmoittaa olevansa halukas palkkaamaan hakijan, mutta kertoo muiden työntekijöiden tai asiakkaiden vastustavan ulkomaalaisia.

Luetellut torjuntastrategiat eivät ole yksinomaan suomalaisten työnantajien innovaatioita, vaan myös muualta Euroopasta löytyy vastaavanlaisia strategioita, kuten lukuisat tutkijat ovat raportoineet (Wrench 1996; Knocke ja Hertzberg 2000; Lutz 1993, 135). Työnantajien käyttämät strategiat viestivät maahanmuuttajiin kohdistuvasta luottamuspulasta. Syrjintälainsäädännön keinoin voidaan puuttua rekrytointisyrjintätapauksiin, mutta koska ensimmäisen sukupolven työmarkkinaresurssit ovat monilta osin heikompia kuin valtaväestöllä, ei syrjinnän toteennäyttäminen ole helppoa. Selkeämpien työmarkkinatasa-arvoon tähtäävien mekanismien synnyttäminen ja hyvän toimintatavan säännösten leviäminen työmarkkinoiden portinvartijoiden pariin on yhtä lailla tärkeää kuin lainsäädännön kehittäminen (Valtonen 2001, Wrench 1996). Työnantajien ja maahanmuuttajien välisen luottamuksen puutetta ei näilläkään keinoin kuitenkaan voi korjata.

Jatkuva torjutuksi tuleminen koulutus- ja työmarkkinaponnistuksissa johtaa maahanmuuttajia turhautumiseen ja katkeroitumiseen. Monet luovuttavat:

Somalialainen nuori mies, jolla on kaupallisen alan koulutus, on ollut Suomessa lähes kymmenen vuotta. Sinä aikana hän kertoo käyneensä kursseja ja hakeneensa ainakin sataa työpaikkaa, mitä tahansa kaupalliselta alalta. Ainoa työkokemus Suomesta on kaupungin puisto-osaston tukityöpaikka joitain vuosia sitten. Haastatteluhetkellä henkilö on erittäin masentunut ja pettynyt, eikä usko saavansa Suomesta enää alansa töitä. Ei ole kuitenkaan omasta mielestään syrjäytynyt mistään, koska on vain sulkenut itsensä ulkopuolelle siitä mitä tapahtuu, koska todellisuutta on niin vaikea kestää. Hän ei halua lastensa kasvavan Suomessa, koska lapset eivät voi millään kestää ympäristön paineita, kun se on hänellekin vaikeaa. (T34)

Tilanteeni on melkoisen toivoton. Ongelmani Suomessa on se, että olen kotoisin Afrikasta ja toisekseen se, että olen tämän ikäinen. (44-vuotias nainen, M6)

Yritin työvoimatoimiston järjestämille kursseille, mutta en päässyt. Samanlainen tilanne toistui useita kertoja ja vaivuin syvään masennustilaan. Sitten vasta neljän vuoden kuluttua pääsin ensimmäiselle kursseille ja se oli liian myöhäistä minulle, koska erilaiset ennakkoluulot ja kompleksit olivat jo alkaneet vaikuttaa minussa. Käytännössä itkin koko kurssin ajan, enkä millään saanut itsestäni mitään otetta. Minusta tuntui, että kukaan ei tarvitse minua enää, kaikissa asioissa pystyin näkemään vain negatiivisia puolia. Myös kielitaitoni alkoi taantua, sillä olinhan aikaisemmin ollut Malmilla kielikursseilla, ja siellä pääsin aika hyvin sisään kielioppiin, mutta käytännön kielitaitoni oli ja on edelleen aika olematon. Olin siihen asti elänyt sellaisessa yhteisössä, missä oli riittävää osata vain yhtä kieltä, enkä ollut tottunut kuulemaan muita kieliä. Tallinnassa tuli hyvin toimeen venäjän kielellä, koska politiikka oli sellainen siihen aikaan, ettei kukaan kehottanut opiskelemaan muita kieliä. Näin sitten kävi, etten pystynyt täälläkään omaksumaan puhekieltä. Omalta osaltani vaikutti myös se, että minun ei tarvinnut osata suomea kovin paljoa, sillä ainoa paikka, jossa jouduin käymään oli kauppa. Kaikki muut asiat hoiti mieheni. Tietenkin sekin passivoi, että aina oli olemassa jonkinlainen suojakilpi. — Jossain vaiheessa lopetin kursseille pyrkimisen kokonaan, koska parina kertana peräkkäin olin saanut kielteisen vastauksen. Aloin luulla, ettei minun tarvitsekaan mennä koulutukseen. Meikäläinen ei ole yksinkertaisesti tottunut tähän käytäntöön — oikeastaan me (=venäläiset/af) pelkäämme kaikkea, te suomalaiset olette meille melkoinen arvoitus, koko systeemi on erilainen ja outokin. Me olemme tottuneet kollektiivisuuteen opiskelussa ja työssä. Teillä on erilainen luonne, te pystytte pitämään tunteet sisällänne, eleet ja ilmeet ovat hyvin vähäisiä, eikä mielenliikkeitä huomaa ulospäin. Se pelottaa, enkä (=suomen kielen kurssilla/af) uskaltanut lähteä hakemaan itselleni harjoittelupaikkaa. — Myöhemmin, kun poikani kertoi, että hänen suomalainen tuttavansa oli kirjoittanut lähes sata hakemusta, tajusin, että olisi pitänyt jatkaa yrittämistä. Parin kielteisen vastauksen jälkeen minusta alkoi tuntua, että olen tarpeeton ja huono enkä kelpaa enää mihinkään. Jäin odottamaan, että työvoimatoimisto tarjoaisi jotakin. Työvoimatoimisto tarjosi sitten minulle tätä nykyistä kurssia. Tietysti he joutuivat hoitamaan tapaustani, olinhan ollut jo näin pitkään työttömänä ja tämän valtion elätettävänä. Tämä kuulostaa lapselliselta, mutta näin todellisuudessa kävi. (M12)

Ensimmäinen haastateltava, nuori mies, tulee oman maansa keskiluokasta ja vaikutti siltä, että kuten useimmilla nuorilla pakolaisilla, hyvä ja tasainen elämä Somaliassa oli katkennut pahasti sotaan. Viimeinen kertoja on yli 50-vuotias nainen, joka on toiminut ennen Suomeen muuttoaan koko työuransa fysiikan tutkijana neuvostoliittolaisissa tutkimuslaitoksissa. Hänen suomen kielen taitonsa oli hyvin vähäinen, mutta voidessaan purkaa tuntemuksiaan venäjäksi hän halusi käydä läpi koko elämänsä analysoiden tekijöitä, jotka ovat johtaneet ”epäonnistumiseen” Suomessa. Molemmissa edellä lainatuista haastatteluista kävi ilmi, että haastateltava oli tullut maahan seuratakseen puolisoaan, eli muutto Suomeen ei ole ollut heille itsenäinen valinta. Maastamuutto vastoin tahtoaan vaikuttaa olennaisesti motivaatioon integroitua uudenväliseen ympäristöön, kuten myös pakolaisia koskevassa sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa on osoitettu (Berry 1992; Berry ym. 1992; Liebkind 1993; 1994).

Kaikkien kolmen työnhakustrategiat olivat sisältäneet lähinnä työvoimatoimistoissa käyntejä ja työpaikkailmoituksiin vastaamista eivätkä esimerkiksi aktiivista kontaktien ja suhteiden luomista. Syynä pitäytymisessä melko passiivisiin työnhakukeinoihin voi olla osaltaan henkilöiden arkuus ja vetäytyvyys, joka haastatteluista käy ilmi, ja joka henkilöiden oman kertoman mukaan on pahentunut torjutuksi tulemisen ja takapakkien myötä.

Ratkaisuna välttää turhautumisiin johtavat vastoinkäymiset jotkut haastateltavat vaativatkin valtiota apuun nykyistä voimallisemmin:

Jos valtio ottaa pakolaisia vastaan, niin valtion pitäisi antaa myös työtä ja palkka. (Kurdipakolainen A19)

Haastatteluissa oli mukana joitain sellaisia, jotka olivat itse muuttaneet, tai jotka tunsivat sellaisia, jotka olivat muuttaneet Suomeen jo 1970-80-luvuilla. Haastatteluista sai vaikutelman, että tuolloin suomalaisilla ei ollut vielä valmista mallia ulkomaalaisten torjuntaan. Ulkomaalaiset olivat eksoottisia, ja Suomeen muuttanut ulkomaalainen niin häkellyttävä kokemus, että heitä ei ymmärretty työnhakijoina torjua samalla tavalla kuin kokemusten kerryttyä ja maahanmuuttajien määrän noustua 1990-luvulla.

Afrikkalainen lääkäri muutti Englannista vaimon kotipaikkakunnalle Keski-Suomeen 1980-luvun alkupuolella. Hän meni kunnan terveysvirastoon kysymään töitä ja sai sijaisuuksia, ja vakinaistui myöhemmin. (T39)

Omarin mielestä 1970-luvun lopussa, kun hän muutti Suomeen, oli paljon helpompi tutustua suomalaisiin kuin nykyisin. Suomalaiset olivat ystävällisiä ja kiinnostuneita kuulemaan mistä Omar on kotoisin. Työpaikatkin löytyivät kun meni vain paikalle ja kysyi töitä. Nykyään kun pitää kysyä jotain, Omarin mielestä kannattaa aina kysyä naisilta, koska suomalaiset miehet ovat muuttuneet töykeiksi ja kärsimättömiksi. (T20)

Mielestäni 1980-luvulla koko työnhakuprosessi oli helpompi kuin mitä se on nykyisin. Ihmiset olivat avoimempia. Ainoa ongelma oli silloin se, että työlupien hakeminen oli monimutkaista. Opiskelijoille työlupia myönnettiin vain loma-ajoiksi. (T4)

Useamman vuosikymmenen maassa asuneiden muistoissa voi olla ajan kultaamaa nostalgiaa. Toisaalta on mahdollista, että toimintamallit ja käsitykset suhteessa ulkomaalaisiin vakiintuivat osaksi arkea vasta 1990-luvun kuluessa, kuten Paananen (1999) on väitöskirjassaan ”ulkomaalaiskysymyksen” mairinnoususta osoittanut. 1980-luvulla ja aiemmin maahanmuuttajia ja heitä koskevaa julkista puhetta oli niin vähän, että ennakkokäsitysten muodostumiselle ei ollut ollut mahdollisuuksia. Vasta 1990-luvulla ”ulkomaalaiskysymyksestä” tuli osa median vakioaineistoa samaan aikaan, kun suomalaisten tosiasialliset kontaktit muuhun maailmaan ja sitä edustaviin ihmisiin tulivat osaksi kokemusmaailmaa. Matkustelun lisääntyminen, tiedonvälityksen näkökulman laajeneminen ja maahanmuuttajien määrän lisääntyminen lisäsivät tietoisuutta erilaisista elämäntavoista, ja tämä ruokki stereotyyppien muodostumista myös suhteessa maahanmuuttajiin. Joidenkin maahanmuuttajien olemus ja elämäntapa tuntui valtaväestön näkökulmasta poikkeavan niin suuresti totutusta, että joukko etäännytettiin etnisyyden ja kulttuurin termein valtayhteiskunnan arkikokemuksesta (Vermeulen 2000). Syntyi siis kulttuurinen malli käsitellä ja käsitteellistää erityyppisiä maahanmuuttajia. Diskurssilajeja suhteessa ”ulkomaalaiskysymykseen” on erityyppisiä: negatiivisia stereotyyppioita ruokkivia sekä myönteisesti sävytynyttä monikulttuurisuusdiskurssia, mutta pohjimmiltaan ne ovat yhteneväisiä ruokkiessaan käsitystä maahanmuuttajista erityiskysymyksenä, johon jokaisella täytyy olla erityinen suhtautumistapa.

Useimmille niistä, jotka ovat aiemmin opiskelleet ja toimineet ammatissa, Suomeen muutto merkitsee sosioekonomisen aseman laskua. Aiemmin sama asia on jo todettu (ks. luku 4.2): maahanmuuttajan inhimillinen pääoma kokee inflaation uuden maan työmarkkinoilla. Kuten edellä on myös todettu, kysymys on muustakin. Myös sosiaalinen pääoma vaatii oman rakennusprosessinsa. Vaikuttaa siltä, että useimmat haastatellut maahanmuuttajat eivät olleet varautuneet sosiaalisen asemansa radikaaliin las-

kuun sekä vaivalloiseen prosessiin, jonka läpikäymistä työmarkkina-aseman vakiinnuttaminen Suomessa vaatii. Monien kertomuksista ja työhallinnon rekisteritiedoista näkyi, että maassaolon alkuvaiheessa henkilö oli hakenut oppilaitokseen tai työpaikkaan, johon pääseminen olisi ollut resurssit huomioon ottaen mahdotonta. Paikan haku saattoi kuitenkin olla rationaalinen jatkumo sille, mitä henkilö oli aiemmin tehnyt.

Pakolaisena maahan tullut nainen oli suorittanut aiemmin bachelor-tasoisien tutkinnon valmistuen liikunnanopettajaksi. Suomessa hän haki yliopiston liikuntatieteelliseen tiedekuntaan jatkaakseen opintojaan. Hänen tutkintoaan ei kuitenkaan Suomessa tunnustettu, eikä häntä kelpuutettu edes valintakokeeseen. (T29)

Maahanmuuttaja teki tavallaan ”pahaan aavistamatta” rationaalisen valinnan jatkaakseen opintojaan ja työllistyäkseen sitä kautta, mutta hän oli vielä tietämätön niistä eksplisiittisistä ja implisiittisistä vaatimuksista, joita suomalaisten oppilaitosten ja työelämän portinvartijat maahanmuuttajille asettavat. Alkuvaiheen pyrkimykset jatkaa omassa maassa tai muualla alkanutta uraa tekemällä uran etenemistä tukevia valintoja loppuivat monilla torjuvaan vastaukseen. Tämän jälkeen tarjolla olevat mahdollisuudet täytyi arvioida uudelleen uudesta näkökulmasta, johon ei useimmiten sisältynyt vanhan uran jatkaminen vaan ammatin vaihto uuteen.

10.2 Luottamuspääoma osana sosiaalista pääomaa

Francis Fukuyama (1995) on osoittanut, kuinka instituutioiden sisäinen ja välinen *luottamus* osana sosiaalista pääomaa on niiden tehokkuuden ja taloudellisen tuloksen keskeinen tekijä. Viime kädessä luottamus elää ihmisten välillä. Paanasen (1993) tutkimus rakennusteollisuuden ulkomaalaisesta työvoimasta osoittaa, kuinka tärkeää urakkasopimuksen tuottavuuden kannalta on pystyä luottamaan kaikkien työkuuntaan kuuluviin kykyyn tehdä työnsä sovitussa aikataulussa ja vaaditulla tavalla. Paananen ei puhu luottamuspääomasta, mutta viesti on selvä: ne työmiehet, jotka ovat osoittautuneet aiemmissa urakoissa luottamuksen arvoisiksi, pääsevät mukaan uusiin tuottoisiin urakoihin. Mikäli ulkomaalaisella ei vastaavia näyttöjä ole, ei luottamusta synny. Myös useimmissa muissa ammateissa työnantajan luottamus työntekijän osaamiseen syntyy vastaavien näyttöjen eli työhistorian kautta. Muodollinen pätevyys on siis sananmukaisesti muodollisuus, perusedellytys tietynlaista osaamista vaativaan työpaikkaan, mutta ammattitaidon katsotaan syntyvän *luotettavien* eli dokumentoitavissa olevien näyttöjen kautta (Haapakorpi 1994; Naumanen & Silvennoinen 1996, 78-81).

Useimpien työmarkkinoiden portinvartijoiden mielestä luotettava osoitus ammattitaidosta on Suomessa hankittu koulutus tai työkokemus. Ulkomailla hankituilla meriiteillä ei ole samanlaista arvoa. Kirjallisuudessa, joka käsittelee maahanmuuttajien inhimillisen pääoman vaikutusta sosioekonomisen aseman kehitykseen, on kiinnitetty huomiota inhimillisen pääoman siirtokelpoisuuteen. Maasta toiseen muuttaminen voi aiheuttaa *human capital mismatchia*, toisin sanoen osaamispääoman, koulutuksen ja ammattitaidon inflaatiota uuden maan työmarkkinoilla (esim. Sanders & Nee 1996).

Inhimillisen pääoman on todettu olevan jossain määrin paikallista, jolloin pääoma tuottaa työmarkkinoilla parhaan vasteen siellä, missä se on hankittu (esim. Fischer & Malmberg 1998). Monet maahanmuuton kohdemaat pyrkivät suojaamaan omaa tutkintotuotantoaan tutkintojen vastaavuusvaatimuksilla, jotka käytännössä vaikeuttavat koulutuksensa muissa maissa suorittaneiden henkilöiden työllistymistä koulutustaan vastaavalle alalle (esim. Pendakur & Mata 1999, 27). Ulkomailla suoritetujen tutkintojen kelpoisuusehdot ja niiden tulkinta ovatkin keskeisimpiä rakenteellisia esteitä maahanmuuttajien tiellä työmarkkinoille. Suomalaisessa kulttuurissa muodollinen pätevyys ja suoritettut tutkinnot ovat varsin arvostettuja. Tutkinnoilla osana inhimillistä pääomaa on selkeästi määritelty rahallinen vaihtoarvonsa suomalaisilla työmarkkinoilla.

Inhimillisen pääoman siirtokelpoisuuteen eli aiemmin hankitun osaamisen vaihtoarvoon uuden maan työmarkkinoilla vaikuttavat rakenteellisten tekijöiden lisäksi myös muut tekijät. Ammattitaidon laatu sekä lähettävän ja vastaanottavan maan kulttuurinen, kielellinen, taloudellinen ja sosiaalinen etäisyys vaikuttavat omalta osaltaan hankitun koulutuksen vaihtoarvoon työmarkkinoilla (vrt. Chiswick 1978; Bauer & Zimmerman 1998, 7-8). Myös se, missä maassa koulutus on hankittu, on tutkimusten mukaan olennasta koulutuksen työmarkkina-arvon kannalta (Friedberg 2000). Asuinmaassa hankittu koulutus on maahanmuuttajalle arvokkaampaa pääomaa kuin aiemmassa kotimaassa hankittu. Koulutuksen vaihtoarvo työmarkkinoilla korreloi siis koulutuksen hankintamaan statusmielikuvaan työmarkkinoiden portinvartijoiden mielissä. Inhimillisen pääoman siirtoa tutkinut taloustieteilijä Rachel M. Friedberg (2000) huomauttaa, että koulutuksen määrällä vuosina tai tutkinnon laadulla on huomattavasti pienempi merkitys inhimillisen pääoman vaihtoarvon kannalta kuin koulutuksen hankintamaalla. Koulutus ei siis ole yksinomaan inhimillistä pääomaa, jollaisena sitä erityisesti taloustieteellisessä muuttoliiketutkimuksessa pidetään, vaan koulutuksen kautta saavutettavat muut pääomien lajit, kuten sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma, vaikuttavat inhimillisen pääoman käyttökelpoisuuteen uuden maan työmarkkinoilla. Inhimillistä pääomaa voi siis pitää samassa määrin paikallisesti määrittynäänä kuin sosiaalista ja kulttuurista pääomaa.

Seuraavassa lainauksessa Virosta muuttanut perämies kuvailee koulutuksensa ja työkokemuksensa vastaanottoa suomalaisilla työmarkkinoilla:

— *Sanottiin niin, että täytyy ensiksi mennä neljäksi vuodeksi vielä [opiskelemaan], vasta sitten... Mä kysyin, että eikö sitten se 13 vuotta mitä mä olen merellä ollut, että olen kapteenina ja perämiehenä ollut... että ihan töissä... ja vaikkapa mulla on se, mulla on tutkinto, on perämiehen tutkinto suoritettuna ja kaikki, eikö se riitä ja plus sitten vielä se 13 vuotta, työvuotta. No, ei kun niin ja näin. No selvä sitten, minua ei enää neljä vuotta opiskelua ei kiinnosta, mä olen sen jo opiskellut ja en ole enää 16, 17 -vuotias, että se neljä vuotta voisi opiskella. — että ihan kuin mä olisin ostanut ne paperit jostain Odessan markkinoilta. — sanotaan suoraan, että sun täytyy mennä opiskelemaan, että se, että sä olet tehnyt töitä, sul on tutkinto ja kaikki... se ei vaikuta... ihan kuin sulla ei olisi minkäänlaista ammattia, että ihan kuin olisi markkinoilta ostettu ne paperit. (M13)*

Vastaavia kertomuksia oli lähes kaikilla haastatelluilla, joilla oli jonkinlainen koulutus ja ammattitaito mukanaan Suomeen tullessaan.

Suomessa annetaan arvoa sille, jolla on korkeampi tutkinto, mutta ei arvosteta juurikaan työkokemusta, varsinkaan ulkomailta. (Englantilainen mies A5)

Ollakseni rehellinen, sillä mitä minä tein ennen ei ole täällä juurikaan arvoa. Suomalaiset konsultit eivät tule toimeen ulkomaalaisten kanssa, eikä heitä siksi myöskään haluta palkata. (Yhdysvaltalainen konsultti A11)

Näyttääkin siltä, että kansainvälisyys ja ulkomailla hankittu työkokemus on meriitti suomalaisilla työmarkkinoilla vain syntyperäisille suomalaisille, mutta maahanmuuttajille se on vailla arvoa tai jopa dismeriitti. Mielenkiintoista englantilaisen ja yhdysvaltalaisen työmarkkinakokemuksissa on juuri se, että henkilöt ovat Yhdysvalloista ja Isosta-Britanniasta kotoisin, toisin sanoen he puhuvat englantia äidinkielenään, ovat suomalaisessa etnisessä hierarkiassa hyvässä asemassa, ja kotoisin maista, jotka tunnetaan hyvin ja joiden arvostus on kansainvälistymiseetoksessa korkealla. Silti näistä maista – kuten myös muista länsimaista – kotoisin olevat kokevat, että heidän aiempaan työkokemukseensa ei suomalaisilla työmarkkinoilla luoteta.

Maahanmuuttajat siis kärsivät työmarkkinoilla luottamuspulasta, jonka syynä voisi pitää heidän ”historiattomuuttaan” tai ”taustattomuuttaan”. Ulkomaalaista työhistoriaa ei voi lukea samalla tavalla kuin avointa kirjaa kuin voi tehdä suomalaisen työhistorian kohdalla: opiskelu- ja työpaikat, ajanjaksojen pituus ja työtehtävien kuvaukset

ovat latautuneet täyteen kulttuurisia merkkejä, jotka kertovat saman kulttuurin jaka-
valle työmarkkinoiden portinvartijalle myös sen, mitä työnhakija ei haluaisi niistä luet-
tavan. Monokulttuurisen yhteisön piirissä eläessä on vaikea tiedostaa sitä, että työura
ja laajemmin elämänkaari ovat kulttuurisia konstruktioita, ja näin jokainen elämänkaa-
ren kohta on täytetty kulttuurisilla merkeillä, jotka kertovat siitä, mitä missäkin elä-
mänvaiheessa kuuluu tehdä (Kelly 1995, 241; myös Karisto 1996). Vaarana onkin se,
että ne, joiden kohdalla elämän suotavaan kulkuun liittyvät kulttuuriset odotukset eivät
täyty, ajautuvat yhteiskunnan marginaaliin. Hyvinvointivaltiossa, jossa palvelut on
suunniteltu vastaamaan tiettyyn normatiiviseen elämäntilanteeseen, ”epätahtisuus”
tuottaa ongelmia. Esimerkiksi nuori, joka on tullut Suomeen luku- ja kirjoitustaidotto-
mana, mutta oppivelvollisuusikäisenä, joutuu helposti tilanteeseen, jossa koulujärjes-
telmä vaatii koko peruskoulun läpikäymistä muutamassa vuodessa (Alitolppa-Niitamo
2002).

Siinä missä elämänkaaren tapahtumat, erityisesti työ- ja opiskeluhistoria, kertovat
työmarkkinoiden portinvartijoille paljon työnhakijasta, työnhakijan habitus ja ”taus-
ta” kertovat vielä enemmän. Vaikka Suomea ei pidetä erityisen luokkatietoisena yhe-
teiskuntana, antavat työnhakijan puhetapa, pukeutuminen, nimi ja osoite vinkkejä sii-
tä, mistä yhteiskuntaluokasta ja millaisista olosuhteista työnhakija tulee, ja toimivat
tätä kautta pätevyyden ja osaamisen indikaattoreina. Habituksen merkitykset ovat
kulttuurisesti rakentuneita, joten habitusta voi tiedostamattaan lukea kykenemättä
kuitenkaan eksplikoimaan tarkemmin sitä, millaisiin mittareihin toiseen ihmiseen
kohdistaman luottamuksen määrän perustaa (Bourdieu 1990).

Tästä näkökulmasta joidenkin työnantajien tapa puhua *intuitiosta* tärkeänä perustee-
na työnhakuprosessia on mielenkiintoinen. Työnhakijan pukeutuminen, elekieli ja muut
fyysiset ominaisuudet sekä käyttäytyminen haastattelutilanteessa viestittävät työnan-
tajalle vaikutelmaa ”hyvästä tyylistä”, sopivanlaisesta osaamisesta ja luotettavuudes-
ta. Vaikutelmasta syntyy intuitio siitä, onko työnhakija työntekijänä haluttava vai ei.
Seuraavat esimerkit havainnollistavat intuition merkitystä rekrytointitilanteissa:

*Erään siivousalan yrityksen henkilöstöpäällikkö kertoo, että jo
puhelinkontaktissa kuulostellaan, onko työnhakijalla motivaatio saada
työtä ja antaako hän vaikutelman yhteiskuntakelpoisesta ja
säännöllisestä henkilöstä (AA5)*

*Se korvien väli on tärkeämpi [kuin muodollinen koulutus/af]. Kyllä ih-
misestä aistii jos se on halukas tekemään työtä.⁷⁸*

⁷⁸ ABB Transmit Oy:n henkilöstöpäällikkö, Työministeriön ESR-seminaari, 22.11.2001 Vaasa.

Knocken ja Herzbergin (2000, 65-103; 148-156) haastattelemista työelämän portinvartijoista – työvoimatoimiston virkailijoista ja työnantajista monet korostivat työnhakijan antaman vaikutelman merkitystä rekrytointipäätöksessä. Kysyttäessä, mitkä kriteerit ratkaisevat haastateltavan valinnan, vastaa eräs myymäläpäällikkö seuraavasti:

”Joo, niitähän on monia asioita. Osittain se on intuitiota, tunne, jonka henkilö synnyttää silloin kun hänet tapaa. Haluan mielelläni tavata hakijan erilaisissa ympäristöissä nähdäkseni kuinka hän käyttäytyy, ja silloin saa aikaan keskustelun niin kuin ihmisinä, ja saa selville, millainen ajattelutapa hakijalla on.” (Knocke & Herzberg 2000, 151).

Työnhakija siis ”ostetaan” kokonaispakettina, jossa koulutus- ja ammattitaitovaatimusten merkitys vaihtelee ala- ja tehtäväkohtaisesti, mutta muodolliset vaatimukset ovat perusvaatimuksia, joista on mahdollista myös joustaa. Luotettavuus on toinen perusedellytys, mutta luottamus työnhakijaan syntyy työntekijän antaman vaikutelman perusteella, ja on työelämän portinvartijoiden mukaan se ratkaiseva seikka rekrytointikynnyksen ylittämisessä.

Työnantajalle uuden työntekijän rekrytointi on kallis investointi. Investoinnin kalleus vähentää halua ottaa suurta riskiä, ja työnantajat pyrkivät pienentämään riskiään arvioimalla työntekijää kuin kokonaispakettia: osaamista, sosiaalisuutta ja sopivuutta oikeaan hintaan. Viime kädessä työnantajan on luotettava pieniin merkkeihin ja niiden synnyttämään intuition. Rekrytoinnissa on siis samoja piirteitä kuin osakemarkkinoilla: osakkeenomistajat reagoivat heikkoihinkin signaaleihin ja oletukset ja irratiionaalisetkin huhut yrityksen osakkeiden tuotto-oletuksista vaikuttavat osakkeiden haluttavuuteen. Sijoittaja pelaa intuitionsa ja luotettavuusarvioidensa varassa sekä ostaessaan osakkeita että rekrytoidessaan työntekijöitä.

Konkreettisesti maahanmuuttajiin kohdistuva luottamuksen puute tulee esille tilanteissa, joissa maahanmuuttajayrittäjä pyrkii järjestämään rahoitustaan hakemalla pankista lainaa eli pyrkii saamaan rahoituslaitoksesta *luottoa*. Maahanmuuttajayrittäjien vaikeudet järjestää rahoitustaan pankkilainan turvin on laajasti dokumentoitu alan tutkimuksessa (esim. Bager & Rezaei 2001; Light & Gold 2000; Najib 1994; Joronen & Ali 2000). Pankit eivät useinkaan luota maahanmuuttajien esittämiin takuisiin tai takaajiin tai kykyyn hoitaa raha-asiansa siten, että sitoumukset tulisi hoidettua. Rahoitus on tyypillinen luottamuksen muoto, ja maahanmuuttajien lainansaantivaikeudet konkretisoivat luottamuksen rajoja (Granovetter 1995).

Maahanmuuttajien ei-suomalaisuuden vuoksi luottamuskyvyn ylittäminen ja alkuunpääsy työmarkkinauralla on siis vaikeaa. Suhteista muodostuu näissä tilanteissa puuttuvan henkilökohtaisen luottamuspääoman korvaaja. Maahanmuuttaja tarvitsee riittävän suomalaisen taustan – työ- ja koulutushistorian – puuttuessa tai ollessa vajavainen, työkelpoisuutensa takaajaksi *takuumiehen* tai *välittäjän*, jolla on jalansija ja suhteita työmarkkinoille (Lonkila 1999, 91-110; Jolkkonen ym. 1991, 162; Valtonen 2001). Takuumies pistää oman luotettavuutensa peliin vakuuttaessaan potentiaalista työnantajaa maahanmuuttajan sopivuudesta kulloinkin kyseessä olevaan työtehtävään. Luottamuksellista kontaktia työnantajan ja työntekijän välillä rakennetaan kolmannen osapuolen, takuumiehen kautta, jonka kontaktien ja kontakteissa vallitsevan luottamuspääoman varaan takuumiehen asema rakentuu. Suhde takuumieheen voi olla siis luonteeltaan *vahva suhde*, eli takuumies voi olla puoliso, perheenjäsen tai ystävä, tai hän voi olla luonteeltaan *heikko suhde*, eli viranomainen tai muu julkinen taho, naapuri, toinen maahanmuuttaja tai valtaväestöön kuuluva tuttava. Virolaisen nuoren miehen tapaus toimii esimerkkinä tästä:

Olen päässyt joka kerta takaoven kautta, se on mun tyyli niinku käyttää takaovea. Kaikki (=koulutus, harjoittelu ja työkokemus/af) on jotenki niinku liittyny toisiinsa. Sitä (=työtä/af) on itse tullut etsittyä vähän. Sillon kun pääsin varastoon, mulla oli suomalainen puolestapuhuja, tuttu kahvilanpitäjä. Sieltä varastosta mä sit pääsin sujuvasti vientiin. Se meni samalla, kun oli sama työnantaja. Loput oonki sitte oppinu siinä työssä.

Mitä tää suomalainen puolestapuhuja merkitsee?

Se oli sillon välttämätön. Mutta lisäksi pitää olla joku erikoisosaaminen — Aktiivisuus ei kyllä auta, jos on huono kielitaito. Pitäis pystyä keskustelemaan työnantajan kanssa ja niinku epävirallisesti. Se pitää löytää se keino niinku virallisten kanavien ulkopuolelta ja sitte viedä papereita ja soittaa. Ja hakemukset pitää olla täysin kunnossa, pitää antaa suomalaisen tarkistaa, että kaikki on oikein. Tarkka niinku pitää olla, jos hyvän työpaikan halua. — Kurssilla mä olin yks harvoista, joka pääsi töihin. Mut ne muut etsi aktiivisesti. Mäkin oon yrittäny auttaa, jos mä oon tienny, et paikka on vapaa. Kun mä niinku nään kuin tuskallista se on. Koko ajan vaan ettii, eikä mitään toivoo. Siivoojaks vaan johonki pääsee. (T14)

Virolainen nuori mies oli haastatteluajankohtana asunut Suomessa seitsemän vuotta ja kouluttautunut Suomessa kaupalliselle alalle ja puhui täydellistä suomea kevyellä

virolaisella aksentilla. Hänellä vaikutti olevan hallussaan kaikki ne tekijät, jotka voivat edesauttaa maahanmuuttajan työuraa Suomessa: hän on vironkielinen, eli suomen kielien taito on ollut nopeasti omaksuttavissa tätä kautta, hän on ollut nuori Suomeen muuttaessaan, suorittanut tutkinnon Suomessa, ja hankkinut vähitellen laajan tuttavapiirin sekä ymmärtänyt selkeästi kontaktien merkityksen työelämässä.

Esimerkki osoitti, kuinka sosiaalisten suhteiden ja niiden kautta rakentuvien työmarkkinakontaktien kautta määrittyy usein myös työpaikan laatu. Heikkojen suhteiden kautta verkosto työmarkkinoille muodostuu yleensä laajemmaksi kuin turvautumalla ainoastaan vahvoihin suhteisiin. Vahvojen suhteiden varassa eläminen edesauttaa parhaiten työmarkkinahierarkian alempiin työpaikkoihin (Bian 1997). Toisten maahanmuuttajien – erityisesti ystävien tai sukulaisten - toimiessa takuumiehenä kyse on usein niistä työpaikoista, joissa maahanmuuttajia on enemmän eli palvelualan suoritustasoisista töistä. Maahanmuuttajan työllistyessä tehtävään, joka vastaa hänen inhimillistä pääomaansa sekä motivaatiotaan, takuumiehenä on usein ollut julkinen taho. Tämä julkinen taho on puolestaan hyväksikäyttänyt omia kontaktikanaviaan maahanmuuttaja-asiakkaan työllistymisen edistämiseksi. Näin hyvinvointivaltion toimenpiteiden merkitys maahanmuuttajien työllistymisessä muotoutuu parhaimmillaan kolmitahoiseksi:

- 1) inhimillisen pääoman parantaminen kielenopetuksella ja ammattitaitokoulutuksella,
- 2) kulttuurisen pääoman parantaminen tutustuttamalla suomalaisen työelämään, sen normeihin ja siinä vallitseviin kulttuurisiin malleihin,
- 3) työmarkkinoille johtavan kynnyksen madaltaminen tarjoamalla maahanmuuttajille mahdollisuuksia kartuttaa sosiaalista pääomaa ja luottamuspääomaa eli kontakteja ja suhteita työmarkkinoille.

Maahanmuuttajien hakiessa työtä työnantajilta, jotka ovat itsekin maahanmuuttajia, luottamuskyvnys vaikuttaisi haastattelujen perusteella olevan matalampi kuin suomalaisten työnantajien ollessa kyseessä. Maahanmuuttajayrittäjät eivät kenties jaa samaa kulttuurista mallia suhtautumisessaan ulkomaalaisiin työnhakijoihin, ja näin heidän omistamisissaan yrityksissä sisääntulokynnys työmarkkinoille voi muodostua matalammaksi kuin valtaväestön kontrolloimissa työpaikoissa. Afrikkalaismiehen kertomus omasta työurastaan havainnollistaa tätä:

Suomeen muutettuaan afrikkalainen mies kulki kyselemässä ravintoloista töitä, mutta tuloksetta. Lopulta intialainen ravintoloitsija palkkasi tiskaajaksi. Tiskattuaan puoli vuotta mies pääsi tekemään myös muita keittiötöitä, ja omistaja opetti laittamaan ruokaa. Useamman vuoden intialaisen yrittäjän ravintoloissa työskenneltyään mies hakeutui ravintola-alan ammatilliseen koulutukseen, jota kautta miehelle syn-

tyi varsin laaja kontaktiverkosto alalle. Nykyisin mies työskentelee esimiestehtävissä. Miehen mielestä keskeisintä työnsaannissa on henkilökohtainen kontakti työnantajaan, jota kautta pääsee näyttämään mitä osaa. Mutta jos ensimmäinen, itsekin ulkomaalainen työnantaja, ei olisi ottanut riskiä ja palkannut tuolloin kieli- ja ammattitaidotonta miestä ravintolaansa, ei afrikkalaismiehen mukaan mistään olisi tullut mitään. (T6)

Luottamuspääoman rakentumisen kannalta henkilökohtainen kontakti potentiaaliseen työnantajaan on siis tärkeä, oli kyseinen työnantaja maahanmuuttaja tai valtaväestön edustaja. Kuten monet maahanmuuttajat korostivat, henkilökohtainen kontakti tarjoaa *mahdollisuuden näyttää mihin pystyy*. Erityisesti maahanmuuttajien osalta henkilökohtainen kontakti työnantajaan on tärkeä, koska maahanmuuttajalla on aina vaarana tulla karsituksi jo ensimmäisen yhteydenoton yhteydessä pelkän nimen tai kansallisuuden perusteella.

Sosiaalisia verkostoja tarvitaan, jotta työnhakijan olisi mahdollista päästä henkilökohtaiseen kontaktiin potentiaalisen työnantajan kanssa. Kontaktin synnyttyä työnhakijan täytyisi osoittaa olevansa ”hyvä tyyppi”, joka lunastaa työnantajan odotukset tuottavuuden suhteen ja osoittaa työnantajan ottaman riskin kannattavuuden. Kykyä herättää luottamusta työnhakija tarvitsee sosiaalisissa suhteissaan, ja informaatiota työmahdollisuuksia kertyy sosiaalisten suhteiden kautta. Päästyään kontaktiin potentiaalisen työnantajan kanssa työnhakija tarvitsee sosiaalisia taitoja ja ”soveltuvaa” fyysistä olemusta herättääkseen luottamuksen työnantajassa ja saadakseen hänet ottamaan sen investointiriskin, minkä uuden työntekijän palkkaaminen aiheuttaa. Maahanmuuttajan kohdalla asiat ovat siinä mielessä vaivalloisempia, että maahanmuuttajat kohtaavat jo lähtöruudussa luottamuspulan. Tämä luottamuspula ei kohdistu heihin yksilöinä, vaan siihen, mitä he edustavat ja ennen kaikkea siihen mitä he *eivät* edusta. Koska he ovat ei-suomalaisia, luottamuskynnyksen ylittäminen vaatii enemmän kuin niiden osalta jotka kuuluvat *meikäläisiin* (Valtonen 2001, 435).

Maahanmuuttajan palkkaaminen vaatii luottamuspääoman näkökulmasta työnantajalta riskinottokykyä ja -halua. Taloudellisesti hyvä kausi lisää halukkuutta ottaa rekrytointiriskejä ja myös pakottaa siihen, mikäli ”täydellistä työnhakijaa” ei ole saatavilla. Useimmissa maissa työnantajien riskinottokynnystä on pyritty laskemaan jakamalla riskiä työvoimapolitiittisin tukitoimin, esimerkiksi tulemalla vastaan palkkauskustannuksissa. Tämä voi kuitenkin vähentää työnantajien halukkuutta palkata tuettujen työntekijöiden ryhmään kuuluvia, kuten maahanmuuttajia tai vajaakuntoisia, normaaleilla palkkakustannuksilla (Knocke & Herzberg 2000).

Maahanmuuttajien huonot kokemukset suomalaisesta työelämästä näyttävät liittyvän enemmän työnhaku- tai rekrytointiprosessiin eivätkä niinkään työpaikalla olemiseen. Esimerkkejä työpaikkakiusaamisesta ja syrjinnästä kuitenkin kertyi. Tyypillisimpiä haastateltujen kertomuksissa esiin tulleita ilmiöitä olivat sosiaalinen eristäminen tauoilla, nimittely ja kyräily, pienemmän palkan maksaminen kuin muille työntekijöille ja palkankorotusten tai palkanlisien pimittäminen sekä syrjintä työntehtävien jaossa, kuten jatkuva ylityöllistäminen tai mahdottomien tehtävien, kuten siivouksessa ylimitoitettujen ja alihinnoiteltujen urakoiden osoittaminen. Erityisesti naispuoliset työntekijät valittivat eristämisestä henkilökunnan sosiaalisista tapahtumista, kun taas nimittely on enemmänkin miesten ongelma.

Jotkut avoimet tai piilevät konfliktit työelämässä voi tulkita tietämättömyydeksi, välinpitämättömyydeksi tai jopa kulttuuriseksi eroiksi, mutta maahanmuuttajataustaisen työntekijän omasta näkökulmasta ne näyttävät usein rasismina. Muutamissa tapauksissa työsuhteen alkaessa työnantaja ei ollut pyytänyt verokorttia eikä työntekijä ollut ymmärtänyt sitä itse toimittaa, joten palkasta oli pidätetty 60 prosenttia. Riippuu tulkintatavasta, kuuluisiko työnantajan huomauttaa tällaisista asioista työntekijälle, joka kenties ei asiaa tiedä, vai kuuluisiko työntekijän itse olla oma-aloitteinen ja ottaa selvää työsuhteen alkamiseen liittyvistä muodollisuuksista.

10.3 Suomalaisuuden määrä luottamuksen mittarina

Ruotsissa käydyssä maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa koskevassa keskustelussa on *sosiaalisen kompetenssin* käsite ollut viime aikoina paljon esillä. Nimitystä *sosiaalinen kompetenssi* käytetään tietojen, taitojen, asenteen, persoonallisuuden ja muiden kulttuuriseen ympäristöön sidoksissa olevien ominaisuuksien yhdistelmästä (Knocke & Herzberg 2000, 135-137).

Yksinkertaisesti sosiaalisen kompetenssin voisi määritellä sosiaalisen koodin eli kulttuurin hallitsemiseksi. Ongelmallista tässä määrittelyssä on kulttuurin käsitteen vaikeus: kulttuuri elää niiden tuhansien ”itsestäänselvyyksien”, sääntöjen ja oletusten kautta, joita ei arjen toiminnassa tiedosteta kulttuurisesti määrittäneiksi tavoiksi toimia, vaan niitä pidetään normaaliuden mittareina (Siikala 1991; Strauss 1992). Työyhteisöön päästäkseen ja siinä edetäkseen täytyy näyttää ja kuulostaa siltä, että kuuluu joukkoon. Tuotantotapojen muutos ja tiimityötaitojen lisääntyvä merkitys korostaa sosiaalisen kompetenssi vaateita. Työpaikoilla tehdään työtä vuorovaikutuksessa muiden kanssa, ja yhteistyön katsotaan vaativan siihen tulijalta kykyä mukautua ammattikunnan ja työyhteisön kulttuuriin tavalla, joka ylittää perinteiset kieli- ja

ammattitaitovaatimukset. Mukautuminen merkitsee siis sitä, että (työ)yhteisöön haluan täytyy yksipuolisesti opetella ja omaksua yhteisön kulttuurinen koodi mukaan luetuna yhteisön jäsenten habitus. Maahanmuuttajalle kulttuurisen mukautumisen vaatimus työnsaannin implisiittisenä ehtona merkitsee jatkuvaa painetta *satsata suomalaisuuteen* tai kuten ruotsiksi asia ilmaistaan ”*att satsa på svenskhet*” (Broomé ym. 1996; Knocke & Herzberg 2000). Maahanmuuttajan täytyy toisin sanoen pyrkiä minimoimaan *ulkomaalaishaittansa* näyttämällä, kuulostamalla ja vaikuttamalla luotettavalta suomalaiselta työntekijältä.

Tutkimuksessa työn tietoistumisesta teollisuudessa Riitta Lavikka (2000) käyttää *osaamisen* käsitettä, joka sisältää osin samoja elementtejä kuin sosiaalisen kompetenssin käsite. Osaamisen ulottuvuudet ovat Lavikan (em. 3) mukaan paitsi teknisiä, jolla viitataan perinteiseen ammattitaitoon, myös kulttuurisia ja sosiaalisia. Kulttuurinen ja sosiaalinen osaaminen sisältävät vuorovaikutustaidot, joustavuuden ja sopeutumiskyvyn työn sisällön ja välineiden nopeisiin muutoksiin. Työntekijän täytyy siis olla enemmän kuin mihin perinteinen ammattitaito riittää: työnantajat haluavat ”*hyviä tyyppejä*”, jotka ovat laaja-alaisia, monitaitoisia ja asenteeltaan valmiita jatkuvaan muutokseen (Lavikka 2000, 4-5; myös Naumanen ja Silvennoinen 1996, 81-85). *Asenteelliset valmiudet* esiintyivät usein sekä työnantajien että maahanmuuttajien puheessa tiedollisten ja taidollisten valmiuksien näyttäytyessä eräänlaisena itsestäänselvyytenä. Eräässä kaupan alan yrityksessä kuvattiin haluttavia työntekijöitä seuraavasti:

Tarvitsemme aurinkoisia, iloisia, positiivisia asiakaspalvelijoita, monitaitoisia ja joustavia. Asennepuoli on tärkeämpi kuin tekninen osaaminen alussa. Se 'onko suu oikein päin naamassa kiinni' on tärkeää. (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000, 55.)

Laadullisesta aineistosta kävi ilmi, että myös monet – erityisesti työllistyneet - maahanmuuttajat toivat esiin perinteisen osaamisen ylittävien taitojen, erityisesti sosiaalisten taitojen merkityksen työelämässä ja omassa työllistymisprosessissaan. Vastauksessa siihen, millaiset asiat auttavat maahanmuuttajaa saamaan töitä Suomessa, seuraavat kommentit toimivat esimerkkinä:

Maahanmuuttajan pitää olla reipas ja ahkera ja monta kertaa aktiivisempi kuin suomalainen. (Myyjä A34)

Ominaisuuteni auttavat [saamaan töitä], olen sosiaalinen ja avoin. (Erikoismaalari A33)

*[Työmenestykseni] salaisuus on siinä, että en ole ujo, vaan aina sana-
valmis. (Rakennusmies A12)*

*[Saadakseen töitä Suomesta] pitää olla ystävällinen, ahkera, kunnian-
himoinen ja ulospäin suuntautunut. (Konsultti A15)*

*Ravintola-alalla työskentelevän miehen mielestä suomalaiset ovat hii-
kan epäluuloisia ulkomaalaisia kohtaan, ja vaativat joka asiasta pape-
rin. Oma suhtautuminen, oma positiivisuus vaikuttaa siihen, miten suo-
malaiset kohtelevat. Täytyy olla kohtelias ja käyttäytyä itsevarmasti.
Miehen mielestä hänen sotilasurastaan omassa maassa on hyötyä suo-
malaisessa työelämässä juuri siksi, että se on opettanut itsevarmuutta. (T6)*

Monet haastatelluista korostivat, että maahanmuuttajilla on sellaisia *kulttuurisia* ominaisuuksia, jotka antavat heille kilpailuedun suhteessa suomalaisiin työnhakijoihin. Tällaisina eroa tuottavina ominaisuuksina haastateltavat toivat esiin sosiaalisuuden, esiintymistaidon, hyvät käytöstavat ja uskavaiset muslimit raittiutensa. Merkillepan-
tavaa on se, että monet työssäkävivistä maahanmuuttajista korostivat omaavansa nämä valmiudet, mutta että heidän mukaansa *monilla muilla* maahanmuuttajilla on vaikeuksia aktiivisen roolin omaksumisessa suomalaisilla työmarkkinoilla. Esimerkiksi venäläisen teknikon mielestä kaikki Venäjältä muuttaneet olisi maassaolon alkuvaiheessa syytä ”aivopestä” siten, että he sisäistäisivät aktiivisuuden ja oma-aloitteisuuden merkityksen suomalaisilla työmarkkinoilla. Teknikko ei ollut mielipiteineen yksin, vaan enemmän kuin mikään muu kansalaisuusryhmä juuri entisen Neuvostoliiton alueelta muuttaneet reflektoivat mennyttä neuvostojärjestelmää suhteessa suomalaisen yhteiskunnan toimintatapoihin, sekä Venäjällä ja itsenäistyneissä valtioissa tapahtuneisiin muutoksiin. Näkemykset suomalaisilla työmarkkinoilla vaadittavasta aktiivisuudesta asettuivat vasten neuvostojärjestelmän työmarkkinoiden toimintatapaa, jossa yksilöllisten ominaisuuksien ja kunnianhimon tuomista esille haastateltavien mukaan jopa halveksuttiin.

Asenteellisten valmiuksien merkitystä maahanmuuttajien urakehityksessä korostaa erityisesti Jari Kuosmasen (2001) tutkimus ruotsinsuomalaisista miehistä. Kuosmanen tutki haastatteluaineiston avulla syrjäytymisen tai vastaavasti selviytymisen strategioita suhteessa käsityksiin miehen roolista. Asenteellinen joustavuus suhteessa sukupuolirooleihin osoittautui keskeiseksi maahanmuuttajien menestystekijäksi. Aluksi uudessa yhteiskunnassa ja myöhemmin ruotsalaisten työmarkkinoiden muutoksessa selviämistä auttoi, jos kykeni rikkomaan perinteisiä luokka- ja sukupuolirajoja työpaikkavalinnassaan. Näitä valmiuksia tarvittiin erityisesti siinä vaiheessa, kun ruotsalaisen teollisuuden työvoimantarve väheni ja monelle heikosti koulutetulle, kieli-

taidottomalle suomalaismiehelle ei enää riittänyt työtä teollisuudessa, vaan työelämässä pysyäkseen oli kyettävä venymään ”naisten töihin” esimerkiksi palvelusektorilla. Joustavien asenteellisten valmiuksien selittäjänä on Kuosmasen mielestä kotikasvatus ja perhesiteet, toisin sanoen primaarisosialisaatio ympäristöön, joka on suhtautunut myönteisesti opiskeluun ja työuralla etenemiseen. Erityisen tärkeitä asenteelliset valmiudet, tai joustava maskuliinisuus Kuosmasen termein, ovat maahanmuuttajalle, koska maahanmuuttajamies (tai nainen) joutuu yhteiskuntaa muokkaavan modernisaatioprosessin lisäksi selviämään myös kulttuurisista muutoksista, joita sukupuoli- ja luokkaroolien muutokset edustavat. (Kuosmanen 2001.)

Työelämädiskurssissa sekä asenteellisten valmiuksien että sosiaalisen kompetenssin retoriikalla pyritään kuvaamaan samaa asiaa. Kysymys on perinteisen ammattitaidon ylittävstä osasta yksittäisen työntekijän ja laajemmin työyhteisön kyvyissä ja vuorovaikutuksessa, joka tuotannontekijänä on sosiaalisen pääoman muodossa nostettu perinteisten inhimillisen ja taloudellisen pääoman rinnalle (Kajanoja 1998). Kiinnostuksen ympäristötekijöistä ja ihmisten välisistä suhteista nouseviin asioihin, kuten työntekijöiden asenteellisiin valmiuksiin, vuorovaikutukseen ja sosiaaliseen kompetenssiin, voi nähdä nousevan juuri tästä: yrityksen taloudelliseen tuottavuuteen vaikuttavat monet asiat, joita ei ole niin helppo mitata, siirtää ja tuottaa kuin taloudellista ja inhimillistä pääomaa.

Ei-mittattavia tuotannontekijöitä, kuten sosiaalisen kompetenssin käsitettä, on erityisesti ruotsalaisessa maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa koskevassa tutkimuksessa kritisoitu etnosentriseksi, koska ruotsalaisuus kääntyy tässä keskustelussa itsestään selväksi normaaliuden mitaksi (vrt. Broomé ym. 1996; Knocke 2000, 374; Knocke & Hetzberg 2000). Maahanmuuttajan katsotaan tarvitsevan *Ruotsi-spesifää kompetenssia* eli peruskielitaidon ylittävää kykyä kommunikoida ja sopeutua työyhteisöön ”oikealla tavalla” (Ekberg & Gustafsson 1995, 42-43; Broomé ym. 1996, 20). Näin sosiaalinen kompetenssi tarkoittaa kaikkea sitä, mikä ylittää perinteisen inhimillisen pääoman, kuten työtaitoja, valmiuksia, kokemuksia, soveltuvuutta ja arvostuksia.

Ongelmana on käytettyjen käsitteiden hämäryys ja siten myös asetettujen kvalifikaatiovaatimusten mielivaltaisuus. Jos sosiaalisen kompetenssin saavuttaminen edellyttää maahanmuuttajilta satsaamista paikallisesti määrittäytyneisiin taitoihin, olisi kyettävä määrittelemään ensinnäkin sosiaalisen kompetenssin sisältö ja toisaalta se, mitä muita taitoja ja tietoja kuin kielitaitoa paikallisuus – kuten ruotsalaisuus ja suomalaisuus - merkitsee. Mikäli täsmällisesti määritellyt kvalifikaatiovaatimukset puuttuvat ja rekrytoinnissa turvaudutaan hämääriin mielikuviin sosiaalisesta kompetenssista, suljetaan yhteiskunnan *toiset*, kuten maahanmuuttajat, vammaiset, väärän ikäiset ja näköiset, rekrytointikriteerien ulkopuolelle työelämän portinvartijoiden hyväksyessä homogeenisen joukon ”hyviä tyyppejä”.

Pohjoismaisten hyvinvointiyhteiskuntien vastaus maahanmuuttajien (ja myös muun ”epäkurantin” työvoiman) työllistymisongelmiin on ollut tarjota suuri määrä työvoimakoulutusta. Universalistiset hyvinvointivaltiot siis hoitavat legitimitettiin uhkaavaa tasa-arvovajetta koulutusoptimisminsa varassa. Ongelmana on se, että työmarkkinoiden portinvartijoiden asettamat kelpoisuusehdot – suomalaisuuden tai hyvän tyyppin ideaalit - eivät ole mitattavissa ja purettavissa opiskeltaviksi sisällöiksi, vaan ideaalit pakenevat niitä lähestyttäessä.

Muiden maiden esimerkit osoittavat, että työmarkkinoiden portinvartijoiden luokittelukriteereillä on taipumus tiukentua ja institutionalisoitua ajan mittaan. Sosiaalisen kompetenssin ja kvalifikaatiovaatimusten mielivaltaisuus tulee esille toisen sukupolven maahanmuuttajanuorten etsiessä paikkaansa työmarkkinoilta, kuten Knocke ja Herzberg osoittavat (2000). Vaikka työnhakija olisi syntynyt Ruotsissa ja käynyt läpi saman koulujärjestelmän kuin ruotsalaissyntyinen ikätoverinsa, voi hiusten väri, nimi tai oletetun kulttuuritaustan oletettu vaikutus tehdä työnhakijan sosiaalisesta kompetenssista puutteellisen työnantajan silmissä. Sosiaalisen kompetenssin vaatimusten rajat liukuvat siis työvoiman tarjonnan - sen laadun ja määrän - mukaan. Vaikka *aika* parantaakin maahanmuuttajien asemaa työmarkkinoilla työmarkkinadeprivaatiolla on taipumusta periytyä sukupolvien yli (vrt. Österberg 2000; Schulz-Nielsen 2000).

11 Yhteenveto ja johtopäätökset

11.1 Yhteenveto

Suomen maahanmuuttajaväestö on muihin EU- ja OECD-maihin verrattuna pieni millä mittareilla hyvänsä, ja etnisyys- ja kansalaisuuskirjoltaan se on homogeenisempi kuin monissa muissa maissa (SOPEMI 2001, 32-33). Merkittävä osa eli 43 prosenttia tämän tutkimuksen kohderyhmästä, 1989-93 välisenä aikana maahan muuttaneista, on kotoisin entisestä Neuvostoliitosta. Koko ulkomailla syntyneestä väestöstä entisen Neuvostoliiton alueella syntyneiden osuus on 32 prosenttia (Tilastokeskus 2001, 40). Koska elintaso- ja tulotasoero Suomen ja Venäjän välillä on monikymmenkertainen, on oletettavaa, että maahanmuutto Venäjältä Suomeen jatkuu tulevaisuudessakin. On kuitenkin muistettava, etteivät muuttoliikettä säätele vain taloudelliset työntö- ja vetotehtäjät vaan myös virallisen tason sääntelyjärjestelmät, kuten ulkomaalaislainsäädäntö.

Keskeisin maahanmuuttajia ja koko väestöä erottava demografinen piirre on se, että maahanmuuttajaväestön keski-ikä on huomattavasti koko väestöä alhaisempi. Tämä on tavanomaista maahanmuuttajia vastaanottaneissa maissa, mutta Suomessa ja muissa ns. myöhäisissä maahanmuuttomaissa maahanmuuttajien nuoruus kertoo maahanmuuttoilmiön lyhyestä historiasta (Salt ym. 2001). Tämän tutkimuksen kannalta on merkityksellistä, että maahanmuuttajat ovat yliedustettuina parhaassa hedelmällisyys-iässä ja ns. parhaassa työiässä olevien joukossa. Maahanmuuttajien sukupuolirakenne on kokonaisuutena melko tasainen, mutta kansalaisuusryhmien sisällä erot ovat suuria.

Maahanmuutto- ja maahanmuuttajapolitiikka on osa kaupunkipolitiikkaa, koska maahanmuuttajat ovat urbaani ilmiö. Suomeen suuntautuva maahanmuutto ja maahanmuuttajien muutot Suomessa kohdistuvat voimakkaimmin pääkaupunkiseudulle. Tätä osin maahanmuuttajat ovat osa alueellisen kehityksen trendiä, jossa väestö keskittyy yhä enemmän kaupunkikeskuksiin ja erityisesti eteläiseen Suomeen. Tehtyjen tutkimusten perusteella vaikuttaa siltä, että Suomeen ei ole syntynyt varsinaisia maahanmuuttajien omia asuinalueita. Mikäli sosioekonominen huono-osaisuus ei tulevaisuudessa keskity nykyistä vahvemmin samoille alueille kuin maahanmuuttajat, voi maahanmuuttajaryhmien keskittyminen tietyille alueille tuoda mukanaan myös hyvää.

Verrattuna koko väestön koulutustasoon maahanmuuttajat ovat yliedustettuina koulutusrakenteen ääripäissä, sekä kouluttamattomien että hyvin koulutettujen joukossa. Maahanmuuttajien koulutustaso vaihtelee varsin paljon eri maahanmuuttajaryhmien

sisällä. Samoin kuin koko väestössä nuorempien maahanmuuttajien koulutustaso on parempi kuin vanhempien, ja naisten koulutustaso on jonkin verran parempi kuin miesten. Poikkeuksena tähän ovat kuitenkin kehitysmaista tulleet naiset, joiden koulutustaso on huomattavasti heikompi kuin samoista maista tulleiden miesten. Heikointen koulutettuja on enemmän kehitysmaista tulleiden joukosta, ja korkeimmin koulutettuja löytyy eniten entisestä Neuvostoliitosta, itäisestä Keski-Euroopasta, Pohjois-Amerikasta ja Kiinasta muuttaneiden joukosta.

Tutkituilla maahanmuuttajilla – varsinkin nuorilla ja erityisesti pakolaisilla - on varsin vahva koulutusorientaatio. Kaikista maahanmuuttajista noin joka kymmenes ja nuorimmasta ikäryhmästä viidennes on ehtinyt vuoteen 1997 mennessä suorittaa jonkin tutkinnon Suomessa, tavallisimmin keskiasteella.

Laajemmasta perspektiivistä tarkastellen suomalaisen maahanmuuttajaväestön demografisen koostumuksen voi nähdä harjoitetun maahanmuuttopolitiikan ilmentymänä. Maahanmuuttajia on vähemmän kuin muissa EU- ja OECD-maissa, vaikka maahanmuuttajien määrä nousi nopeasti 1990-luvulla. Inkeriläispolitiikka nosti entisen Neuvostoliiton alueelta tulevat maahanmuuttajat ylivoimaisesti suurimmaksi kansallisuusryhmäksi ja Venäjän kielen Suomen kolmanneksi puhutuimmaksi kieleksi. Inkeriläisyyden lisäksi avioliitto suomalaisen tai Suomessa pysyvästi asuvan ulkomaan kansalaisen kanssa sekä pakolaisuus ovat olleet yleisimpiä syitä muuttaa Suomeen, koska ne ovat opiskelun lisäksi olleet käytännössä ainoita ulkomaalais sääntelyn tunnustamia syitä. Muissa EU- ja OECD-maissa työn vuoksi maahan muuttaneiden ja heidän perheenjäsentensä osuus on suurempi. Tilanne on monissa maissa perua aiempien vuosikymmenten siirtotyöläispolitiikasta, mutta Suomessa maahanmuuttopolitiikka ei ole ollut työmarkkinalähtöistä ja työlupien myöntämisessä on noudatettu tiukkaa sääntelyä. Työvoiman rekrytointia aktiivisesti harjoittaneiden maiden maahanmuuttajaväestö on myös iäkkäämpää kuin myöhäisten maahanmuuttomaiden.

Entisestä Neuvostoliitosta muuttaneiden ja toisaalta pakolaisten merkittävä osuus Suomen pienestä maahanmuuttajaväestöstä on suurin syy siihen, että Suomessa asuvista maahanmuuttajista suurempi osuus – 65,6 prosenttia – kuin missään muussa EU-maassa, on kotoisin ns. alhaisen tulotason maista⁷⁹ (Salt ym. 2000, 51).

⁷⁹ *Alhaisen tulotason maat* ja vastaavasti *korkean tulotason maat* on ko. tutkimuksessa määritelty henkeä kohden lasketun bruttokansantuotteen perusteella Maaailmanpankin kriteerejä seuraten. Alhaisen tulotason maihin kuuluvat tämän määrittelyn mukaisesti esimerkiksi Afrikan maat, suuri osa Aasian ja Balkanin maista, Turkki, Baltian maat ja muut entisen Neuvostoliiton maat. *Korkean tulotason mailla* tarkoitetaan EU ja EFTA-maita, Pohjois-Amerikkaa ja esimerkiksi Tsekkiä, Sloveniaa, Unkaria ja Kroatiaa (Salt ym. 2001, 50).

Mikään yksittäinen syy ei sellaisenaan riitä selittämään maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa, vaan työmarkkina-asemaan vaikuttavat monet tekijät, joista osa on laadullisia, osa tilastollisesti operationalisoitavissa. Tilastollisen aineiston analyysissä jotkut tekijät nousivat selittäjinä yli muiden. *Maahantulon syy* vaikuttaa merkittävästi maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan. Pääosin pakolaisina tulleet kansalaisuusryhmät, kuten Vietnamista, Somaliasta, entisestä Jugoslaviasta, Iranista ja Afganistanista ja Irakista tulleet, ovat työllistyneet heikommin ja heidän työvoimaosuutensa on matalampi kuin muista syistä tulleilla. Vietnamilaisia lukuun ottamatta työllistyneiden palkkatulot jäävät alempiin tuloluokkiin. Ryhmät, joissa on paljon työvoiman tarpeen vuoksi maahan muuttaneita, ovat odotetusti sijoittuneet hyvin työmarkkinoille työllisyyden, sosioekonomisen aseman ja tulotason perusteella.

Entisen Neuvostoliiton alueelta ja Virosta muuttaneet ovat tulleet yleisimmin inkerin-suomalaisina paluumuuttajina maahan. Nämä kaksi kansalaisuusryhmää kattavat lähes puolet, eli 44 prosenttia koko aineistosta⁸⁰.

Koulutustausta ei selitä työmarkkina-asemaa kuin osittain. Koulutuksen määrää tärkeämpi selittäjä onkin koulutuksen työmarkkina-arvo. Koulutuksen laatua ja suoritettuja tutkintoja on vaikea verrata suomalaiseen koulutusjärjestelmään. Maahanmuuttajien koulutus on usein hankittu suomalaisista poikkeavia työmarkkinoita varten, ja maahanmuuttajien kohdalla osaamisen kysyntään ja tarjontaan työmarkkinoilla vaikuttavat monet muutkin tekijät kuin koulutus. Yhä useammalla maahanmuuttajalla alkaa kuitenkin olla Suomessa suoritettua koulutusta takanaan, ja Suomessa suoritettut tutkinnot ovatkin edistäneet maahanmuuttajien työllistymistä.

Maahanmuuttajien jakaantuminen eri ammattialoille osoittaa palvelujen merkityksen maahanmuuttajien työllistäjinä. Siinä vaiheessa, kun Euroopan suuret siirtolaismaat houkuttelivat työvoimaa tehtaisiinsa ja rakennustyömaille, Suomi oli yksi maastamuuttomaista. Tämän vuoksi maahanmuuttajien työvoima ehtii Suomessa käyttöön vasta jälkiteollisen palveluyhteiskunnan tarpeisiin. Maahanmuuttajia toimii sekä yksityisten että julkisten palvelujen tuottajina. Yksityisistä palveluista ravintola-ala ja siivous alkavat olla pienessä mittakaavassa jo maahanmuuttaja-aloja. Myös kuljetus ja kauppa eri muodoissaan työllistävät maahanmuuttajia. Aasialaisten suurimmat keskittymät löytyvät ravintola-alalta.

Julkisista palveluista opetus-, sosiaali- ja terveydenhuoltosektori työllistävät maahanmuuttajia. Erityisesti opetus- ja sosiaalialalla on usein kysymys nimenomaan ns. etnospesifeistä työtehtävistä, joissa tuotetaan omakielisiä ja -kulttuurisia palveluita seg-

⁸⁰ Myös kansalaisuusryhmästä *tuntematon* osa on entisiä Neuvostoliiton kansalaisia.

mentoituneelle maahanmuuttajaryhmille. Tällöin palvelun tuottajalla ja vastaanottajalla on usein sama etninen tausta.

Suomalaiset työmarkkinat siis monikulttuuristuvat nimenomaan palvelualavetoisesti toisin kuin niissä maissa, joissa työmarkkinoiden kansainvälistyminen alkoi jo toisen maailmansodan jälkeisen teollisuuden rekrytoidessa suuria määriä siirtolaisia. Maahanmuuttajien integroituminen työmarkkinoille palvelualojen kautta luo hyvän kasvualustan maahanmuuttajien oman yritystoiminnan kehittymiselle. Maahanmuuttajien työllistyminen pääosin palvelusektorille on monessa maassa, myös Suomessa, lisääntynyt voimakkaasti maahanmuuttajien omien yritysten määrää. Palvelualoilla kynnys siirtyä oman yritystoiminnan pariin ei ole niin korkea kuin esimerkiksi teollisuustuotannossa.

Koska maahantulon syy, kansalaisuusryhmä, koulutustausta ja sukupuoli kietoutuvat tiiviisti yhteen, eri vuosina tulleet maahanmuuttajavuosikerrat ovat koostumukseltaan hyvinkin erilaisia ja näin ollen niiden työmarkkina-arvo muotoutuu erilaiseksi. Vuosi 1989 toi Suomeen maahanmuuttajia pääosin avioliiton vuoksi ja työvoimapolitiittisista syistä. Pakolaisten ja inkerinsuomalaisten paluumuuttajien osuuden lisääntyminen 1990-luvun vuosikerroissa merkitsi samalla ei-töyvoimapolitiittisista syistä johtuvan muuton lisääntymistä. Pakolaisilla on useammin heikompi koulutus ja pakolaiskokemukseen liittyviä työrajoitteita verrattuna inkerinsuomalaisiin paluumuuttajiin, joiden muuton motiivit liittyvät usein taloudelliseen pärjäämiseen.

Koko vuoden työskennelleiden maahanmuuttajien *palkkatulojen tarkastelu sukupuolen* mukaan osoitti, että naiset olivat yliedustettuina palkansaajien joukossa, mutta aliedustettuina tulonjaossa: maahanmuuttajanaiset tienasivat vuonna 1997 vain 75 prosenttia siitä, mitä maahanmuuttajamiehet. Maahanmuuttajanaisten asema tulonjaossa muistuttaa siis muiden työmarkkinoilla olevien naisten asemaa.

Alkuperän mukaan tarkasteltuna länsimaalaiset ansaitsivat parhaiten, seuraavaksi entisestä Neuvostoliitosta tulevat, pakolaisuutta tuottavista maista tulevat, afrikkalaiset ja aasialaiset.

Korkea-asteen tutkinnon suorittaneiden palkkatulot olivat jonkun verran paremmat kuin keskiasteen tutkinnon suorittaneiden. Työmarkkinat palkitsevat Suomessa suoritettusta tutkinnosta: Suomessa tutkintonsa suorittaneiden palkkatulot olivat keskimäärin korkeammat kuin muualla tutkintonsa suorittaneiden.

Maahanmuuttajien *työmarkkinauran laadun* vaikutus palkkatuloihin oli yllättävä. Vakaalla työmarkkinauralla olevien palkkatulot olivat alhaisemmat kuin epävakaalla

työuralla olevilla. Tämä selittynee sillä, että epävakaa työmarkkinauralla olevien keskimääräinen koulutustaso on parempi ja joukossa on enemmän asiantuntija-ammateissa toimivia. Vakaaalla uralla on enemmän suoritustasoisilla matalapalkka-aloilla, kuten ravintola-alalla, toimivia kuin epävakaaalla työuralla olevien joukossa. Aasialaisten sijoittuminen heikosti alkuperän mukaisessa palkkatulojen jakaantumisessa selittyy aasialaisten yliedustuksella matalapalkkaisella ravintola-alalla.

Se, että suurin osa maahanmuuttajista on epävakaa tai marginaalisessa asemassa työmarkkinoilla, lisää sosiaalisten tulonsiirtojen tarvetta. Vuonna 1997 kohdejoukosta 61 prosenttia oli saanut tulonsiirtoja, tyypillisin tulonsiirtojen muoto oli työttömyyspäiväraha tai työmarkkinatuki. Kansalaisuusryhmien väliset ja sisäiset erot sosiaalisten tulonsiirtojen jakaantumisessa ovat suuret. Eniten tulonsiirtoja ovat vastaanottaneet ne kansalaisuusryhmät, joissa on eniten lapsia ja alhaisin työllisyysaste eli suurimaksi osaksi pakolaiset.

Tulonsiirtojen ja palkkatulojen jakaantumisessa on keskeistä huomata maahantuloajankohdan eli *vuosikerran* vaikutus. Aiemmin tulleet maahanmuuttajavuosikerrat ansaitsevat keskimäärin enemmän ja vastaanottavat vähemmän tulonsiirtoja kuin myöhemmin tulleet. Selittäjänä tälle ei ole niinkään maassaolovuosien karttumisen myönteinen vaikutus työmarkkina-asemaan, vaan se, että eri maahanmuuttajavuosikerroissa on erilaisia maahanmuuttajia. Aiempina tarkasteluvuosina Suomeen tulneiden joukossa oli suurempi osuus länsimaalaisia ja avioliiton vuoksi maahan muuttaneita kuin myöhemmin tarkasteluvuosina muuttaneiden joukossa. Erityisesti heikosti koulutettujen pakolaisnaisten osuus lisääntyi myöhemmissä vuosikerroissa.

Viimeisinä tarkasteluvuosina eli vuosina 1992 ja 1993 Suomeen muuttaneet osuivat keskelle massatyöttömyyttä, joka teki työllistymisen vastatulleille maahanmuuttajille lähes mahdottomaksi. Vuosikymmenen alun laman jälkivaikutukset heijastuivat vielä vuoden 1997 lopulla työmarkkinoilla. Viime aikoina työpaikkojen määrä on lisääntynyt ja maahanmuuttajien työnsaanti on helpottunut.

Alhaiset työvoimaosuudet ja opiskelijoiden suuri määrä maahanmuuttajien joukossa osoittavat, että *työttömyysaste* on riittämätön tunnusluku kuvaamaan maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa. Työvoimaosuudet vaihtelevat huomattavasti eri kansalaisuusryhmien ja sukupuolten kesken. Monissa kansalaisuusryhmissä työttömyysaste laskeaan siis melko pienestä osuudesta ryhmään kuuluvia.

Lisäksi maahanmuuttajien työttömyysasteet esitetään usein kansalaisuuksittain. Nämä luvut jättävät huomiotta Suomen kansalaisuuden saaneet maahanmuuttajat, jotka ovat paremmassa työmarkkina-asemassa kuin ulkomaan kansalaiset. Tilasto-ongelma tavallaan pahenee jatkuvasti, koska maahanmuuttajien kansalaistamista tapahtuu koko

ajan ja kansalaisuuden saaneet tippuvat pois ulkomaalaistilastoista uusien tulijoiden tullessa tilalle. Mikäli halutaan synnyttää keskustelua maahanmuuttajien - ei vain ulkomaan kansalaisten - työmarkkina-asemasta, olisi siis tilastoinnin perusteeksi otettava jokin muu kriteeri kuin kansalaisuus, kuten kieli tai syntymämaa.

Ongelmallista maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa koskevassa julkisessa keskustelussa on se, että työttömyysasteet antavat turhan staattisen kuvan ulkomaan kansalaisten työllisyystilanteesta. Suurin osa tämän tutkimuksen kohderyhmästä on marginaalisessa työmarkkina-asemassa, ja tälle positiolle ovat ominaisia nopeasti muuttuvat tilanteet: opiskelun sekä työllisyys- ja työttömyysjaksojen vuorottelu. Jos ulkomaan kansalaisista 20 prosenttia on työttömiä, yksilötasolla työttömyys koskettaa tänään todennäköisesti eri ihmisiä kuin huomenna. Sama ongelma koskettaa toki myös muita staattisia tunnuslukuja, esimerkiksi työllisten ja opiskelijoiden määrää.

Työelämän rakenteelliset muutokset, kuten palvelusektorin laajeneminen ja tiimityö tuotannossa, edellyttävät työntekijöiltä toimintaympäristön kielen ja kulttuurin hallintaa. Varsinkin palvelut elävät ympäröivästä yhteiskunnasta, ja niiden menestys on sidoksissa siihen, kuinka hyvin - myös kielellisesti ja kulttuurisesti - ne sopeutuvat palvelemaan kysyntää. Globaalista liikkuvuudesta, työvoiman kysynnästä ja tarjonasta yli perinteisten rajojen, puhutaan paljon. Globaalin liikkuvuuden paradoksi onkin se, että samalla kun työvoiman liikkuvuus on lisääntynyt ja liikkuvuuden esteitä edelleen valikoivasti raivataan, kulttuuristen, sosiaalisten ja kielellisten pääomien merkitys työelämässä korostuu. Nämä pääomat ovat suurelta osin paikallisia. Työvoiman liikkuvuus voi siis olla globaalialia, mutta työelämässä tarvittavat taidot määrittävät suhteessa rajattuun kulttuuriseen ympäristöön.

Kulttuurisen ja sosiaalisen osaamisen korostuminen työelämässä synnyttää uudenlaisia liikkumisen esteitä. Työntekijän täytyy tietää oikeanlaiset asiat, tuntea oikeanlaiset ihmiset ja puhua oikeanlaista kieltä oikeanlaisella tavalla tullakseen hyväksytyksi oikeanlaiseksi työntekijäksi. Vaikka rekrytointi tulevaisuudessa olisikin yhä useammalla alalla yhä globaalimpaa, ”hyvät tyypit” hallitsevat myös lokaalitaidot. Palvelusektorin laajeneminen ja teollisuustuotannon uudelleenorganisointi on korostanut paikallisesti määrittyneiden kulttuuristen ja sosiaalisten taitojen merkitystä työelämässä.

11.2 Johtopäätökset

Globalisaatiotutkija Saskia Sassen (1998, 56) korostaa, että ”*migrations do not just happen; they are produced*”. Muuttoliikkeet eivät ole luonnonlainomaisia asioita, vaan ne tuotetaan poliittisen ja taloudellisen päätöksenteon tuloksena. Tästä syystä maahanmuuttajien työmarkkina-asema ja tulonjako paikallisilla työmarkkinoilla vastaa harvemmin muun väestön työmarkkina-asemaa ja tulonjakoa (Sassen 1998, 56-57).

Paikallisilla työmarkkinoilla taloudellisten pääomien liikkeet luovat tilanteita, joissa työvoima liikkuu alalta toiselle sekä alueellisesti maiden sisällä ja maiden välillä. Globalisaatio liikuttaa taloudellisten pääomien lisäksi tuotteita, kulttuurisia vaikutteita ja ihmisiä valtioiden rajojen yli. Sen logiikkaan kuuluvat samanlaistumis- ja samanlaistamispaaineet, jotka heijastuvat niin paineissa tasata sosiaaliturvajärjestelmien välisiä eroja, verotusta kuin viihdettäkin. Työmarkkinoiden laajeneminen luo yhtenäistämispaineita työelämää sääntelevissä käytännöissä, mikä mahdollistaa työvoiman liikkumista aiempaa laajemmalla alueella työn perässä. Mutta pääomien, tuotteiden ja ihmisten liikkumisen globalisaatio ei pura sitä mahdollisuuksien hierarkiaa, joka eri maiden ja alueiden ja ihmisten välisissä suhteissa elää. Etninen hierarkia laajenee maiden ja maanosien väliseltä tasolta myös maiden, kaupunkien, lähiöiden ja työpaikkojen sisäiseksi rakenteeksi. Etninen hierarkia ei elä vain ihmisten välisissä asenteissa vaan eri lähtökohdista tulevien ihmisten erilaisina mahdollisuuksina taloudelliseen, inhimilliseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen pääomaan, joka – kuten tässä tutkimuksessa on osoitettu – generoi mahdollisuuksia työpaikkoihin ja työpaikoilla. Ja – kuten muualla maailmassa, tosin ei vielä Suomessa, tehdyissä tutkimuksissa on osoitettu – ei ole syytä epäillä, että elinolojen sosiaalinen periytyvyys toimii samoin niin maahanmuuttajien kuin muunkin väestön kohdalla.

Globalisaatio on lisännyt liikkumisen etäisyyksiä ja nopeutta, mutta muuttoliikkeet ovat aina olleet olemassa. Ne syntyvät, kuihtuvat pois ja muuttavat muotoaan muuttoliikkeiden synnyttämien sosiaalisten, taloudellisten ja poliittisten edellytysten myötä. Sosiaalishistorioitsija Marjatta Rahikainen on osoittanut, kuinka maatalouden murros ajoi paljon suomalaisia töihin Ruotsiin 1940-70-luvuilla, mutta virta lakkasi, kun elintasoero Ruotsin ja Suomen välillä kapeni ja entisen maaseutuväestön elinmahdollisuudet Suomessa paranivat (Rahikainen 2000). 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tataarit ja juutalaiset maahanmuuttajat ja hieman myöhemmin Venäjältä tulleet pakolaiset koettiin ongelmiksi Suomessa. Tuolloin mahdollisuuksia maahanmuuttoon, työn tekoon ja elinkeinonharjoittamiseen pyrittiin monin tavoin kaventamaan. (Esim. Kuosma 1992; Nygård 1998; Rahikainen 2001, 126-127.)

Vuosisadan takainen Suomi oli toisenlainen, mutta maahanmuutto-oikeuksien ja elinkeinon harjoittamisen rajoittamisen perusteissa ja pelossa elävät samat uhkakuvat kuin

tämän päivän syytöksissä ulkomaalaisten yrittäjien rahanpesusta tai muista laittomuuksista, joita pidetään uhkana oikeamielisten suomalaisten työnteolle. Nykyisin, lähes vuosisata myöhemmin, juutalaisten, tataarien tai Venäjältä tulleiden maahanmuuttajien aikaansaannokset elinkeinoelämässä ovat muuttuneet luonnollisiksi osiksi suomalaista taloutta. Sadan vuoden etäisyydeltä uhkakuvat ja lainsäädännölliset rajoitteet ja elinmahdollisuuksien kontrolli alkavat näyttää kohtuuttomilta ja turhilta, kun on mahdollisuus analysoida, kuinka nämä muuttoliikkeet alkoivat, loppuivat ja miltä väliaikatulos näyttää useamman sukupolven päästä. Tämänkin hetken muuttoliikkeet kiihtyvät, uusia syntyy ja ongelmakategoriat vaihtuvat. Se, mikä tuntuu pysyvän, on tarve tuntea uhkaa, kontrolloida ja vaikeuttaa maahan pyrkivien ja jo maassa elävien elämää lainsäädännöllä, viranomais sääntelyllä ja perusteettomilla ennakkoluuloilla.

Mark Grahamin (1999) mukaan eri maahanmuuttomailla on omat traditionsa siinä, kuinka tulijat kiinnitetään osaksi yhteiskuntaa. Pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa kiinnittämisen väyläksi on noussut sosiaaliturva eikä se ideologinen perusta, jolle pohjoismainen hyvinvointivaltio nousi eli luterilainen moraalit ja sen edellyttämä yhteisestä hyvästä eli sosiaaliturvasta pidättäytymisen etiikka. Grahamin (1999) kuvauksessa pakolaisten ja hyvinvointivaltion kohtaamisessa Ruotsi näyttäytyy läpiorganisoituneena yhteiskuntana. Kohteena voisi olla myös Suomi. Pohjoismainen hyvinvointivaltio on ottanut kansalaisten elämän haltuun luokittelemalla tarpeet sektoreihin, joita hoitavat nimetyt virkamiehet. Virkamiesten tehtävänä on vastaavasti luokitella ihmiset asiakkaisiksi ja nimetä asiakkaiden tarpeet ja selittää näin pois ongelmat nimeämällä ja tunnistamalla ne. Näin yhteiskunta saadaan järjestykseen, toimivaksi ja turvalliseksi. Ongelmaksi nousevat ne ihmiset, jotka eivät sovi luokitteluihin. He asettuvat yhteiskunnan keskiön eli luokittelujen tekijän näkökulmasta marginaaliin, kärsivät Tuula Helneen (2002) käsittein *normivajeesta* (Helne 2002; myös Graham 1999). Marginaaliin luokiteltuihin pitää pystyä järjestelmän näkökulmasta kohdistamaan toimia, jotka auttavat luokittelemaan ongelman ja tyydyttämään ongelman synnyttäneen tarpeen ja nostamaan marginaalista keskiöön – pois uhkaamasta tasa-arvon ideaalia.

Työmarkkinoiden portinvartijoiden näkökulmasta maahanmuuttajien heikko kiinnittyminen työmarkkinoille selittyy puutteiden ja normivajeen logiikalla. Maahanmuuttajilla on liian vähän pääomia, mikä selittää työllistymisvaikeudet. Puutteet voidaan luokitella kielikoulutuksen, ammatillisen koulutuksen tai työkokemuksen tarpeiksi, jolloin tarpeisiin vastaavilla toimenpiteillä voidaan korjata normivaje ja parantaa näin maahanmuuttajan asemaa työmarkkinoilla. Kuten Wuokko Knocke (2001) on tulkinut, maahanmuuttajien puutteellisuuden logiikka johtaa koulutusoptimismiin, siihen, että tarjoamalla ja myös vaatimalla yhä lisää koulutusta saadaan puute korjattua. Maahanmuuttajien puutteellisuuden logiikasta käsin näyttää siltä, että se, mitä maa-

hanmuuttajalla on, ei olekaan resurssi, vaan signaali siitä, että jotain muuta puuttuu (Graham 1999, 16).

Usein viranomaislähtöinen maahanmuuttajien tarpeiden tyydytys yhteiskunnallisin toimenpitein ei johda toivottuun tulokseen eli maahanmuuttajan nousemiseen työttömyyden marginaalista lähemmäksi yhteiskunnan keskiön norminmukaista toimintaa eli työtä tai koulutusta. Tällöin selityksenä voi olla edelleen jatkuva tarvetila, joka vaatii lisää toimenpiteitä. Yhteiskunnan keskiön näkökulmasta syynä voi olla myös sosiaalisen kompetenssin puute (vrt. Knocke 2001; Knocke & Herzberg 2000) eli kyvyttömyys vallitsevan normin mukaiseen työnhaku- ja työpaikkakäytökseen. Sosiaalisen kompetenssin puute merkitsee sitä, että henkilö ei ole satsannut tarpeeksi Suomi-spesifeihin taitoihinsa. Hän ei osaa puhua maan kieltä tavalla, jolla sitä kuuluu kulloinkin kyseessä olevassa työpaikassa puhua, ei puhu oikeista asioista, ei pukeudu oikein, ei käyttäydy oikein eikä muutenkaan näytä oikealta, luotettavalta. Luotettavuus määrittyy yhteisön keskiön normeista käsin, jolloin integroituneisuus merkitsee suomalaisuuden ihanteen täyttymistä. Näin suomalaisuus määrittyy joksikin, joka maahanmuuttajilta puuttuu ja joka maahanmuuttajien täytyy yhteiskunnallisten toimenpiteiden avulla omaksua.

Se, mitä maahanmuuttajalla on usein liikaakin, on hänen *kulttuurinsa*. Se osa maahanmuuttajien puutteista, jota ei pystytä kääntämään tarpeiden kielelle ja siten hoitamaan toimenpitein pois päiväjärjestyksestä, nimetään usein kulttuurista johtuvaksi. Kulttuurista johtuvaa ei pystytä luokittelemaan, koska kulttuurin ymmärretään noudattavan sumeaa logiikkaa ja aiheuttavan käytöstä, joka on valtakulttuurista käsin selittämätöntä, kaoottista ja mystistä. Kulttuurista muodostuu näin ongelmakategoria tilanteisiin, joissa muut selitykset eivät tunnu riittävän⁸¹. Sekä viranomaistyössä että tutkimuksen piirissä maahanmuuttajien kulttuurista on muodostunut patenttiselitys sellaisiin tilanteisiin, joissa toimijan asiantuntemus loppuu kesken. Erityisesti taloustieteellisessä, inhimillisen pääoman mittaamiseen keskittyvässä maahanmuuttajatutkimuksessa (esim. Borjas 1994) viitataan usein epämääräisesti kulttuurisiin tekijöihin silloin, kun käytössä olleiden mallien selitysosuudet ovat jääneet alhaisiksi. Näin myös tutkimus on tukenut sitä, että kulttuurista on tullut synonyymi sellaiselle ei-operationalisoitavalle, jonka oletetaan luonnehtivan maahanmuuttajien toiseutta. (Kulttuurikäsitteen kriittistä maahanmuuttajadiskurssissa esim. Necef 1996; 2001; Ålund & Schierup 1991; Vermeulen 2000.)

⁸¹ Tämä selitysten ja toimenpiteiden riittämättömyyden paikkaaminen kulttuurilla heijastuu myös viranomaisten viestittämissä koulutustarpeissa. Pitkäsen ja Koukin (1999, 110-113) keräämistä viranomaisten koulutustoiveista ylivoimaisesti suurin osa kohdistui maahanmuuttajien kulttuuriin.

Universalistiset hyvinvointivaltiot ovat keksineet kulttuurin ongelmaan maahanmuuttajatyössä ratkaisun, joka mahdollistaa sen, että toimenpitein voidaan ottaa hallintaan myös kulttuurista aiheutuvat ongelmat. Virkamiestoiminnassa, erityisesti maahanmuuttajapalveluissa, on paljon tehtäviä, jotka ovat tehtävämäärittelyltään kulttuuritulkausta. Nämä tehtävät on usein lähtökohtaisesti määritelty etnospesifeiksi, ne toisin sanoen on omistettu maahanmuuttajille, joilla on riittävästi suomispesifejä taitoja olakseen luotettavia, mutta heillä on myös *kulttuuri*. Osaamisensa varassa he pystyvät kääntämään mystistä ja selittämätöntä virkamiesten kielelle eli ”riisumaan” maahanmuuttaja-asiakkaan tarpeet kulttuurista, jolloin tarpeet ovat luokiteltavissa ja toimenpiteet voidaan kohdistaa norminmukaisessa järjestyksessä. Kulttuuritulkit mahdollistavat sen, ettei keskiötä edustava virkamies joudu suoraan tekemisiin kaoottisen ja selittämätöntä kulttuuria edustavan kanssa, vaan väliin mahtuu kulttuuritulkin mentävä toimi⁸².

Maahanmuuttajien puutteellisuuden logiikalle vastakkaista diskurssia edustavat suvaitsevaisuuskriitikot, joiden mukaan puutteellisuudesta kärsivät lähinnä suomalaisen työelämän portinvartijat. Suvaitsevaisuuskriitikoiden mukaan työelämän portinvartijoilta puuttuu kykyä ymmärtää ja suvaita maahanmuuttajia. Koska kysymyksessä on, kuten edellisessä tapauksessa, pohjoismaisen läpiorganisoidun hyvinvointivaltion tuottama selitysmalli, ongelma nimetään, tarve tunnistetaan ja osoitetaan ne toimenpiteet, jotka tarvitaan ongelman hoitamiseksi. Puutteen ollessa suvaitsevaisuuden puutetta, toimenpiteet ovat työmarkkinoiden portinvartijoille osoitettava asennekasvatus ja muu monikulttuurisuuskoulutus, jonka tavoitteena on poistaa ongelma eli suvaitsemattomuus ja siitä johtuva maahanmuuttajien syrjintä ja parantaa tätä kautta maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa. Myös tämän suvaitsevaisuuden puutteen hoitamiseksi on osoitettu omat projektinsa ja työntekijänsä, kuten edellisessä tapauksessa.

Vaikka selitysmalleissa toimenpiteiden kohteet ovat erilaiset, toisessa maahanmuuttajien ja toisessa työmarkkinatoimijoiden puutteet, on perusymmärrys problematiikasta yhtenevä: maahanmuuttajien heikko työmarkkina-asema ymmärretään puutetilaksi, joka uhkaa tasa-arvon ideaalia, ja siksi se on hoidettava pois toimenpitein.

Mutta miksi juuri työllistymistä pidetään niin tärkeänä maahanmuuttajien yhteiskunnallisen integraation ja sitä kautta tasa-arvon mittana? Työ on pohjoismaisissa yhteis-

⁸² Tutkimuksessa asioimistulkin roolista maahanmuuttajapalveluissa (Forsander 1996) kävi ilmi, että perinteinen tulkin ammattirooli koettiin maahanmuuttajatyössä liian kapeaksi. Tulkin ammattietiikan mukaanhan tulkki vain tulkaa viestin kieleltä toiselle eikä selitä erikseen kulttuurisia merkityksiä, kuten uskomuksia tai tapoja, jollaista lisäinformaatiota työntekijät kuitenkin kaipasivat. 1990-luvun lopussa maahanmuuttajataustaisten työntekijöiden ammattinimikkeet maahanmuuttajapalveluissa lisääntyivätkin ja tehtäväkuvaukset laajenivat.

kunnissa yksilön arvon mitta ja tulojen ensijaon näyttämö – ei suku, peritty omaisuus tai perheen asema yhteiskunnassa. Ansiotyö on kaikille yhteiskunnan jäsenille, myös maahanmuuttajille, osoitus normin täyttämistä. Tuula Helne (2002, 152) mukaan kysymys on myös ”sekoittamisesta” eli oletuksesta, että erilaisten ihmisten sekoittaminen lisää kanssakäymistä ja johtaa tätä kautta parempaan yhteiskunnalliseen integraatioon. Tavoitteena on läheisempi kontakti keskiluokkaan ja sen normeihin, jota kautta myös syrjäytymisriskiryhmään kuuluvien, ei-normaalien rajoilla häilyvien, normalisointi ja kiinnittäminen yhteiskuntaan onnistuisi. Eli maahanmuuttajien tapauksessa tiiviimpi yhteys suomalaisuuden ideaaliin opettaisi maahanmuuttajatkin työtätekeviksi ja sosiaaliturvalla elämistä vieroksuviksi suomalaisiksi. Työ nähdään suomalaisuuden uusintamisen ytimenä, johon osallistuminen mahdollistaa kontaktin, ja kontaktia pidetään olennaisena, jotta integraatio suomalaisuuden ideaaliin syntyisi (Helne 2002, 152).

Voi kuitenkin kysyä, kuinka keskiluokan normeihin integroivaa on työskentely niissä töissä, joita maahanmuuttajat tämän tutkimuksen perusteella suureksi osaksi tekevät, esimerkiksi työ siivoojana, joka tyypillisesti siivoaa julkiset tilat ja toimistot silloin, kun niissä työskentelevät ja asioivat ihmiset (ne keskiluokan suomalaiset) eivät ole paikalla. Entä sitten työ etnisessä ravintolassa, jossa kontakti keskiluokkaan syntyy vain tarjoilussa, ei keittiöstä käsin? Tai pätkätyössä, jossa työkeikka kestää lyhyemmän aikaa kuin mitä henkilökunnalla menee uuden työkaverinsa nimen opetteluun? Kuinka paljon maahanmuuttajien heikkoa työmarkkina-asemaa koskevassa keskustelussa on kyse aidosta huolesta maahanmuuttajien ja heidän lastensa tulevaisuudesta tilanteessa, jossa merkittävä osa aikuisista elää palkkatyön ulkopuolella? Vai onko huolesta maahanmuuttajien heikosta työmarkkinakiinnittymisestä kysymys siitä, että yhteiskunnan keskiön näkökulmasta maahanmuuttajat pitäisi kiinnittää johonkin luokiteltavaan toimintaan?

Monissa tutkimuksissa on todettu, että maahanmuuttajien työmarkkina-asema on erityisen altis taloudellisten suhdanteiden muutoksille (esim. Borjas 1994; Salt ym. 2000). Työmarkkinoiden portinvartijat asettavat työnhakijoille, myös maahanmuuttajille, vaatimuksia osaamisesta, pääomista tai sosiaalisesta kompetenssista työllistymiskynnyksen ylittämiseksi. Perinteisen markkina-ajattelun mukaan taloudellisen tilanteen heikentyessä työvoiman tarjonta lisääntyy, kysyntä vähenee ja työnantajilla on varaa pitää valintakriteerit tiukalla ja valita parhaiten heidän asettamansa kriteerit täyttävät työnhakijat, kun taas työvoiman tarjonnan vähetessä kriteerit löystyvät. Aiemmin tässä tutkimuksessa on todettu, että toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa, jolloin siirtotyöläisiä rekrytoitiin työvoiman tarvetta tyydyttämään, ei maahanmuuttajille asetettu vaatimuksia sosiaalisesta kompetenssista ja muusta kulttuurisidonnaisesta osaamisesta.

2000-luvun alussa työhön tulevien maahanmuuttajien määrä nousi nopeasti niin Suomessa kuin muullakin Euroopassa (<http://www.mol.fi/tyolupa>; SOPEMI 2001). Kaikki tulijat eivät ole huippuammattilaisia, mutta suoraan ulkomailta rekrytoitava maahanmuuttaja ei ole työnantajan silmissä samalla tavalla puutteellinen kuin Suomesta rekrytoitava. Tämä on paradoksi, koska suoraan ulkomailta rekrytoitavalta puuttuu puutteen logiikan mukaan vielä enemmän kuin maassa-asuvalta maahanmuuttajalta. Työmarkkinoiden portinvartijat korostavat suomalaisen yhteiskunnan ja sen työelämän tuntemusta ja kielitaitoa maahanmuuttajien rekrytoinnin kynnyskysymyksinä (Knocke & Hertzberg 2000; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Jaakkola 2000). Näyttäisikin siltä, että juuri maassa-asuminen ilman työtä voi häivyttää maahanmuuttajan haluttavuuden työmarkkinoilla. Maahanmuuttaja, joka on asunut Suomessa pitempään ilman työtä, voi tulla työmarkkinoille pyrkiessään niin monen toiseuskategorian leimaamaksi, että työllistymisen mahdollisuudet loittonevat.

Työyhteiskunnan laidoille kategorisoitujen, kuten monet maahanmuuttajista ovat, *työmarkkinapuutteiden* ongelmana on se, että kelpoisuuden kriteerit tuntuvat tiukkenevan koko ajan (vrt. Knocke & Herzberg 2000). Tiukkenevat ehdot merkitsevät sitä, että *Suomi-spesifin kompetenssiin* on aina jäljellä matkaa. Työllistymiskriteereissä on usein määrittelemättömien ominaisuuksien ongelma. Kuten aiemmin luvussa 10 kävi ilmi, työnantajat etsivät paitsi ammattilaista myös tyyppiä, joka sopii tehtävään ja työyhteisöön. Näin löysästi määriteltyjen kriteerien ulkopuolelle suljetaan helposti ne yhteiskunnan poikkeavat, jotka eivät täytä keskiverron ideaalia. Knocke ja Herzberg (2000) kuvaavatkin, kuinka ”omituinen” nimi, aksentti tai hiusten väri riittävät sulkemaan monet nuoret maahanmuuttajat heidän tavoittelemiensa työpaikkojen ulkopuolelle.

Tämän tutkimuksen keskeinen tulos on se, että yli puolet kohderyhmään kuuluvista maahanmuuttajista on epävakaassa työmarkkina-asemassa tilanteessa, jossa toimenpiteet, työllisyys, työttömyys ja tulonlähteet vuorottelevat. Kolmannes on marginaaliosassa asemassa työmarkkinoilla ja kiinnittyneenä työllisyyden sijasta pitkittyneeseen työttömyyteen. Aineistoni ei ulotu kuvaamaan sitä, mitä tutkimukseni päähenkilöille tapahtui 1990-luvun viimeisinä ja 2000-luvun ensimmäisinä vuosina. Uskon optimistisesti, että suuri osa niistä, jotka ovat olleet epävakaassa työmarkkina-asemassa ovat onnistuneet vakauttamaan tilannettaan ja ainakin pidentämään ja tihentämään työllisiä jaksoja urallaan. Toisaalta uskon myös, että monille ei ole näin käynyt, vaan he kärsivät pitkittyneestä työttömyydestä, jota hyvät ajat eivät riitä katkaisemaan.

Suurin osa vakaasti tai epävakaasti työllisistä on alttiina taloudellisten suhdanteiden työmarkkinavaikutuksille ja tuotantorakenteen muutoksille – aivan samoin kuin suuri osa työvoimasta. Maahanmuuttajat ovat kuitenkin yliedustettuina niiden joukossa, jotka taloudellisen tilanteen heilahtelujen mukaan pääsevät viimeisinä sisään työpaik-

koihin ja joutuvat niistä ensimmäisinä ulos. He toimivat siis työmarkkinoiden seismografeina. Maahanmuuttajien työmarkkina-asema kertoo siitä, että maahanmuuttajat on tavallaan *suljettu suomalaisen yhteiskunnan laitamille*. He eivät ole täysin sisällä, mutta eivät sen ulkopuolellakaan (vrt. Helne 2002, 177).

Mutta mitä siis puuttuu ja keneltä tilanteessa, jossa suurin osa maahanmuuttajista roikkuu työmarkkinoiden reunamilla? Tutkimuksen tulokset kertovat, että portinvartijoiden luottamus maahanmuuttajien osaamiseen ja ominaisuuksiin auttaa osan maahanmuuttajista työllistymiskynnyksen yli. Luottamuksen ehdot ovat tällä hetkellä tiukat ja torjunta käännetään muotoon, joka edellyttää maahanmuuttajalta jatkuvasti lisää satsauksia suomalaisuuteen: ennen kaikkea kielitaitoon mutta myös suomalaiseen koulutukseen ja työkokemukseen. Ongelmaksi muodostuikin, kuten myös Outi Lepola (2000; myös Paananen 1999) tutkimuksensa yhteenvetona esittää, itse suomalaisuuden käsitteen eksklusiivisuus. Suomalaiseksi on vaikea muuttua. Kansalaisuuslainsäädäntö mahdollistaa juridisen suomalaisuuden, mutta sosiaaliset käytänteet ja arjen instituutiot – työmarkkinat mukaan lukien – ylläpitävät ja uusintavat eroa passin väriä kysymättä.

Kategoriasta *maahanmuuttaja* on muodostunut vastakohta kategorialle *suomalainen* tavalla, jossa toinen määrittyy toisen kautta ja jolloin niiden yhtäaikainen olemassaolo samassa yksilössä muodostuu toisen poissulkeväksi. Jos subjektiivisen samastumisen vapaus näin ohitetaan, muodostuu ulkoisesta identiteetin määrittelystä hallinnan ja vallankäytön muoto. Lepola (2000, 383-385) peräänkuuluttaa suomalaisuuden käsitteen laventamista käsittelemään myös muut kuin etnisesti suomalaiset eli myös ne, jotka elävät ja toimivat Suomessa ja haluavat lukeutua suomalaisuuden piiriin syntyperästä huolimatta. Näin suomalaisuuden laajentaminen inklusiivisemmäksi ei vaatisi uusia käsitteitä, kuten *suomenmaalaiset* tai *uussuomalaiset*, jotta se sulkisi sisälleen etnisesti suomalaisten lisäksi muutenkin kuin syntymän kautta suomalaisiksi tulleet (Lepola 2000, 385). Uusien käsitteiden ongelmana on aina se, että ne merkitykset, joista uusilla käsitteillä on tahdottu päästä eroon, ikään kuin seuraavat mukana, mikäli yhteiskunnallinen todellisuus, joita käsitteet kuvaavat, ei samalla muutu.

Tutkimukseni johtopäätökset ovat johtaneet samaan pisteeseen, mihin maahanmuuttajia koskevalla tutkimuksella ja puheella on taipumus kääntyä: puheeksi suomalaisuudesta. Tämä osoittaa sen, että tutkimus maahanmuuttajista on ennen kaikkea tutkimusta suomalaisesta yhteiskunnasta ja siitä, mitkä edellytykset yhteiskunnalla on kantaa muutosta.

Lähteet

- Aallas, Esa (1997) Salailtua ulkomaalaispolitiikkaa: YYA-pimeästä hämärän EU:n rajamaille. Teoksessa Timo A. Järvinen & Antti Kortelainen (toim.) Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa. Helsinki: Edita. 113-116.
- Aho, Simo & Nätti, Jouko & Suikkanen, Asko (1996) Työvoimakoulutuksen ja tuki-työllistämisen vaikuttavuus 1988-1992. Työpoliittinen tutkimus 144. Helsinki: Työministeriö.
- Alasuutari, Pertti (1993) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Alitolppa-Niitamo, Anne (1994) Somalipakolaiset Helsingissä. Sosiaaliset verkostot ja klaanijäsenyyden merkitys. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Alitolppa-Niitamo, Anne (2001a) Portrait of Somali Integration and Diasporic Consciousness in Finland. Teoksessa Elzbieta M. Gozdiak & Dianna J. Shandy (toim.) Rethinking Refuge and Displacement. Selected Papers on Refugees and Immigrants Volume VIII. American Anthropological Association. 43-65.
- Alitolppa-Niitamo, Anne (2001b) Liminalities: expanding and constraining the options of Somali youth in the Helsinki metropolitan area. Teoksessa Ismo Söderling (toim.) Yearbook of population research in Finland XXXV11. Helsinki: The Population Research Institute. 126-147.
- Alitolppa-Niitamo, Anne (2002) The generation in-between: Somali youth and schooling in metropolitan Helsinki. Intercultural Education Vol. 13:3. 275-290.
- Alitolppa-Niitamo, Anne & Ali, Abdullahi A. (2001) Somalidiaspora Suomessa - muutoksia, haasteita ja haaveita. Teoksessa Annika Forsander & Elina Ekholm & Petri Hautaniemi ym. Monietnisyyden, yhteiskunta ja työ. Helsinki: Palmenia-kustannus. 134-148.
- Ali-Yrkkö, Jyrki & Koivisto, Jussi V. Lampinen, Matti & Ylä-Anttila, Pekka (2000) Suomalaisyriyten kansainvälistyminen. Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim.) Aukeavat ovet - kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Helsinki: WSOY. 85-115.
- Alkula, Tapani & Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1994) Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Porvoo: WSOY.
- Apo, Satu (2001) Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholi-ajatteluun ja -kulttuuriin. Helsinki: SKS.
- Aronsson, Gunnar (1995) Arbetsmarknadens ökända fenomen. Invandrare & Minoriteter 1-2.
- Askelo, Sini (2000) Ulkomaalaisten elämää Helsingissä. Tilastoja 2000:22. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Back, Les (1996) New ethnicities and urban culture. Racism and multiculturalism in young lives. London: UCL Press Ltd.
- Bager, Torben (1998) Migrants as Carriers of Institutional and Organisational Forms: a Challenge to Our Understanding of National Business Systems and the Globalisation Process. Paper to 14th EGOS Colloquium, Maastricht, the Netherlands, 9-11 July 1998.
- Bager, Torben & Rezaei, Shahamak (2001) Immigrant businesses in Denmark: Captured in marginal business fields? Centre for Small Business Research – CESFO. Working

- Paper 2001/1, University of Southern Denmark.
- Bauer, Thomas & Zimmerman, Klaus F. (1998) Occupational mobility of Ethnic Migrants. Research on Immigration and Integration in the Metropolis. Working Paper Series 98-11. Vancouver: Vancouver Centre of Excellence
- Beck, Ulrich (1999) Työyhteiskunnan tuolle puolen. *Janus* 7. 257-266.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1996) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino.
- Beenstock, Michael & Chiswick, Barry R. & Repetto, Gaston L. (2001) The Effect of Linguistic Distance and Country of Origin on Immigrant Language Skills: Application to Israel. *International Migration*, Vol. 39 (3). 33-49.
- Berg, Berit (1995) Immigrants in Norwegian Labour Market: A Meeting of Different Traditions and Concepts of Work. Teoksessa Jan Hjarnø (toim.) *Multiculturalism in the Nordic Societies. Proceedings of the 9th Nordic Seminar for Researchers on Migration and Ethnic Relations. Final Report*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers. 185-198.
- Berg, Berit (1998) *Innvandrere på arbeidsmarkedet: Høy terskel, lavt under taket!* Trondheim: SINTEF IFIM
- Berger, Suzanne & Piore, Michael P. (1980) *Dualism and Discontinuity in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, John W. & Poortinga, Ype H. & Segall Marshall H. & Dasen, Pierre R. (1992) *Cross-cultural psychology. Research and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, John W. (1992) Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration Quarterly Review*, Vol. 30 (2). 69-84.
- Bevelander, Pieter & Scott, Kirk (1996) The Employment and Income Performance of Immigrants in Sweden, 1970-1990. Teoksessa Jarl Lindgren (toim.) *Yearbook of Population Research in Finland 1996*. Helsinki: The Population Research Institute. 157-172.
- Bian, Yanjie (1997) Bringing Strong Ties Back in: Indirect Ties, Network Bridges, and Job Searches in China. *American Sociological Review*, Vol. 62. 366-385.
- Bjertnes, Marte Kristine (2001) Når ordene teller. *Samfunnsspeilet. Tidsskrift for levekår og livstil. Temanummer om innvanderrelatert statistikk*. 15-20.
- Blomberg-Kroll, Helena (1999) Kosta vad det kosta vill? Attitydmönster och attitydförändringar hos befolkning och eliter beträffande välfärdsservicen i nedskärningarnas tid. *Institutionen för socialpolitik. Åbo: Åbo Akademi*.
- Bonacich, Edna (1993) Asian and Latino Immigrants in the Los Angeles Garment industry: An exploration of the Relationship between Capitalism and Racial Oppression. Teoksessa Ivan Light & Parminder Bhachu (toim.) *Immigration and entrepreneurship: culture, capital and ethnic networks*. New Brunswick: Transaction Publishers. 51-73.
- Borgegård, Lars-Erik & Håkansson, Johan & Müller, Dieter K. (1996). Changing Residential Patterns of Immigrants - The Case of Sweden 1973-1992. Jarl Lindgren (ed.) *Yearbook of Population Research in Finland XXXIII*. 173-183.
- Borjas, George J. (1994) The Economics of Immigration. *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXII. 1667-1717.

- Bourdieu, Pierre (1990) *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Brannen, Julia (1992) Combining qualitative and quantitative approaches: an overview. Teoksessa Brannen, Julia (toim.) *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*. Aldershot: Avebury. 3-37.
- Breton, Raymond & Isajiw, Wsevolod & Kalbach, Warren E. & Reitz, Jeffrey (1990) *Ethnic Identity and Equality: Varieties of Experience in a Canadian City*. Toronto: University of Toronto Press.
- Broomé, Per & Bäcklund, Ann-Katrin & Lundh, Christer & Ohlsson, Rolf (1996) *Varför sitter "brassen" på bänken? Eller varför har invandrarna så svårt att få jobb?* Stockholm: SNS Förlag.
- Bryman, Alan (1992) Quantitative and qualitative research: further reflections on their integration. Teoksessa Brannen, Julia (toim.) *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*. Aldershot: Avebury. 57-78.
- Burgers, Jack & Engbersen, Godfried (1995) Globalisation, migration and undocumented immigrants. *New Community* 22 (4), 619-635.
- Bäck, Henry & Soininen, Maritta (1998) *Den kommunala invandrapolitiken – arenor, aktörer och barriärer*. Stockholm: SNS Förlag.
- Böckerman, Petri & Kiander, Jaakko (2000) Globalisaatio ja hyvinvointivaltio. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 3/2000. 390-397.
- Caglar, Ayse S. 1995. McDöner: Döner kebab and the social positioning struggle of German Turks. Teoksessa Janeen A. Costa, & Gary J. Bamossy. 1995. *Marketing in a Multicultural World. Ethnicity, Nationalism, and Cultural Identity*. Thousand Oaks: Sage. 209-230.
- Carmon, Naomi (1996) Immigration and Integration in Post-industrial Societies: Quantitative and Qualitative Analyses. In Naomi Carmon (ed.) *Immigration and Integration in Post-Industrial Societies*. London: MacMillan. 13-29.
- Castrén, Anna-Maija (2001) *Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa. Elämänpiirit ja yhteiskunta opettajien sosiaalisissa verkostoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Chan, Kwok Bun & Christie, Kenneth (1995) Past, Present and Future: the Indochinese Refugee Experience Twenty Years Later. *Journal of Refugee Studies* Vol 8, No 1. 75-94.
- Chiswick, Barry (1978) The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men. *Journal of political Economy*. 86(5). 897-921.
- Chiswick, Barry R. (1998) Hebrew language usage: Determinants and effects on earnings among immigrants in Israel. *Journal of Population Economics* 11. 253-271.
- Chiswick, Barry R. & Miller, Paul W. (2000) *A Model of Destination Language Acquisition: Application to Male Immigrants in Canada*. Research on Immigration and Integration in the Metropolis. Working Paper Series. Vancouver: Vancouver Centre of Excellence.
- Clifford, James (1997) *Diasporas*. Teoksessa Monserrat Guibernau and John Rex (toim.) *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press. 283-290.
- Cohen, Robin (1997) *Global Diasporas. An Introduction*. London: UCL Press.

- Coleman, James S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *AJS* Volume 94 Supplement. S95-S120.
- Coleman, David & Wadensjö, Eskil (1999) Immigration to Denmark. International and national perspectives. Aarhus: Aarhus University Press.
- Colletta, Nat J. & Cullen, Michelle L. (2000) Violent Conflict and the Transformation of Social Capital. Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia. Washington: The World Bank.
- Crawley, Heaven (1999) Women and Refugee Status: Beyond Public/Private Dichotomy in UK Asylum Policy. Teoksessa Doreen Indra (toim.) *Engendering Forced Migration. Theory and Practice*. New York: Berghahn Books. 308-333.
- Crawley, Heaven (1997) *Women As Asylum Seekers: A Legal Handbook*. London: Immigration Law Practitioners' Association (ILPA).
- Cross, Malcolm & Waldinger, Roger (1999) Economic integration and labour market change. Teoksessa Jan Hjarnø (toim.) *From Metropolis to Cosmopolis. Proceedings of the Second International Metropolis Conference*. Copenhagen, September 25-27, 1997. Esbjerg: South Jutland University Press. 29-93.
- D'Andrade, Roy & Strauss, Claudia (toim.) (1992) *Human motives and cultural models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dean, Hartley & Taylor-Gooby, Peter (1992) *Dependency culture: the culture of a myth*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Dietz, Barbara (1999) *Ethnic German Immigration from Eastern Europe and the Former Soviet Union to Germany: the Effects of Migrant Networks*. IZA Discussion Paper No. 68. Bonn: IZA.
- van Dijk, Teun A. (1980) *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dingu-Kyrklund, Elena (2001) *Citizenship Rights for Aliens in Sweden*. Teoksessa Atsushi Kondo (toim.) *Citizenship in a Global world. Comparing Citizenship Rights for Aliens*. Hampshire: Palgrave. 47-70.
- Djuve, Anne Britt & Hagen, Kåre (1995) "Skaff meg en jobb!" *Levekår blant flyktninger i Oslo*. Fafo-rapport 184. Oslo: Falch.
- Driedger, Leo (1989) *The Ethnic Factor. Identity in Diversity*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson Ltd.
- Dustmann, Christian & Fabbri, Francesca (2000) *Language Proficiency and Labour Market Performance of Immigrants in the UK*. Discussion Paper No. 156. Bonn: IZA.
- Edelsward, Lisa-Marlene (1991) *Sauna as symbol: society and culture in Finland*. New York: Peter Lang Pub.
- Ekberg, Jan & Gustafsson, Björn (1995) *Invandrare på arbetsmarknaden*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ekholm, Elina (1994) *Syrjäytyä vai selviytyä - pakolaisten elämää Suomessa*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 9. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Ekholm, Elina (1999) (toim.) *Monikulttuurisia yrittäjiä. Kokemuksia maahanmuuttajien osuuskunnista*. Helsingin yliopiston Vantaan täydennyskoulutuslaitoksen julkaisuja 21. Vantaa: Helsingin yliopiston Vantaan täydennyskoulutuslaitos.

- Espenshade, Thomas J. & Usdansky, Margaret L. & Chung, Chang Y. (2001) Employment and earnings of foreign-born scientists and engineers. *Population Research and Policy Review* vol. 20. 81-105.
- Espenshade, Thomas J. & Fu, Haishan (1997) An analysis of English-Language Proficiency among U.S. Immigrants. *American Sociological Review*, Vol. 62. 288-305.
- Esping-Anderssen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Anderssen, Gösta (1996) *Welfare States Without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familianism in Continental European Social Policy*. Teoksessa Gösta Esping-Anderssen (toim.) *Welfare States in Transition. National Adaptations in Global Economies*. 66-87.
- Essed, Philomena (1993) *The Politics of Marginal Inclusion: Racism in an Organisational Context*. Teoksessa John Wrench, & John Solomos (toim.) *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg. 143-156.
- European Social Statistics. Migration (2000) Luxembourg: Eurostat.
- Ezzy, Douglas (1993) Unemployment and Mental Health: A Critical Review. *Social Science & Medicine*. Vol. 37, No. 1. 41-52.
- Faist, Thomas (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Feuchtwang, Stephan (1982) Occupational Ghettos. *Economy and Society*. Vol 11. No 3. 251-291.
- Fischer, Peter A. & Malmberg, Gunnar (1997) Immobility in Sweden: Are those born in the Baltic countries less mobile than those born in Sweden or Finland? Teoksessa Ismo Söderling (toim.) *Yearbook of Population Research in Finland XXXIV*. 71-86.
- Fischer, Peter A. & Malmberg, Gunnar (1998) Performance, Mobility and Insider Advantages. Eastern Europeans and other Immigrants in the Swedish Labour Market. *Kulturgeografisk arbetsrapport*. Umeå: Kulturgeografiska institutionen, Umeå universitet.
- Fleras, Augie & Elliot, Jean Leonard (1992) *Multiculturalism in Canada. The Challenge of Diverisity*. Scarborough: Nelson Canada.
- Flodgaard, Palle & Möller-Hansen, Torben & Aagaard, Sune (2000) *Dansk nok? De nye danskere - integration og arbejdsmarked*. København: Høst & Søn's Forlag.
- Forma, Pauli (1998) *Mielipiteiden muutos ja pysyvyys. Suomalaisen mielipiteet hyvinvointivaltiosta, sosiaaliturvasta ja hyvinvointipalveluista vuosina 1992 ja 1996*. Raportteja 222. Helsinki: Stakes.
- Forma, Pauli (1999) *Mureneeko solidaarisuus, polarisoituuko yhteiskunta? Hyvä- ja huono-osaisten sosiaaliturvaa ja hyvinvointivaltiota koskevat mielipiteet 1990-luvun Suomessa*. *Yhteiskuntapolitiikka* 64(1999). 3- 19.
- Forsander, Annika (1996) *Asioimistulkin monet roolit. Tutkimus työntekijöiden asenteista asioimistulkkauspalveluita kohtaan*. Moniste 18. Helsinki: Edita.
- Forsander, Annika (2000a) *Työvoiman tarve ja maahanmuuttopolitiikka - onko maahanmuuttajien osaaminen vastaus työvoiman kysyntään?* Teoksessa M-L. Trux (toim.): *Aukeavat ovet – kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä*. Helsinki: WSOY. 143-202.

- Forsander, Annika (2000b) Tilastot maahanmuuttajien kuvaajina. Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim.) *Aukeavat ovet – kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä*. Helsinki: WSOY. 335-341.
- Forsander, Annika & Ekholm, Elina & Saleh, Raya (1994) *Monietninen työ - haaste ammattitaidolle*. Täydennyskoulutusjulkaisuja 9. Helsinki: Helsingin yliopisto Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Forsander, Annika & Alitolppa-Niitamo, Anne (2000) *Maahanmuuttajien työllistyminen ja työhallinto – keitä, miten ja minne?* Työhallinnon julkaisu 242. Helsinki: Työministeriö. Verkossa: <http://www.mol.fi/migration/wraportitSivu8.html>
- Forsander, Annika & Ekholm, Elina (2001) *Etniset ryhmät Suomessa*. Teoksessa Annika Forsander & Elina Ekholm & Petri Hautaniemi (toim.) *Monietnisyyden yhteiskunta ja työ*. Helsinki: Palmenia-kustannus. 83-113.
- Friedberg, Rachel M. (2000) *You Can't Take It with You? Immigrant Assimilation and the Portability of Human Capital*. *Journal of Labor Economics*, Vol. 18, No. 2. 221-252.
- Fukuyama, Francis (1995) *Trust. The Social Virtues and The Creation of Prosperity*. New York: Simon & Schuster.
- Gibson-Graham, J.K & Resnick Stephen A. & Wolff Richard D. (2000) (eds.) *Class and Its Others*. University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1998) *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (2000) *The Future of the Third Way*. Presentation in The 12th Annual Meeting on Socio-Economics, London School of Economics 7.7.2000.
- Giddens, Anthony (2001) *Sociology*. 4th edition. Cambridge: Polity Press.
- Gilroy, Paul (1987) *There Ain't No Black in Union Jack*. London: Hutchinson.
- Glazer, Nathan (1997) *We Are All Multiculturalists Now*. Cambridge: Harvard University Press.
- Glazer, Nathan & Moynihan, Daniel (1975). Introduction. Teoksessa Nathan Glazer & Daniel Moynihan (toim.) *Ethnicity. Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. 1-26.
- Glorieux, Ignace (1999) *Paid work: a crucial link between individuals and society? Some conclusions on the meaning of work in social integration*. Teoksessa Paul Littlewood (toim.) *Social exclusion in Europe. Problems and paradigms*. Aldershot: Ashgate. 67-87.
- Gordon, Milton (1964) *Assimilation in American life*. New York: Oxford University Press.
- Graham, Mark (1999) *Classifications, Persons and Policies: Refugees and Swedish Welfare Bureaucracy*. Stockholm: Stockholm University, Department of Social Anthropology.
- Granovetter, Mark (1973) *The Strength of Weak Ties*. *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6. 1360-1380.
- Granovetter, Mark (1982) *The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited*. Teoksessa Peter V. Marsden & Nan Lin (toim.) *Social structure and network analysis*. London: Sage publications. 105-130.

- Granovetter, Mark (1995) *The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs*. Teoksessa Alejandro Portes (toim.) *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation. 128-165.
- Grint, Keith (1991) *The Sociology of Work. An Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Grönfors, Martti (1997) *Romanien sosiaalinen organisaatio ja ammattirakenne*. Teoksessa Juha Pentikäinen & Marja Hiltunen (toim.) *Suomen kulttuurivähemmistöt. Suomen Unesco toimikunnan julkaisuja No 72*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Gustafsson, Björn & Österberg, Torun (2000) *Immigrants and the Public Sector Budget – Accounting Exercises for Sweden*. Teoksessa Torun Österberg (toim.), *Economic Perspectives on Immigrants and Intergenerational Transmissions*. Ekonomiska studier, utgivna av nationalekonomiska institutionen, 102. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitetet. 19-41.
- Haapakorpi, Arja (1994) *Akateemisten työurat*. Helsingin yliopisto. Opintoasiain julkaisuja 7. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hagan, Jacqueline (1998) *Social networks, gender, and immigrant incorporation: resources and constraints*. *American Sociological Review* 63 (1). 55-67.
- Halén, Harry (1991) *Suomen tataarivähemmistön kielellisestä sopeutumisesta*. Teoksessa Leif Nyholm (toim.) *Språkmöte i Finland. Invandring och språklig anpassning på 1800-talet. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B:14*. Helsingfors: Helsingfors universitet. 73-85.
- Hammar, Tomas (1986) *Citizenship: Membership of a Nation and of a State*. *International Migration*, Vol. 24. Dec. 735-747.
- Hammar, Tomas (1990) *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Aldershot: Avebury.
- Hammarstedt, Mats (2000) *The Receipt of Transfer Payments by Immigrants in Sweden*. *International Migration* Vol. 38 (2). 239-266.
- Hansen, Jörgen & Lofstrom, Magnus (1999) *Immigrant Assimilation and Welfare Participation: Do Immigrants Assimilate Into or Out-of-Welfare?* Working Paper Series. Vancouver: Vancouver Centre of Excellence.
- Hansen, Jörgen (2000) *The Duration of Immigrants' Unemployment Spells: Evidence from Sweden*. Discussion Paper No. 155. Bonn: IZA
- Haralambos, Michael & Holborn, Martin (1992) *Sociology. Themes and perspectives*. Third edition. London: Collins Educational.
- Harviainen, Tapani (1991) *Jiddiisiä ja venäjää, ruotsia ja suomea – juutalaiset Suomessa*. Teoksessa Leif Nyholm (toim.) *Språkmöte i Finland. Invandring och språklig anpassning på 1800-talet. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B:14*. Helsingfors: Helsingfors universitet. 57-72.
- Hedin, Gunnar (2001) *Utländsk bakgrund ger sent inträde i arbetslivet*. *Välfärdsbulletinen* Nr. 3. 20-21.
- Heikkilä, Tarja (1998) *Tilastollinen tutkimus*. Helsinki: Edita.
- Helander, Johannes (1991) *Suomen saamelaisväestö ja heidän elinkeinonsa*. *Diedut* 2. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.

- Helander, Mika (1999a) ”...men ändå är Sverige där”. Tvåspråkiga individer som diffusionsagenter i innovationsspridningen mellan Finland och Sverige. Skrifter 10. Helsingfors: Forskningsinstitutet, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.
- Helander, Mika (1999b) Publications on Ethnic Relations in Finland 1991-1996. SSKH Rapporter och diskussionsinlägg. Helsinki: SSKH.
- Helander, Voitto (1998) Kolmas sektori. Helsinki: Gaudeamus.
- Hellsten, Katri (1998) Sosiaalisen pääoman käsitteestä. Teoksessa Jouko Kajanoja & Jussi Simpura (toim.) Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa. VATT-julkaisuja 24. Helsinki: VATT. 29-35.
- Helne, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- Herring, Cedric & Collins, Sharon M. (1995) Retreat from Equal Opportunity? The Case of Affirmative Action. Teoksessa Michael Peter Smith & Joe R. Feagin (toim.) The Bubbling Cauldron. Race, ethnicity and the Urban Crisis. Minneapolis: University of Minnesota Press. 163-181.
- Hiebert, Daniel (1997) The Color of Work: Labour Market Segmentation in Montréal, Toronto and Vancouver. Research on Immigration and integration in the Metropolis. Working Paper Series No 97-02. Vancouver: Vancouver Centre of Excellence.
- Hietala, Kari (1992) Maahanmuuton vaikutukset. Työpoliittinen tutkimus 36. Helsinki: Työministeriö.
- Hirstiö-Snellman, Paula (1994) Maahanmuuttajat Helsingin seudulla. Islamilaisista maista ja entisestä Neuvostoliitosta muuttaneiden selviytyminen. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1994:9. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Hjarnø, Jan (1996) International Migration, Fertility, Lifestyles and Social Structure. Teoksessa Jarl Lindgren (toim.) Yearbook of Population Research in Finland XXXIII. 119-135.
- Hjarnø, Jan (1997) Identity and Integration in the Educational System. Migration 32. 55-78.
- Hjarnø, Jan (2000) Invandrere som selvhvervendre – en sammenlignende analyse af udbredelsen af selverhverv hos danske pakistanere, tyrkere og eksjugoslavere. Dansk Sociologi 3/2000. 93-111.
- Hjerppe, Reino (1998a) Sosiaalinen pääoma taloudellisena ilmiönä. Teoksessa Jouko Kajanoja & Jussi Simpura (toim.) Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa. Helsinki: VATT. 13-28.
- Hjerppe, Reino (1998b) Social capital and economic growth. VATT-discussion papers 183. Helsinki: VATT.
- Hoikkala, Tommi & Roos J.P. (2000) Onko 2000-luku elämänpolitiikan vuosituhat? Teoksessa Tommi Hoikkala & J.P. Roos (toim.) 2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhatvuosien vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus. 9-31.
- Holland, Dorothy & Quinn, Naomi (toim.) (1987) Cultural Models in Language and Thought. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holzer, Harry J. (1996) What employers want. Job prospects for less-educated workers. New York: Russell Sage Foundation.
- Hondagneu-Sotelo, Pierrette (2001) Doméstica. Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence. Berkeley: University of California Press.

- Husted, Leif & Skyt Nielsen, Helena & Rosholm, Michael & Smith, Nina (2000) Employment and Wage Assimilation of Male First Generation Immigrants in Denmark. Discussion Paper No. 101. Bonn: IZA.
- Huttunen, Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huuhka, Minna & Lahelma, Eero & Manderbacka, Kristiina & Mattila, Virpi & Karisto, Antti & Rahkonen, Ossi (1996) Terveystila ja sosiaalinen murros. Vuosien 1986 ja 1994 elinolotutkimukset. Elinolot 1996:2. Helsinki: Tilastokeskus.
- Ilmonen, Kaj (2000) Sosiaalinen pääoma: käsite ja sen ongelmallisuus. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Jyväskylä: SoPhi. 9-38.
- Jaakkola, Magdalena (1989) Suomalaisten suhtautuminen ulkomaalaisiin ja ulkomaalaispolitiikkaan. Siirtolaisuustutkimuksia 21. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Jaakkola, Magdalena (1991) Suomen ulkomaalaiset: perhe, työ ja tulot. Työpoliittinen tutkimus 15. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Jaakkola, Magdalena (1995) Suomalaisten kiristyvät ulkomaalaisasenteet. Työpoliittinen tutkimus 101. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Jaakkola, Magdalena (1999) Maahanmuutto ja etniset asenteet. Työpoliittinen tutkimus 213. Helsinki: Edita.
- Jaakkola, Timo (2000) Maahanmuuttajat ja etniset vähemmistöt työhönotossa ja työelämässä. Työpoliittinen tutkimus 218. Helsinki: Työministeriö.
- Jahoda, Marie & Lazarsfeld, Paul F. & Zeisel Hans (1971 [1933]) Marienthal. The Sociography of an unemployed community. Chicago: Aldine.
- Jasinskaja-Lahti, Inga & Liebkind, Karmela (1997) Maahanmuuttajien sopeutuminen pääkaupunkiseudulla. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus 9
- Jeppesen, Kirsten Just (1990) Young Second Generation Immigrants in Denmark. An investigation of young people from Yugoslavia, Turkey and Pakistan who have resided in Denmark for at least 10 years. Booklet No. 32. Copenhagen: Social forsknings instituttet.
- Jokimäki, Leena (1998) Pitkäaikaistyöttömyyden vähentämiseksi suunnatut erityistoimenpiteet ja niiden vaikuttavuus pääkaupunkiseudulla vuonna 1996. Työpoliittinen tutkimus 190. Helsinki: Työministeriö.
- Jolkkonen, Arja & Koistinen, Pertti (2001) Pätkätyö – askel vai este pysyvään työllisyyteen? Kansantaloudellinen aikakauskirja 4/2001. 556-572.
- Jolkkonen, Arja & Koistinen, Pertti & Kurvinen, Arja (1991) Naisen paikka. Rakennemuutos, paikalliset työmarkkinat ja naiset. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Joly, Danièle (2000) Some Structural Effects of Migration on Receiving and Sending Countries. International Migration, Vol. 38 (5). 25-38.
- Joronen, Tuula (1997) Afrikkalaisten maahanmuuttajien työllistymispolut. Teoksessa Schulman, Harry & Kanninen, Vesa (toim.) Sovussa vai syrjässä? Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin. Tutkimuksia 12. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. 59-92.
- Joronen, Tuula (2002) Immigrant entrepreneurship in Finland in the 1990s. In Annika Forsander (ed.) Immigration and Economy in the Globalization Process. The Case of Finland. Sitra Report series 20. Helsinki: Sitra. 119-174.

- Joronen, Tuula & Ali, Abdullahi A. (2000) Maahanmuuttajien yritystoiminta Suomessa 1990-luvulla. Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim.) Aukeavat ovet - kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Helsinki: WSOY. 204-259.
- Joronen, Tuula & Salmenkangas, Mai & Ali, Abdullahi A. (2000) Maahanmuuttajien yrittäjyys Helsingin seudulla. Tutkimuksia 2000:2. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Joronen, Tuula & Pajarinen, Mika & Ylä-Anttila, Pekka (2000) Hansakaupasta hampurilaisketjuihin - historiallinen katsaus. Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim.) Aukeavat ovet - kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Helsinki: WSOY. 117-142.
- Julkunen, Raija (1993) Hyvinvointivaltion ajatusmuoto ja sosiologiset kehykset. Teoksessa Päivi Korvajärvi & Ritva Nätkin & Antti Saloniemi (toim.) Tieteen huolet, arjen ihmeet. Tampere: Vastapaino, 256-268.
- Julkunen, Raija (2001a) Hyvinvointiyhteiskunta – mikä se on ja mihin se kannustaa. Kansantaloudellinen aikakauskirja 2/2001. 200 – 205.
- Julkunen, Raija (2001b) Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1994) Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon? Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1995) Muuttuvat työajat ja työsuhteet. Työministeriön työaikamuotojen tutkimus- ja kehittämisprojektin I vaihe. Työpoliittinen tutkimus Nro 104. Työministeriö: Helsinki.
- Juntunen, Marko (1999) Marokkolaisten nuorten miesten käsityksiä siirtolaisuudesta ja mieheydestä. Teoksessa: Tuula Sakaraho & Heikki Pesonen (toim.) Muslimit Suomessa. Helsinki: Yliopistopaino. 214-238.
- Järjestöjen kannanotto ulkomaalaislain kokonaisuudistuksesta 27.9.2001.
- Kajanoja, Jouko (1998) Sosiaalisen pääoman lyhyt historia. Teoksessa Jouko Kajanoja & Jussi Simpura (toim.) Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa. Helsinki: VATT. 37-45
- Kamali, Masoud (2001) Segregation og udelukkelse – invandrerkultur og andre etnocentriske konstruktioner i den svenske invandrerdebat. I Peter Seeberg (red.) Ubekvemme udfordninger. Aktuelle tendenser i den danske og europæiske invandrerdiskussion. Odense: Odense Universitetsforlag. 113-140.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (1996) Eri menetelmät – eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus. Teoksessa Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio (toim.) Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Helsinki: Stakes. 11-67.
- Kantola, Anu (2002) Markkinavoimat ja Managerikuri. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä. Helsinki: Pallas.
- Karisto, Antti (1996) Pirstoutuvan elämän politiikka. Janus 3/1996. 242-259.
- Kasvio, Antti (1994) Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Helsinki: Gaudeamus.
- Kaunismaa, Pekka (2000) Yhdistyselämä ja sosiaalinen pääoma. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Jyväskylä: SoPhi. 119-143.

- Kauppinen, Timo M. (2000a) Maahanmuuttajien segregatio pääkaupunkiseudulla 1990-luvun lopussa. Segregation av invandrare i huvudstadsregionen i slutet av 1990-talet. Kvartti 3/00. 39-49.
- Kauppinen, Timo M. (2000b) Julkisen asuntosektorin rooli etnisten vähemmistöjen sijoittumisessa. Yhteiskuntasuunnittelu 2000:4. 8-21.
- Keinänen, Päivi (1998) Työn luokitus työnä. Teoksessa Seppo Paananen & Anneli Juntto & Hannele Sauli (toim.) Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt. Tampere: Vastapaino. 43-58.
- Keister, Lisa A. (2001) Exchange Structures in Transition: Lending and Trade Relations In Chinese Business Groups. *American Sociological Review*, Vol 66. 336-360.
- Kelly, M. Patricia Fernández (1995) Social and Cultural Capital in the Urban Ghetto: Implications for the Economic Sociology of Immigration. In Alejandro Portes (ed.) *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation. 213-247.
- Khadria, Binod (2001) Shifting Paradigms of Globalization: The Twenty-first Century Transition towards Generics in Skilled Migration from India. *International Migration*, Vol. 39 (5). 45-69.
- Kiintiöpakolaisten vastaanotto (2001). Julkaisematon käsikirjoitus. Helsinki: Työministeriö.
- Kjelsrud, Morten & Sivertsen, Jan Erik (1998) The labour market. In Eivind Lofthus (ed.) *Immigrants in Norway. A summary of findings. Statistical Analyses*. Oslo: Statistics Norway. 27-33.
- Kleemola, Maija (1998) Tietosuojavaatimukset henkilörekistereihin perustuvissa tiedeellisissä tutkimuksissa. Teoksessa Tapani Valkonen & Seppo Koskinen & Tuija Martelin (toim.) *Rekisteriaineistot yhteiskunta- ja terveystutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus. 21-38.
- Knocke, Wuokko (1991) Women Immigrants – What is the ”Problem”? *Economic and Industrial Democracy*. Vol 12. 469-486.
- Knocke, Wuokko (1993a) Sukupuoli, etnisyys ja tekninen kehitys. Teoksessa Korva-järvi, Päivi & Nätkin, Ritva & Saloniemi, Antti (toim.) *Tieteen huolet, arjen ihmeet*. Tampere: Vastapaino. 70-91.
- Knocke, Wuokko (1993b) Kön, etnicitet och teknisk utveckling. Teoksessa Carl-Ulrik Schierup & Sven Paulson (toim.) *Arbetets etniska delning. Studier från en svensk fabrik*. Stockholm: Carlssons förlag. 81-105.
- Knocke, Wuokko (1999) The Labour Market for Immigrant Women in Sweden: Marginalised Women in Low-valued Jobs. Teoksessa John Wrench & Andrea Rea & Nouria Ouali (toim.) *Migrants, Ethnic Minorities and the Labour Market. Integration and Exclusion in Europe*. London: McMillan. 108-131.
- Knocke, Wuokko & Herzberg, Fredrik (2000) *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*. Stockholm: Svartvitts förlag.
- Koistinen, Leena (1997) Polkuja perille. Turun seudun maahanmuuttajien työvoimapaalvelut ja työllistyminen 1994-1996. Työhallinnon julkaisu 175. Helsinki: Työministeriö.
- Komission tiedonanto neuvostolle ja Euroopan parlamentille (2000) Yhteisön maahanmuuttopolitiikka. Bryssel 22.11.2000. KOM(2000) 757 lopullinen.

- Kontula, Osmo & Viinamäki, Heimo & Koskela, Kaj (1998) *Köyhiä ja kipeitä. Taloudellisen laman terveysvaikutuksia 1990-luvulla*. Julkaisusarja D34. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto.
- van Kooten, Gerrit (1999) *Social exclusion and the flexibility of labour. A theoretical exploration*. Teoksessa Paul Littlewood (toim.) *Social exclusion in Europe. Problems and paradigms*. Aldershot: Ashgate. 47-66.
- Korkiasaari, Jouni (1983) *Ruotsista Suomeen vuosina 1980-81 palanneet. Siirtolaisuustutkimuksia A9*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Korkiasaari, Jouni (2000) *Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle*. Teoksessa Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen, *Suomalaiset Ruotsissa. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti. 133-496.
- Korkiasaari, Jouni & Söderling, Ismo (1998) *Finland: From a country of emigration into a country of immigration*. Teoksessa Ismo Söderling, (toim.) *A Changing Pattern of Migration in Finland and its Surroundings*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 32. Helsinki: Väestöliitto. 7-28.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Kortteinen, Matti & Vaattovaara, Mari (1999) *Pääkaupunkiseudun kehityssuunta on kääntynyt*. *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (1999):4. 342-351.
- Kortteinen, Matti & Vaattovaara, Mari (2000) *Onko osa Helsingistä alikehityksen kierteessä?* *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (2000):2. 115-124.
- Koshen, Hawa I. (2001) *Women's role in the Economy: Informal Sector Activities in Hargeisa*. Paper presented in the 8th International Congress of the Somali Studies International Association, Hargeisa, July 3-13, 2001.
- Kosonen, Pekka (1998). *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Tampere: Vastapaino
- Kunz, Egon F. (1973) *The Refugee in Flight: Kinetic Models and Forms of Displacement*. *International Migration Review* 7:2. Pp. 125-146
- Kuosma, Tapio (1992) *Ulkomaalaisen maahantulo ja maastalähtö*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Kuosma, Tapio (1999) *Ulkomaalainen, pakolainen, turvapaikanhakija. Ulkomaalaiskohtelusta ulkomaalaislain mukaan*. Helsinki: Kauppakaari.
- Kuosmanen, Jari (2001) *Finnkampen. En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Göteborg: Gridlunds förlag.
- Kuusi, Ulla & Raitanen, Anitta (2000) *Ikääntyvät maahanmuuttajat Suomessa. Projektin loppuraportti Ituja vanhustyöhön 3/2000*. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.
- Kyle, David (1999) *The Otavalo trade diaspora: social capital and transnational entrepreneurship*. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 22, Number. 2, March 1999. 422-444.
- Kyntäjä, Eve (1997) *Ethnic Remigration from the Former Soviet Union to Finland - Patterns of Ethnic Identity and Acculturation among the Ingrian Finns*. Teoksessa Ismo Södeling (toim.) *Yearbook of the Population Research in Finland*. Helsinki: The Population Research Institute. 102-113.
- Kyntäjä, Eve (2001) *Venäjäältä ja Virosta tulleet maahanmuuttajat sekä inkerin-suomalaiset paluumuuttajat Suomessa*. Teoksessa Annika Forsander & Elina Ekholm & Petri Hautaniemi (toim.) *Monietnisyys, yhteiskunta ja työ*. Helsinki: Palmenia-kustannus. 148-159.

- Laakkonen, Risto (1996) Suomen siirtolaisuus. Teoksessa Taina Dahlgren ym. (toim.) Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa. Ihmisoikeusliitto r.y.:n julkaisusarja N:o 4. Helsinki: Yliopistopaino. 123- 132.
- Laari, Outi (1997) Suomi ja inkerinsuomalaiset - etnisyys velvoittaa? *Tiede & Edistys* 4. 302-316.
- Laari, Outi (1998) Immigrants in Finland: Finnish-to-be or foreigners forever. Conceptions of Nation-state in Debate on Immigration policy. Teoksessa Ismo Söderling, (toim.) *A Changing Pattern of Migration in Finland and Its Surroundings*. Helsinki: The Population Research Institute. 29-49.
- Laatu, Markku (1997) Saamelaiset ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 17. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Lavikka, Riitta (2000) Palvelukseen halutaan "hyvä tyyppi" eli osaaminen perinteisessä teollisuudessa. *Sosiologia* 1/2000. 1-17.
- Lammi-Nieminen, Taina (1997) Inkerinsuomalaiset paluumuuttajat Jyväskylässä - työstä ja työttömyyden kokemisesta. Teoksessa Maarit Pitkänen & Antero Jaakkola (toim.) *Inkerinsuomalaiset kunnassa*. Jyväskylä: Suomen kuntaliitto, 100-113.
- Lehto, Anna-Maija (1998) Laatuja surveytutkimukseen. Teoksessa Seppo Paananen & Anneli Junnto & Hannele Sauli (toim.) *Faktajuttu*. Tampere: Vastapaino. 207-232.
- Lehto, Anna-Maija (2001) Kohti samapalkkaisuutta? *Talous & Yhteiskunta* 1/2001. 6-9.
- Leiniö, Tarja-Liisa (1993) Immigrants health status and discrimination. Reprint Series No. 378. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Lepola, Outi (2000) Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leung, Maggi W. H. (2001) Get IT going: new ethnic Chinese business. The case of Taiwanese-owned computer firms in Hamburg. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 27, No. 2. 277-294.
- Lewin, Fereshteh Ahmadi (2001) Identity Crisis: The Divergent Attitudes of Iranian Immigrant Men and Women towards Integration into Swedish Society. *International Migration* Vol. 39 (3). 121-135.
- Liebkind, Karmela (1988) Me ja muukalaiset – ryhmäraajat ihmisten suhteissa. Helsinki: Gaudeamus.
- Liebkind, Karmela (1993) Self-Reported Ethnic Identity, Depression and Anxiety among Young Vietnamese Refugees and their Parents. *Journal of Refugee Studies* 6(1). 25-39.
- Liebkind, Karmela (1994a) Maahanmuuttajat ja kulttuurien kohtaaminen. Teoksessa Liebkind, Karmela (toim.) *Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus. 21-49
- Liebkind, Karmela (1994b) Vietnamilaisena pakolaisena Suomessa. Teoksessa Liebkind, Karmela (toim.) *Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus. 162-191.
- Liebkind, Karmela (1994) (toim.) *Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Liebkind, Karmela & Broo, Roger & Finnäs, Fjalar (1997) Kielilainsäädäntö ja ruotsinkielisten määritelmä. Teoksessa Juha Pentikäinen & Marja Hiltunen (toim.) *Suo-*

- men kulttuurivähemmistöt. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72. Helsinki: Yliopistopaino. 52-57.
- Liebkind, Karmela & Jasinskaja-Lahti, Inga (1997) Maahanmuuttajien onnistuneen integroitumisen esteitä. Teoksessa Harry Schulman & Vesa Kanninen (toim.) *Sovussa vai syrjässä: Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin*. Tutkimuksia 12. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. 93-108.
- Light, Ivan & Gold, Steve J. (2000) *Ethnic Economies*. San Diego: Academic Press.
- Loikkanen Heikki & Parkkinen, Pekka (1999). *Omavaraisen väestön Suomi*. VATT-Keskustelualoitteita 195. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Lonkila, Markku (1999) *Social Networks in Post-Soviet Russia. Continuity and Change in the Everyday Life of St. Petersburg Teachers*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Lutz, Helma (1993) *Migrant women, racism and the Dutch labour market*. Teoksessa John Wrench & John Solomos (toim.) *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg. 129-142.
- Lönnqvist, Bo (1981) *Suomenruotsalaiset. Kansatieteellinen tutkielma kieliryhmästä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Maahanmuuttajien ohjaaminen työmarkkinoille (1997) *Työhallinnon julkaisu Nro 174*. Helsinki: Työministeriö.
- Macklin, Audrey (1999) *A Comparative Analysis of the Canadian, US, and Australian Directives on Gender Persecution and Refugee Status*. Teoksessa Doreen Indra (toim.) *Engendering Forced Migration. Theory and Practice*. New York: Berghahn Books. 272-307.
- Mahmud, Nasreen (1996) *Crimes Against Honour: Women in International Refugee Law*. *Journal of Refugee Studies*, Vol. 9, No. 4. 367 - 382.
- Makkonen, Timo (2000) *Rasismi Suomessa 2000*. Tutkimusraportti. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- Massey, Douglas S. & Arango, Joaquin & Hugo, Graeme & Kouaouci, Ali & Pellegrino, Adela & Taylor, J. Edward (1993) *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*. *Population and Development Review* 19 (3). 431-466.
- Matinheikki-Kokko, Kaija (1992a) *Pakolaisten vastaanotto ja hyvinvoinnin turvaaminen Suomessa*. Sosiaali- ja terveystieteellinen raportteja 40. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Matinheikki-Kokko, Kaija (1992b) *Pakolaiset kunnassa: kenen ehdoilla?* Sosiaali- ja terveystieteellinen raportteja 69. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Matinheikki-Kokko, Kaija (1997) *Challenges of working in a cross-cultural environment. Principles and practice of refugee settlement in Finland*. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 131. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Meyer, Jean-Baptiste (2001) *Network Approach versus Brain Drain: Lessons from Diaspora*. *International Migration*, Vol. 39 (5). 91- 108.
- Miettinen, Anneli (1997) *Work and family: data on women and men in Europe*. Working papers E 2. Helsinki: The Population Research Institute.
- Miles, Robert (1989) *Racism*. London: Routledge.
- Mogensen, Gunnar Viby & Matthiessen Poul Chr. (toim.) (2000) *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet. Invandrerne møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Mustonen, Aila (1998) Pitkäaikaistyöttömäksi valikoituminen. Työpoliittinen tutkimus Nro 181. Helsinki: Työministeriö.
- Myers, Dowall & Cranford, Cynthia J. (1998) Temporal differentiation in the occupational mobility of immigrant and native-born latina workers. *American Sociological Review* 63 (1). 68-93.
- Mäkelä, Klaus (1985) Kulttuurisen muuntelun yhteisöllinen rakenne Suomessa. *Sociologia* 4/85. 247-260.
- Mäkelä, Klaus (1992) Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus. 42-61.
- Najib, Ali B. (1994) Immigrant Small Business in Uppsala. Disadvantage in Labour Market and Success on Small Business Activities. *Forskningsrapporter från kulturgeografiska institutionen*. Nr 108. Uppsala: Uppsala universitet.
- Najib, Ali B. (1999) Myten om invandrarföretaget. En jämförelse mellan invandrarföretagande och övrigt företagande i Sverige. *Nya jobb & företag*. Rapport nr 9. Stockholm: NUTEK.
- Nannestad, Peter (2001) Sen svære integration: danskere och de nye etniske minoriteter. Teoksessa Peter Seeberg (toim.) Ubekvemme udfordninger. Aktuelle tendenser i den danske og europæiske invandrerdiskussion. Odense: Odense Universitetsforlag. 13-30.
- Naumanen, Päivi & Silvennoinen, Heikki (1996) Löytyykö työtä? Työelämän koulutus-tarpeet, osa 2. Työpoliittinen tutkimus 141. Helsinki: Työministeriö.
- Necef, Mehmet Ümit (1996) Ethnic identity and language shift among young Turks in Denmark. Ph.D. Dissertation. Center for contemporary Middle East studies. Odense: Odense University.
- Necef, Mehmet Ümit (2000) Den danske debat om invandrere og flygninge 1964-2000 – synspunkter i og på forskningen. *Den jydsk historiker* nr. 89 juni 2000. 133-159.
- Necef, Mehmet Ümit (2001) Invandring, den nationale stat og velfærdstaten. Teoksessa Peter Seeberg (toim.) Ubekvemme udfordninger. Aktuelle tendenser i den danske og europæiske invandrerdiskussion. Odense: Odense Universitetsforlag. 31-64.
- Nieminen, Mauri (1998) Tilastokeskuksen rekisterit väestöntutkimuksen perusaineistona. Teoksessa Tapani Valkonen & Seppo Koskinen & Tuija Martelin (toim.) Rekisteriaineistot yhteiskunta- ja terveystutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus. 80-101.
- Niessen, Jan (2001) Overlapping Interests and Conflicting Agendas: The Knocking into Shape of EU Immigration Policies. *European Journal of Migration and Law* 3. 419-434.
- Nurmi, Kaarina (1998) ”Se pieni ero” hyvinvointivaltioiden koulutus- ja työmarkkinoilla. Tutkimus koulutus- ja työmarkkinoiden sukupuolijaosta kahdessatoista OECD-maassa. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Nygård, Toivo (1998) Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Nätti, Jouko (1985) Katsaus työmarkkinoiden segmentaatioteorioihin. *Työvoimapolitiittisia tutkimuksia* 53. Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Nätti, Jouko (1988) Työmarkkinoiden lohkoutuminen Suomessa. Työvoimapolitiittisia

- tutkimuksia 78. Helsinki: Työministeriö.
- Nätti, Jouko (1996) Eriytyvät ja riskiäntyvät työmarkkinat. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Ulla Kotakari & Marianne Nylund (toim.) Välttävät verkostot. Jyväskylä: Vastapaino. 75-90.
- Paananen, Seppo (1999) Suomalaisuuden armoilla. Helsinki: Tilastokeskus. (68-87)
- Paananen, Seppo (1993) Työvoimaa rajan takaa. Työpoliittinen tutkimus 54. Helsinki: Työministeriö.
- Paananen, Seppo & Juntto, Anneli & Sauli, Hannele (1998) Faktajuttu. Tampere: Vastapaino.
- Parekh, Bhikhu (2000) Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory. London: McMillan.
- Park, Robert E. (1996 [1928]). Human Migration and Marginal Man. Teoksessa Werner Sollors (toim.) Theories of Ethnicity. A Classical Reader. New York: New York University Press. 156-167.
- Paulson, Sven & Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Aleksandra (1993) Den interna arbetsmarknaden - etniska skiktningar och devalificering. Teoksessa Carl-Ulrik Schierup & Sven Paulson (toim.) Arbetets etniska delning. Studier från en svensk fabrik. Stockholm: Carlssons förlag. 25-80.
- Pedersen, Soren (2000) Indvandrenes demografiske forhold. Teoksessa Gunnar Viby Mogensen & Poul Chr. Matthiessen (toim.) Integration i Danmark omkring årtusindskiftet. Invandrenes møde med arbejdsmarkedet og velfærsamfundet. Aarhus: Aarhus universitetsforlag. 27-47.
- Pendakur, Ravi & Mata, Fernando (1999) Where do immigrants work? Tracking industrial location propensities of 1960s immigrants. Research on Immigration and Integration in the Metropolis. Working Paper Series. Vancouver: Vancouver Center of Excellence.
- Pendakur, Krishna & Pendakur, Ravi (1997) Speak and Ye Shall Receive: Language Knowledge as Human Capital. Research on Immigration and Integration in the Metropolis. Working Paper Series. Vancouver: Vancouver Center of Excellence.
- Pentikäinen, Juha (1997) Suomen turkinsukuiset tataarit. Teoksessa Juha Pentikäinen & Marja Hiltunen (toim.) Suomen kulttuurivähemmistöt. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72. Helsinki: Yliopistopaino. 188-192.
- Piore, Michael J. (1979) Birds of passage. Migrant labor and industrial societies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pitkänen, Maarit & Jaakkola, Antero (1997) Inkerinsuomalaiset kunnassa. Jyväskylä: Suomen kuntaliitto.
- Pitkänen, Maarit (1999). Natkalla menestykseen. Maahanmuuttajien työ- koulutusprojektin loppuraportti. Työhallinnon julkaisu 233. Helsinki: Työministeriö
- Pitkänen, Pirkko & Kouki, Satu (1999) Vieraiden kulttuurien kohtaaminen viranomaistyössä. Helsinki: Edita.
- Pitkänen, Pirkko & Kouki, Satu (2002) Meeting foreign cultures: a survey of the attitudes of Finnish authorities towards immigrants and immigration. Journal of Ethnic and Migration Studies Vol 28, No 1. 103-118.
- Porter, John (1965) The Vertical Mosaic. An Analysis of Social Class and Power in Canada. Toronto: University of Toronto Press.

- Portes, Alejandro (1995) *Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A Conceptual Overview*. Teoksessa Alejandro Portes (toim.) *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation. 1-41.
- Portes, Alejandro (1999) *Conclusion: Towards a new world – the origins and effects of transnational activities*. *Ethnic and Racial Studies* 22(2). 463-477.
- Portes, Alejandro (1997) *Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities*. WPTC-98-01. Princeton: Princeton University.
- Portes, Alejandro & Landolt, Patricia (1996) *The Downside of Social Capital*. *The American Prospect* no. 26, May-June 1996.
- Portes, Alejandro & Zhou, Min (1996) *Self-employment and the earnings of immigrants*. *American Sociological Review*, Vol. 6. 219-230.
- Prasad, Pushkala & Mills, Albert J. (1997) *From Showcase to Shadow: Understanding the Dilemmas of Managing Workplace Diversity*. Teoksessa Pushkala Prasad ym. (toim.) *Managing the Organisational Melting Pot. Dilemmas of Workplace Diversity*. London: Sage. 3-27.
- Procter, Michael (1993) *Analysing Other Researchers' Data*. In Nigel Gilbert (ed.) *Researching Social Life*. London: Sage. 255-269.
- Putnam, Robert (1993) *Civic traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Pylvänäinen, Hannele (1989) *Pakolaiset Suomen työelämässä. Suomeen vuosina 1979-86 saapuneiden Kaakkois-Aasian pakolaisten sijoittuminen työmarkkinoille. Sosiaalihuollon raporttisarja 17*. Helsinki: Sosiaalihuollon keskuslaitos.
- Pälli, Pekka & Lomax, Sirkku (1997) *Aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen taito*. Helsinki: Opetushallitus.
- Rahikainen, Marjatta (2001) "Naiset näkyvät Suomessa tekevän vaikka mitä". Teoksessa Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.) "Työllä ei oo kukkaan rikastunna". *Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Tietolipas 176. Helsinki: SKS. 17-35.
- Rahikainen, Marjatta (2000) *Anticipating the globalisation of labour. Finnish women as immigrant and offshore workers for the Swedish economy, 1940s to 1970s*. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Ram, Monder & Sanghera, Balihar & Abbas, Tahir & Barlow, Gerald & Jones, Trevor (2000) *Ethnic minority business in comparative perspective: the case of the independent restaurant sector*. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 26, No. 3. 495-510.
- Rantala, Tarja (2001) *Uutta osaamista työpaikalle. Loppuraportti työministeriön Maahanmuuttajat työelämään –projektista (MATE)*. Helsinki: Työministeriö
- Rantala, Veijo & Huttunen, Laura (1993) "Aito mustalainen on lämmin ihminen". *Suomen mustalaisten etnisen identiteetin rakentuminen puheessa*. Sosiaalipoliittikan laitos, Tutkimuksia, Sarja B Nro 14. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rantalaiho, Liisa (1998) *Paljaita faktoja?* Teoksessa Seppo Paananen & Anneli Junto & Hannele Sauli (toim.) *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Tampere: Vastapaino. 11-21.
- Raumolin, Jussi (1998) *EU ja globalisaatio. Reunahuomautuksia ranskalaiseen ja saksalaiseen keskusteluun*. Sitra 176. Helsinki: Sitra.

- Raunio, Mika (2002) Ulkomaalaisten huippuosajien mielikuvat ja todellisuudet suomalaisessa työ- ja kaupunkiympäristössä. ”Should I Stay or Should I Go” –tutkimusprojektin osaraportti I. Tampere: Sente, Tampereen yliopisto.
- Reitz, Jeffrey G. (1998) Warmth of the Welcome. The Social Causes of Economic Success for Immigrants in Different Nations and Cities. Oxford: Westview Press.
- Reitz, Jeffrey G. (1990) Ethnic Concentrations in Labour Markets and Their Implications for Ethnic Inequality. Teoksessa Raymond Breton & Wsevolod W. Isajiw & Warren E. Kalbach & Jeffrey G. Reitz (toim.) Ethnic Identity and Equality: Varieties of Experience in a Canadian City. Toronto: University of Toronto Press. 135-195.
- Reitz, Jeffrey G. & Frick, Joachim R. & Calabrese, Tony & Wagner, Gert C. (1999) The institutional framework of ethnic employment disadvantage: a comparison of Germany and Canada. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 25, No. 3. 397-439.
- Relander, Jukka (1999) Espoo - totuus Suomesta. Teoksessa Markku Löytönen & Laura Kolbe (toim.) Suomi. Maa, kansa, kulttuurit. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 222-234.
- Rifkin, Jeremy (1995) The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. New York: Putnam Book.
- Rio, Cecilia Marie (2000) ”This Job Has No End”: African American Domestic Workers and Class Becoming. Teoksessa J.K Gibson-Graham & Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff (toim.) Class and Its Others. University of Minnesota Press: Minneapolis. 23-46.
- Ritakallio, Veli-Matti (1994) Köyhyyden muuttunut kuva Suomessa 1966-90. Teoksessa Matti Heikkilä & Kari Vähätalo (toim.) Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Helsinki: Gaudeamus. 169-190.
- Roberts, Fredric M. (1989) The Finnish Coffee Ceremony and Notions of Self. *Arctic Anthropology* Vol. 26, No. 1. 20-33.
- Roche, Maurice (1992) Rethinking Citizenship. Welfare, Ideology and Change in Modern Society. Cambridge: Polity Press.
- Roponen, Seppo (1994) SPSS for Windows tutkijan työkaluna. Menetelmäraportteja ja käsikirjoja 1/1994. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Rose, Nikolas (1998) Vallan ja vapauden välissä: Hyveen hallinta vapaassa yhteiskunnassa. *Janus* 6 (1). 1-33.
- Rouhelo, Anne (2001) Akateemisten työllistyminen, tulevaisuuden muutostuulet ja tulevaisuuden työmarkkinat. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisu A:197. Turku: Turun yliopisto.
- Ruotsala, Helena (1991) Reindeer management in the grips of change, with reference to the Kyrö reindeer owners’ association in west Lapland. *Ethnologica Fennica* 19, 26- 37.
- Ruotsala, Helena (1997) Poro, paimen ja palkinen. Muuttuva poronhoito esimerkkinä tämän päivän luontaiselinkeinoista. Teoksessa Teppo Korhonen & Pekka Leimu (toim.) Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen. Turku: Täydennyskoulutuskeskus, Turun yliopisto. 57-82.
- Saarelainen, Matti (1996) Perusteltu pelko. Helsinki: Sisäministeriö. Poliisin oppikirjasarja.

- Safran, William (1991) *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1 (1). 83-99.
- Salavuo, Kari (1997)(toim.) *Onko sosiaalipolitiikalla vaikutusta? Vertaileva tutkimus tulonsiirtojen vaikutuksista lapsiperheiden, vanhusten ja työttömien toimeentuloon sekä tuloeroihin ja köyhyyteen Suomessa ja OECD-maissa*. *Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusjulkaisuja* 1997:23. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Salminen, Outi (1997) *Entisestä Jugoslaviasta tulleiden pakolaisten kotoutuminen. "Täällä on kaikki hyvin, mutta..."* Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusjulkaisuja 9. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Salmio, Tiina (2000) *Suomen maahanmuutto- ja pakolaispolitiikka 1990-luvulla – maahanmuutto ja pakolaisuus turvallisuushkana valtion politiikassa*. *Valtio-opillisia tutkimuksia* n:o 54. Turku: Turun yliopisto, valtio-opin laitos.
- Salt, John & Clarke, James & Schmidt, Sandra (2000) *Patterns and Trends in International Migration in Western Europe*. Eurostat Theme 3 Population and social conditions. Luxembourg: Eurostat.
- Sanders, Jimmy M. & Nee, Victor (1996) *Immigrant Self Employment: The Family as Social Capital and the Value of Human Capital*. *American Sociological Review* Vol. 61. 231-249.
- Sassen, Saskia (1991) *The Global City*. New York, London, Tokyo. Princeton: Princeton University Press.
- Sassen, Saskia (1995) *Immigration and Local Labor Markets*. Teoksessa Alejandro Portes (toim.) *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation. 87-127.
- Sassen, Saskia (1996) *New employment regimes in cities: the impact on immigrant workers*. *New Community* 22 (4). 579-594.
- Sassen, Saskia (1998) *Globalization and Its Discontents. Essays on the new mobility of people and money*. New York: The New Press.
- Sassen, Saskia (1999) *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- Savola, Lotta (2000) *Naiset Suomen työmarkkinoilla 1990-luvulla*. *Työmarkkinat* 2000:4. Helsinki: Tilastokeskus.
- Saxenian, AnnaLee (1999) *Silicon Valley's New Immigrant Entrepreneurs*. San Francisco: Public Policy Institute of California.
- Scheinin, Martin (1996) *Mitä on syrjintä?* Teoksessa Taina Dahlgren & Juhani Kortteinen & Merja Pentikäinen & Martin Scheinin (toim.) *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*. Ihmisoikeusliitto ry:n julkaisusarja nro 4. Helsinki: Yliopistopaino. 7-19.
- Scheinin, Martin (1997) *Kansalaisyhteiskunta, ihmisoikeudet ja oikeustiede*. Teoksessa Timo A. Järvinen & Antti Kortelainen (toim.) *Muukalaiset. Juridiikasta ja asenteista kansojen kohdatessa*. Helsinki: Edita. 31-36.
- Schierup, Carl-Ulrik & Paulson, Sven (toim.) (1994) *Arbetets etniska delning. Studier från en svensk fabrik*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Schierup, Carl- Ulrik & Ålund, Aleksandra (1986) *Will they still be dancing? Integration and ethnic transformation among Yugoslav immigrants in Scandinavia*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Schierup, Carl-Ulrik (1989) *Immigrants and Immigrant Policy in Denmark and Swe-*

- den: Failed Assimilationism Versus Corporatist Multiculturalism. *International Review of Comparative Public Policy* volume 1. 223-258.
- Schierup, Carl-Ulrik (2001) Uteslutningens politiska ekonomi. Mot en transatlantisk konvergens? *Sociologisk forskning* 3-4/2001. 71-114.
- Schulman, Harry & Kanninen, Vesa (toim.) (1997) Sovussa vai syrjässä: Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin. Tutkimuksia 12. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Schulz, Paul (1998) Immigrant quality and assimilation: A review of the US literature. *Journal of Population Economics* 11. 239-252.
- Schultz-Nielsen, Marie Louise (2000) Hvilke individuelle faktorer har betydning for integrationen på arbejdsmarkedet? Teoksessa Gunnar Viby Mogensen & Poul Chr. Matthiessen (toim.) *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet. Invandrenes møde med arbejdsmarkedet og velfærdssamfundet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. 127-159.
- Schwartz, Theodore & White, Geoffrey M. & Lutz Catherine A. (toim.) (1992) *New directions in psychological anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seeberg, Peter (2001) Ubekvemme Udfordringer. Aktuelle tendenser i den danske og europæiske invandrerdiskussion. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Seppälä, Antti (2000) Pakolaisyllätys 1970-luvulla. *Monitori* 4/2000. 9-11.
- Seurujärvi-Kari, Irma (1997) Saamelaisinstituutiot ja saamelaisten oikeudellinen asema. Teoksessa Juha Pentikäinen & Marja Hiltunen (toim.) *Suomen kulttuuri-vähemmistöt*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72. Helsinki: Yliopistopaino. 133-137.
- Shih, Johanna (2002) '... Yeah, I could hire this one, but I know it's gonna be a problem': how race, nativity and gender affect employers' perceptions of the manageability of job seekers. *Ethnic and Racial Studies*, Volume 25 Number 1. 99-119.
- Siikala, Anna-Leena (1991) Kertomukset, kulttuurinen tieto ja kansanperinne. Teoksessa Juha Kytömäki (toim.) *Nykyajan sadut. Joukkoviestinnän kertomukset ja vastaanotto*. Helsinki: Gaudeamus. 47-81.
- Siim, Birte (2000) Politics Matters. Gender and Citizenship in France, Britain and Denmark. Paper for the COST 13A working group gender issues. Workshop on marginalisation/exclusion and caring in Berlin, Wissenschaftsforum, November 24.-25.2000. [Http: //www.socsci.auc.dk/cost/gender/workingpapers/html](http://www.socsci.auc.dk/cost/gender/workingpapers/html).
- Siisiäinen, Martti (2000) Järjestöllinen pääoma Suomessa. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.) *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*. Jyväskylä: SoPhi. 144-169.
- Silverman, Maxim (1991) Citizenship and the nationstate in France. *Ethnic and Racial Studies*, Volume 14, Number 3. 333- 350.
- Similä, Matti (1987) Kulturell identitet hos unga invandrare. En studie av levnadsförhållanden och etnisk identification bland turkar och jugoslaver i Stockholm. Rapport 7. Centrum för invandringsforskning. Stockholm: Stockholms universitet.
- Similä, Matti (1992) Det lokala flyktingmottagandet. Konflikter och roller. Stockholm: Ceifo.
- Singleton, Royce A. & Straits, Bruce C. & Straits, Margaret Miller (1993). *Approaches to Social Research*. 2nd edition. New York: Oxford University Press.

- Sirkeci, Ibrahim (2001) Ethnic conflict and international migration. Seeking security beyond Turkey's borders. A paper presented at European Population Conference 2001, 7-9 June Helsinki. [Http://www.vaestoliitto.fi/toimintayksilot/vaestontutkimuslaitos/rakennesivut/seminaaritoiminta_frameset.htm](http://www.vaestoliitto.fi/toimintayksilot/vaestontutkimuslaitos/rakennesivut/seminaaritoiminta_frameset.htm)
- Sirkeci, Ibrahim & Icduygu, Ahmet (2001) 75 Years of Turkish Diaspora: A Republican Family on the Move. *Siirtolaisuus - Migration* 2/2001. 1-10.
- Smith, David M. & Wistrich, Enid & Haynes, Angela (2000). Ethnic minority businesses and social capital: the impact of regeneration. Paper for the annual conference for the advancement of social economics (SASE), July 2000, London.
- Social och ekonomisk förankring bland invandrare från Chile, Iran, Polen och Turkiet (1999). *Invandrares levnadsvilkor* 2. SoS-rapport 1999:9. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Solheim, Jorun (1990) "Her har du ditt liv" – asylsökermottaket som sosialt system. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Sorainen, Olli (1999) Työlupamenettely työvoimatoimistossa. Tutkimus työlupa-asioiden käsittelystä ja ratkaisemisesta työvoimatoimistoissa. *Työhallinnon julkaisu* Nro 225. Helsinki: Työministeriö.
- Stalker, Peter (2000) *Workers Without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Stanley, Liz (1993) *Braking out again: feminist ontology and epistemology*. London: Routledge.
- Strauss, Claudia (1992) *Models and Motives*. Teoksessa Roy D'Andrade & Claudia Strauss (toim.) *Human Motives and Cultural Models*. Cambridge: Cambridge University Press. 1-20.
- Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (1994) *Grounded Theory Methodology: An Overview*. Teoksessa Norman K Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage. 273-285.
- Sue, Derald Wing & Sue, David (1990) *Councelling the Culturally Different. Theory and Practice*. New York: John Wiley and Sons.
- Suikkanen, Asko & Kauppinen, Petri & Viinamäki, Leena (1996) *Suomalasten hyvinvointimuutokset selviytymisen ja syrjäytymisen pelinä*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 12. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva & Kallinen, Sannamari & Karjalainen Anne (1998) *Palkkatyömarkkinat*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 9. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva (1998) *Uusi työmarkkinajärjestys?* Sitra 182. Helsinki: Sitra.
- Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva & Martti, Sirpa & Karjalainen, Anne (2001) *Siirtymien palkkatyö*. Sitran raportteja 16. Helsinki: Sitra.
- Sutela, Hanna & Vänskä, Jukka & Notkola, Veijo (2001) *Pätkätyöt Suomessa 1990-luvulla*. Työmarkkinat 2001. Helsinki: Tilastokeskus.
- SOPEMI (2001) *Trends in International Migration*. Paris: OECD.
- Söderling, Ismo (1997) *Maahanmuuttoasenteet ja elämänhallinta*. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 30. Helsinki: Väestöliitto.
- Söderling, Ismo (1999) *Perheitä meiltä ja muualta*. Suomalaisten näkemyksiä omista

- ja maahanmuuttajien perheistä. Väestöntutkimuslaitos E 8. Helsinki: Väestöliitto.
- Söderman, Therese (1997) Flykting i ett tvåspråkigt land. Effekter av svenska och finska som andraspråk - en studie bland kurder i västra Nyland. SSKH Meddelanden 47. Helsingfors: Forskningsinstitutet, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.
- Sørensen, Aage B. (1998) On Kings, Pietism and Rent-seeking in Scandinavian Welfare States. *Acta Sociologica*. Vol. 41. 363-375.
- Talib, Mirja-Tytti (1999) Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. *Tutkimuksia* 207. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- Tarkki, Jarmo (1998) Tasa-arvo umpikujassa? Teoksessa Jarmo Tarkki & Tuulikki Petäjäniemi, Tasa-arvo. Saavutuksia ja haasteita. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. 77-253.
- Thomas, William & Znaniecki, Florian (1994 [ensimmäinen painos 1918]). *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Octagon Books.
- Tiilikainen, Marja (1999) Äidin huolet, arjen kivut. Kärsimys, oireet ja strategiat Suomessa asuvien somalinaisten arjessa. *Lisensiaatin tutkimus*. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskontotieteen laitos.
- Tilastokeskus (1994) Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 1997. *Foreigners and international migration 1997*. Väestö 1998:8. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (1997) Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 1996. Väestö 1997:14. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (1997b) Rakennukset, asunnot ja asuinolot 1995. *Asuminen 1997:7*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (1998a) Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 1997. *Foreigners and international migration 1997*. Väestö 1998:8. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (1998b) Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (1999) Palkkarakenne 1997. *Palkat 1999:13*. Tilastokeskus: Helsinki.
- Tilastokeskus (2001) Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 2000. *Foreigners and international migration 2001*. Väestö 2001:8. Helsinki: Tilastokeskus.
- Togeby, Lise (1998a) Prejudice and tolerance in a period of increasing ethnic diversity and growing unemployment: Denmark since 1970. *Ethnic and Racial Studies*, Volume 21, Number 6. 1137-1154.
- Togeby, Lise (1998b) Danskerne og det multikulturelle. *Politica* 30. årg., nr 2. 184-203.
- Torvinen, Taimi (1989) Kadimah. Suomen juutalaisten historia. Helsinki: Otava.
- Trux, Marja-Liisa (2000) Monimuotoinen työyhteisö. Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim.) *Aukeavat ovet - kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä*. Helsinki: WSOY. 261-216.
- Turner, Terence (1993) Anthropology and Multiculturalism: What is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of It? *Cultural Anthropology* 8(4). 411-429.
- Työministeriö (2002). Työlupalausunnot. Saatavilla: <http://www.mol.fi/tyolupa> [Tarkastettu 25.9.2002]
- Ulkomaalaislakityöryhmän mietintö 2001 (2001) Sisäasiainministeriön julkaisusarja 12/2001. Helsinki: Sisäasiainministeriö.

- Ulkomaalaisvirasto (2002) Ulkomaalaislaki.[Viitattu 7.5.2002] Saatavilla:
<http://www.uvi.fi/doc/laki/ulklaki.pdf>
- UNHCR Resettlement Handbook (1998) Division of International Protection. Geneva: UNHCR
- Uusikallio, Irma (2001) Arvostetut asuinsijat. Asuinalueiden arvostuksen sosiokulttuurinen analyysi 1900-luvun Helsingissä ja Tehtaankadulta etelään. Tutkimuksia 2001:8. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Wahlbeck, Östen (1999) Kurdish Diasporas. A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities. London: MacMillan Press Ltd.
- Wahlbeck, Östen (2002) Turkish Immigrant Entrepreneurs in Finland: The Ambiguous Role of Ethnicity. Paper presented at the Nordisk Sociologkongres, 15-17 August 2002, Reykjavik, Island
- Waldinger, Roger & Aldrich, Howard & Ward, Robin & Associates (1990) Immigrant Business in Industrial Societies. Newbury Park: Sage.
- Waldinger, Roger & Perlmann, Joel (1998) Second generations: past, present, future. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24, No. 1. 5-24.
- Valkonen, Tapani & Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija (toim.)(1998) Rekisteriaineistot yhteiskunta- ja terveystutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Wallerstein, Immanuel (1974) *The Modern World System, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallman, Sandra (1996) Ethnicity, work and localism: narratives of differences in London and Kampala. *Ethnic and Racial Studies*, Volume 19, number 1. 1- 28.
- Valtonen, Kathleen (1997) *The Societal Participation of Refugees and Immigrants. Case Studies in Finland, Canada and Trinidad*. Migration Studies C 12. Turku: Institute of Migration.
- Valtonen, Kathleen (1999) *The Integration of Refugees in Finland in the 1990s*. Työhallinnon julkaisu. Helsinki: Työministeriö.
- Valtonen, Kathleen (2001) Cracking monopoly: immigrants and employment in Finland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 27, No. 3. 421-438.
- Vartiainen, Juhana (1999) Job assignment and gender wage differential: theory and evidence on Finnish metalworkers. FIEF Working Paper Series 1999, No. 149.
- Waxman, Peter (2001) *The Economic Adjustment of Recently Arrived Bosnian, Afghan and Iraqi Refugees in Sydney, Australia*. *International Migration Review* Volume 35 Number 2. 472-505.
- Vehviläinen, Marja (1993) *Tekstuaalisuus ja naisten keskinäinen tuki*. Teoksessa Päivi Korvajärvi & Ritva Nätkin & Antti Saloniemä (toim.) *Tieteen huolet, arjen ihmeet*. Tampere: Vastapaino, 217-234.
- Vermeulen, Hans (2000) Introduction: The Role of Culture in Explanations of Social Mobility. Teoksessa Hans Vermeulen & Joel Perlmann (toim.) *Immigrants, Schooling and Social Mobility. Does Culture Make a Difference?* London: MacMillan Press Ltd. 1-21.
- Werner, Heinz (1998) *The labour market position of migrants and nationals in the EU*. Paper prepared for the 10th annual EALE Conference, Blankenberge, Belgium 17-20.9.1998.

- Westin, Charles (2000) *Settlement and Integration Policies Towards Immigrants and Their Descendants in Sweden*. Genenva: ILO.
- Westwood, Sallie (2000) "A real romance": gender, ethnicity, trust and risk in the Indian diamond trade. *Ethnic and Racial Studies*. Volume 23 Number 5. 857-870.
- Viljanen, Anna Maria (1994) *Psykiatria ja kulttuuri. Tutkimus oikeuspsykiatrisesta argumentaatiosta*. Stakes tutkimuksia 37. Gummerus: Jyväskylä.
- Wilson, William Julius (1987) *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Virolainen, Kari (1996) "Mustalaiskysymys" Suomessa 1800-luvun lopulla. Teoksessa Jouko Jokisalo (toim.) *Rasismi tieteessä ja politiikassa - aate- ja oppihistoriallisia esseitä*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1/96. Helsinki: Edita.
- Virrankoski, Osmo (1994) *Muukalaisuuden kohtaaminen peruskoulun päättöluokalla. Moraalikasvatus peruskoulussa ja päättöluokan oppilaiden kansalliset muukalaisuskomukset sekä ennakkoluulot sosio-kognitiivisena rakenteena*. Sarja C, osa 107. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Virrankoski, Osmo (2001) *Maa kallis isien. Tutkimus peruskoulun päättävien oppilaiden isänmaallisuudesta, suvaitsevuudesta ja etnisistä ennakkoluuloista*. Turku: Kirja-Aurora.
- Virtanen, Leea (1999) *Ellun kana ja Turusen pyssy. Kyllä kansa tietää*. WSOY: Porvoo
- Virtanen, Mervi (1997) *Inkerinsuomalaiset paluumuuttajina Suomessa*. Teoksessa Maarit Pitkänen & Antero Jaakkola (toim.) *Inkerinsuomalaiset kunnassa* Helsinki: Suomen kuntaliitto. 17-20.
- Vobruba, Georg (1999) *The end of full employment society. Changing basis of inclusion and exclusion*. Teoksessa Paul Littlewood (toim.) *Social exclusion in Europe. Problems and paradigms*. Aldershot: Ashgate. 23-45.
- Wrench, John (1991) *Gatekeepers in the Urban Labour Market: Constraining or Constrained?* Teoksessa Malcolm Cross & Geoff Payne (toim.) *Work and the Enterprise Culture. Explorations in Sociology*, No. 38. London: The Falmer Press. 188-209.
- Wrench, John (1996) *Preventing Racism at the Workplace. A report on 16 European countries*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Wrench, John (1997) *European Compendium of Good Practice for the Prevention of Racism at the Workplace*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Wrench, John (1998) *Towards an international typology of antidiscrimination training in employment*. Papers, migration No. 26. Danish Centre for Migration and Ethnic Studies. Esbjerg: South Jutland University Press.
- Wrench, John & Solomos, John (1993) *The Politics and Processes of Racial Discrimination in Britain*. Teoksessa John Wrench & John Solomos (toim.) *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford: Berg. 157-176
- Vähätalo, Kari (1996) *Pitkäaikaistyöttömät ja lamasta selviytyminen. Työpoliittinen tutkimus Nro 132*. Helsinki: Työministeriö.
- Vähätalo, Kari (1998) *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Ylänkö, Maaria (2000a) *Measuring Acceptance? – Intermarriage Levels as an Indicator*

- of Tolerance in the Finnish Context of Integration. Teoksessa Ismo Söderling (toim.) Yearbook of Population Research in Finland XXXVI. Helsinki: The Population Research Institute, The Family Federation of Finland. 179-197.
- Ylänkö, Maaria (2000b) Kansainvälistymisen kahdet kasvot – muuttoliikkeet ja kulttuurien globalisaatio. Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim.) Aukeavat ovet - kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Helsinki: WSOY. 21-84.
- Ylänkö, Maaria (2002) La Finlande, pays d'accueil. Approche historique et anthropologique – Le cas des immigrés d'Afrique noire. Commentationes Scientiarum Socialium 60/2002. Helsinki: Suomen tiedeseura.
- Zhou, Minh (1997) Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation. International Migration Review Volume 31 Number 4. 975-1008.
- Zimmermann, Klaus F. (1999) Ethnic German Migration Since 1989 - Results and Perspectives. Discussion Paper No. 50. Bonn: IZA.
- Ålund, Aleksandra (1995) Alterity in Modernity. Acta Sociologica 38. 311-322.
- Ålund, Aleksandra & Schierup, Carl-Ulrik (1991) Paradoxes of Multiculturalism. Avebury: Aldershot.
- Österberg, Torun (2000) Economic Perspectives on Immigrants and Intergenerational Transmissions. Ekonomiska studier, utgivna av nationalekonomiska institutionen, 102. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitetet.

Liitteet

LIITE 1

Kansalaisuusmaat kansalaisuusryhmittäin

1. ENTINEN NEUVOSTOLIITTO

- Venäjä
- Valko-Venäjä
- Ukraina
- Latvia
- Liettua
- Muut IVY-maat

2. VIRO

3. SOMALIA

4. SAHARAN ETELÄPUOLINEN AFRIKKA

- Benin
- Gambia
- Ghana
- Mali
- Nigeria
- Norsunluurannikko
- Senegal
- Togo
- Kamerun
- Etiopia
- Kenia
- Zimbabwe
- Sambia
- Tansania
- Uganda
- Sudan
- Zaire/Kongo
- Angola
- Etelä-Arikka
- Namibia

5. ENTINEN JUGOSLAVIA

- Jugoslavia
- Bosnia
- Albania

6. IRAK

7. VIETNAM

8. EU JA SVEITSI (EI POHJOISMAAT)

- Irlanti
- Iso-Britannia
- Alankomaat
- Belgia
- Itävalta
- Saksa

- Ranska
- Sveitsi
- Espanja
- Italia
- Kreikka
- Portugali

9. POHJOISMAAT (EI RUOTSI)

- Islanti
- Norja
- Tanska

10. ITÄINEN EUROOPPA

- Bulgaria
- Puola
- Romania
- Tsekkoslovakia
- Unkari

11. POHJOIS-AMERIKA

- Yhdysvallat
- Kanada

12. KESKI- JA ETELÄ-AMERIKA

- Bolivia
- Brasilia
- Ecuador
- Guyana
- Kolumbia
- Peru
- Guatemala
- Meksiko
- Nicaragua
- Argentiina
- Chile
- Uruguay
- Dominikaaninen tasavalta
- Jamaika
- Kuuba
- Trinidad ja Tobaco
- Saint Lucia
- Barbados

13. MAGHREB

- Marokko
- Tunisia
- Algeria
- Libya

14. LÄHI-ITÄ

- Egypti
- Syyria
- Libanon
- Israel
- Kypros
- Jemen
- Jordania
- Kuwait
- Saudi-Arabia

15. KIINA

- Taiwan
- Kiina

16. ITÄ- JA KAAKKOISAASIA

- Koreat
- Japani
- Singapore
- Kambodsha
- Myanmar
- Malesia
- Indonesia

17. THAIMAA JA FILIPPIINIT

18. INTIAN NIEMIMAA

- Intia
- Pakistan
- Nepal
- Bangladesh
- Sri Lanka

19. TURKKI

20. IRAN JA AFGANISTAN

21. OSEANIA

- Australia
- Uusi-Seelanti

21. KANSALAIUUUS TUNTEMATON

22. SUOMEN KANSALAIUUUDEN SAANEET

LIITE 2

Työmarkkinaura-summamuuttuja

Ammattiasema, AMAS = työllinen, työtön, muu
 AMAS = tulovuoden loppu
 AMAS1= vuosi 1996
 AMAS2= vuosi 1997

Vakaalla työuralla olevat

työl + työl + työl
 muu + työl + työl
 työt + työl + työl

Epävakaalla työuralla olevat

työl + työl + työt
 työl + työt + työl
 työt + työt + työl
 työt + työl + työt
 muu + muu + työl
 muu + työl + muu
 työl + työl + muu
 työl + muu + työl
 työt + työl + muu
 työt + muu + myöl
 muu + työl + työt

Työmarkkinoiden marginaalissa

työl + työt + työt
 työt + työt + työt
 muu + muu + työt
 muu + työl + työt
 muu + työt + työt
 työt + työt + muu
 työt + muu + työt
 työl + työt + muu
 työl + muu + työt

Työvoiman ulkopuolella

muu + muu + muu
 työl + muu + muu
 työt + muu + muu

LIITE 3

Maahanmuuttajien työmarkkinauraan vaikuttavat taustatekijät vuonna 1997, MC-analyysi 1, vakaalla työuralla olijat. Selitettävän muuttujan arvot 1= Vakaalla työuralla, 0 = muut (N=8 556.)

	N	Ryhmä-keskiarvo	Korjattu ryhmäkeskiarvo	Eta	Beta	Sig
Sukupuoli						
Mies	4530	,0503	,0500	,009	,011	,337
Nainen	4026	,0544	,0548			
Ikä vuonna 1997						
59-	434	,0161	,0203	,056	,051	,000
49-58	690	,0377	,0385			
39-48	1975	,0471	,0477			
29-38	3890	,0540	,0534			
-28	1567	,0708	,0700			
Maahanmuuttovuosi						
1989	693	,0491	,0450	,018	,013	,830
1990	1325	,0589	,0569			
1991	2547	,0518	,0517			
1992	1934	,0548	,0538			
1993	2057	,0472	,0510			
Koulutuksen suoritusmaa						
Suomessa						
Ulkomailla	910	,1011	,0907	,077	,061	,000
Ei tiedossa	3268	,0508	,0439			
	4378	,0432	,0505			
Koulutustaso						
Korkeintaan perusaste tai tuntematon	4574	,0439	,0451	,041	,038	,230
Keskiaste						
Korkea-aste	2472	,0591	,0564			
	1510	,0662	,0670			
Alkuperä						
Entinen NL	4248	,0520	,0532	,045	,049	,001
Pakolaisuutta tuottavat maat	1477	,0352	,0327			
Länsimaat						
Afrikka	1215	,0593	,0616			
Aasia	518	,0483	,0436			
	1098	,0701	,0685			

Mallin selitysosuus R² ,011

Yhteiskorrelaatio ,000

Maahanmuuttajien työmarkkinauraan vaikuttavat taustatekijät vuonna 1997, MC-analyysi 2, epävakaaalla työuralla olijat. Selitettävän muuttujan arvot 1= epävakaaalla työuralla, 0 = muut (N=8 556.)

	N	Ryhmä- keskiarvo	Korjattu ryh- mäkeskiarvo	Eta	Beta	Sig
Sukupuoli						
Mies	4530	,5903	,0500	,011	,014	,208
Nainen	4026	,6013	,0548			
Ikä vuonna 1997						
59-	434	,5922	,5692	,012	,021	,460
49-58	690	,5855	,5716			
39-48	1975	,5954	,5934			
29-38	3890	,6008	,6020			
-28	1567	,5877	,5999			
Maahanmuuttovuosi						
1989	693	,6508	,5908	,079	,043	,003
1990	1325	,6332	,6038			
1991	2547	,6125	,6204			
1992	1934	,5941	,5928			
1993	2057	,5328	,5634			
Koulutuksen suoritusmaa						
Suomessa	910	,6440	,7367	,125	,118	,000
Ulkomailla	3268	,5177	,6166			
Ei tiedossa	4378	,6434	,5504			
Koulutustaso						
Korkeintaan perusaste tai tuntematon	4574	,6484	,6882	,125	,205	,000
Keskiaste						
Korkea-aste	2472	,5077	,4704			
	1510	,5788	,5192			
Alkuperä						
Entinen NL	4248	,5920	,6008	,179	,170	,001
Pakolaisuutta tuottavat maat	1477	,4428	,4435			
Länsimaat	1215	,7383	,7300			
Afrikka	518	,5637	,5609			
Aasia	1098	,6712	,6467			

Mallin selitysosuus R² ,054
Yhteiskorrelaatio ,000

Maahanmuuttajien työmarkkinauraan vaikuttavat taustatekijät vuonna 1997, MC-analyysi 3, työmarkkinoiden marginaalissa olevat. Selitettävän muuttujan arvot 1= työmarkkinoiden marginaalissa, 0 = muut (N=8 556).

	N	Ryhmä- keskiarvo	Korjattu ryh- mäkeskiarvo	Eta	Beta	Sig
Sukupuoli						
Mies	4530	,2909	,2940	,024	,031	,004
Nainen	4026	,2695	,2660			
Ikä vuonna 1997						
59-	434	,3525	,3666	,070	,082	,000
49-58	690	,3391	,3493			
39-48	1975	,3003	,3008			
29-38	3890	,2692	,2688			
-28	1567	,2399	,2317			
Maahanmuuttovuosi						
1989	693	,2280	,2825	,087	,055	,000
1990	1325	,2513	,2774			
1991	2547	,2611	,2530			
1992	1934	,2761	,2772			
1993	2057	,3466	,3204			
Koulutuksen suoritusmaa						
Suomessa						
Ulkomailla	910	,1725	,1155	,141	,133	,000
Ei tiedossa	3268	,3562	,2794			
	4378	,2471	,3163			
Koulutustaso						
Korkeintaan perusaste tai tuntematon	4574	,2420	,2117	,103	,170	,000
Keskiaste						
Korkea-aste	2472	,3487	,3810			
	1510	,2874	,3263			
Alkuperä						
Entinen NL	4248	,2931	,2822	,188	,182	,000
Pakolaisuutta tuottavat maat	1477	,4130	,4178			
Länsimaat						
Afrikka	1215	,1391	,1422			
Aasia	518	,3301	,3400			
	1098	,1894	,2170			

Mallin selitysosuus R² ,068
Yhteiskorrelaatio ,000

Maahanmuuttajien työmarkkinauraan vaikuttavat taustatekijät vuonna 1997, MC-analyysi 4 työmarkkinoiden ulkopuolella olevat. Selitettävän muuttujan arvot 1= työmarkkinoiden ulkopuolella, 0 = muut (N=8 556).

	N	Ryhmä- keskiarvo	Korjattu ryh- mäkeskiarvo	Eta	Beta	Sig
Sukupuoli						
Mies	4530	,0684	,0668	,012	,019	,093
Nainen	4026	,0748	,0766			
Ikä vuonna 1997						
59-	434	,0392	,0439	,074	,067	,000
49-58	690	,0377	,0407			
39-48	1975	,0572	,0581			
29-38	3890	,0761	,0758			
-28	1567	,1015	,0984			
Maahanmuuttovuosi						
1989	693	,0722	,0817	,025	,025	,271
1990	1325	,0566	,0620			
1991	2547	,0746	,0749			
1992	1934	,0750	,0762			
1993	2057	,0734	,0652			
Koulutuksen suoritusmaa						
Suomessa						
Ulkomailla	910	,0824	,0571	,022	,045	,413
Ei tiedossa	3268	,0753	,0602			
	4378	,0662	,0828			
Koulutustaso						
Korkeintaan perusaste tai tuntematon	4574	,0656	,0549	,033	,069	,136
Keskiaste						
Korkea-aste	2472	,0845	,0921			
	1510	,0675	,0874			
Alkuperä						
Entinen NL	4248	,0629	,0638	,067	,062	,000
Pakolaisuutta tuottavat maat	1477	,1090	,1060			
Länsimaat						
Afrikka	1215	,0634	,0661			
Aasia	518	,0579	,0555			
	1098	,0692	,0678			

Mallin selitysosuus R^2 ,011
Yhteiskorrelaatio ,000

LIITE 4

Kokovuotisten palkansaajien tulonjakoon vaikuttavat taustatekijät vuonna 1997, MC-analyysi. (N=2 088). Summat tuhansia markkoja.

	N	Ryhmä- keskiarvo	Korjattu ryh- mäkeskiarvo	Eta	Beta	Sig
Sukupuoli						
Mies	1312	119 120	120 360	,159	,178	,000
Nainen	776	89 860	87 750			
Ikä vuonna 1997				,162	,132	,000
59-	49	181 140	171 030			
49-58	181	126 600	124 410			
39-48	611	110 690	108 630			
29-38	997	104 630	105 020			
-28	250	89 100	96 150			
Maahanmuuttovuosi				,086	,062	,085
1989	243	120 710	117 670			
1990	399	112 140	109 350			
1991	701	108 580	108 320			
1992	414	102 640	104 910			
1993	331	96 670	100 009			
Koulutuksen suoritusmaa				,049	,117	,029
Suomessa						
Ulkomailla	245	108 910	128 920			
Ei tiedossa	732	102 440	114 790			
	1111	111 930	99 370			
Koulutustaso				,114	,176	,000
Korkeintaan perusaste tai tuntematon	1156	112 640	119 650			
Keskiaste						
Korkea-aste	539	91 430	82 480			
	393	118 380	110 030			
Alkuperä				,175	,177	,000
Entinen NL	1130	111 810	114 320			
Pakolaisuutta tuottavat maat	120	102 370	107 570			
Länsimaat						
Afrikka	394	129 260	123 690			
Aasia	115	89 220	85 740			
	329	79 630	76 990			
Työmarkkinaura				,074	,050	,017
Vakaa	106	79 660	88 940			
Epävakaa	1982	109 770	109 280			

Mallin selitysosuus R² ,103

Yhteiskorrelaatio ,000

Tiivistelmä: Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla

Maahanmuuttajien määrä Suomessa alkoi lisääntyä nopeasti 1980-90-lukujen vaihteessa. Suurin osa maahanmuuttajista on muuttanut Suomeen muista syistä kuin työn vuoksi: perhesyistä, pakolaisina, entisen Neuvostoliiton alueelta tulleina paluumuuttajina tai opiskelijoina. Työhön tulevien maahanmuuttajien määrä on alkanut nousta vasta aivan viime vuosina. Koska useimmilla maahanmuuttajilla ei ole ollut tullessaan työpaikkaa odottamassa, on heidän sijoittumisensa työmarkkinoille noussut keskeiseksi yhteiskunnalliseksi haasteeksi.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, kuinka useamman vuoden maassa olleet maahanmuuttajat ovat sijoittuneet suomalaisille työmarkkinoille, ja mitkä tekijät vaikuttavat heidän työmarkkina-asemaansa. Työmarkkina-aseman muotoutumisen valitsemista tutkimuskohteeksi perustelee se, että työmarkkinoilla jaetaan sekä elintasoa että yhteiskunnallista statusta ja mahdollisuuksia täysivaltaiseen kansalaisuuteen. Tutkimuksessa maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa tarkastellaan sekä työmarkkinoiden murroksen että suomalaisen muuttoliikehistorian kontekstissa.

Maahanmuuttajien asemaan yhteiskunnassa vaikuttavat keskeisesti vastaanottavan yhteiskunnan rakenteet. Pohjoismainen hyvinvointivaltio perustuu kansallisen homogeenisuuden ideaalille, joten järjestelmällä on vaikeuksia vastata elämäntapojen moninaistumisen aiheuttamiin paineisiin. Pohjoismaisissa yhteiskunnissa työmarkkinakynnys on korkealla, mikä ylläpitää maahanmuuttajien korkeata työttömyyttä. Pohjoismainen hyvinvointivaltio on kuitenkin onnistunut torjumaan hyvin köyhyyttä. Köyhyyden etnistymisen vaara on olemassa Suomessakin.

Tutkimuksen empiirinen osa muodostuu työhallinnon ja Tilastokeskuksen rekisteriaineistoista, jotka kattavat vuosina 1989-93 Suomeen muuttaneet muut kuin Suomen ja Ruotsin kansalaiset. Tilastollista aineistoa on täydennetty maahanmuuttajien työmarkkinauraa kuvaavilla haastatteluaineistoilla.

Mikään yksittäinen syy ei sellaisenaan riitä selittämään maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa, vaan siihen vaikuttavat monet tekijät, joista osa on laadullisia, osa tilastollisesti operationalisoitavissa.

Maahanmuuttajien alkuperä, toisin sanoen se, tulevatko he pakolaisuutta tuottavista maista tai entisestä Neuvostoliitosta tai länsimaista, selittää tilastollisen aineiston muuttajista vahvimmin maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa. Pakolaisten ja kehitysmaista tulleiden maahanmuuttajien työmarkkina-asema osoittautui tarkastelussa heikoimmaksi, kun taas aasialaisten ja erityisesti länsimaisten työmarkkina-asema

osoittautui vahvimaksi. Tämän voi tulkita siten, että maahanmuuttajien kohdalla globaali taloudellinen järjestelmä ja mahdollisuuksien epätasainen jakaantuminen muovaavat etnistä ja sosiaalista hierarkiaa maahanmuuttotilanteissa.

Maahanmuuttajien koulutustausta ei selitä työmarkkina-asemaa kuin osittain. Koulutuksen määrää tärkeämpi selittäjä onkin koulutuksen työmarkkina-arvo. Tutkimuksessa osoittautui, että Suomessa suoritettu tutkinto antaa paremman lähtökohdan työllistymiselle kuin ulkomailla suoritettu tutkinto.

Teollisuus työllistää erityisesti entisestä Neuvostoliitosta tulleita maahanmuuttajia. Aasialaiset ja Välimeren maista tulleet maahanmuuttajat ovat yliedustettuina ravintola-alalla. Myös siivousala työllistää paljon maahanmuuttajia. Näyttää siltä, että suomalaiset työmarkkinat monikulttuuristuvat palvelualavetoisesti toisin kuin niissä maissa, joiden työmarkkinoiden kansainvälistymistä vauhditti toisen maailmansodan jälkeinen jälleenrakennus ja teollistuminen.

Sellaisia maahanmuuttajia, jotka olivat työskennelleet lähes koko Suomessa asumis-aikansa, oli vuonna 1997 vain 5 prosenttia tutkituista. Tämä ryhmä nimettiin vakaassa työmarkkina-asemassa oleviksi. Suurin osa tutkituista maahanmuuttajista on epävakaassa (60 %) tai marginaalisessa (28 %) asemassa suomalaisilla työmarkkinoilla, ja 7 prosenttia oli ollut työmarkkinoiden ulkopuolella. Epävakaata työmarkkina-asemaa merkitsee sitä, että pätkätyöt, työttömyys- ja koulutusjaksot vaihtelevat nopeassa tahdissa. Työmarkkina-aseman nopeat vaihtelut tekevät perinteisiin tietyn poikkileikkaushetken työttömyyslukuihin perustuvat työllisyystilannearviot ongelmalliseksi.

Maahanmuuttajien heikko kiinnittyminen työmarkkinoille aiheuttaa riippuvuutta sosiaalisista tulonsiirroista. Vuonna 1997 kohdejoukosta 61 prosenttia oli saanut verotettavia tulonsiirtoja ja tyypillisin tulonsiirtojen muoto oli työttömyyspäiväraha tai työmarkkinatuki. Kansalaisuusryhmien väliset ja sisäiset erot sosiaalisten tulonsiirtojen jakaantumisessa ovat suuret. Eniten tulonsiirtoja ovat vastaanottaneet ne kansalaisuusryhmät, joissa on eniten lapsia ja alhaisin työllisyysaste, eli suurimmaksi osaksi pakolaiset.

Viime vuosikymmenien murros työelämässä on johtanut kulttuurisen ja sosiaalisen osaamisen korostumiseen perinteisen inhimillisen pääoman –koulutuksen, työkokemuksen ja kielitaidon – rinnalla. Työntekijän täytyy tietää oikeanlaiset asiat, tuntea oikeanlaiset ihmiset ja puhua oikeanlaista kieltä saavuttaakseen työnmarkkinoiden portinvartijoiden luottamuksen ja tullakseen hyväksytyksi työntekijänä ja edistyäkseen uralla.

Vaikka työmarkkinat ovat tulevaisuudessa yhä kansainvälisemmät paikallisesti määrittäneiden taitojen merkitys ei vähene. Päinvastoin: Palvelusektorin laajeneminen, teollisuustuotannon uudelleenorganisointi ja tiimityö on korostanut paikallisesti määrittäneiden kulttuuristen ja sosiaalisten taitojen merkitystä työelämässä.

Maahanmuuttajien kannalta kulttuurisen ja sosiaalisen osaamisen korostuminen työelämässä on ongelmallista. Kulttuurisen ja sosiaalisen kompetenssin puutteeseen vedoten on mahdollista sulkea työmarkkinoiden marginaaliin kulttuurisesti ja sosiaalisesti enemmistön normeista poikkeavat. Maahanmuuttajien riski jäädä työmarkkinoiden marginaaliin on tästä syystä vielä toisessakin sukupolvessa suurempi kuin valtaväestöön kuuluvilla.

Maahanmuuttajien suurimmaksi osaksi epävakaa asema työmarkkinoilla merkitsee sitä, että he ovat erityisen alttiina taloudellisten suhdanteiden työmarkkinavaikutuksille ja tuotantorakenteen muutoksille. Tässä mielessä maahanmuuttajien työmarkkina-asema muistuttaa valtaväestöön kuuluvien nuorten ja vajaakuntoisten asemaa. Maahanmuuttajat ovat kuitenkin yliedustettuina niiden joukossa, jotka taloudellisen tilanteen heilahtelujen mukana pääsevät viimeisinä sisään työpaikkoihin ja joutuvat niistä ensimmäisinä ulos. He toimivat siis työmarkkinoiden seismografina. Maahanmuuttajien työmarkkina-asema kertoo siitä, että maahanmuuttajat on tavallaan *suljettu suomalaisen yhteiskunnan laitamille*. He eivät ole täysin sisällä, mutta eivät sen ulkopuolellakaan.

Sammandrag: Förtroendets villkor. Invandrarna på 1990-talets finländska arbetsmarknad

Antalet invandrare ökade snabbt vid skiftet av 1980-90. De flesta invandrare som har flyttat till Finland är inte arbetskraftsinvandrare. Orsakerna till flyttning har främst varit familjeorsaker, flyktingskap, återflyttning från områden i forna Sovjetunionen eller studier. Antalet invandrarna som flyttat för arbetets skull har börjat öka först under de senaste åren. Eftersom de flesta av invandrarna inte haft en arbetsplats på förhand, har är deras placering på arbetsmarknaden blivit en central utmaning för samhället.

Syftet med forskningen är att undersöka, hur invandrare som har bott i Finland flera år, har placerat sig på den finländska arbetsmarknaden och att se vilka faktorer inverkar på deras arbetsmarknadsposition. Valet av arbetsmarknaden som forskningsobjekt motiveras med att individen via arbetsmarknaden erhåller en levnadsstandard samt social status och möjligheter till fullständigt medborgarskap. I forskningen betraktas invandrarnas arbetsmarknadsposition både i kontexten av omstrukturering på arbetsmarknaden och i den finländska migrationshistorien.

Invandrarnas position på arbetsmarknaden påverkas av strukturerna från det mottagande samhället. Det nordiska välfärdsamhället grundar sig på idealen av nationell homogenitet och detta system har svårigheter att reagera på det tryck som föranleds av en ökad mångfaldighet. I de nordiska välfärds samhällena är tröskeln på arbetsmarknaden hög, vilket upprätthåller en hög arbetslöshet bland invandrare. Det nordiska välfärdsamhället har lyckats avvärja fattigdom, men faran finns att fattigdomen etnifieras.

Den empiriska delen av forskningen grundar sig på registerdata från arbetsförvaltningen och Statistikcentralen. Materialet täcker personer som invandrat till Finland under åren 1989-93, uteslutande finska och svenska medborgare. Det statistiska materialet kompletteras med intervjumaterial som handlar om invandrarnas karriär på arbetsmarknaden.

Ingen enskild orsak som sådan är tillräcklig att förklara invandrarnas ställning på arbetsmarknaden, utan dessutom påverkar olika dels kvalitativa, dels statistiska faktorer.

Det statistiska materialets variabel, invandrarnas ursprung, dvs. om de kommer från flyktingproducerande länder, från den forna Sovjetunionen eller från västländer, förklarar bäst av alla invandrarnas ställning på arbetsmarknaden. Flyktingarna och invandrare från u-länder visade sig ha den svagaste positionen på arbetsmarknaden, medan asiater och speciellt västerlänningar hade den starkaste positionen på arbetsmarkna-

den. Det här kan tolkas så, att den globala marknaden och förutsättningarnas ojämna fördelning bildar etnisk och social hierarki i invandringssituationer.

Invandrarnas utbildningsbakgrund förklarar enbart delvis deras ställning på arbetsmarknaden. Viktigare än kvantitet är utbildningens arbetsmarknadsvärde. De visade sig, att en examen som avlagts i Finland ger en bättre utgångspunkt till sysselsättning än en motsvarande examen som avlagts utomlands.

Industrin sysselsätter speciellt invandrare från forna Sovjetunionen. Asiater och invandrare från Medelhavsländerna är överrepresenterade i restaurangbranschen. Städning sysselsätter också många invandrare. Det ser ut som om den finländska arbetsmarknaden skulle bli mångkulturell främst i servicesektorn, i motsats till sådana länder där arbetsmarknaden blev internationell genom återuppbyggande och industrialisering efter andra världskriget.

År 1997 var sådana invandrades andel bara 5 procent, som arbetat nästan hela sin vistelsetid i Finland. Den här gruppen är i en stabil arbetsmarknadsposition. De flesta av invandrarna var i en instabil (60 %) eller på marginell (28 %) ställning på arbetsmarknaden, och 7 procent var utanför arbetsmarknaden. En instabil arbetsmarknadsposition innebär, att stumparbete, arbetslöshet och utbildningsperioder växlar i snabb takt. De snabba omväxlingarna gör att sådana arbetslöshetssiffror problematiska, som baserar sig till en viss snittpunkt.

Invandrarnas svaga inkoppling på arbetsmarknaden förorsakar beroende av sociala inkomstöverföringar. År 1997 fick 61 procent av målgruppen beskattningsbara inkomstöverföringar. Den mest typiska formen av inkomstöverföringar var arbetslöshetsbistånd eller arbetsmarknadsbistånd. Skillnaderna var stora mellan och inom medborgarskapsgrupperna i fördelning av inkomstöverföringarna. De flesta av inkomstöverföringarna har mottagits av de medborgargrupper, som har det största antalet barn och den lägsta sysselsättningsnivån, dvs. de är till största delen flyktingar.

Förändringen inom arbetslivet under det senaste årtiondet har lett till en betoning av kulturellt och socialt kunnande, vid sidan av traditionellt human kapital – utbildning, arbetserfarenhet och språkkunskaper. Arbetstagarna måste behärska rätta saker, känna rätta sortens människor och tala de rätta språken för att uppnå förtroende av portvakterna på arbetsmarknaderna och för att bli accepterade som arbetstagare och avancera i sin karriär.

Även om arbetsmarknaden blir mera internationell i framtiden, minskar inte betydelsen av de lokalt definierade kunskaperna. Tvärtom, expansion av servicesektorn,

omorganisering av industriell produktion och teamarbete har betonat betydelsen av de lokalt definierade kulturella och sociala kunskaperna i arbetslivet.

Ur invandrarnas perspektiv är den ökande betoningen av sociala och kulturella kunskaper i arbetslivet problematisk. Man kan hänvisa till bristande kulturell och social kompetens om man vill lämna sådana som avviker från majoritetens normer till arbetsmarknadens marginal. Invandrarnas risk att stanna i arbetsmarknadens marginal också i den andra generationen är därför större än hos majoritetsbefolkningen.

Att den största delen av invandrarna är i en instabil position på arbetsmarknaden, betyder att de är särskilt känsliga för arbetsmarknadspåverkan av ekonomiska konjunkturer och förändringar i produktionsstruktur. I detta hänseende påminner invandrarnas arbetsmarknadsposition om den situation som majoritetsbefolkningens ungdomar och handikappade befinner sig i. Invandrarna är överrepresenterade i den del av arbetskraften som är känsligast för ekonomiska fluktuationer. Invandrarnas position fungerar alltså som en seismograf på arbetsmarkanden. Invandrarnas arbetsmarknadsposition visar att invandrarna på sätt och vis är stängda vid utkanten av det finländska samhället. De är inte helt inne, men inte heller helt utanför.

Abstract: Conditions of trust. Immigrants in the 1990 's Finnish labour market

The number of immigrants in Finland started to rise fast at the turn of the 1990's. Most immigrants come to Finland because of reasons that are not related to the need for their labour: they have moved because of the family reasons, as refugees, as ethnic remigrants from the former Soviet union or as students. The number of immigrants who come to work has begun to rise only in recent years. Because most of the immigrants do not have a job waiting for them when they arrive, the employment of immigrants has become an important social challenge.

This study set out to explain how those immigrants who had already resided in Finland for a few years had found their way into the Finnish labour market, and which factors affected their labour market position. This research occurs in the labour market context because the labour market brings not only a living standard, but also social status and the possibility of full citizenship.

This study explores immigrants' labour market status in the context of the restructuring of the labour market, and also in the context of Finnish migration history. The position of immigrants in society is determined by the structures of the receiving society. The Nordic welfare state is based on the ideal of the national homogeneity, and social structures do not adapt easily to respond to the growing diversity of life-styles. In Nordic societies, the threshold of labour market inclusion is high, which keeps unemployment high among immigrants. In spite of this, the Nordic welfare state has been successful in rejecting poverty, though the danger of the ethnification of poverty does exist in Finland.

The empirical data used in this study is based on register material from the labour administration and Statistics Finland. The empirical material covers those who moved to Finland in 1989-93. Finnish and Swedish citizens were excluded. Statistical data is complemented by interview data that describe immigrants' labour market career.

It is not possible to find a single reason that alone could explain immigrants' labour market status. Instead, there are many factors, both qualitative and statistically operationable.

The place of origin of the immigrants, in other words, whether they come from countries that produce refugees, or from the former Soviet Union, or from Western countries, is the strongest explaining variable in statistical data. The labour market status of refugees and of those who immigrated from developing countries was shown to be the weakest,

whereas it proved strongest among Asians and especially immigrants from Western countries. This can be interpreted to mean that immigrants are affected by the global economic order and by the unequal division of possibilities that shape the ethnic and social hierarchy in the receiving society.

Educational background explains labour market status only partially. More important than the amount of education is the labour market value of the education. It was shown that a degree attained in Finland offered a better starting point for employment than a degree attained elsewhere.

The industrial sector offers job possibilities especially to those immigrants migrating from the former Soviet Union. Asians, and immigrants who arrive from Mediterranean countries are over-represented in the food industry. The cleaning industry also employs many immigrants. It seems that the multiculturalisation of the Finnish labour market is led by the service industry, unlike in countries where the internalisation of the labour market was fueled by reconstruction and industrialisation following the Second World War.

Those immigrants who have been employed almost since the beginning of their time of residence in Finland made up only 5 per cent of those studied in 1997. Members of this group are considered to have a stable labour market status. The majority of the immigrants studied were in an unstable (60 %) or marginal (28 %) labour market position in the Finnish labour market, and 7 per cent were outside of the labour force.

A weak attachment to the labour market causes dependency on social income transfers. In 1997, 61 per cent of the immigrants studied received taxable social income transfers, and the most typical form of the income transfers was the unemployment benefit. The differences in the division of social income transfers between and within different citizenship groups were significant, however. Most of the social income transfers went to those citizenship groups that had the highest number of children and the lowest employment rate. These groups were mainly refugees.

The restructuring of the labour market during the last decades has witnessed a growing emphasis on cultural and social knowledge, alongside traditional human capital, such as education, work experience and language skills. Employees have to know the right things, the right people and speak in the right way in order to attain the trust of the labour market gatekeepers, to become accepted as an employee, and to reach the next step in their careers. Even though the labour market will be increasingly international in the future, the significance of locally defined skills does not diminish. On the contrary: the expansion of the service industry, re-organisation of industrial production

and team work all emphasise the significance of locally defined cultural and social skills in working life.

For immigrants, this tendency towards an emphasis on cultural and social skills is problematic. It is possible to place the blame on a lack of cultural and social skills when there is a desire to close the labour market to a group of a people that in one way or another deviates from the norms of the majority. For immigrants, the risk of being marginalised in the labour market is, therefore, even greater in the second generation.

The unstable status of the majority of immigrants means that they are extremely vulnerable to the labour market effects of economic trends and changes in production structures. In this respect, the labour market position of immigrants remains the same as that of the majority of young people and the handicapped. Immigrants are over-represented among the segment of people who are the last to be hired and the first to let go, at the mercy of economic highs and lows. Their labour market position is therefore like a seismograph of society. The immigrants' labour market position reveals to us that they are trapped in the margins of Finnish society: they are not fully included but not completely excluded either.

